

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tong Mabior : in het gebied van de Boven-Nijl - tussen verleden en toekomst

Zanen, S.

Citation
Zanen, S. (2018). *Tong Mabior : in het gebied van de Boven-Nijl - tussen verleden en toekomst*. African Studies Centre : Leiden. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/68343

Version:	Not Applicable (or Unknown)
License:	Leiden University Non-exclusive license
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/68343

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Tong Mabior

In het gebied van de Boven-Nijl – tussen verleden en toekomst

Sjoerd Zanen

Universiteit Leiden

African Studies Centre Leiden

Tong Mabior
In het gebied van de Boven-Nijl –
tussen verleden en toekomst

non gloria sed memoria

Ter nagedachtenis aan bany Nai Achol Deng en diens zoon Achol Nai Achol (Palek), beiden vermoord in 1991; Martin Majer, vermoord in 1997; Hans Grützmacher (Doctor Hans), overleden in 2000; Bert van den Hoek, overleden in 2001 en tolk Johnson Alier, overleden in 2009.

Met dank aan mijn collega's Philip Thon Leek, Thon Nyok, Agot Herjok, Hans Bonarius, Cees van Ginkel, Jan Kuyper en Peter Paul v.d. Kaaij uit de BADA-tijd in Bor; aan Ian de Jong, Tijdelijk Zaakgelastigde ten tijde van de Bor crisis in 1983; aan Achol Nai jr., die zijn oudere broer vervangt; aan Marial Achol, eerste zoon van Achol Nai sr.; aan Madol Guet, moedig strijder, en zijn moeder Ayen Mach; aan Gerard Jacobs en Hans van den Breemer die deze tekst kritisch lazen; aan Simon Simonse en aan PAX (Christi) met respect voor hun werk in Zuid-Soedan; aan Bob en Otti Zanen die in 2015 mijn reis naar Bor mogelijk maakten; aan Saskia Stehouwer voor haar minutieuze tekstcorrectie, aan Steffen Zanen voor het digitaliseren van honderden dia's, aan Harry Wels en Ton Dietz van het Afrika-Studiecentrum Leiden (ASCL) voor hun advies, en aan mijn vrouw Anne Marie Sawadogo.

Tong Mabior

In het gebied van de Boven-Nijl – tussen verleden en toekomst

Sjoerd Zanen

Occasional Publication 33
African Studies Centre Leiden
P.O. Box 9555
2300 RB Leiden
The Netherlands
asc@ascleiden.nl
www.ascleiden.nl

Cover design: Heike Slingerland
Foto omslag: In het gebied van de Boven-Nijl. Noordhoff Uitgevers B.V./Collectie Nationaal Onderwijsmuseum Dordrecht.

De auteur heeft alle mogelijke inspanningen gedaan om degenen op te sporen die copyrights hebben op het materiaal in deze publicatie. In gevallen waarin deze inspanningen niet succesvol zijn geweest, verzoekt de uitgever te communiceren met de houders van copyrights, zodat gepaste verantwoording kan worden vermeld in toekomstige stukken, alsmede om andere zaken rondom toestemming te regelen.

Layout design: Sjoukje Rienks, Amsterdam

Printed by Ipskamp Printing, Enschede

ISBN: 978-90-5448-170-6

© Sjoerd Zanen, 2018

Inhoudsopgave

Inleiding 9

1. De Boven-Nijl 13

"In het gebied van de Boven-Nijl" 13
Nederland en het gebied van de Boven-Nijl 16

2. Het Jonglei-kanaal 17

De aankondiging 17
Het tracé 18
Achol in Nyeknyang 22
Requiem Jonglei-kanaal 23
Pengko Pilot Project 25

3. Techniek en de invoering van de Tijd in Bor 29

Technische Hulp 29
De lokale betekenis van techniek en technologie 40
De grond: beton of modder 44
Bor Area Development Activities 47
"Appropriate technology" 50

4. Ontheemding, onthechting, verzoening, euforie 57

Reizen 57
Mijn eerste baan – aanpassing 60
Spanningen 65
Bemiddelaar 70
Paradijs 81
Als 'Nederland' langskomt 86

5. Het landschap en de seizoenen: plaats en tijd 91

… welks land rivieren doorsnijden … 91
Het regenseizoen 94
Overstromingsvlakte 96
De droge tijd 101
Aan de oever van de Nijl 103
Overleven in de dorpen 110
La vache qui rit 116
De perceptie van het landschap: horizontaal en verticaal 118

6. Het hongerige vogeltje en de voorouder van buffel en koe 123

Een antropologische impuls 123
Uitgangspunt: de hunger gap 123
De bestudering van denksystemen 125
De scheidingsmythe en de symbolische structuur van de luak 127
Jubelstemming in de veekampen 130
De symboliek van de wuor-paal in het veekamp 135
Twee soorten offers 136
Massa offer 138
De thema's samen: de 'ordre des ordres' 141
Tribale en civiele samenleving 143

7 Kostschool kolonialisme 147

Koloniaal denken 147
Verovering en pacificatie van het Boven-Nijl gebied 149
The good, the bad and the ugly 152
Nuer Settlement 155
The White Boy's Burden 159
Brits bestuur in Bor en aanloop tot de eerste burgeroorlog 163
Interbellum 165

8 De val van het Paradijs 167

"An unfortunate little incident" 167
Cattle raid op Anyidi 176
De ogen van het jongetje 184
Finale 186

9	**Een volk, heerszuchtig en wreed**	195
	Aanleiding van de tweede burgeroorlog	195
	Tweede Noord-Zuid burgeroorlog – Genocide in Bor	198
	Op bezoek bij de SPLA	201
	Kon, Madol en Mabiei	202
	De kinderen van Martin Majer	206
	Een staat voor een 'stateless society'	208
10	**Nilotisch antagonisme uit balans**	209
	Onafhankelijk	209
	Cattle raids	210
	Habitus en samenleving	212
11	**Bor Revisited – United Nonsense**	217
	United Nonsense	225
	Happy Hour in Juba	232
12	**Beeldenstorm**	237
	Christelijk beschavingsoffensief	238
	Diaspora kerken	240
	Het einde van de jak	244
13	**Profetieën**	249
	Zegen en vloek	249
	Profeten	252
14	**Terugblik op een tijdperk**	259
	Een leven in Afrika, van hot naar her	259
	Introspectie – cultureel antropoloog worden	261
	"Ontwikkelingshulp"	263

Cultureel Supplement 271

De Nijl en Waterbouwkunde 271
De Brits-Egyptische dorst naar water 272
Fonteinen, obelisken en aquaducten 272

Historisch Supplement 277

Toeristen op de Nijl; ontdekking van de Bron 277
Toeristen op de Boven-Nijl 277
Eerste reis (Witte Nijl- Bahr-el-Jebel) - Slavenhandel 280
De Sudd, de barrière 282
Nijlbewoners –"rivierstammen" 286
Tweede reis op de Boven Nijl (Bahr-el-Ghazal) 288
Monument voor ontdekkingsreizigers 289

Essay: "Is The last of the Nuba fascistisch?" 291

Perfectie en schoonheid: The last of the Nuba 291
Susan Sontags Fascinating Fascism 293
The unclothed Nuba: "naakt, onschuldig, onbedorven" 296
Projectie van wereldbeelden, door Riefenstahl en Sontag 299
Kuisheid van de Nuba van Kau 304

Afkortingen 308
Vreemde woorden 309
Geraadpleegde literatuur 311
Over de auteur 315

Inleiding

Een biografie over jezelf schrijven is om meerdere redenen een hachelijke onderneming. Om terug te kunnen kijken, hussel je perspectieven uit verleden en heden door elkaar. Je vermengt de feiten met de interpretatie van die feiten in je wijsheid achteraf. Zelfgenoegzaamheid ligt op de loer. Objectiviteit is dus een probleem, zowel als het erom gaat de persoon te leren kennen die vanachter de feiten opdoemt, als wanneer het erom gaat de werkelijkheid te leren kennen. De biografische werkelijkheid is meer dan het geheel van feiten.

Om aan die bedenkingen tegemoet te komen, stel ik voor om af te wijken van een consequent chronologisch verslag, en af te zien van een poging om een "wetenschappelijke" autobiografie te schrijven. Op de vraag 'Wie ben jij', luidt volgens Hannah Arendt (1958) het beste antwoord nog altijd: 'Sta me toe een verhaal te vertellen'. In een verhaal worden de feiten op een bijzondere wijze geselecteerd en zo van een zinvolle betekenis voorzien. Ik kies daarom voor een verhaalvorm. Door in hoofdstukken en supplementen een serie verhalen te vertellen, wordt in dit boek betekenis gegeven aan de werkelijkheid van een tijdsperiode die ik heb meegemaakt en die betrekking heeft op wat nu het land Zuid-Soedan is. Ik heb in meer landen gewerkt en onderzoek verricht, maar dit boek beperkt zich voornamelijk tot mijn eerste baan, die van beslissende invloed is geweest op het vervolg van mijn loopbaan en mijn leven, en die niet ophield van invloed te zijn nadat ik vertrok, of liever: geëvacueerd werd. Het is dus, zoals V.S. Naipaul (1984) in *Prologue to an Autobiography* zegt, 'an account of the author's beginnings, with the understanding of middle age'. Het is nu 40 jaar na mijn eerste aankomst in Bor, maar nog steeds speelt Bor een rol in mijn leven, zoals uit de latere hoofdstukken zal blijken. Al die verhalen samen scheppen samenhang in persoonlijke geschiedenis, ervaringen en levensopvatting.

Het boek dat voor u ligt is meer dan een optelsom van persoonlijke belevenissen. Zoals past in een uitgave van het Afrika-Studiecentrum Leiden gaat het erom kennis en inzicht over Afrika te genereren, en overstijgt het dus een louter persoonlijk perspectief. De aanleiding van het boek is de Nederlandse ontwikkelingshulp aan het Boven-Nijlgebied, en mijn rol daarin in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw. In het bijzonder gaat het om de regio Jonglei, in het stroomgebied van de Witte Nijl in het zuiden

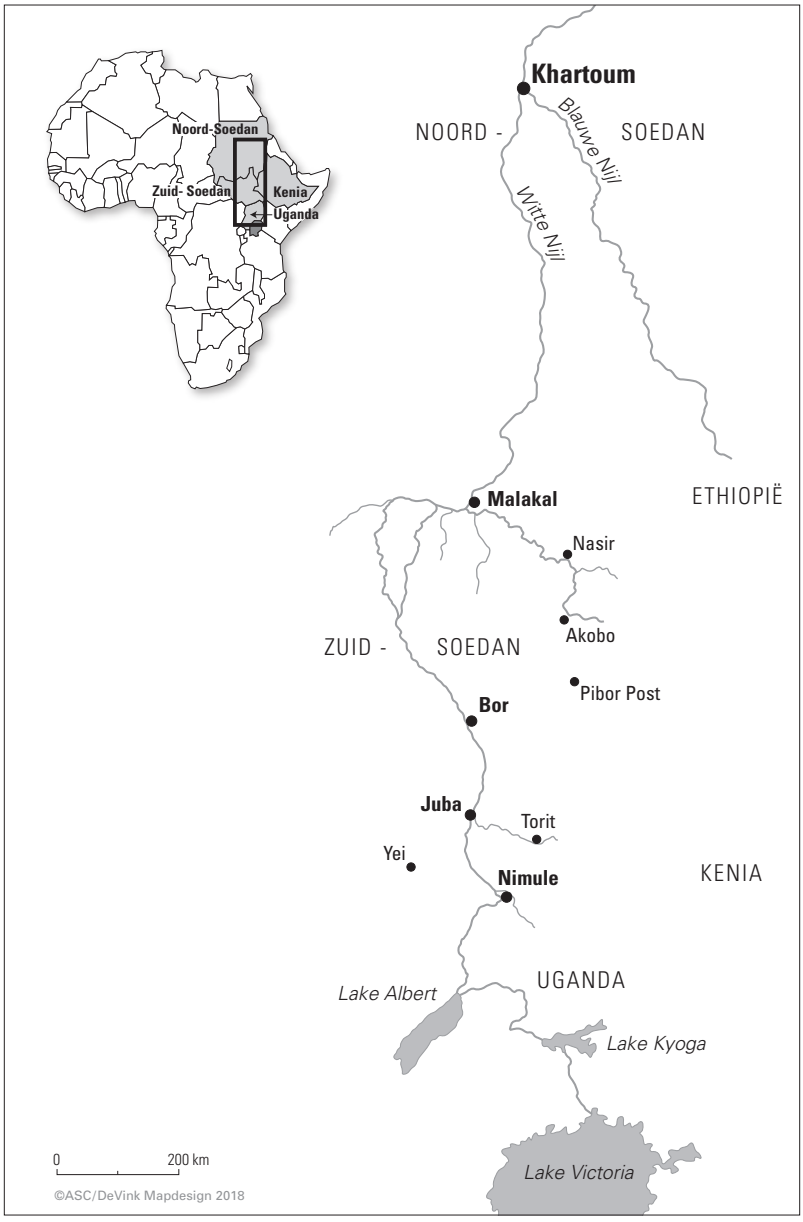
van Soedan, nu Zuid-Soedan geheten. Het behaagde het Ministerie van Buitenlandse Zaken om vanaf 1978 cultureel antropologen in te zetten, eerst in het Jonglei-kanaalproject in Soedan waarvoor Nederland diverse studies financierde, en daarna in het landbouwkundige Pengko proefproject in de omgeving van Bor in zuidelijk Soedan. Het was de periode waarin de, in het bijzonder door Prins Claus gepropageerde, 'culturele dimensie van ontwikkeling' opgeld deed. Ik was een van die antropologen. Cultureel antropoloog zijn in een ontwikkelingsproject impliceert een vermenging van rollen die niet altijd gemakkelijk combineerbaar zijn. De dilemma's waartoe dit kan leiden, worden in dit boek besproken.

Via het Jonglei-kanaal haalde het zuiden van (toen nog) Soedan het wereldnieuws vanwege de mogelijke ecologische gevolgen van de aanleg van dit kanaal, dat een gedeelte van de enorme Sudd-moerassen droog zou leggen. Daarvóór was weinig bekend over dit gebied sinds de onafhankelijkheid van Soedan, voornamelijk vanwege de zeventien jaar durende (eerste) burgeroorlog tussen het noorden en het zuiden van Soedan (1955-1972) toen het gebied lange tijd van de buitenwereld was afgesloten. Zuidelijk Soedan werd 'een van de meest geïsoleerde plekken ter aarde' genoemd (Howell e.a. 1988). In 1976 streken de eerste Nederlanders neer in Bor voor het Pengko Pilot Project. Ik arriveerde in 1978 en bleef er tot 1984, toen een nieuwe burgeroorlog uitbrak die uiteindelijk resulteerde in de onafhankelijkheid van Zuid-Soedan (2011). De periode tussen 1972 en 1983 wordt wel het interbellum genoemd, de periode tussen twee burgeroorlogen in. Het kerngedeelte van dit boek gaat over die periode, maar beperkt zich daar niet toe.

Heden ten dage staat Zuid-Soedan bekend als het afvalputje van Afrika, verwikkeld in een spiraal van geweld, schending van mensenrechten en genocides; 'de rotste plek van Afrika', de bevolking "vergiftigd door een diepgewortelde haat" (NRC/Handelsblad, 2016). Hoe is het zover gekomen? Dit brengt ons op de geschiedenis van het gebied. Kenmerkend voor die geschiedenis zijn vreemdelingen, die 'Jonglei' meestal als ongenode gasten betreden en de bevolking overheersen of diepgaand proberen te beïnvloeden, zoals achtereenvolgens de Arabische slavenhandelaren, de Victoriaanse ontdekkingsreizigers, de Britse koloniale bestuurders, de Christelijke missionarissen, de Arabische Noord-Soedanezen, de ontwikkelingswerkers, en recentelijk de internationale interventiemachten en humanitaire hulporganisaties. Ik zal ingaan op de radicaal tegengestelde percepties die vreemdelingen en lokale bewoners over elkaar hebben, en over de percepties die de Nilotische bevolking over zichzelf heeft. Hierbij zal gebruik worden gemaakt van historische bronnen en van mijn eigen antropologische

onderzoek. Deze werkwijze verklaart niet alles, maar levert wel een plaatje op waarmee de huidige situatie beter begrepen kan worden.

Het boek beslaat een lange periode, en getuigt van voortschrijdend inzicht. Het laat zien hoe het verschillende personen is vergaan in de turbulente tijd aan het einde van het *interbellum*, een tijd die voor mij 'de val van het paradijs' inluidde en voor een aantal anderen gewapende strijd, dood en verderf, of toenemende frustratie over de politieke ontwikkelingen in de nieuwe staat. De titel en ondertitel betreffen respectievelijk de persoon die in dit boek aan het woord is en de plaats en tijd van handeling waarin dit verhaal zich afspeelt – het gaat om de wisselwerking tussen de twee.

Map 1
De Boven-Nijl

1

De Boven-Nijl

“In het gebied van de Boven-Nijl”

In de jaren 1957-1960 zat ik op een lagere school in het gehucht Delfgauw bij Delft. Het was de Openbare School, die het gebouw en het speelplein deelde met de zogenaamde Chris. Nat. School. De Openbare School bestond uit twee grote klaslokalen, die in de winter door grote kolenkachels werden verwarmd. De lokalen werden van elkaar gescheiden door een brede gang met rijen kapstokken. Aan die kapstokken hing een bonte verzameling jasjes en mutsjes van een kinderschare van diverse afkomst: boeren, landarbeiders, middenstanders en ingenieurs die aan de Technische Hogeschool in Delft verbonden waren. Onder die laatsten bevond zich mijn vader, die waterbouwkundig ingenieur was en deskundige op het gebied van kanalen.

Onder de kapstokken stonden op veel plaatsen klompjes – de eigenaars daarvan liepen op zwarte, leren klompschoentjes door de school om slijtage van hun sokken te voorkomen. In elk lokaal bevonden zich drie ‘klassen’; elke klas bestond uit twee of drie rijen bankjes. In de klassen 1, 2 en 3 werd lesgegeven door een onderwijzeres; de bovenste drie klassen werden geleid door meester Braber, het hoofd der school. Meester Braber was een klassieke dorpsonderwijzer die in keurig schuinschrift en staartdelingen onderwees. Hij had een grijze kuif en gele vingers en nagels van het roken. Maar bovenal was hij een meesterverteller. Een- of tweemaal per jaar placht hij de klas(sen) te vragen welk verhaal zij wilden horen. Steevast was dat het verhaal over de vulkaanuitbarsting, waarbij de meeste bergbewoners aan vuur en lava wisten te ontkomen maar een ouder echtpaar niet... Wij allemaal, drie klassen vol, waren tot tranen toe geroerd, elke keer weer.

Eenmaal per jaar kwam er een man op een bromfiets langs. Hij droeg een lange, leren jas, een helm en een rugzak. Uit grote fietstassen voorop en achterop en aan weerszijden van zijn brommer puilden allerlei voorwerpen. Het waren bokalen en flessen met slangen, foetussen en een inktvis, opge-

zette dieren, gedroogde zwammen, een opgerolde krokodillenhuid met de gevilde kop er nog aan, de bruine slagtanden van een nijlpaard, een panterhuid, een haaienkaak, en diverse fossielen. Ze hadden te maken met 'natuurlijke historie'.

De man op de brommer was een voorloper van de biologieleraar. In werkelijkheid hadden die voorwerpen ook van een kermis kunnen komen, of uit de magazijnen van een zoölogisch museum. De verzameling verschilde van jaar tot jaar nauwelijks. We moesten helpen dragen, en al dat stoffige moois dat door sommige meisjes griezelig werd gevonden en door de stoere jongens juist niet, werd op tafeltjes uitgestald. Dan begon die man de objecten toe te lichten, stuurs en met een brommerige stem, welwillend maar ook een beetje angstaanjagend. Hij vertelde er allemaal verhalen omheen, onderbroken door onze vragen. Wij hingen aan zijn lippen.

Verrassend was dat die ingehuurde onderwijzer zich van multi-media bediende. Hij had zijn verhalen geënt op de grote schoolprenten die bij ons in de bovenbouw aan de muur hingen, en hij verwees geregeld naar die prenten. In de betovering die hij met zijn verhalen opriep, gingen wij al snel geloven dat de voorwerpen afkomstig waren van de dieren op de prenten. De prenten, *Dieren in hun omgeving,* waren geschilderd door M.A.Koekkoek en uitgegeven door J.B.Wolters – Groningen, Djakarta, tweede serie: Buiten ons land.

De afbeelding op twee van die kartonnen platen herinner ik me nog precies. De ene was een oerwoudscène met woudreuzen, lianen en varens, een bruingevlekte boa-constrictor in de linker benedenhoek en een panter op een boomstronk. De andere heette *In het gebied van de Boven-Nijl.* Midden in beeld stond een enorm nijlpaard in een drassige omgeving met hoge papyrushalmen die als palmen uit het moeras oprezen. Een eindje verder stond een neushoorn en er waren ook verschillende soorten reigers en ibissen te zien. Op de achtergrond, vaag zichtbaar, roze flamingo's. Een roodstaartpapegaai in de lucht.

Dat nijlpaard schuin boven mij aan de muur van de klas zal ik nooit meer vergeten. Het beest is mij als een icoon van 'het gebied van de Boven-Nijl' bijgebleven. De Boven-Nijl, waar het was wist ik niet, maar het moest ergens bovenstrooms van de Nijldelta met zijn farao's, piramiden en sfinxen liggen, diep in Zwart Afrika. Ik kon toen natuurlijk nog niet vermoeden dat ik precies twintig jaar later met een vliegtuigje boven 'de Sudd', de onmetelijke moerassen van de Boven-Nijl, zou zweven.

Hoe het met de man op de brommer is afgelopen weet ik niet. Hij kwam niet meer en geruchten deden de ronde dat hij in het verkeer was verongelukt. Meester Braber ging kort daarop met pensioen en overleed niet lang daarna aan longkanker. Ik verliet de dorpsschool en werd in Delft naar een 'opleidingsschool' gestuurd, dat was een school die leerlingen voorbereidde op het toelatingsexamen van de hbs en het gymnasium.

In die tijd heb ik nog eenmaal iets over het gebied van de Boven-Nijl gehoord. Mijn moeder had mij meegenomen naar de vereniging Kunst aan het Volk in Delft waar Dr. Paul Julien een lezing kwam houden. Zij wist dat mij dat zou interesseren omdat ik nogal onder de indruk was geweest van een missie die mijn vader (de waterbouwkundig ingenieur) in Belgisch Congo had uitgevoerd. Die missie vond in 1954 plaats, en ging om het ontwerp van een weg door oerwouden en moerassen en over de Ruki-rivier nabij Coquilhatville, nu Mbandaka.

Dr Paul Julien had een beroemd boek geschreven met de titel *Kampvuren langs de evenaar* (1940) dat bij ons in de kast stond. Na de missie van mijn vader kwam daar ook nog *Pygmeeën* (1953) bij. Julien was een volkenkundige van de oude stempel, die in Belgisch Congo bloedmonsters nam om daarmee de relatie tussen bevolkingsgroepen te onderzoeken. Hij was een kleine man, een uitstekend fotograaf die ook goed verhalen kon vertellen. Het waren spannende verhalen over voettochten met dragers, de roof van een fetisjbeeld en een pygmeeën-skelet, geïllustreerd met schokkerige zwart-witte filmbeelden.

Foto 1
Dr Paul Julien met pygmee in Belgisch Congo
collectie.nederlandsfotomuseum.nl

In de loop van zijn lezing had hij het ineens over de bovenloop van de Witte Nijl – de Opper-Nijl, zei hij – waar in tegenstelling tot in het Congo-stroomgebied met zijn pygmeeën ("mijn kleine bruine vrienden"), meer dan twee meter

lange, naakte Nijlbewoners, zogenaamde *Niloten*, zouden leven. De Nilotische naaktheid kwam mij onwaarschijnlijk voor, zeker in het bijzijn van mijn moeder. Ik zag het nijlpaard weer voor me, pontificaal tussen het papyrus in het moeras.

Nederland en het gebied van de Boven-Nijl

Wat hebben wij Nederlanders met het gebied van de Boven-Nijl te maken? Meer dan de meeste mensen denken.

Ten eerste is er de betekenis die de Nijl heeft voor onze cultuur (zie Cultureel supplement). Dan is er de historische reis van de Haagse dames Tinne door het Boven-Nijlgebied (zie Historisch supplement). Dit was ten tijde van de ontdekking van de bronnen van diezelfde Nijl een paar honderd kilometer stroomopwaarts in 1863. Ten derde is er het verhaal van de Nederlandse ontwikkelingshulp aan het gebied van de Boven-Nijl. Zuid-Soedan - Bor en Juba - waren in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw een beetje van Nederland, van de ministers Jan Pronk en Jan de Koning, van parlementariër Erica Terpstra – voor wie lokale Dinka's als bruidsschat zestig koeien wilden neertellen – en van al die andere gezagsdragers die er regelmatig langskwamen. Tot en met minister Agnes van Ardenne die voor de camera een dansje maakte met rebellenleider John Garang. En tenslotte is er Kon Kelei uit Bor in diaspora in Nederland, onze nationale knuffel-kindsoldaat, die in Nijmegen in het Internationaal Recht afstudeerde en in Nederlandse films speelde, o.a. met Marco Borsato in Wit Licht. Hij is teruggegaan naar Zuid-Soedan en heeft zich in Bor gevestigd en later in Juba als advocaat. Bovenstaande episodes omspannen een periode van ruim 150 jaar.

Maar laten we beginnen bij mijn kennismaking met dit gebied vanwege mijn eerste baan voor de Directie Technische Hulp van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in verband met het Jonglei-kanaal. In het *interbellum* van tien jaar, de periode tussen de twee burgeroorlogen tussen Zuid- en Noord-Soedan, van 1972 tot 1983, werd begonnen met het graven van het Jonglei-kanaal. In 1978 raakte ik daarbij betrokken.

2
Het Jonglei-kanaal

De aankondiging

Op een dag in december 1977 krijg ik een telefoontje van Hans van den Breemer, staflid van het Instituut voor Culturele Antropologie in Leiden. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken (DFO, Bernard Berendsen) heeft een antropoloog nodig om een bioloog van Euroconsult naar Soedan te vergezellen in verband met het tracé van het Jonglei-kanaal. Of ik daar zin in heb. En ik mag ook nog een collega meenemen want het is een moeilijk gebied om in te werken.

Een en ander is aan het rollen gebracht door medestudent in de antropologie Jos Platenkamp die bij de Leidse ecoloog M. Jacobs een bijvak heeft gedaan over het Jonglei-kanaal. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken financiert technische studies in verband met het kanaal en is kennelijk ook bezorgd over het lot van de bevolking en de gevolgen van het kanaal voor het milieu. In ieder geval doet Grondmij op dat moment landmetingen om het tracé uit te zetten en het Waterbouwkundig Laboratorium-Delft neemt grondmonsters op het tracé. Nederland (Euroconsult) zal ook de kunstwerken, vooral de 'inlet' (sluizen zo groot als die van het Noordzeekanaal) en 'outlet' van het kanaal ontwerpen.

Ik ben net een jaar afgestudeerd, net als mijn studiegenoot Bert van den Hoek. Als eind 1977 het aanbod komt zijn we allebei vrij, en bevestigen onmiddellijk onze beschikbaarheid. Een uitnodiging om naar de Nuer en Dinka te gaan kan een antropoloog niet afslaan! Minder dan een maand later zitten we in Khartoum waar we een stuk of wat *counterparts* ontmoeten, onder wie Philip Thon Leek Deng. Deze man zal mij met de Niloten leren werken, en hij zal een vriend worden die ik regelmatig terugzie, ook veertig jaar later nog.

We zijn naïef in onze rol als 'consultants'. Onze voorbereidingen bestaan uit het doornemen van de studies van de antropologen Evans Pritchard en Lienhardt. We kopen ook een polaroidcamera en een hengel, die we later

weggeven. Hierover is nog een hoop heisa ontstaan bij de afrekening van de missie op het Ministerie. In Khartoum worden wij de eerste avond door de Soedanese autoriteiten op een diner in de Ivory Hall van het Hilton Hotel getrakteerd. Alle autoriteiten van de Jonglei Executive Organ zijn daar aanwezig. Er wordt kreeft geserveerd en overvloedig whisky geschonken en gedronken. Goeie genade, in welke wereld zijn wij terechtgekomen?

Waar gaat het om? Het Jonglei-kanaal is in de eerste helft van de twintigste eeuw tijdens het Anglo-Egyptian Condominium ontworpen als onderdeel van het Equatorial Nile Project (Jonglei Investigation Team 1954; Howell et al. 1988). Dit project heeft als doel om voor Egypte meer Nijlwater te behouden en waterverliezen door overmatige verdamping te voorkomen. Aangezien de Witte Nijl in Zuid-Soedan door verdamping in het enorme Sudd moeras de helft van haar water verliest, is een kanaal ontworpen van (op dat moment) ongeveer 260 km lang, om de Nijl niet door, maar langs het moeras te leiden. Het kanaal zal beginnen in het dorpje Jonglei ten noorden van Bor, en zal eindigen in de Sobat bij Malakal.

De onafhankelijkheid van Soedan (1956) en de eerste burgeroorlog (1955-1972) verhinderen de uitvoering van de plannen. Als het project daarna op aandrang van Egypte weer wordt opgepakt, heeft de Sudd zich enorm uitgebreid vanwege een ecologische verandering in de jaren zestig, als het Victoria meer een meter stijgt en de Nijl vanaf die tijd voedt met een dubbele hoeveelheid water. Daardoor komt het dorp Jonglei onder water te staan en moet de inlet zuidelijker, op vaste grond, worden geplaatst. De nieuwe plek wordt Bor, juist ten noorden van de stad.

Het tracé

Het kanaal zal nu 360 km lang moeten worden – tweemaal zo lang als het Suez-kanaal – 38 meter breed en 5 meter diep, en er zal dagelijks 20 miljoen m3 water doorheen moeten stromen. Dat zal in de richting van Assoean een toename van water betekenen van ongeveer 17%. Overigens levert niet de Witte maar de Blauwe Nijl uit Ethiopië het meeste water aan de Nijl die naar Egypte stroomt: 95% bij hoog water en 60% bij laag water.

In 1978 wordt begonnen met het graven van het Jonglei-kanaal. De opdracht wordt uitgevoerd door het Franse bedrijf *Compagnie de Construction Internationale* (CCI) met de grootste graafmachine ter wereld. In die tijd worden de kosten geschat op 92 miljoen Soedanese ponden.

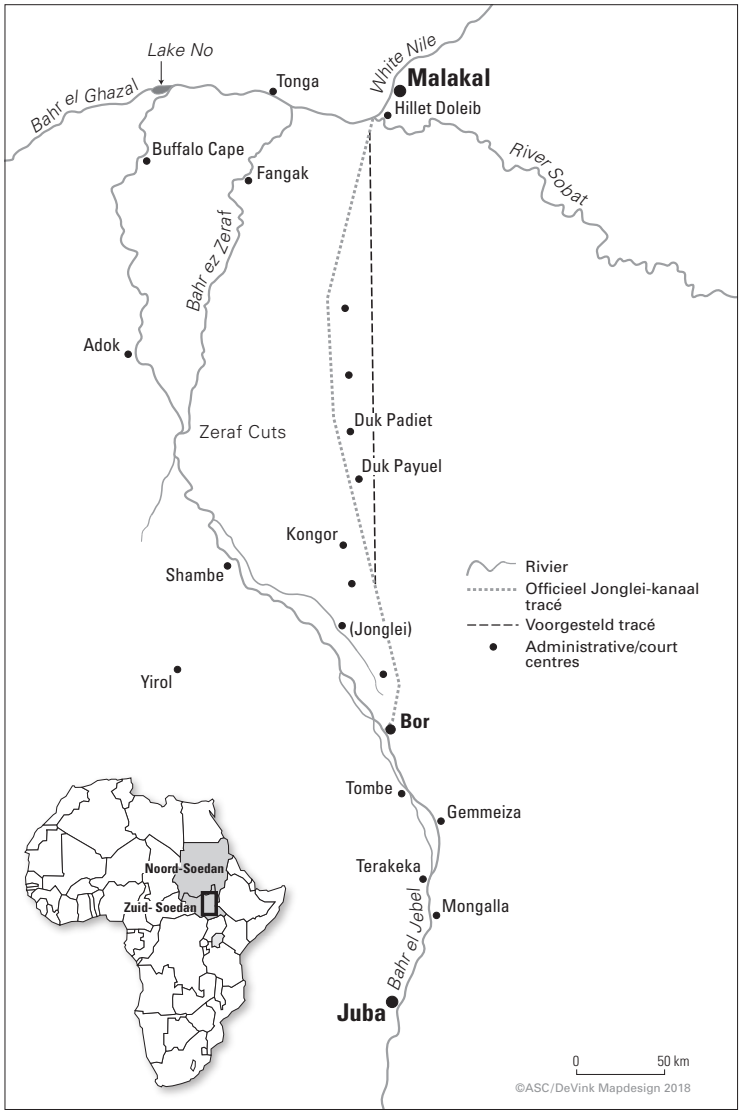
Het kanaal wordt door velen gezien als een enorm ecologisch risico omdat het moeras tweemaal zo klein zal worden. De meeste mensen weten echter niet dat het moeras sinds de jaren zestig ongeveer twee keer zo groot geworden is. In feite is het ecologische risico niet groot, ten minste, als Lake Victoria op hetzelfde peil blijft – wat vanwege de klimaatverandering niet zeker is. Voor de bevolking is het kanaal in alle gevallen een groot risico, tenzij er bepaalde maatregelen genomen worden zodat het vee over kan steken om in de droge tijd het moeras te kunnen bereiken. Tweemaal per jaar moet het vee lopend of zwemmend naar de overkant, dus over bruggen of via zwem-oversteekplaatsen. Onze missie bestaat eruit om te kijken welke gevolgen het kanaal voor de bevolking zal hebben en hoe met de belangen van de bevolking rekening gehouden kan worden. Een van de mogelijkheden is een aangepast tracé dat in Bor begint en ergens zal aansluiten op de oude lijn, honderden kilometers noordelijk, waar het graven intussen is begonnen.

Foto 2
Auteur op tournee in Ayod, 1978

Na overleg met de bevolking en de lokale autoriteiten ontwerpen wij al snel een tracé, van Bor naar het Oosten en dan in een rechte lijn naar boven, een variatie op de eerder door Euroconsult voorgestelde 'Direct Line'. Dus niet terug naar het oude tracé westelijker – zoals de Egyptische ingenieurs willen. Na samenspraak met de Dinka, Nuer en Shilluk bevolking in het hele gebied, discussies die ons ongeveer een maand kosten, zijn we ervan overtuigd

geraakt dat het kanaal oostelijk zal moeten blijven, dus ook oostelijk van de bevolkte Duk-ridge, en dan in een rechte lijn naar het noorden moet lopen, richting de monding van de Sobat (zie de onderbroken lijn op het kaartje). Dat is bovendien de kortste en goedkoopste lijn en dit tracé zal water brengen in een zeer droog gebied (v.d.Hoek, Zanen, Leek Deng 1978/85).

Map 2

Officieel Jonglei-kanaaltracé (...). De gearceerde lijn (- - -) is de modificatie die door ons werd voorgesteld, nl. een lijn die ten oosten van de bewoonde gebieden en court-centres (o) loopt, en de trek-routes naar de toic (graasgronden in het rivierengebied) niet doorkruist

Wij voeren gesprekken in alle *court-centres* en debatteren met de *chiefs*. Soms zijn de gesprekken zeer emotioneel, zoals bij de Lou Nuer in Waat, die enorm lijden onder gebrek aan water, en overbevolking in de *toic* (graasgronden in het moeras). Voor hen zal een oostelijk tracé door hun gebied heel gunstig zijn omdat het kanaal daar water zal brengen. En er is nog een argument om ten oosten van de dorpen te blijven en het kanaal in de oostelijke, onbewoonde vlakte te graven. Het kanaal blokkeert namelijk met zijn oostelijke dijk de stroom (*creeping flow*) van oppervlakte(regen)water uit het zuidoosten, die dorpen oostelijk van het kanaal onder water zou zetten. En tenslotte zal een kanaal met een dergelijk tracé de Dinka beschermen tegen de veeroof-overvallen van de Murle en Lou Nuer, een veiligheidsaspect dat in Zuid-Soedan altijd al heeft bestaan maar het land in het bijzonder voor en na de afhankelijkheid parten speelt.

Mijn vader, de Delftse ingenieur en kanaal-deskundige Arie Zanen, aan wie ik verslag doe van mijn eerste baan na mijn afstuderen, is enthousiast. Hij heeft nooit veel opgehad met de antropologische studiekeuze van zijn zoon, vooral niet vanwege het gebrek aan toekomstperspectieven. Maar nu ziet hij het nut van dit soort studies toch in. Zelf heeft hij op veel plaatsen ter wereld technische adviezen gegeven in verband met waterbouwkundige werken, maar vaak ging er bij de uitvoering van die projecten iets mis, juist vanwege de sociale dimensie, het gebrek aan participatie en ownership door de bevolking. Hij is sindsdien met andere ogen naar mijn beroep, mijn werk, en ook naar mij gaan kijken, met iets dat op een zekere waardering of bewondering lijkt. Voor deze Jonglei studie tekent hij alle figuren en kaartjes, en stelt een paar technische oplossingen voor, compleet met berekeningen – waarvoor hij in de inleiding van het rapport hartelijk wordt bedankt.

De studie vindt plaats door middel van vergaderingen in elk dorp, van Bor in het zuiden tot Malakal 360 kilometer noordelijker. Het is in die tijd niet de gewoonte om de bevolking te raadplegen; zij staat doorgaans buitenspel en keert zich dan ook dikwijls teleurgesteld af van zogenaamde ontwikkelingsprojecten. Tijdens het eerste gedeelte van deze missie ontstaat een hechte band met Philip Thon Leek, die later directeur van de Jonglei ontwikkelingsprojecten in achtereenvolgens Malakal, Panyagoor en Bor wordt, en die ik na 1984 pas weer in 2002, in Nairobi, zal terugzien. In de tussentijd heeft hij het leven van een rebel geleid, aanvankelijk als strijder in de bush, daarna als stichter van scholen om gevluchte, ontheemde kinderen op te vangen, en weer later als *aide-de-camp* van John Garang zelf, rebellenleider en eerste vice-president van Soedan na de Comprehensive Peace Agreement in 2005. In 2010 ontmoet ik Philip in Khartoum. Hij is dan Minister van Transport.

In datzelfde jaar wordt hij gekozen in het Zuid-Soedanese Parlement in Juba, waar ik hem in 2013 en in 2015 weer ontmoet.

Achol in Nyeknyang

In 1976 begint in Bor het Nederlandse Pengko Pilot Project. Het is een proefproject voor grootschalige landbouwproduktie in de zogenaamde Pengko plain, een enorme vlakte die zich uitstrekt tussen de Boven-Nijl en het grensgebied met Ethiopië. De Nederlanders hebben op een oud veekamp, Pakuau genaamd, een infrastructuur van huizen, werkplaats, proefvelden en een airstrip aangelegd. Hier genieten alle leden van onze "Jonglei-kanaalmissie" gastvrijheid. Tijdens deze missie, in januari 1978, ontmoet ik voor het eerst Achol (spreek uit *asjol)* Nai. Deze ontmoeting vindt plaats aan de oever van de Nijl, in Kandak, terwijl het vee van de Palek secties de Nijl oversteekt naar hun veekamp Nyeknyang ("doodt de krokodil") in de *toic*, de graasgronden in het moeras. Achol is de zoon van Nai, de *court president* van Palek voor de sectie Gaya. Met Nai en de andere *chiefs* zal ik later veel overleg voeren in Palek *court centre* Anyidi, waar ik een huis bouw. Palek heeft heel wat grondgebied aan de uitbreiding van de stad Bor en aan de Nederlandse Pakuau-compound en de proefvelden verloren. Ook Pengko zelf, waar het grote landbouwproject zal moeten komen, hoort bij Palek; er liggen daar veel van hun voorouders begraven.

Achol is de leider van het veekamp. In 1978 is hij nog geen twintig jaar oud. Zijn wereld is die van het veekamp. In de regentijd verblijft het vee in het grote kamp in Anyidi. In de droge tijd verplaatst het zich in de richting van de rivier. Als het water in de *toic* laag genoeg staat, steekt het vee over. Later in de droge tijd, als de *toic* niet genoeg goed gras meer bevat, trekt men verder naar het zuiden, richting Gemmeiza en Mongalla, op het grondgebied van de Mundari.

Tijdens onze eerste ontmoeting 'klikt' het meteen, en tijdens mijn hele zesjarige verblijf blijven we bevriend. Ik word in zijn familie opgenomen. Wij worden 'broers', en ik raak betrokken bij alle familieaangelegenheden, in het bijzonder huwelijken, waaronder zes jaar later het huwelijk van Achol Nai zelf. Ik slaap bij de familie in het veekamp, en hij bezoekt mij op de compound in Pakuau als hij in de buurt is. Hij komt zelden alleen en de komst van het groepje vrienden is altijd een vrolijke aangelegenheid. Maar later hebben wij ook meer serieuze gesprekken. Hij is zeer direct. Wij praten over Nederland, over Dinka-gebruiken, over het kampleven, over de politiek, over

meisjes, over seks. Hij vertelt verhalen. Maar het gaat vooral over vee. En door mijn familiebanden en vriendschap met hem en zijn familie gaan er deuren open in het hele gebied, tot in het honderd kilometer noordelijker gelegen Kongor aan toe, want tot daar reiken de onderlinge huwelijks- en verwantschapsbanden. Hij behoort tot de generatie van potentiële krijgers van zijn sectie. In het begin is daar niets van te merken, maar in de loop van de periode tussen 1978 en 1984 wordt hij door de omstandigheden gedwongen om die rol serieus te nemen.

Foto 3 & 4

Eerste foto's van Achol Nai in Nyeknyang toic (februari 1978)

Requiem Jonglei-kanaal

Hoe loopt het af met het Jonglei-kanaal? De beslissingen met betrekking tot het kanaal liggen in handen van de Egyptische en Noord-Soedanese politici, die zelf weinig afweten van de situatie ter plaatse. Zij laten zich door Egyptische ingenieurs voorlichten, en die laten zich weinig gelegen liggen aan het lot van de lokale, Zuid-Soedanese bevolking. De veranderingen van het tracé, de buitenlandse studies, de hele pottenkijkerij die men halfhartig toestaat omdat het project afhankelijk is van buitenlandse fondsen, wordt door die politici vermoedelijk als een vernedering ervaren. Zij zijn gefixeerd op water, zo snel mogelijk, en ze willen vooral geen al te radicale veranderingen in de

plannen. De *inlet* naar Bor verplaatsen is voor hen toelaatbaar om technische redenen, en daarna accepteren ze ook een stukje oostelijk tracé van Bor tot Kongor, als compromis en teken van goede wil, maar de meest pragmatische oplossing, een oostelijk tracé van Kongor tot de outlet bij Sobat is voor hen een te grote verandering in *mindset,* en daarom wijzen ze dit tracé af "om economische redenen" *(sic)*. Dit is een beslissing tegen de wil van de hele lokale bevolking en de Zuidelijke Regionale Regering in. Eerst probeert het Ministerie van Irrigatie in Khartoum nog om ons rapport in diskrediet te brengen door te zeggen dat een team antropologen de lokale bevolking heeft opgehitst om tegen het kanaal te zijn, wat pertinent onwaar is. Ook versprei-

Foto 5 & 6

Graafmachine Jonglei-Kanaal (1983); Jonglei-kanaal met dijken en droge bedding (1983); foto's Howell et al. 1988

den ze het rapport niet. Maar het rapport is gepubliceerd door de Universiteit van Leiden, en vindt daardoor zijn weg naar andere universiteiten, ook in Oost-Afrika, en ook naar de pers. Mijn aantekeningen nalezend vind ik een uitspraak van een van de hoogste Jonglei-commissioners in Khartoum, waaruit blijkt dat men niet van plan is om het zogenaamde pastorale *transhumance* systeem van de Nuer en de Dinka (door hen aangeduid als "human zoo") te helpen handhaven – zonder daar overigens een alternatief voor te bieden.

Foto 7

Droge bedding van het Jonglei-kanaal (1983): van de bodem van het kanaal tot de kruin van de dijk = 10 meter

Terugkijkend op die periode is de uiteindelijke beslissing over het Jongleikanaaltracé een van de vele missers geweest in de noord-zuid verhoudingen in Soedan. In 1983 volgen de ontbinding van de High Executive Council van de Zuidelijke Regio, het regionalisatie-beleid en de islamitische wetgeving van de nationale regering. Het resultaat van dit alles is het einde van het bestuur in de Nilotische gebieden en de stopzetting van de graafwerkzaamheden aan het kanaal nadat de graafmachine, ook in 1983, is aangevallen door de bevrijdingsbeweging SPLA. Er is dan al 250 van de 360 kilometer gegraven. Het Jonglei-kanaal is niet de belangrijkste oorzaak van het uitbreken van een nieuwe burgeroorlog geweest, maar heeft aan het uitbreken van die oorlog zeker bijgedragen.

Ook al heeft het kanaal nooit gefunctioneerd, toch heeft het veel schade veroorzaakt. In 1981 en 1983 en de jaren daarna, zetten vloeden aan de oostkant van het kanaal tijdens de regentijd de dorpen onder water en vernielen huizen en wegen, precies zoals dit in ons rapport werd voorspeld. De ecologie en hydrologie in het gebied zijn sterk veranderd. Ook is er tot dan toe geen enkele beslissing genomen over bruggen, oversteekplaatsen en drainage, zodat de bevolking vreest dat al die belangrijke maatregelen uiteindelijk ook "om economische redenen" zullen worden afgewezen. Hervatting van de werkzaamheden zal pas plaatsvinden als aan die voorwaarden wordt voldaan, zegt Philip.

In het begin van deze eeuw woonden er in de provincie Jonglei Nuer-'profeten'. De bekendste profeet was Ngundeng Bong (1830-1906). Hij deed voorspellingen waarvan er een aantal is uitgekomen. Hij voorspelde dat er in het land een rivier gegraven zou worden "als een koe zonder hoorns" (*acot*), met andere woorden, een incomplete rivier, een rivier "die zijn oorsprong nooit zal vinden". In 1983, als de graafmachine wordt aangevallen, doet deze voorspelling onder het publiek de ronde, net als voorspellingen over de komende grote oorlog met (een) linkshandige leider(s).

Pengko Pilot Project

Als ik voor het eerst naar zuidelijk Soedan reis, heb ik allesbehalve het idee om aan 'ontwikkelingswerk' te gaan doen, ook al word ik uitgezonden via de Directie Technische Hulp van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Ik heb geen geschoold idee over wat Afrika op ontwikkelingsgebied nodig heeft, en beschik evenmin over een ontwikkelingstheorie. Veel collega's weten vantevoren al precies wat er fout zit en wat er allemaal moet veranderen, volgens

de theorieën die zij op universiteiten hebben geleerd. Ik ben me ervan bewust dat ik van de mensen en het gebied waar ik naartoe ga bitter weinig afweet, ook al heb ik *The Nuer* van E.E. Evans Pritchard gelezen – een antropologisch standaardwerk, maar wel al bijna 40 jaar oud (1940). Het is voor een jonge antropoloog een eer om naar die beroemde Nuer gestuurd te worden; zo voel ik het althans. Ik heb ook een aantal andere boeken in mijn bagage meegenomen, van Geoffrey Lienhardt (over de Dinka, 1961), Francis Mading Deng (over de Dinka, 1972) en B.A. Lewis (over de Murle, 1972), en enkele rapporten over het Jonglei-kanaal project. Ik ga erheen met het idee om respectvol met de Nuer en de Dinka kennis te maken, hen te leren kennen, en in het bijzonder om hun mening te horen over het Jonglei-kanaal.

Het probleem waarvoor ikzelf, samen met collega-antropoloog Bert en bioloog Jan een oplossing moet formuleren, is duidelijk genoeg: we moeten een tracé voor het Jonglei-kanaal bedenken dat zo weinig mogelijk schade zal berokkenen aan de *transhumante* levenswijze van de veehoudende stammen in het gebied (ongeveer 360 bij 100 km). In de loop van het onderzoek wordt duidelijk dat de plannen die er liggen - en waarvan de uitvoering begonnen is - bij de bevolking op grote weerstand stuiten. Zodoende ontwikkelen wij bijna automatisch een solidaire houding: de bevolking wordt in haar bestaan en ook in haar ontwikkelingspotentieel bedreigd, en wij kunnen daar misschien iets aan doen. Maar dan moeten we wel een haarscherp beeld krijgen van hun levenswijze, hun denkwereld en ook van de technische factoren die komen kijken bij het graven van een 360 km lang kanaal. Dat doel is ons heel wat ontberingen waard.

Na dit onderzoek wordt mij gevraagd om te gaan werken bij het in Bor gevestigde landbouwproject Pengko Pilot Project. Ook nu heb ik geen duidelijk ontwikkelingsperspectief in mijn hoofd. De reden van mijn aanstelling is alweer een probleem met de huidige plannen van een groot ontwikkelingsproject. Het is de bedoeling om grootschalige gemechaniseerde landbouw te introduceren, maar de haalbaarheidsstudie wijst uit dat dit geen haalbare kaart is, niet vanuit technisch en niet vanuit sociologisch perspectief. Een evaluatiemissie heeft daarom voorgesteld om meer concrete projecten te identificeren om de armoede in het gebied zelf te bestrijden. Als eerste stap heeft men voor ogen om een "agro-economische socio-antropoloog" aan te stellen. Het worden een agro-econoom (Hans Bonarius, Ilaco) en een cultureel antropoloog (ikzelf, DTH). Wij krijgen in eerste instantie de opdracht om het gebied te bestuderen vanuit antropologisch en sociaal-economisch perspectief, als voorbereiding voor 'geïntegreerde plattelandsontwikkeling'.

Terwijl mijn collega Hans systematisch te werk gaat met een bevolkingscensus, een veemarktstudie, een analyse van oogstopbrengsten, sorghum-tekorten, graanimporten en dergelijke, zoek ik contact met de chiefs, sluit vriendschap met de jeugd in veekampen, bezoek dansfeesten en schaf vee aan, interview jong en oud, fotografeer de landbouwcyclus, de veemigratie-routes en de levens-cyclus van geboorte tot dood, zet een tent op bij een veekamp en bouw een hut in een *court-centre*. Ik word geadopteerd in een clan (Palek), als broer van Achol Nai. Mijn naam wordt Tong Mabior, genoemd naar de Dinka-vechtspeer – *tong* – met de kleur van een witte os – *mabior*: Witte Speer. Als ik uiteindelijk verzeild raak in een *cattle-raid* door Murle, en actief deelneem aan het terugveroveren van het Dinka-vee, zoemt de naam Tong Mabior rond in steeds wijdere cirkels. Maar laat ik niet op dit verhaal vooruitlopen.

3

Techniek en de invoering van de Tijd in Bor

Technische Hulp

In de jaren zeventig van de twintigste eeuw was 'Ontwikkelingshulp' door het Ministerie van Buitenlandse Zaken ondergebracht bij DTH, Directie Technische Hulp, later genoemd DITH, Directie Internationale Technische Hulp. Mijn eerste bezoek aan het Ministerie, in 1977, was aan DTH. DTH was toen gehuisvest in het Auditorium aan de Muzenstraat in Den Haag. Het was een grote flat op de plaats waar zich nu het Wijnhavenkwartier met de Resident en de Muzentoren bevindt. De rest van het Ministerie was gehuisvest in verschillende gebouwen die over de stad verspreid waren. In 1985 kwam het hele Ministerie samen in het grote gebouw aan de Bezuidenhoutseweg, bijgenaamd "de Apenrots".

De naamgeving van de Directie Technische Hulp geeft goed weer waar het bij ontwikkelingswerk in den vreemde om draaide, of liever waar men dacht dat het om móest draaien, namelijk om het overhevelen van technische kennis van 'ontwikkelde' naar 'onderontwikkelde' landen. In het wereldbewustzijn van de jaren zestig werden welvaart en ontwikkeling toegeschreven aan technologische ontwikkeling. Dat geloof werd weerspiegeld in het propageren van de nationale technische vooruitgang op Wereldtentoonstellingen, zoals op de Expo in Brussel in 1958. Het thema van de Expo was de koppeling van technische en menselijke vooruitgang. De USSR had er het grootste paviljoen. De dekolonisatie van Afrika was net begonnen.

Veel mensen kwamen enthousiast thuis van die Expo, ook mijn ouders. Hun idealisme en optimisme over de ontwikkeling van de wereld en de ontwikkeling van de Derde Wereld in het bijzonder waren aangewakkerd. Techniek kon je als hulpprogramma overbrengen naar andere landen, en mijn vader was ingenieur. Hij zette zich er met overtuiging voor in, met lange uitzendingen naar Iran en Nigeria, via NUFFIC, het Nederlandse universitaire samen-

werkingsprogramma. Ja, het geloof in techniek lag ten grondslag aan het geloof in ontwikkelingshulp.

In de ontwikkelingsprojecten uit die tijd speelde techniek een grote rol. Techniek en technische kennis waren belangrijke Nederlandse exportprodukten. Daarbij leunde het Nederlandse bedrijfsleven nog sterk op de koloniale erfenis van Indië en Suriname. De projecten die door Nederland in zuidelijk Soedan werden gefinancierd betroffen voornamelijk technologische hoogstandjes met een hoog *déjà-vu* en Deltaplan-gehalte. Wegenaanleg, bruggenbouw, technische studies in verband met het Jongleikanaal, het ontwerp van technische 'kunstwerken': de typische 'droge' en 'natte' waterstaat, de specialiteit van Delftse ingenieurs. En natuurlijk het Pengko Pilot Project waar onderzoek gedaan werd naar de mogelijkheid van grootschalige, gemechaniseerde graanproduktie in de Pengko vlakte ten oosten van Bor – proeftuin voor Wageningse en Deventer landbouwingenieurs.

Veel Nederlandse ontwikkelingsprojecten in de wereld vonden plaats 'in eigen beheer', namelijk onder direct beheer van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Maar de meeste hulp in Soedan was door het Ministerie 'uitbesteed' aan Nederlandse adviesbureaus, later consultancybedrijven genoemd: Dwars, Hederik en Verhey (DHV) in noordelijk Soedan en International Land Consultants (Ilaco) in zuidelijk Soedan. De belangrijkste Nederlandse aannemer in zuidelijk Soedan was de wegenbouw-firma De Groot uit Dordrecht. Het waren lucratieve opdrachten voor die bedrijven, en dus hoogtijdagen voor het Nederlandse bedrijfsleven.

De uitbesteding vond plaats onder verantwoordelijkheid van Minister Jan Pronk, aan wie het bedrijfsleven financieel meer te danken heeft gehad dan aan enige andere minister van Ontwikkelingssamenwerking die hem voorging. Er vonden in die tijd felle debatten plaats over de rechtvaardiging van dit beleid. Het argument tegen het beleid luidde dat het bedrijfsleven in de eerste plaats geïnteresseerd is in haar eigenbelang, terwijl zulk soort belangen in 'eigen beheer'-projecten geen rol spelen. Deze laatste projecten zouden dus altruïstischer zijn. Een inspectierapport over dit onderwerp droeg de titel "Uitbesteed - goed besteed?". In de conclusies werd over deze controverse geen oordeel geveld, noch werd er een voorkeur voor de ene dan wel de andere modaliteit uitgesproken. Ook nu hoor je weer hetzelfde soort discussies met betrekking tot de (gewenste) rol van het bedrijfsleven in ontwikkelingssamenwerking.

Het gaat in dit hoofdstuk niet om de geschiedenis van de ontwikkelingshulp. Het onderwerp van dit hoofdstuk is de rol van techniek in ontwikkelingssamenwerking in Bor en omgeving.

Met het verdrag van Addis Abeba in 1972 komt er een einde aan de eerste Soedanese burgeroorlog tussen noord en zuid Soedan die 17 jaar heeft geduurd. In Juba staat Tijdelijk Zaakgelastigde Jan Willem Bertens de terugkeer van vluchtelingen gade te slaan. Ze begeven zich met kleine vaartuigjes of zwemmend over de Nijl. "Hier komt een brug", zijn de historische woorden die hij toen gesproken schijnt te hebben. En de brug komt er, met Nederlandse hulp, een *bailey* brug gebouwd door de firma De Groot. En na die brug, die er nu nog steeds is, volgen wegen in Eastern Equatoria provincie. Het zijn rode laterietwegen. Later volgt de weg van Juba naar Bor (1982).

Je zou voor Jan Willem Bertens een standbeeld op moeten richten vanwege zijn scherpe en ongecompliceerde visie, waarbij in één moment tot stand kwam waar planning, rapportages en bureaucratie tegenwoordig jaren voor nodig zouden hebben. Het standbeeld is er niet gekomen, maar wel is dezelfde Bertens ("flamboyante diplomaat en Europarlementariër", volgens internet) door de Soedanese overheid benoemd tot Officier in de Orde van de Twee Nijlen, nadat hij bij een terroristische aanval tijdens een *gardenparty* in Khartoum diplomaten onder de struiken in veiligheid weet te brengen. Naar mijn weten is er slechts één andere Nederlander - in zuid Soedan - geweest die in die orde is verheven: Hans Grützmacher, manager van het Pengko Pilot Project in Bor.

In het verdrag van Addis Abeba wordt bepaald dat zuid Soedan autonomie krijgt, met een eigen parlement en regering. De eerste president van het zuiden wordt Abel Alier uit Baidit, bij Bor. Een overbelichte zwart-wit foto van hem hangt nog steeds in veel huizen en kantoren in Zuid-Soedan. Op bezoek in Nederland in 1976 haalt hij de krant door te knuffelen met een Friese zwartbonte stamboekkoe. Nederlanders kunnen niet weten dat een koe met die kleuren de favoriete Rial is van de Dinka, de mooiste koe die je je kunt voorstellen. De knuffel is welgemeend.

Een jaar of dertig later is er op televisie net zo'n welgemeende knuffel met eenzelfde zwartbonte koe te zien. De scene speelt zich af op de Lekdijk, wordt gespeeld door acteur Kon Kelei en maakt deel uit van de film *Tussenland* van Eugenie Jansen. Kon Kelei komt oorspronkelijk uit het dorpje Gak bij Bor. Hij wordt tijdens de laatste burgeroorlog door de rebellenbeweging meege-

nomen en getraind als kindsoldaat. Via een omweg komt hij in Nederland terecht. In de film *Tussenland* speelt hij een asielzoeker. Abel Alier en Kon Kelei hadden grootvader en kleinzoon van elkaar kunnen zijn. Elk vindt zijn weg na een lange burgeroorlog, Alier als president van een 'autonoom' zuiden na de eerste burgeroorlog, Kon als filmster en vriend van Marco Borsato en Waldemar Torenstra na de tweede burgeroorlog. Deze twee mannen staan symbool voor de tijd die dit boek omspant.

Abel Alier is in Bor tijdens de aanval in 1983, als er een einde komt aan het *interbellum* tussen de twee burgeroorlogen. Daarna ontmoet ik hem weer in 2010 in Khartoum op een bijeenkomst van de (diaspora) Bor Youth Association. Als hij me ziet, springt de bejaarde man op en zegt: "Tong Mabior, kom je je koeien ophalen?". Tot mijn verrassing is bij die gelegenheid ook Kon Kelei aanwezig, met een cameraploeg. Hij is net teruggekeerd naar zijn land van herkomst, met zijn diploma als meester in de rechten aan de Radboud Universiteit Nijmegen op zak, en heeft in Bor een advocatenkantoor geopend. In oktober 2015 bezoek ik de stokoude Abel Alier in zijn huis in Juba, en Kon Kelei op het Ministerie van Informatie (zie hoofdstuk 11).

Tot de eerste regering van Abel Alier behoort ook Minister van Landbouw Dr Gama Hassan. Gama heeft een droom, namelijk een tweede Gezira Scheme in zuid-Soedan, in de Pengko vlakte ten oosten van Bor - ongeveer 100 bij 100 km = 1 000 000 ha. De Gezira ligt tussen de twee Nijlen in noord-Soedan, en is door de Engelsen aangelegd voor katoenproduktie. Katoen werd vervangen door sorghum (*dura, durra, doerra*), en nu is de Gezira de graanschuur van Soedan. Alle sorghum op de markten in zuid-Soedan komt uit de Gezira. Gama ziet waarschijnlijk net zo'n project voor zich, maar dan in zijn autonome zuid- Soedan, zodat het zuiden voortaan zelfvoorzienend qua voedsel zou zijn. En meer dan dat: de graanschuur van Oost Afrika en het Midden-Oosten! Met wuivend graan tot de horizon en combine-harvesters op schuine rijen, net als in Canada en Australië. Als het daar kan, waarom dan niet in de Pengko Plain bij Bor?

Hij kaart het idee aan bij Nederland, dat zich met de brug in Juba zo spontaan en genereus heeft betoond. Nederland wil graag hulp bieden aan zuid-Soedan, dat net uit een burgeroorlog opkrabbelt en beslist behoort tot de "armsten der armen", de door Pronk geprefereerde doelgroep voor Nederlandse hulp. Maar er is een probleem met de Nederlandse hulp in Soedan. Weliswaar is het zuiden autonoom, maar Soedan is nog steeds één land. Khartoum wil dat de Nederlandse hulp evenredig aan het noorden en het zuiden ten goede komt, gerekend naar het bevolkingsaantal. Vandaar dat tweederde van de

hulp in het noorden besteed moet worden en eenderde deel in het zuiden. Om die reden heeft Nederland meer hulp in het noorden besteed dan eigenlijk de bedoeling was, en wel vanwege de hulp die men in zuidelijk Soedan wilde besteden. Maar een proefproject voor de Pengko vlakte komt er: het Pengko Pilot Project (PPP) nabij Bor. De gelukkige uitvoerder (want geld lijkt geen rol te spelen) is Ilaco (Euroconsult), toen nog een dochter van Heidemij. En de projectmanager is Grützmacher, bijgenaamd Doctor Hans.

Hans Grützmacher is opgegroeid op een plantage in Indië en runt het omvangrijke project ook als een plantage. Aanvankelijk werken er een stuk of acht Nederlanders en een honderdtal lokale arbeiders op het proefproject. Met behulp van grote machines leggen zij proefvelden aan, en beginnen er landbouwkundige experimenten, vooral met sorghum en mais, en later met rijst.

Er heerst tijdens het project een indrukwekkend arbeidsethos; voor ziekte is geen plaats, er wordt zes dagen per week gewerkt, in alle jaargetijden. En dat is mogelijk dankzij de logistiek. De proefpolder, met alles erop en eraan, is met behulp van *backstoppers*, ondersteunende specialisten uit Nederland, ontworpen. Het is een technisch hoogstandje geworden met als zenuwcentrum de garage, genaamd "de workshop". In heel zuid-Soedan is geen betere garage te vinden dan de Bor workshop. Die garage houdt een groot wagen- en machinepark aan de gang: Toyota *pickups*, *landcruisers*, tractoren, *graders*, een *dragline*, een *combine harvester*, een grote generator, Daf vrachtwagens, irrigatie-pompen, *airconditioners*, enzovoort. Al het materiaal is in konvooien, al dan niet in containers, via Kenia aangevoerd, inclusief brandstoffen: benzine, diesel, verschillende olies en vliegtuig-kerosine. Dringend noodzakelijke onderdelen kunnen per radio worden besteld, desnoods in Nederland. Ze arriveren met het wekelijkse vliegtuigje van Sunbird uit Nairobi. De *workshop* bepaalt het ritme van het hele project.

Een Nederlandse *workshop* manager ergert zich aan de chronisch te laat komende lokale werknemers en de smoesjes waarmee ze aan komen zetten – bijvoorbeeld dat ze geen horloge hebben en dus niet weten hoe laat het is. Hij introduceert een sirene die in de verre omtrek is te horen. De sirene is geprogrammeerd om meerdere keren per dag af te gaan, namelijk een kwartier voor werktijd (kwart voor 7), bij het begin van de werktijd (7 uur), voor de *Ftour* – het ontbijt (9 uur), en aan het einde van de werkdag. En zo wordt een gestandaardiseerde tijd ingevoerd, helemaal afgestemd op de behoeften van de 'vooruitgang'.

De gebouwen op de compound worden door een aannemer uit Kenia gebouwd. Vier grote, solide huizen, een kantoor, een Guesthouse, een Workshop, een watertoren, een Nissen-hut en een stuk of wat loodsen. Later worden er nog acht bungalows aan toegevoegd, evenals ronde, cementen *tukuls* voor het huispersoneel. Het wijkje wordt de "compound" genoemd. De lokale bevolking noemt de compound Pakuau, naar het veekamp waarop de kolonie is gebouwd. Naderhand komt er vlakbij Bor nog een tweede wijkje voor het wegenonderhouds-programma, de Road Maintenance Unit, bij. Het is omheind met een groot hek, een *gated community* zouden wij nu zeggen.

Bij de compound in Pakuau wordt een *airstrip* aangelegd. De Nederlanders besluiten dat de nieuwe weg van Juba via Bor naar Malakal langs dit vliegveldje moet lopen (de oude weg ligt veel dichter bij het stadje Bor, waar ook de oude *airstrip* is). Pakuau wordt daardoor een kruispunt van hoofdwegen: Juba-Malakal en Bor-Pibor Post. Strategisch gelegen en toch een eindje van de stad. Vanaf dit kruispunt naar Bor, over ongeveer vijf kilometer, leggen de Nederlanders een brede weg aan, met aan weerszijden *drains* (goten) zodat de weg nooit onder water komt te staan en dus het hele jaar begaanbaar is.

De huizen maken een relatief wooncomfort mogelijk. Een grote dieselgenerator op de compound zorgt tot middernacht voor stroom. Gezinnen met kinderen beschikken over een *airconditioner* – later komt er in elk huis één *airconditioner*. Er is ook een waterput geboord en er is stromend water en water-toiletten met een *septic tank*. Dat is nog eens wat anders dan de koloniale toiletten die bestaan uit een hoge zetel met daaronder een groot blik dat meerdere malen per dag moet worden leeggemaakt.

En het werkt allemaal. Mijn Dinka-vriend Achol uit het veekamp die in ons huis op bezoek is, begrijpt niet waar het water vandaan komt: kraan open, kraan dicht, kraan open... Hij begint met zijn vinger de buizen te volgen maar vindt de bron niet.

In 1984 worden zonnecollectoren uit Kenia aangevoerd. Elk huis krijgt een watervat en dat water wordt door de zonnecollectoren verwarmd zodat we een warme douche kunnen nemen. Er wordt dus gekozen voor echte huizen waarin een Nederlands gezin langere tijd kan wonen. Dat is een andere keuze dan firma De Groot heeft gemaakt. De wegenbouwers komen maar een maand of vijf per jaar, sommigen wisselen elkaar af, en hun "kamp" verplaatst zich af en toe, naarmate de wegenaanleg vordert. De wegenbouwers wonen in *containers*, goedgeoutilleerde en gekoelde suites met slaapkamer, toilet en badkamer. Restauratie en vermaak vinden plaats in een gemeen-

schappelijke kantine. Het is een vrijgezellensamenleving. Als de vrouwen een keer overkomen, wordt het ruzie.

Met de wc in ons huis maken wij een incident mee. Er logeert in ons huis een studente uit Nederland die stage loopt. Als zij op een dag naar de wc gaat, klinkt er een luide schreeuw uit de badkamer, en komt zij overstuur de deur uithinken met haar slipje nog halverwege haar benen. “Een krokodil, een krokodil”! Wat is er gebeurd? In de wc-pot bevindt zich een reptiel, dat, als het deksel boven zijn kop open gaat, rechtsomkeert maakt en met een plons in de zwanenhals van het toilet verdwijnt. Het blijkt een kleine *monitor-lizard*, een nijlvaraan, die in het moeras meer dan twee meter lang kan worden. Maar hoe moet je dat beest eruit krijgen?

Gewapend met een speer openen we zachtjes de badkamerdeur, en wat we dan zien lijkt op een horrorfilm: het plastic deksel is een beetje opgetild en daar steken een kop en twee poten met klauwen over de rand van de pot naar buiten. De gespleten tong van het draakachtige beest flitst heen en weer. Hij kijkt ons dreigend aan, met zijn gepantserde lijf en de kwabben onder zijn kop, maakt opnieuw met veel gekrabbel en gespetter rechtsomkeert en verdwijnt gedeeltelijk in de buis van de toiletpot. Het deksel klapt dicht. Als we het weer openen, zien we nog een stuk grijs-groen lijf in het gat van de plee. Uiteindelijk moet de septic tank opengemaakt worden en dan blijkt dat er zich een heel nest *monitor lizards* heeft gevestigd. Het is nog een hele klus om die er allemaal uit te krijgen. Na haar traumatische ervaring wordt de studente naar het *guesthouse* verhuisd.

Foto 8

Nijlvaraan: jonkie in de WC-pot

Foto 9

Nijlvaraan: volwassen exemplaar (foto D. Gordon & E. Robertson), Wikicommons

Er wordt hier dus een project neergeplant dat helemaal van buitenaf bedacht is en gevoed wordt. Met Bor zelf heeft het niets te maken. Ilaco werknemers eisen van hun hoofdkantoor in Arnhem dezelfde inrichting en luxe als die van hun collegae elders ter wereld, en daarom worden er containers vol meubelen en ander huisraad aangevoerd. Het heeft veel weg van de instelling van Alexine Tinne die haar hele hebben en houwen meesjouwde op haar overbelaste boten, tot en met haar zware bed en kaptafel toe (zie Historisch supplement). En er ontwikkelt zich ook een geheel eigen project-cultuur. Lokale omstandigheden zijn lastige obstakels die overwonnen moeten worden. Lokale kennis wordt niet benut, lokale meningen worden niet op prijs gesteld. Met de lokale autoriteiten worden functionele relaties onderhouden, alle weerstand kan worden opgelost met een beetje logistieke hulp aan deze of gene.

Er heerst een aannemersmentaliteit. De aannemers hebben een contract met Buitenlandse Zaken, mede ondertekend (of niet) door het Ministerie van Landbouw in Juba. Men is verantwoording schuldig aan de opdrachtgevers en aan niemand anders. Omdat zij op resultaten en deadlines worden afgerekend, houden zij alle controle in eigen hand. Dat is de beste risicobeheersing, en het is, vanuit dat denkraam bezien, logisch gedrag. Alles wat niet uitdrukkelijk tot de opdracht behoort, valt buiten het denkkader van de uitvoerders. Alle buitenstaanders worden beoordeeld en behandeld naar het nut dat zij hebben voor het project.

Afhankelijk te worden van de grillige buitenwereld, een speelbal te worden van de lethargie en de misstanden die er om hen heen heersen; het is hen een gruwel. En hun gedrag past zich aan die grondgedachte aan. Dat betekent dat de opdracht, het project, de maat wordt van goed en slecht, en de morele normen bepaalt. Wat een buitenstaander misschien bizar voorkomt, is voor de insider de heersende logica. En voor degenen die in dat systeem zitten, wordt die logica de norm. Je moet bijvoorbeeld niet te veel aanpappen met de lokale bevolking, want voordat je het weet "geef je ze een vinger, en nemen ze je hele hand". Dit is aanvankelijk kenmerkend voor de project-cultuur, omdat een aantal invloedrijke figuren de norm bepaalt, die vervolgens stilzwijgend nagevolgd wordt door meelopers die zich graag aan hen spiegelen. Als deze figuren vervolgens vervangen worden door anderen met een heel andere ideologie, verandert ook de instelling van de meelopers, en daarmee de 'cultuur' van het project. Hieruit kan een les getrokken worden.

Waarom moet het zo? Waarom een *high-tech fremdkörper* scheppen in een onderontwikkeld gebied? Wie bedenkt zoiets? Er zijn in de wereld veel van

deze zelfvoorzienende 'eilanden' gecreëerd, of het nu om oliewinning in Nigeria gaat of om oorlogvoering in Afghanistan of een vredesmissie in Mali. Ze dienen een doel dat niets met de omgeving te maken heeft. De lokale bevolking wordt gebruikt zonder dat het ze zelf wat oplevert, op een beetje werkgelegenheid na. En ze wordt ook nog geacht om "dankbaar" te zijn voor wat er "voor het land" gedaan wordt (was dat in de koloniale tijd ook niet zo?). Er is nauwelijks sprake van uitwisseling met de omgeving.

In Bor is in die tijd niets, zo kun je wel stellen, althans niet iets waarmee "ontwikkeling" op gang gebracht kan worden of enigerlei vooruitgang kan worden geboekt. Rond 1980 is er in Bor geen benzinepomp, geen garage, geen hotel, geen bakkerij, geen fietsenmaker, geen timmerman, geen lasser, en er is trouwens ook nauwelijks eten te koop, behalve zakken sorghum, wat blikjes sardines en lokaal gedroogde vis. Wat er wél te koop is in de winkeltjes (wonder boven wonder in dit veerijke gebied) is melkpoeder uit Nederland. Ik tel maar liefst negen merken: Farm (Rotterdam), Kanny Milk (Barneveld), Twin Girls (Den Haag), Green-land (Rotterdam), Gitana (Beilen), Coast (Veghel), Ceteco (Diemen), Saha milk (Barneveld) en Golden Crown (Woerden).

Foto 10 & 11

Stembiljetten en verkiezingsposter van de Nationale en Regionale verkiezingen 1977/78

Vaak is er ook geen thee of suiker, of zeep of waspoeder om je kleren mee te wassen. Er is dikwijls zelfs geen snipper papier te koop. Het enige papier dat er in overvloed is zijn oude stembiljetten, lange stroken papier met allerhande symbolen - een olifant, een stoel, een krokodil, een pijp, een speer – en een onbedrukte achterkant. Op de lagere scholen wordt de achterkant van die biljetten gebruikt als schrijfpapier; in het ziekenhuis om recepten op te schrijven. In 1980 beschikt de hoogste gedragsdrager in Bor Province, Commissioner Gabriel Gany, niet over een functionerend vervoermiddel. Hij gaat te voet naar Ayod, 200 km verderop, om een probleem in zijn ambtsgebied op te lossen.

Het is een onzinnig idee om binnen deze gebrekkige infrastructuur een innovatief landbouwontwikkelingsproject te beginnen. UNDP probeert het en zendt drie deskundigen naar Bor. Het duurt niet lang of die deskundigen kunnen niets meer doen. De auto's zijn kapot, monteurs en onderdelen ontbreken en de brandstof voor auto's en rivier *barges* is niet aangekomen. Wel doet hun radio het en verzenden ze dagelijks noodkreten naar de UN Res Rep – Resident Representative, de hoogste VN-baas - in Khartoum.

Zo kan het gebeuren dat de drie – een Engelsman, een Indiër en een Noor – elkaar 's morgens opzoeken en een plan de campagne bedenken om de dag door te brengen. Hun eerste zorg is eten. "Laten we naar de rivier gaan". Zo gezegd, zo gedaan. Ze vragen aan een visser om voor hen een vis te vangen. Drie internationale experts zitten te wachten totdat 's middags hun visser weer op komt dagen. Eén van hen heeft een kok om de vis klaar te maken, een ander heeft een zak rijst en een fles tomatenketchup, en de derde heeft nog een halve fles whisky. Tegen de avond is het maal bereid en wordt het tevreden verorberd. Daarna stemmen ze af op de BBC World Service om op de hoogte te blijven van het nieuws in de buitenwereld. En zo herhalen de dagen zich totdat, op een goede dag, de Res Rep langskomt. Diens vrouw, een struise, strenge Schotse, op de hoogte gebracht van de voedselsituatie onder de *expatriates*, heeft voor elk een doosje voedsel klaargemaakt, met sinaasappels, boter, pakjes thee, en een kilo tomaten. De Engelsman is des duivels: "Waarom heeft ze verdomme die rotdoos niet volgestopt met blikjes bier?".

De Nederlanders in Bor pakken het anders aan. Zij worden allereerst bevoorraad vanuit Nairobi en niet vanuit Khartoum, en in Nairobi zijn veel meer mogelijkheden. Omdat er toch wekelijks een vliegtuigje uit Nairobi komt, beginnen zij via het Ilaco-kantoor in Nairobi behalve onderdelen, ook voedsel te bestellen: aardappelen, vlees en groenten. Het komt elke week vers van de markt, en als het vliegtuigje onderweg niet te veel vertraging oploopt

komt het in *coolboxen* ook nog vers aan in Bor, waar het snel onder de gezinnen wordt verdeeld. Aan het eind van de maand wordt voor ieder gezin de rekening opgemaakt. En zo kan het gebeuren dat je in Bor rabarber eet, of bietjes, en een biefstuk tartaar. Je betaalt er een paar centen voor, maar dan heb je ook wat.

Voor kruideniersartikelen, die te zwaar zijn om in het wekelijkse vliegtuigje te worden meegenomen, is een andere oplossing bedacht. Als het aantal gezinnen zich uitbreidt, wordt een berekening gemaakt op basis van de behoeften en koopkracht van een hele kolonie Nederlanders in Bor. Een *catering*-bedrijf wordt ingeschakeld,dat voor een jaar kruideniersartikelen inslaat. Een DC-3 brengt het jaarlijks naar Bor, tax-free! Op het project komt alles terecht in "het winkeltje", dat door een partner van een van de Nederlandse werknemers wordt geadministreerd. Eenmaal per week gaat het winkeltje open en kunnen de gezinnen inkopen doen, OMO, blikjes koffiemelk, camembert, hagelslag, appelmoes, wijn, whisky en Baileys Irish Cream. Het is wel een beetje duur, maar verder is er in Bor toch niets waar je je geld aan uit kunt geven, en dus hebben de talrijke Nederlanders het er voor over. Talrijk, omdat er ook een Wegenonderhoudsproject, een Bosbouwproject, een Waterproject en een Eerstelijns Gezondheidsproject zijn bijgekomen. Een kwestie van *economy of scale*. Overigens komen de doosjes Tusker bier en kratten Coca-Cola en Fanta met de vrachtwagens in de konvooien mee uit Kenia.

Het is natuurlijk allemaal een onwerkelijk contrast met de lokale leefomgeving. Maar het zorgt er wel voor dat iedereen genoeg te eten heeft, en dat er brandstof, onderdelen en andere materialen aanwezig zijn zodat iedereen ook inderdaad zes dagen in de week kan werken. Andere projecten steken graag de draak met dit Nederlandse gedrag, maar niet zonder jaloezie. Die andere projecten in de regio stagneren dikwijls om logistieke redenen. De eerste projectmanager van Panyagoor – een groot UNDP project bij Kongor, honderd kilometer ten noorden van Bor – en diens vrouw proberen het met lokale middelen. Na een half jaar al verslechtert hun gezondheid; zij blijken beiden aan bloedarmoede te lijden. Ze krijgen weinig van de grond, worden ter plaatse niet serieus genomen en worden teruggeroepen wegens gebrek aan resultaten en perspectief. De Britse organisatie Voluntary Service Overseas (VSO) stuurt vrijwilligers naar lokaties om de lokale autoriteiten te helpen bouwen, maar met onvoldoende logistieke steun. Als we ze tegenkomen, zijn ze ondervoed en depressief. We vinden een manier om de drie Britse en Amerikaanse jongeren in ons eigen bouwprogramma op te nemen, en belonen hun moeite... met voedsel.

Van alle donorlanden in zuidelijk Soedan zijn het alleen de Noren (Norwegian Church Aid) die het op dezelfde manier aanpakken als de Nederlanders. Zij hebben nog meer Noorse gezinnen naar Torit overgebracht dan het aantal Nederlandse gezinnen dat zich in Bor bevindt. Er is daar zelfs een middelbare school voor Noorse jeugd. Hun aanpak in Eastern Equatoria heeft de streek geen windeieren gelegd en zij zijn er tijdens de burgeroorlog en daarna mee doorgegaan. Ik vermeld dit laatste met respect.

De lokale betekenis van techniek en technologie

Welke rol speelt techniek in de traditionele Dinka-cultuur? Vergeleken met andere Afrikaanse volken zijn pastoralisten materialistisch en technisch weinig ontwikkeld. In de Dinka-taal bestaan nog geen honderd woorden voor door mensenhanden gemaakte dingen: gebouwen, werktuigen, sieraden, wapens. Een Dinka van het platteland zou het merendeel van zijn of haar materiële bezittingen met zich mee kunnen dragen.

Foto 12
Dinka-lepel, gemaakt van koeienhoorn

Foto 13
Ivoren Dinka-armbanden

Er bestaat bij de Dinka en de Nuer een ambivalente houding tegenover technologie en de zegeningen daarvan. Aan de ene kant zijn voorwerpen en techniek van weinig belang voor hen, afgezien van praktisch nut of persoonlijke waarde (een pijp, een speer). Ze vertegenwoordigen geen waarde in termen van kapitaal of rijkdom: een man met vijf speren of een vrouw met drie maalstenen wordt niet als rijker beschouwd dan man of vrouw met slechts een van zulke voorwerpen. Geen enkel voorwerp had in het verleden een commerciële waarde in termen van geld, hoogstens als ruilobject – zoals het aantal speren dat de dames Tinne voor een koe aan de Nuer moesten betalen (zie Historisch supplement). Dinka's kunnen mooie sieraden maken – kralen korsetten voor de jeugd, struisvogeleieren of kalebasjes die versierd worden met

Foto 14, 15, 16 & 17

Age-group "korsetten" van (ingevoerde) kralen; (ingevoerde) maalsteen (er zijn geen stenen in de vloedvlakte); feestuitrusting van colobus-aap pels (ingevoerd uit Congolees regenwoudgebied); knuppels van mahoniehout (uit Lakes). Alleen de struisvogelveren zijn van lokale oorsprong

kralen, ivoren en koperen armbanden – maar die worden weggegeven, via erfenissen doorgegeven of in hongerperiodes geruild tegen graan.

Grote uitzonderingen hierop zijn, van oudsher, gesmede speerpunten en een hak (door niet-Dinka gesmeed) en sinds de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw, automatische wapens en mobiele telefoons. Alle andere dingen hebben in de tribale context geen waarde, en men koestert er ook geen waardeoordelen over, ze worden hoogstens gebruikt maar er wordt verder niets mee gedaan, ze worden ook niet nagemaakt, behalve als speelgoed door de kinderen: een geweertje van hout, een mobieltje van klei, een horloge van ijzer met streepjes. In de Nilotische culturen vertegenwoordigt juist het ontbreken van materiële cultuur een waarde, de waarde van perfectie die bestaat in minimaal materieel bezit. Aan de andere kant bestaat er een gevoel van ontzag voor dingen die als uitzonderlijk beschouwd worden, zoals een heel grote drum (Lor Mayom), een extreem lange speer (Lir Piau) of een Nile *steamer*. Zulke uitzonderlijke dingen worden geacht een ziel te bezitten, en in dergelijke artefacten huist vaak een Dinka-geest (*jok*) (Lienhardt 1961). Sommige veehutten behoren ook tot deze categorie.

Geïmporteerde technologie wordt door de Niloten met reserve ontvangen. Weliswaar hebben zij auto's, dieselpompen, radio's en elektriciteit geaccepteerd, maar lange tijd bleven het vreemde elementen in hun samenleving: dingen die eigendom waren van de regering, of van blanken.

Foto 18

Wegonderhoud door Nuer in 1928 (foto in Johnson 1993 lvi)

In de geschiedenis van de bewoners van de streek betekende geïmporteerde technologie meestal onheil. Ouderen herinneren zich de komst van auto's. Met auto's gingen echter wegenaanleg en -onderhoud gepaard, waar de bevolking onbezoldigd, en praktisch met blote handen, voor moest opdraaien. Er bestaan foto's van Nuer krijgers die met een simpele hak op hun knieën en met de hand grond egaliseren en gaten in de weg vullen. De aanleg van wegen is een bittere herinnering voor velen. Die wegen waren niet voor hen bestemd, en dikwijls leverden ze gevaar op, zoals de aanvoer van vijandelijke troepen. De technologie die aangewend werd voor de aanleg van het Jonglei-kanaal heeft voor de lokale bevolking niets dan ellende met zich meegebracht.

Foto 19

De Dinka-tong mabior, "witte speer", vechtspeer

Foto 20

Landbewerking met een simpele hak

Foto 21

Eindeloos gefascineerd door de autospiegel (Achol)

Foto 22 & 23

“Ook al is het niets, als het maar wat lijkt”

Tot de jaren tachtig neemt ook in de stad Bor nauwelijks iemand de moeite om verkoopbare produkten te fabriceren. De meeste gebruiksvoorwerpen komen uit China en worden door Arabische handelaren uit Khartoum meegebracht. Rond 1983, nadat de weg Bor-Juba verbeterd is en enige handel op gang brengt, is er hier en daar lasapparatuur in gebruik en verschijnt op verschillende plaatsen in Bor alcohol-destilleerapparatuur – een paar aan elkaar gelaste vaten met een tuit – en stoel- en bedframes met daartussen gespannen waslijnen. Maar de technische infrastructuur in Bor is tot de oorlog in 1984 primitiever dan in de meeste andere stadjes in Soedan.

Op het Ilaco-project leidt het gebrek aan technische basiskennis onder het lokale personeel vaak tot hilariteit. Ik vraag mijn tuinman eens om een met grond gevulde kruiwagen ergens anders leeg te storten. Hij kijkt me aan en zegt: “Dat kun je me niet aandoen, dat is veel te zwaar”. Ik begrijp het niet en vraag hem om het toch maar te proberen, waarop hij zijn armen om de kruiwagen heenslaat om hem op te tillen! De jongen die de was strijkt en die mijn oude elektrische strijkijzer gebruikt, krijgt elke keer schokken door het beschadigde snoer waarin kortsluiting optreedt. Ik hoor hem af en toe kreunen en ga kijken wat er aan de hand is. “Meneer, hij is boos, elke keer geeft hij me een klap”!

In de workshop zijn misverstanden aan de orde van de dag. Er wordt door Nederlandse monteurs samengewerkt met lokale arbeiders, die stuk voor stuk in de techniek moeten worden geschoold. Hier komen twee werelden samen, die van Dinka-jongens die geen of nauwelijks onderwijs hebben genoten en bij wijze van spreken zo uit het veekamp komen, en die van jonge Nederlandse mannen die een technische opleiding hebben gevolgd, heel wat van zichzelf denken en voor het eerst van hun leven in een managementpositie terecht zijn gekomen. De blunders van het personeel zijn het favoriete

gespreksonderwerp onder de Nederlandse monteurs, en leiden tot hilariteit maar dikwijls ook tot ergernissen. En vanwege die ergernissen verslechtert het gedrag van de Nederlanders, die dikwijls onder hoogspanning moeten werken.

Ze beweren dat Nilotische Dinka's minder geschikt zijn voor technisch werk dan arbeiders afkomstig uit het zuidelijkere Equatoria. Maar dat standpunt wordt weersproken door andere ervaringen: het uitstekende onderhoud van lang geleden geïnstalleerde dieselpompen in de Dinka-dorpen, en het onderhoud van handpompen door analfabete dorpelingen zoals tijdens het project werd ervaren. En daarmee zijn we aangeland bij de culturele dimensie van technische ontwikkeling.

In het introductieproces van nieuwe technologie spelen sociale factoren een grotere rol dan handigheid en gevoel voor technologie. Het standpunt van de Nederlanders komt voort uit een door blanken gedomineerde omgeving. Dinka's zijn heel politiek bewust, chauvinistisch en sociaal gevoelig; ze kunnen niet tegen dwang en hebben de grootste moeite om anderen als superieur te erkennen. De Equatorianen op het project hebben daar veel minder moeite mee. In de workshop maken Dinka's ruzie, rebelleren soms tegen hun bazen en zijn snel aangebrand. Ook is er in deze autoritaire omgeving het risico van arbeidsonrust, diefstal en dronkenschap. Maar het blijkt dat de sfeer sterk afhangt van het gezag en gedrag van de hoogste Nederlandse workshopmanager – ik maakte er vier mee – en de houding van de instructeurs, en dat de sociale context dus een grote rol speelt bij het doen slagen van samenwerking op één werkplek, en daarmee bij de overdracht van technische vaardigheden.

Het bewijs daarvan wordt geleverd door het Malek Appropriate Technology Centre (MATC), een meer op de lokale behoeften afgestemd project, ontstaan toen het Pengko Pilot Project vervangen werd door Bor Area Development Activities (BADA), vanaf 1980.

De grond: beton of modder

Mijn vriend Achol benadert ons blanken als gelijken, en zonder enige schroom. Op een dag komt hij langs met een gewonde koe, en laat projectmanager Hans Grützmacher weten: "Jullie zijn toch gekomen om ons te helpen? Wij hebben NU hulp nodig, urgent". In verlegenheid gebracht door die directe benadering, roept Hans mij: "Sjoerd, je vriend is er met een pro-

bleem, kijk maar wat je voor hem kan doen, en er staat ook nog een bout vlees van gisteren, geef hem te eten". Een andere keer is de vraag van groter belang; er is over nagedacht. "Hoe zit dat nou met dat grote *durra* project in de Pengko plain?", vraagt Achol op een dag aan Hans, die hij bij mij ontmoet. En hij is niet de enige. Er ontstaat langzamerhand enige onrust onder personeel en bevolking. Ik raad Hans aan om een vergadering voor al het personeel van het project te beleggen, en om daar uitleg van zaken te geven. En zo geschiedt. Het is de eerste keer dat er sprake is van een soort dialoog tussen de projectleiding en het personeel of de bevolking. De eertijdse Ilaco-socioloog van het project zei mij dat zoiets "niet tot zijn mandaat" behoorde. Het project maakte ook nauwelijks tijd om de parlementariër van het gebied, Martin Majer, te ontvangen en uitleg te geven over de voortgang van het project. De voordracht van projectleider Hans wordt zeer op prijs gesteld, al worden de verwachtingen door zijn boodschap behoorlijk geschaad.

Want tot grote teleurstelling van gezagsdragers en bevolking is de haalbaarheidsstudie over grootschalige graanproductie op een negatief advies uitgelopen. Het is vooral te wijten aan de grondsoort in het gebied die landbouw met machines onmogelijk maakt. De grond wordt genoemd "vertisols" of "black cotton soil", zware klei die in de regentijd verzadigd raakt van water en in de droge tijd uitdroogt en zo hard wordt als steen. In de droge tijd vormen zich diepe scheuren maar bij de eerste regenbuien zwelt de grond op, sluit het water de scheuren en ontstaat een ondoorlaatbare oppervlakte waarop water blijft staan; de grond heeft dan geen enkele drainagecapaciteit meer. In de vlakte vormen zich relatieve laagtes en hoogtes die samenhangen met het zwellen en krimpen van de bodem (*gilgai*). Op plaatsen in de vloedvlakte die in de natte tijd onder water staan, vormen zich stevige pollen met gras die in de droge tijd keihard worden.

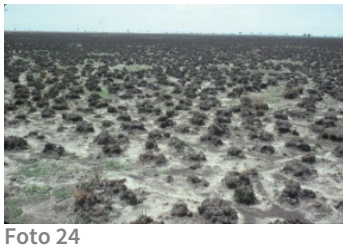

Foto 24
Opgedroogde graspollen, landschap Bor Athooc (Lilir)

Deze verschijnselen maken het moeilijk om grote oppervlaktes land te ontginnen en te egaliseren. Het project heeft hard gezwoegd op het verwijderen van pollen en mierenheuvels, op het maken van ruggen (voor sorghum en maïs) en op egalisatie, tot en met het gebruik van laser-apparatuur voor het vlak maken van rijstvelden toe. Maar vanuit de lucht kun je al zien dat er op veel plekken in de proefvelden of te weinig of te veel water blijft staan. Later wordt geëxperimenteerd met kleinere, geïrrigeerde percelen, waarop trekkers met kooi-wielen en houten planken de grond egaliseren zodat er met de hand

rijst in uitgeplant kan worden (natte landbewerking). Dat lukt beter, en opent nieuwe perspectieven.

De weerbarstige grondsoort bemoeilijkt ook de aanleg van het Jonglei-kanaal, de aanleg van wegen, en de bouw van huizen. Voor het Jonglei-kanaal wordt de grootste graafmachine ter wereld gebruikt. De machine is in Duitsland gemaakt en is ook al gebruikt voor het graven van het Jhelum Link kanaal in Pakistan. De eerste drieëneenhalf jaar vorderen de graafwerkzaamheden door de Franse *Compagnie de Construction Internationale* slechts tachtig kilometer, terwijl er 360 km is te gaan. Er moeten enorme aanpassingen aan de machine plaatsvinden om met de afwisselend betonharde en boterzachte grond om te gaan, maar de Fransen slagen er uiteindelijk in om alle problemen onder controle te krijgen.

De firma De Groot, die de weg van Juba naar Bor heeft aangelegd, begeeft zich ook in de vloedvlakte ten noorden van Bor. De enige oplossing die zij zien om de weg in de natte tijd begaanbaar te houden, is om de hele kleiweg te bedekken met een aangewalste laterietlaag. Maar omdat het lateriet van ver moet komen, is dit een hele dure oplossing. Bovendien zal de weg altijd veel onderhoud blijven vergen, en zal zij bij regen 24 uur voor grote vrachtwagens moeten worden afgesloten (*rain barriers*). Zij experimenteren met dit systeem op de weg van Juba naar Bor, maar de eisen die het stelt aan begeleiding en supervisie van de lokale arbeidskrachten van onderhoudskampen langs de weg zijn zo hoog dat geen enkele instantie in het Zuid-Soedan van de jaren ’80 daaraan kan voldoen. Asfalt is natuurlijk een optie die met oliewinning misschien ooit uitvoerbaar wordt, zoals tegenwoordig de wegen in en rond Juba geasfalteerd worden, en de weg van Juba naar Nimulé aan de Ugandese grens. Maar ook die wegen hebben onderhoud nodig.

Voor kleinere wegen zijn de mogelijkheden nog beperkter. Om de afwatering te verbeteren worden aan weerszijden greppels gegraven, en wordt het wegprofiel enigszins rond gemaakt. Technisch gezien is dit een oplossing om wegen het hele natte seizoen door begaanbaar te houden. Maar er bestaat nog een ander gevaar. Zowel koeien als antilopen zoeken droge plekken om uit te rusten en te herkauwen, en een paar honderd van die dieren zijn in staat om in één nacht met hun hoeven de natte weg aan gort te trappen. Hoefdieren zijn de natuurlijke vijanden van wegenbouwers, en ik heb wegenbouwers ontmoet die de kuddes het liefste zouden hebben afgeschoten.

Zelf breng ik een hachelijke nacht in een Toyota pick-up door nadat we zijn overvallen door regen. Ondanks voorzichtig manoeuvreren, glijdt de auto

langzaam van de ronde weg af de ondiepe greppel in. Met geen mogelijkheid is de auto weer omhoog te krijgen, en bij elke poging graaft hij zich allengs vaster in de modder. De avond valt, er is geen dorp in de buurt, we staan in een savanne omgeven door hoog gras. Lopen is geen optie. Er zit niets anders op dan de nacht ter plaatse door te brengen en de volgende ochtend op zoek te gaan naar hulp.

We zijn met zijn vieren, mijn tolk en ikzelf en nog twee andere passagiers. De laatsten zitten op de achterbak. De uren verstrijken en het wordt inktzwart buiten. In de cabine beginnen wij weg te dommelen, ongemakkelijk op de autostoelen en deels achter het stuur, terwijl de auto scheef staat. Te middernacht wordt er hard op het dak gebonsd door de twee andere passagiers die, achter op de bak, in hun slaap zijn gestoord. Rondom de auto janken hyena's, en als we de raampjes opendraaien klinkt verderop het gebrul van een leeuw, zeer luid, zeer beangstigend. De twee weten niet hoe snel ze de cabine in moeten komen. In die benauwde ruimte brengen wij nog uren samen door, het wordt steeds vochtiger en warmer, het begint aardig te stinken en we doen geen oog meer dicht. De volgende morgen vinden we heel wat sporen van wilde dieren rondom de auto. Verderop is een veekamp, en tientallen sterke jongens helpen mee om de auto de weg weer op te duwen. Ook zij hebben, met leeuwen in de buurt, 's nachts geen oog dichtgedaan – de koeien zijn heel onrustig geweest.

Bor Area Development Activities

Al twee jaar na de komst van Ilaco in Bor zien de lokale autoriteiten het niet meer zitten met het proefproject. Met nauwelijks ingehouden verontwaardiging schrijven zij: "The Pilot Project has not extended to inhabitants around Bor any meaningful service or fringe benefits. This has led to the citizens denouncing the Project as an island offering no solutions to their problems of food scarcity nor assisting them to improve food production for themselves. The apparent affluence and good life on the Project convince the citizens all the more that the benefits of the project are meant for the expatriates and the few fortunate employees of the Project but not the majority of the masses of Bor Town and the surrounding area. The attitude of the citizens of Bor to the Project is thus one of indifference and skepticism".

Een jaar later moet een nieuw Vierjarenplan worden gemaakt. Het grote landbouwproject zal er nooit komen. De autoriteiten winden zich op. Wat moet Ilaco nog in Bor? Waarvoor is die fantastische infrastructuur te gebruiken?

Er zijn aanknopingspunten voor een nieuwe visie en een nieuwe aanpak. Minister Jan de Koning – dan van Ontwikkelingssamenwerking – komt op bezoek en stelt een onverwachte vraag: "Wat doen jullie nou eigenlijk voor die mensen?". De antropoloog die altijd tegen het Pengko Pilot Project heeft geageerd, ziet zijn kans schoon en pleit voor maatregelen in verband met water en voedselvoorziening in het gebied. De economische studies hebben de noodzaak daartoe met cijfers aangetoond. En er komt op het Ministerie in Nederland een beleidswijziging, de zogenaamde programmatische ontwikkelingsbenadering, een procesbenadering van "geïntegreerde plattelandsontwikkeling".

En zo begint de zaak te kantelen: exit Pengko Pilot Project, en entree Bor Area Development Activities (BADA), een serie projecten die ten doel heeft om de lokale levensomstandigheden te verbeteren. Een zucht van verlichting gaat door de meer welwillende stafleden van het project. En ik ruik mijn kans. In plaats van een onderzoeksproject wordt "Bor" een uitvoeringsproject van plattelandsontwikkeling.

Nog voordat BADA begint, stuurt Hans Grützmacher mij naar Khartoum met een moeilijke opdracht, namelijk om Drilling Rig 16 naar Bor terug te halen: "als je dat dan zo belangrijk vindt, dat water voor je vrienden, ga je die boormachine zelf maar halen". Deze boormachine behoort rechtmatig toe aan zuid Soedan maar bevindt zich op het erf van het Ministerie van Water in een buitenwijk van Khartoum in noord Soedan. Een boormeester uit Malakal vergezelt mij. Wij moeten ook allerlei materiaal aanschaffen, o.a. een Scania vrachtwagen – mijn eerste autoaankoop, en wat voor auto.

Maar de Minister van Water in Khartoum laat de Rig niet vertrekken. Er zijn talloze obstakels te overwinnen, de (Shilluk) boormeester wordt voor slaaf uitgemaakt, de spanningen lopen op, en de missie dreigt op een mislukking uit te lopen. Dan ontmoet ik in Khartoum Akuot Atem, een oud Anya-nya guerillastrijder die op dat moment minister in de zuidelijke regering is. Niet lang daarvoor is hij vanuit Juba naar Bor gekomen en heeft op eigen houtje, en zonder overleg met Gamma Hassan, Ilaco bevolen om in de Pengko vlakte te beginnen, en niet in Bor te blijven hangen "waar de omstandigheden heel anders zijn" (en hij had gelijk). Uit die actie, die toen bij niemand in goede aarde viel, ook niet bij Gabriel Gany, de Commissioner van de provincie Jonglei, is toch een soort kameraadschap ontstaan. Later, als hij al niet meer in de zuidelijke regering zit, neemt hij me mee naar Maar, zijn woonplaats, en vertelt me daar over een "zwarte plas" in de *toic* (het moeras waar het vee in de droge tijd graast); de eerste keer dat ik iemand hoor praten over olie

in de buurt. Ook vertelt hij over een kruising van een buffel en een koe die zij ergens in een veekamp hebben rondlopen. Kortom, een boeiende man. Hij rookt een kromme Engelse pijp – ik heb vanuit Nederland verschillende keren pijptabak voor hem meegenomen. Later gaat hij weer op oorlogspad, en sluit hij zich bij Anya-nya-2 aan. Hij sneuvelt in een veldslag met de SPLA (1984).

Maar bij die gelegenheid in Khartoum is hij nog op het toppunt van zijn macht. Ik leg hem de problemen en tegenwerking van het Ministerie van Water uit. Hij aarzelt geen moment. "Ga mee", beveelt hij, en we stappen in zijn dienstauto, *linea recta* naar het Ministerie. Daar laat hij ons op de gang zitten en betreedt zelf onaangekondigd het kantoor van de Minister himself. Weldra horen we hem op hoge toon argumenteren: "Do my people have to suffer from thirst? Do you want them to die"? Het gaat zo een kwartier door terwijl de Minister (in het Arabisch) de boel probeert te sussen. Maar uiteindelijk komt Akuot Atem naar buiten met een papier. Het is een schriftelijke opdracht van de Minister zelf aan het magazijn in de buitenwijk van Khartoum om de Rig onmiddellijk aan ons af te geven. En dat gebeurt dan ook.

Foto 25 & 26
Terugreis van Khartoum naar Bor met souk-lorry

Het is vervolgens nog een heel karwei om alles in Bor te krijgen. Jonglei Development Projects regelt voor ons een konvooi. We raken in de Gezira vast omdat men nog goederen moet zoeken en opladen, de pont over de Nijl in Malakal zit zonder brandstof, en in de provincie Jonglei begint het te regenen en raken verschillende vrachtwagens vast in de modder. Maar op een avond rijd ik met een konvooi *souk-lorries* triomfantelijk de Pakuau compound op, en stop voor het huis waar Hans Grützmacher en ik wonen. Ik ben ongeveer drie weken weg geweest, en heb de laatste drie nachten op een zak uien geslapen.

Hans, ik ben terug!', roep ik. Hij komt naar buiten en neemt me met een bedenkelijke blik op. Er is een Nederlandse gast aan wie hij me voorstelt maar ik vang de naam niet op. En dan zegt hij: "Onder de douche, en direct – nek wassen, kloten poetsen!". Later blijkt dat wij in ons huis Otto van Zeldam, de hoogste directeur van Ilaco, te gast hebben. Op dat moment komt dus een hippie met lange haren, stinkend naar uien en met een door zweet en zout stijf geworden shirtje aanzetten, die doet of iedereen blij moet zijn met zijn komst! Maar mijn missie is volbracht en niet lang daarna wordt de eerste nieuwe put op het platteland geboord, in het strategisch gelegen Mareng. Het is een boodschap aan de bevolking, en trouwens ook aan al het technische personeel van het project. Voortaan gaan wij voor de bevolking werken, en niet voor een hersenschim, ook al is dat voor de consultants nog zo winstgevend geweest. En de consultants passen zich aan.

BADA wordt opgericht, met als programmaleider mijn collega Hans Bonarius. Een van de belangrijkste projecten wordt het waterproject. Ons hele interventiegebied (Bor District) wordt van *boreholes* met handpompen (merk Duba, gegarandeerd "100% Africa-proof") voorzien; dorpelingen worden in pomponderhoud getraind; een magazijn met pomponderdelen wordt onder beheer van de lokale waterdienst gesteld. Alle dorpen en hun lokale *chiefs* en *headmen* worden bij het waterprogramma betrokken, om tot overeenstemming te komenover de plaatsen waar de pompen moeten komen. Het is het begin van een "participatieve"ontwikkelingsbenadering.Eenpaar jaar later hebben alle dorpelingen in ons gebied op loopafstand schoon drinkwater tot hun beschikking. Het volgende BADA-project is het Malek Appropriate Technology Centre (MATC).

Foto 27
BADA Rural Water Supply Programme: DUBA-handpomp, gegarandeerd "100% Africa-proof"

"Appropriate technology"

MATC is voortgekomen uit de wens om in dit techniekloze gebied "alternatieve" technologie te ontwikkelen. De juiste vertaling van "appropriate technology" is: (voor het gebied) geschikte, nuttige, toepasbare techniek. Er wordt geëxperimenteerd met biogas (koeienmest genoeg!), met zonne-energie, met stenenpersen, met een waterrad-pomp op de stroming van de rivier, met windmeting en wat dies meer zij. Maar wat écht een succes wordt, is de ferro-cement bouwtechniek, afkomstig uit Azië, en geheel aangepast aan

de lokale omstandigheden in Bor door Cees van Ginkel uit Scherpenzeel. Het eerste wat hij doet, is zijn centrum weghalen van de Pakuau compound. Hij gaat in Malek aan het werk, bouwt er een huis voor zichzelf en gaat er wonen. Cees heeft zich al onsterfelijk gemaakt met allerlei knutselwerk in de workshop. In zijn vrije tijd herstelt hij bijvoorbeeld invalidenkarretjes en fabriceert hij kunstbenen voor slachtoffers uit de eerste burgeroorlog. Alle mensen in Bor met een lichamelijke beperking kennen hem.

Malek ligt aan de Nijl. Het is van oorsprong een post van de Anglicaanse missie en van oudsher een educatief centrum, met een van de eerste scholen in zuid-Soedan. De politicus Abel Alier en vele andere prominente zuid-Soedanezen gingen er naar school. Maar de missiepost werd verlaten, en er bleven niet meer dan ruïnes over van hun met gebakken stenen gebouwde huizen. Wat nog wel te zien is, zijn de muren van die huizen, die gebouwd zijn op een raamwerk van staal dat destijds per steamer van Khartoum naar het zuiden werd vervoerd. De missionarissen hebben dus een oplossing gevonden voor de onstabiele, bewegende grond die zelfs de stevigste muren laat scheuren: bouwen op een frame. Dat frame beweegt in zijn geheel misschien ook een beetje, maar de muren, verstevigd met ijzeren vakwerk, blijven stil staan en scheuren dus niet. De aanvoer van staal zou tegenwoordig kapitalen kosten.

De muren van de missiegebouwtjes zijn van gebakken steen, een optie die door MATC ook niet overgenomen wordt omdat steenbakkerijen veel hout voor verbranding nodig hebben, en hout in de omgeving schaars is. Bovendien heb je er een goed klei-zand mengsel voor nodig, en zand is er in Bor ook nauwelijks. De missionarissen lieten de bevolking het zand van veepaadjes opvegen, maar dat is duidelijk niet voor herhaling vatbaar. Vooral voor de fundering en voor de muren moet een alternatief gevonden worden, en ferro-cement voorziet daarin.

Bij ferro-cement constructies heb je geen fundering nodig; de muren “hangen” tussen palen. Ze bestaan uit strakgespannen fijn gaas dat met cement wordt aangestreken tot 2-5 cm dikke muren. Voor hoek- en steunpalen en voor het vakwerk gebruikt MATC hardhouten teakpalen die met afgewerkte olie tegen termieten (witte mieren) behandeld worden. Ze worden ook zo lang mogelijk in de rivier gedrenkt om het hout harder te maken.

Voor het vakwerk worden de palen in de lengte doorgezaagd. Cees heeft een verrijdbare cirkelzaag gemaakt die wordt aangedreven door een oude dieselmotor. Het karretje wordt naar de bouwplaatsen in de dorpen

toegereden, waar de zaag een hels lawaai en flink wat sensatie veroorzaakt, zodat honderden toeschouwers komen kijken. Er wordt gedemonstreerd hoe je een boomstam in de lengte doorzaagt. Uiteraard wordt de show omgeven door strenge veiligheidsmaatregelen. De dorpelingen zijn zeer nieuwsgierig en volgen alle werkzaamheden op de voet. Ze krijgen uitleg door hun eigen jongens die trots zijn op hun werk, en er *cool* uitzien met hun blauwe overalls, rubberen laarzen en leren handschoenen.

Met deze techniek hebben we een oplossing gevonden voor de grote bouwproblemen in het gebied, namelijk scheurende muren door bewegende grond, en de termietenplaag waardoor alle lokale houten hutten elke paar jaar vervangen moeten worden. Dit alles is mogelijk omdat gaas en cement op de lokale markt verkrijgbaar zijn en de teak-stammen tegen een redelijke prijs uit Equatoria aangevoerd kunnen worden. De transporteur wordt door Cees trouwens betaald in brandstof, dat in die tijd een schaars produkt is in Bor.

In een half jaar tijd worden in het gebied dertien gebouwen van ferrocement opgetrokken. En er worden achttien jongens in de techniek getraind. Hieronder bevinden zich ook werknemers van het lokale Department of Housing, arbeiders van een lokale aannemer, leden van een ander project en jongens uit het dorp waar het jaar daarna bouwwerken zijn gepland. De cursisten ontvangen tijdens de cursus alleen voedsel en beschermende kleding. Het is de bedoeling om de techniek direct breed "duurzaam" te verspreiden, vandaar deelname van een overheidsbedrijf en een lokale aannemer.

Als medewerkers van de Nederlandse Ambassade uit Khartoum langskomen en hun twijfel uiten over de dunne muurtjes, geeft Cees ze een mokerhamer: "Probeer er maar een gat in te slaan". Ze proberen het verschillende malen maar meer dan een paar butsen levert het niet op. Later blijkt echter dat de muren niet "bullet-proof" zijn; een kogel gaat erdoorheen. Sommige gebouwtjes worden kort daarna, tijdens de nieuwe burgeroorlog, verwoest. Het grootste gebouw, de school in Anyidi, staat er echter na 27 jaar nog steeds en heeft enige tijd dienst gedaan als meisjesschool. Tijdens de burgeroorlog moesten de leerlingen modder en mest op de golfplaten daken aanbrengen zodat het gebouw niet zichtbaar zou zijn vanuit de lucht. Het gebouw werd voor bombardementen gespaard. Ik bezocht het gebouw in 2015, 33 jaar na de bouw, en het stond er nog steeds, al had het wel wat onderhoud nodig.

Foto 28 & 29

MATC – zaagmachine, met Cees van Ginkel

Foto 30

Ferro-cement schoolgebouw tegenover Pande Tong Mabior in Anyidi in 1983

MATC ontwikkelt zich snel, en het is een race tegen de klok. Na de aanval op Bor door Soedanese troepen in mei 1983 (zie ook hoofdstuk 8) gaat het project nog een jaar door. Voordat de troepen bij die gelegenheid uit Juba 's morgens vroeg Bor bereiken, trekken zij door Malek. Enkele MATC-personeelsleden springen pardoes de rivier in en brengen zich zwemmend naar de overkant in veiligheid. Cees wordt ruw ondervraagd maar weet verder onheil aan het centrum te voorkomen. Wel is hij erg geschrokken, en omdat het niet onwaarschijnlijk is dat het leger terug zal komen, besluit hij weer op de Pakuau compound bij Bor te overnachten. Hij wordt bij mij ingekwar-

tierd. Mij is sinds de aanval bevolen om uit veiligheidsoverwegingen ook op de compound te overnachten. Mijn lokale huisje in Anyidi zal later een landbouwvoorlichtingscentrum worden genaamd Pande Tong Mabior ("het huis van Tong Mabior"). Overdag is Cees in Malek en ben ik meestal ergens op het platteland.

Onze tijd samen in mijn huis op de compound levert een onverwachte synergie op tussen een technische duizendpoot en een antropoloog. Elke avond zitten wij plannen te maken en gebouwen te ontwerpen. We delen de bouwconstructie op in standaardmaten, die met standaardprijzen ook gemakkelijk becijferd kunnen worden. Het bouwproces wordt gemoduleerd, en bepaald op achttien processen, vertaald in vaardigheden die alle cursisten moeten beheersen, van het uitkiezen van de bouwplaats, het conserveren van het hout, het uitzetten van het grondplan, en vervolgens in twaalf constructie-handelingen, tot en met het compacteren van de cementen vloer, het witten en verven van het gebouw en het opruimen van de bouwplaats. De beste cursisten worden beloond met materiaal om hun eigen zeskantige, duurzame ferro-cement *tukul* hut te bouwen.

De ondervoede VSO-jongens komen in het weekend bij mij thuis gebouwen ontwerpen, eten en drinken en naar jaren zestig-muziek luisteren. Zij doen mee aan de cursus en hebben ook cursisten uit hun eigen district geleverd. Een van hen heeft ons achteraf verteld dat dit de mooiste tijd in zijn leven is geweest!

Cees en ik kijken nog weleens grinnekend op die tijd terug. Wat is namelijk het geval? In Khartoum is de islamitische wet, de *sharia*, afgekondigd. Uit het Hilton Hotel is alle alcoholische drank weggehaald, en met een *grader* de Nijl ingeschoven. In die tijd neemt Ambassade-personeel dat in Bor op bezoek komt, graag een doos jenever van ons in ontvangst omdat er in Khartoum geen alcohol meer te krijgen is. Maar ook wij vrezen een controle van het leger en beginnen de overgebleven drankvoorraad te verspreiden en te verbergen. Bij mij in huis komen een paar dozen Bailey's Irish Cream terecht. Op hun zijkant neergezet passen ze precies in de gaten die voor airconditioners in de muren zijn uitgespaard. Met een roostertje ervoor zijn ze onzichtbaar. Cees drinkt geen alcohol. Maar als we een keer intensief met een berekening bezig zijn, beweer ik dat het eigenlijk een soort chocolademelk is, en sindsdien drinken we dat spul elke avond, en wordt er over alcohol nooit meer gesproken, alleen over chocomel.

MATC is een belangrijk leerproces voor ons. Wij leren wat in deze omgeving de omgangsregels zijn, wat de motivatie van de werkers of de cursisten verstoort of juist aanmoedigt, wat de sfeer bepaalt in de samenwerking. We delen ze in kleinere, min of meer sociaal consistente teams in, en we maken de trainingen met opzet zo praktisch mogelijk, zodat het doel direct duidelijk is, en aan wie het werk ten goede komt, en welk dorp er daarna aan de beurt komt. Langzamerhand ontstaan er in de groep leiders naar wie door de anderen wordt geluisterd. Daarmee wordt MATC een goed functionerend team. Het is aan het inzicht, of meer de intuïtie, van Cees te danken dat MATC zich op deze onconventionele, procesmatige manier kan ontwikkelen. Daarvan getuigt ook het volgende.

Op een dag zitten we op zijn terras aan de Nijl over het Nederlandse ontwikkelingsbeleid te praten. Zou het niet mogelijk zijn om wat meer voor vrouwen te doen? Zouden we hier geen 'inkomengenererende' activiteiten op kunnen zetten? Cees kijkt peinzend, en knikt. Daarna kom ik een tijdje niet meer in Malek tot hij me vraagt langs te komen. Intussen is er een waterput net buiten zijn omheining geboord en er is een handpomp op aangesloten. Cees heeft er ook een watertorentje naast gebouwd, met buizen naar zijn huis toe. Als je goed kijkt zie je dat hij in zijn huis altijd water heeft, want het water dat buiten uit de pomp komt is de overloop van de toren; de vrouwen pompen automatisch eerst het watervat van Cees vol voordat er water voor henzelf verschijnt! Met die (buur)vrouwen broedt hij een plannetje uit. Als ik langskom zie ik in een ferro-cementen loodsje een tiental vrouwen op de grond zitten vlechten. Ik kan niet goed zien wat ze maken. "Wat vlechten die vrouwen daar Cees?" "Hoedjes". "Wat?". "Hoedjes". "Hoezo hoedjes?". "Nou, weet je nog toen we in Bor die oude lampenkapjes uit het guesthouse hadden weggegooid? Die zetten ze gelijk op hun hoofd. Man, gat in de markt!". Hij heeft afgekeken hoe ze lokaal rieten matjes en mandjes vlechten, om graan mee te wannen of om eten te bedekken. En samen met een van die vrouwen heeft hij een nieuw model gemaakt in de vorm van een hoedje met een rand. "Toen de eerste tien hoedjes klaar waren, heb ik die vrouwen meegenomen naar de markt in Bor. Ze hadden een prijsje verzonnen, en die hoedjes gingen als warme broodjes van de hand! Sindsdien zitten ze hier elke dag te vlechten. Het enige wat ze me vragen is of ik ze elke week naar Bor wil meenemen".

Over de vraag of hij de komende tijd nog een deskundige uit Nederland nodig heeft – er is daarvoor op het MATC budget nog geld beschikbaar – denkt Cees even na en zegt dan: "Een rietdekker, een goeie rietdekker, want we maken wel daken van gras zoals op de lokale manier, maar daar kan toch nog een slag mee gemaakt worden om het duurzamer te maken".

Zo ontstaan in Malek de ideeën. De communicatiekloof is overbrugd, er bestaat kennis van de lokale samenleving, en er is wederzijds vertrouwen ontstaan tussen Nederlanders, lokale werknemers en dorpelingen. Dat blijkt een gunstig klimaat voor innovatie. Op dezelfde wijze komen landbouwkundige vernieuwingen tot stand: de introductie van rijst, van een nieuwe maïsvariëteit, van pinda's, en de uitbreiding van de graan- en vishandel door dorpelingen. Aan elke innovatie kleeft een apart verhaal. Wat er in Bor gebeurt is niet uniek. Grote ontwikkelingsprojecten bereiken vaak niet hun vooraf vastgestelde doelen. Maar er komt meestal wel wat anders uit. In Bor heeft men ondanks alles wel geleerd en veel begrepen. Als er kansen geboden worden om met deze kennis creatief om te gaan, ontstaat er iets reëels. Dit zet natuurlijk wel vraagtekens bij de theorie en de praktijk van de zogenaamde 'ontwikkelingsplanning'.

In 'Het Wilde Denken' (1962) maakt de Franse filosoof en antropoloog Lévi-Strauss het onderscheid tussen de *ingénieur* en de *bricoleur* (knutselaar). De *ingénieur* is de denker en de planner, hij denkt eerst, ontwerpt en zoekt dan de materialen en onderdelen bij elkaar die tot het ontwerp moeten leiden. De *bricoleur* verzamelt materialen die hij in zijn omgeving aantreft, en probeert daar iets nuttigs van te maken. Terwijl de *ingénieur* een 'planner' is, is de *bricoleur* een 'searcher'[1] die proefondervindelijk nagaat wat de mogelijkheden zijn. Terwijl de *high tech* projecten typische ingenieursprojecten zijn (met onderdelen van overal ter wereld), is MATC meer een *bricoleur* of 'searcher' project (met materialen uit de buurt). Daar dit laatste soort project meer in de lokale technische en sociale context geïntegreerd is, heeft het in omgevingen zoals Bor meer kans van slagen dan de geplande ingenieursprojecten. Ingenieursprojecten werken alleen daar waar basisvoorwaarden zijn vervuld en waar techniek en technologie als principe een belangrijke culturele waarde vertegenwoordigen.

1 Naar William Easterly, The White Man's Burden; New York 2006.

4

Ontheemding, onthechting, verzoening, euforie

Reizen

De overgang van studentenleven naar beroepsleven is net zoiets als de overgang van het ouderlijk huis naar een studentenbestaan op kamers. Die overgangen gaan gepaard met allerlei soorten spannende, soms schokkende ervaringen. Zoals al of niet bewust ervaren ontgroeningen. Het zijn *rites de passage.*

In mijn geval, of moet ik zeggen in *ons* geval (onze generatie halverwege de jaren zeventig), kenmerkt die overgangsperiode zich door ambivalentie en ambiguïteit. Als ik een doctorandus-titel op zak heb, is mijn jeugd nog niet voorbij en ik ben nog maar nauwelijks volwassen. Ik gedraag me als een volwassen puber. Ik heb geen toekomstvisie, ik maak geen bewuste beroepskeuze, ik ben niet bezig met het plannen van een carrière: mijn toekomst heeft een volkomen onzekere bestemming. Het ontbreekt me aan sociale binding – die met thuis is verwaarloosd, die met een beroepsgroep bestaat nauwelijks in de academische wereld waarin ik mij bevind. De universiteit is het enige beroepsmilieu dat ik ken maar er zijn daar nauwelijks baantjes voor pasafgestudeerden. Over een toekomst buiten de universiteit heb ik eigenlijk geen voorstelling, en ik zoek er ook niet naar.

Ik heb meningen en uitgesproken – zij het slecht onderbouwde – maatschappelijke en politieke ideëen. Ik ben erudiet, en heb een brede algemene ontwikkeling, opgedaan in een rijkgeschakeerd studentenleven. Ik doe aan sport en musiceer in een orkest. Daar moet ik het mee doen, maar wat ik moet doen, en hoe, dat wordt aan het toeval overgelaten.

Wel heb ik intussen heel wat ervaring met buitenlandse reizen opgedaan. Die ervaring is misschien een vergelijkend voordeel om aan een baantje te komen. De reislust heeft allerlei oorzaken; de ene keer zijn het gezinsomstan-

digheden, dan weer zijn het romantische ideëen en zucht naar exotisme, en dan weer is studie de oorzaak. De reizen gaan altijd richting Azië, naar het Midden-Oosten, en verder naar India en Indonesië, over land.

Mijn ouderlijk gezin zit het reizen in het bloed. Tijdens mijn vroege jeugd in de jaren vijftig gaat mijn vader twee keer langere tijd op missies naar Belgisch Congo en Japan. Begin jaren zestig wonen wij met het hele gezin twee jaar in Iran waar mijn vader les geeft op het Abadan Institute of Technology. Ik ga daar naar een overseas school. We zijn expatriates in een buitenlandse, voornamelijk Amerikaanse gemeenschap, met collega's van mijn vader, en wat oliemensen. We leven een beetje koloniaal gescheiden van de lokale bevolking. De voor ons bekende buitenlandse machtsbasis daar bestaat uit de "Company". Het is een aan de olieraffinaderij verbonden bedrijf dat onze logistiek regelt, zoals een huis dat helemaal ingericht is met Gispen meubels.

Mijn oudere zus gaat uit met Iraanse studenten, mijn oudere broer zwerft door de *bazar*. Maar verder bewegen wij ons in een Anglo-Amerikaanse gemeenschap rondom de St. Christopher Church, de *overseas* school, de Seamen's Club en de North Bawarda en Braim *swimming pools*. In die tijd is een *grand tour* aan het einde van een lang contract gebruikelijk, en de terugreis naar Nederland verloopt via Libanon, Jordanië, Israel, Turkije, Griekenland en Italië. Mijn vader vertrekt later voor nog eens een jaar naar Nigeria, om de *civil engineering* afdeling van de University of Nigeria in Nsukka op te richten, ook via NUFFIC.

In 1973 vraagt mijn vader mij om hem en mijn moeder te vergezellen naar Libanon waar hij zich via de FAO bezighoudt met de kanalisatie van de Litani rivier. Ik moet mijn moeder chaperoneren op uitstapjes naar Tripoli, de ceders en opgravingen in de Bekaa vallei. Het jaar daarop schrijf ik met vriend Bert van den Hoek in op deelname aan een internationaal jongerenwerkkamp in Libanon. We werken een aantal zomerse weken in een Libanees dorpje ten oosten van Tripoli, eerst om boeren te helpen met de tabaksoogst, daarna om te helpen bij het aanleggen van een weg. In Beirouth worden wij op geheimzinnige wijze benaderd door een Palestijnse organisatie (PFLP), en via veel omwegen komen wij terecht in het grote Palestijnse vluchtelingenkamp Tel el-Zaatar in Beirouth, waar wij een dag meewerken aan de bouw van 'bombshelters'. Het kamp wordt later door Christelijke milities aangevallen en verwoest. Er vallen 2000 doden onder de bevolking die ons zo gastvrij heeft ontvangen en die heeft geprobeerd om via jongeren zoals wij in Europa sympathie voor hun lot te kweken.

Na Libanon reizen wij verder, altijd met openbaar vervoer, door Syrië en Irak, steken in Basra de Shatt el Arab over naar Iran, Abadan *re-visited*, en reizen via Shiraz, Isfahan, Kermanshah, Tabriz en Erzurum in Oost-Turkije terug naar Istanbul. Wij reizen in het spoor van Alexander de Grote en lezen onderweg alles wat wij over hem te pakken kunnen krijgen - de romans van Louis Couperus en Mary Renault, Duits- en Franstalige monografieën.

We houden contact met het Libanese Office du Développement Social (ODS) dat de jeugdkampen heeft georganiseerd, en een jaar later weten wij via hen een stage georganiseerd te krijgen in een dorpje hoog in het Libanongebergte, Nahr ed Dahab, waar wij drie maanden verblijven. Het onderzoek gaat over de economische, sociale, en politieke ontsluiting van dit dorp door de aanleg van een asfaltweg van de kust (Jounieh) naar de Bekaa vallei (Baalbeck). Na dat veldwerk reizen wij via Aleppo in Syrië en Diyarbakir in Oost-Turkije door naar Iran en vandaaruit via Afghanistan en Pakistan naar Delhi. In die tijd is de "hippie-route" open van Istanbul naar Delhi en verder – noordelijk naar Kashmir, en zuidelijk naar Goa. Kort daarop breekt in Libanon de burgeroorlog uit.

Na ons afstuderen in 1976 vervolgen wij de tocht door Azië, beginnen in Nepal, reizen via Patna, Bombay en Goa door naar Madurai in Tamil Nadu, waar wij een religieus festival bestuderen. Bert vervolgt deze studie later tijdens een promotietraject. Onze reis eindigt dit keer, via Sri Lanka, Thailand en Indonesië, in Maleisië - Zuidoost-Azië is mijn afstudeerrichting.

Ik maak het jaar daarop in een landrover een reis door de Sahara, met dokter Wim van Aalderen, internist in Leiden, diens broer Gerrit en Jan Willem Holthuis, huisarts in Deventer. De reis gaat door Algerije, Mauretanië en Senegal en is mijn eerste verblijf in Afrika. De volgende reis is in januari 1978 naar Zuid-Soedan in verband met het Jonglei-kanaal. Ik zal daarna achttien jaar lang in Afrika blijven werken en wonen.

Net als eten kun je ook snel of langzaam reizen: *fast travel* en *slow travel*. Ik was destijds in de gelegenheid om het langzaamaan te doen, en bleef soms, om welke reden dan ook, maandenlang ergens hangen. Ik bezoek die landen nog weleens als ik voor mijn werk op missie ga, nu op de *fast travel* wijze. Het zijn elke keer ervaringen die verleden en heden met elkaar verbinden. Nostalgie, herkenning en vervreemding versmelten met elkaar.

Maar *slow travel* – met openbaar vervoer in lokale bussen, treinen, taxi's en vrachtwagens, overnachtend in kleine hotelletjes, risico's nemend, altijd on-

voorspelbaar, altijd on a shoestring, altijd afhankelijk van anderen, onderhandelend, communicerend, bluffend, achterdochtig, waakzaam- is fundamenteel anders dan reizen waarbij alles onder controle en voorspelbaar is: de eindbestemming, de aankomsttijd, het vervoermiddel, de medereizigers. Dat laatste doe je met fast travel. Dat doen diplomaten, EU en VN-ambtenaren, directeuren van grote projecten, consultants, en de meeste toeristen. Voor al die mensen is tijd van cruciaal belang, en ook beheersing – controle hebben over de omstandigheden en de mogelijkheden – ik weet het omdat ik nu zelf consultant ben. Maar hun verplaatsingen zijn voorspelbaar, en hun ervaringen zijn zelden verrassend en meestal oppervlakkig; het gaat vaak om een bevestiging van wat ze al weten, van dossierkennis dus. En dat beperkt de beleving. Een Afrikaans spreekwoord luidt: "Een vreemdeling ziet alleen wat hij kent", en dat gebeurt vooral met fast travel. Slow travel verbreedt je blik, confronteert je met onverwachte situaties en met jezelf. Een dergelijke manier van reizen versterkt je nieuwsgierigheid, je aanpassingsvermogen, je geduld en fantasie - levenslessen die later van pas kunnen komen.

Mijn eerste baan - aanpassing

Terug naar 1978

Het is wel even wennen in Bor. Na de ervaring in het Hilton Hotel in Khartoum, waar op genante wijze met geld werd gesmeten en waar een verborgen, wederzijdse minachting tussen Noord- en Zuid-Soedanezen met whisky werd weggespoeld, belanden wij in een blank wereldje dat er aanvankelijk alles aan doet om zich beter voor te doen en zich beter te voelen dan de pikzwarte omgeving.

De Nederlandse kolonie heeft net een aantal huizen laten bouwen. Maar wij, de missionarissen van het Jonglei-kanaal, worden ondergebracht in een tentenkamp, een soort safarikamp met veldbedden, een ventilator en een wasteiltje met tandenborstel en tandpasta, en een wc-tentje in de *bush*. Er is uitstekend voedsel bereid door Keniase koks. De kampmanager is Cynthia Salvadori, een Italiaans-Amerikaanse fotografe die met het leiden van safari kampen geld verdient om haar verblijf bij Afrikaanse stammen te kunnen bekostigen. Ze komt uit het wereldje van blanke Kenianen die allerhande logistieke diensten verlenen aan bedrijven en ondernemingen in Oost-Afrika. Ze zijn in Afrika geboren, spreken Swahili en claimen Afrika goed te kennen. Ze weten onze konvooien brandstof en andere goederen elke keer weer door

Kenia en Uganda Soedan binnen te krijgen, over slechte wegen, met onwillig douanepersoneel onderweg, dronken chauffeurs, dievengespuis en wat dies meer zij. Zij worden ook wel *Kenian cowboys* genoemd. Moreel gezien is hun gedrag niet onbesproken. Maar in de bizarre post-koloniale ontwikkelingswereld waarvan zij een produkt zijn, is hun dienstverlening onmisbaar voor alle Europese, Amerikaanse en VN-organisaties in dit gebied.

In ons kamp verblijven nog vier andere Nederlanders, Karel van het Waterloopkundig Laboratorium in Delft, die bodemonderzoek doet op het tracé van het Jonglei-kanaal, Ben en Ruud van Grondmij die in de vlakte het kanaal-tracé uit moeten zetten en Jan, de bioloog. Van Soedanese zijde is er Philip, onze Zuid-Soedanese counterpart, en nog twee Noord-Soedanezen, Bashir en Salif. Aan de twee Nederlandse antropologen en de bioloog zijn dus drie Soedanezen gekoppeld, wat een heel gebruikelijke formule is in die tijd. De meerwaarde van de Noord-Soedanezen is niet erg duidelijk, wat Jan de weinig fijnzinnige uitspraak ontlokt: "We didn't ask for you". Vanaf dat moment spreken Bashir, Salif en Jan weinig meer met elkaar.

Ben en Ruud zijn gefrustreerd vanwege hun zware werk. Door ons toedoen moeten zij nog een extra stuk tracé in kaart brengen waardoor het risico bestaat dat zij het niet zullen redden om met Pasen thuis te zijn. In de zinderend hete vlakte raken zij ingesloten door het hoge gras. De houten stokken die zij als piketpaaltjes in de grond slaan worden door zwarte handjes vanuit het gras weggegrist. Om hun lunchpakket op te eten rijden ze kilometers of meer terug naar die ene boom met schaduw. 's Avonds, doodmoe teruggekeerd in het kamp, moeten ze enthousiaste verhalen aanhoren van die antropologen, en trouwens ook van Karel die samenwerkt met een lokale assistent met wie hij veel lol beleeft.

Op een gegeven moment, tijdens het eten in de grote eettent, staat Ben op het punt om een fles op mijn hoofd kapot te slaan, uit pure frustratie. Hij ergert zich eraan dat wij "met die bevolking aanpappen", want dat kan alleen maar ellende veroorzaken. Hijzelf werkt met lokale arbeiders die onwillig reageren op zijn buitengewoon humeurige gedrag. Het gaat van kwaad tot erger met Ben en Ruud. Op een dag hebben zij zo de pest aan dat hoge gras, dat ze er de brand in steken, niet ver van een nederzetting. Ze moeten zelf voor het vuur vluchten. Het dorp wordt nog net gespaard omdat de wind draait. Maar de autoriteiten van Bor dienen bij Hans, de opperchef van de Nederlanders, een klacht in. Het incident wordt gesust.

Een tijdje later zijn ze letterlijk en figuurlijk de weg kwijt. Het valt hen op dat het vliegtuig, dat zij rond het middaguur altijd parallel aan het tracé zien vliegen, nu hun tracé kruist. En de volgende dag weer. Ben en Ruud slaan aan het rekenen; urenlang zitten zij gebogen over hun aantekeningen, dan weer samen, dan weer apart. Tenslotte vragen zij Hans om een vliegtuigje om hun lijn van bovenaf te kunnen verkennen. En vanuit de lucht wordt alles duidelijk. Op een bepaald punt, het centrum van een spinneweb van gegraderde sporen, loopt de lijn, die noord-zuid moet lopen, ineens west-oost: Ben en Ruud zijn op weg naar Ethiopië! En dan vinden zij ook hun komma-fout. Het is enige dagen adembenemend stil in de eettent. En ineens wordt hun vervanging aangekondigd en worden zij uitgenodigd om huiswaarts te keren. Wij lachen in ons vuistje. Maar de snijdende spanning maakt dat we voortdurend op onze hoede zijn om niet die ene opmerking te maken die de vlam in de pan doet slaan.

Later, als ik in Bor voor het Pengo Pilot Project werk, verblijf ik in het Guesthouse, samen met drie andere Nederlandse vrijgezellen. Mijn guesthouse-genoten gedragen zich als slecht opgevoede pubers. Na hun werk vervelen ze zich, drinken overvloedig bier, en bekijken gewelddadige films. Het is er voor mij niet uit te houden. En ze houden het met mij ook niet uit nadat ik Achol Nai en zijn makkers in het guesthouse heb ontvangen. De veekampjongens zijn bijna helemaal naakt, ruiken sterk naar koeienmest, willen iedereen hartelijk de hand schudden, lachen, zitten overal aan, en verbazen zich over van alles en nog wat. De stalgeur blijft nog dagen hangen. En de ongure commentaren van mijn landgenoten zijn niet van de lucht. Ik begin mij zeer ongemakkelijk te voelen.

Dan grijpt Hans Grüzmacher, de projectmanager in. “Sjoerd, ik woon toch alleen, mijn vrouw komt maar zelden, kom maar bij mij wonen, ik heb nog een kamer met een terrasje waar jij je gasten kunt ontvangen”. Het blijkt een meesterzet, en er ontwikkelt zich een warme vader-zoon relatie tussen Hans en mij waarvoor ik hem altijd dankbaar ben gebleven. Pas later hoor ik meer over zijn geschiedenis. Dat hij destijds vlak na de onafhankelijkheid uit Congo moest vluchten, dat hij toen in Kenia aankwam waar vanwege de Mau-mau een racistische sfeer onder de blanken heerste. Dat hij in verschillende hotels geweigerd werd vanwege zijn (Indo) uiterlijk. Dat hij in Nairobi alleen door Hotel Fairview werd geaccepteerd. En dat hij sindsdien in Nairobi nooit meer ergens anders dan in Fairview heeft gelogeerd, tien jaar lang, minstens viermaal per jaar.

Foto 31
Hans Grützmacher, "Doctor Hans"

Hans en ik worden het over ontwikkelingshulp niet eens, maar ik zie hem van nabij een groot project runnen, en leer daar veel van. En uiteindelijk schakelt hij mij daarbij in. Hij laat zich bij voorbeeld voor de recepties en partijtjes in Bor door mij vertegenwoordigen. Daardoor leer ik alle gezagsdragers uit Bor, en vele uit de provincie Jonglei en Juba kennen. Ook laat hij mij op zaterdagavond de kolonels Richard Makur van de politie en John Gum van het gevangeniswezen in ons huis ontvangen. De kolonels komen een fles Johnny Walker soldaat maken. De gesprekken beginnen leuk, de heren zijn goed opgeleid, goed gemutst en hartelijk, maar hoe later het wordt en hoe leger de fles, hoe lodderiger de sfeer. Eens komt er na hun nachtelijke vertrek bericht dat zij op weg naar huis de *drain* in zijn gereden. Hans onderneemt snel actie. Ik moet de twee kolonels – die ongedeerd maar nog niet ontnuchterd zijn – naar huis brengen en Jan van de garage krijgt opdracht om hun auto voor het daglicht aanbreekt uit de sloot te takelen en in een loods op te bergen. Het plannetje slaagt volledig, en maar weinig mensen hebben ooit geweten van de nachtelijke escapade van de kolonels. Mijn vriendschap met het lokale gezag wordt er alleen maar hechter door.

Dat is Hans, die snapt het als iemand echt in persoonlijke moeilijkheden verzeild raakt. Maar hij kan absoluut niet tegen aanstellerij, en ik heb meerdere malen meegemaakt dat hij tegen een Nederlander zei: "Jongen, er vertrekt elke donderdag een vliegtuig, je kan zo mee …". En dan raakte die Nederlandse jongen doorgaans in gevecht met zichzelf.

Ik moet mij als antropoloog zien waar te maken in een omgeving van aannemers en technici. Bij sommigen van hen liggen onzekerheid, frustratie en superioriteitsgevoel, als oorzaak en gevolg, in elkaars verlengde. Ze snappen totaal niet waar ik mee bezig ben, en hebben er ook geen belangstelling voor. Ik heb trouwens ook geen duidelijke taakomschrijving. Ik leer de omgeving kennen, de mensen, de cultuur, de lokale politiek, de sociale structuur, de landbouw- en de veeteeltcyclus. Ik pap met iedereen aan. Pas later resulteren deze bezigheden in "maatschappelijk relevante", of liever "project-relevante" aanbevelingen. Ik weet de econoom te helpen met een methodologie om de bevolkingssamenstelling te schatten, ik zoek uit waar zich de beste landbouwgebieden in de Pengko plain bevinden, ik ontwerp een benadering voor

het bepalen van pomp-lokaties, ik medieer als makelaar tussen alle projecten en de lokale dorpelingen, enzovoort. In het begin wordt het allemaal niet gewaardeerd, vooral niet als zij in mijn opmerkingen een zweem van kritiek vermoeden. Zo heb ik op een keer het lef om kritische vragen te stellen bij een veeteeltonderzoek.

Het is de bedoeling om onder het lokale vee een groot en langdurig veeteelt-onderzoek te doen. De Nederlandse onderzoeker Arie wil de koeien met een oormerk herkenbaar maken, wat door de eigenaren wordt geweigerd. Daarop neemt hij van elke koe in zijn steekproef een foto om ze bij periodieke controles te kunnen herkennen. Ik vraag hem op een dag of hij niet bang is om die koeien kwijt te raken, want zij worden immers steeds doorgegeven bij huwelijken. Na een paar jaar zijn er vermoedelijk nog maar weinig over, of ze bevinden zich heel ergens anders dan op de koe-identiteitskaartjes staat aangegeven. Arie is furieus: "Houd jij je nou maar met je eigen zaken bezig, want je weet niets van koeien af". Helaas weet hij zelf niets van de eigenaren van die koeien af. En inderdaad sterft de survey wegens sample-verarming een zachte dood. Ik meen dat het onderzoek ook nog de computer in moest, toen een noviteit, maar het is er nooit meer uitgekomen. Veel later kom ik hem nog eens tegen en vraag dan of hij het fotoarchief nog heeft, maar de verhuiskist met dat archief is in een of andere haven in de regen terecht gekomen, en de foto's zijn verloren gegaan. Toch jammer.

Er is iets mis met technische benaderingen van problemen in samenlevingen die de onderzoekers vreemd zijn. Er worden daarbij variabelen onderzocht – bodemvruchtbaarheid, worteldiepte, plantafstanden, zaaimethode, veevoeding, vegetatiesamenstelling – die vervolgens worden geïsoleerd van de omgeving waarin ze een functie hebben, en later wordt een halfslachtige poging gedaan om het geanalyseerde verschijnsel weer in de context terug te plaatsen. Met andere woorden, de onderzoekers denken in technische compartimentjes. Deze compartimentalisatie leidt ertoe dat er met het onderzoek niet veel gedaan kan worden, omdat de aanbevelingen er meestal op neerkomen dat aan allerlei randvoorwaarden moet worden voldaan. Met andere woorden: dat de context zich aan moet passen. Ondanks de naam die het vaak draagt, is dit soort onderzoek zelden 'toegepast', of het nu agronomisch, veeteeltkundig, bosbouwkundig, pedologisch of vegetatie-onderzoek betreft.

We hebben in Bor veel van dat soort onderzoek voorbij zien komen, en zelden heeft het - academisch meestal wel verantwoorde onderzoek - enig praktisch nut gehad. Ik ben later in de Sahel gaan werken en heb dat verschijnsel in nog

veel dramatischer vorm waargenomen: al die studies die door Wageningse onderzoekers worden ondernomen, die veel proefschriften en dikke boeken door hooggeleerden opleveren, maar waarvan het overgrote deel geen enkel praktisch nut sorteert. Men zou studenten moeten trainen in het doen van meer inductief, *bottom-up* onderzoek. Laat ze eerst goed begrijpen hoe en waarom iets is zoals het is, binnen de context en met inbegrip van gegeven beperkingen in de omgeving, en minder hoe iets zou moeten zijn vanuit hun westerse, cartesiaanse, academische *top-down* visie. Een holistisch begrip van de omgeving vereist het doen van onderzoek in interdisciplinair verband. De uitdaging daarvan is om vanuit interdisciplinaire kennis een geïntegreerde totaalvisie te ontwikkelen die meer is dan een optelsom van sectorale, "compartimentale" kennis.

Spanningen

Allerlei werelden overlappen: mijn persoonlijke levenssfeer, de Nederlandse kolonie, de antropologische wereld, de wereld van de ontwikkelingssamenwerking en de geo-politieke werkelijkheid in het gebied. En deze werelden staan allemaal op gespannen voet met elkaar. Antropologen die in hun eentje onderzoek doen kennen deze spanningen niet, of althans niet allemaal. Technische ontwikkelingswerkers hebben weinig affiniteit met de antropologische realiteit. Getrouwde stellen en hun gezinnetjes hebben elkaar en kunnen zich gemakkelijk van de boze buitenwereld afsluiten. Als er al spanningen zijn, trekken de meeste Nederlanders zich met elkaar terug rondom de bar en het zwembadje, en wentelen zich in hun eigen culturele *comfort zone*. Mijn ongemak met de Nederlandse kolonie, hun zwembadje en hun barbecues duwt mij de eerste jaren in Bor in de richting van de antropologische realiteit. Ik ga mij hoe langer hoe meer richten op het gebied en de lokale mensen en gebeurtenissen, en wend mij af van het banale oranjegevoel.

Niet dat ik geen goede relaties heb met mijn collega's en hun gezinsleden, in tegendeel: hoe meer ik mij van het sociale leven op de compound afwend en dus een buitenstaander word, hoe beter de relaties met iedereen worden. Als buitenstaander raak ik niet verzeild in het jaloerse roddelcircuit en de onderlinge ruzietjes. Die neutraliteit maakt dat ik overal welkom ben. En sommige Nederlanders voelen zich aangetrokken tot die exotische wereld waartoe ik ben gaan behoren. Nederlandse vrouwen die zich vervelen, vragen of ze met me meemogen de dorpen in. Ze zien het als een toeristisch uitstapje. Anderen hangen aan mijn lippen als ik weer eens wat heb meegemaakt. En sommigen

komen om advies vragen als ze overhoop liggen met hun huispersoneel. Van alle huispersoneel ken ik de afkomst en familieomstandigheden.

De Nederlandse filosoof Lemaire besprak in 2008 teksten van Claude Lévi-Strauss over het beroep van antropoloog. "Antropologie is een roeping die men in zichzelf kan ontdekken", zegt Lévi Strauss. "Een dergelijke roeping kan vermengd zijn met behoefte aan avontuur en een verlangen naar exotisme, terwijl dit weer een reactie kan zijn op gevoelens van onbehagen in de eigen samenleving en een gebrek aan aanpassing … De vervreemding van zijn cultuur die de antropoloog ervaart kan een vlucht met zich meebrengen naar een andere cultuur en kan worden omgezet in intense belangstelling voor het andere. Antropologie kan zodoende een toevluchtsoord bieden aan hen die niet thuis zijn in hun eigen cultuur en tijd en de 'chronische ontworteling' voor lief nemen die het beroep van antropoloog onvermijdelijk inhoudt[2]."

Foto 32
Auteur met bezoekers – tent naast veekamp in Anyidi, 1979

Ik zie het niet zitten om op de compound te blijven. Al snel zet ik een tent op in het dorpje Anyidi, in het court centre, vlak bij het veekamp. Ik verblijf er een paar nachten, hachelijke nachten. Er scharrelen en kruipen allerlei soorten dieren rondom en ook onder de tent, want het grondzeil beweegt; ik durf 's nachts de tent niet uit. Op de derde dag komen de *chiefs* me opzoeken. Ze stellen me voor om, als ik erop sta om bij hen te komen wonen, in het *court centre* een hut te bouwen. Ze zijn bereid om me te helpen. En dat gebeurt ook. Het huisje wordt een centrum van waaruit studies worden ondernomen. Het wordt een doorgangshuisje, en later een landbouwvoorlichtingscentrum. Ik begin me er thuis te voelen, bomen te planten, zinnia's en afrikaantjes te zaaien, en ook de relaties met de andere bewoners van het *court centre*, de politie, de onderwijzers, de waterpompbediende, een verpleger en de *chiefs* beginnen familiale vormen aan te nemen. Mijn huisje staat naast de door twee agenten bemande politiepost. De vrouw van politieman

2 Cf In :Ton Lemaire. Claude Lévi-Strauss. Tussen mythe en muziek. Ambo 2008.

Franco kookt voor mij, meestal *ugali* maïspudding met saus van gedroogde vis of *ladies fingers*; ook wel *durra* brei. Niet dat ik *durra* lekker vind, vooral niet de rode variëteit. Als je daar een paar dagen van eet, begin je ernaar te ruiken. Een zure lucht. Als ik bij mensen in het dorp eet, neem ik vaak een buurjongetje mee dat altijd honger heeft. Hij zit naast mij, en ik schuif het meeste voedsel, ook de taaie stukjes vlees, naar hem toe - een symbiotische relatie.

Ik neem ook regelmatig eten mee uit Bor, blikken witte en bruine bonen[3]. Dat is heel welkom omdat het de moedermelkproduktie van mevrouw Franco stimuleert. Maar toch blijft dat eten problematisch. Door de onderwijzers, de politie, de verpleger, door al degenen zonder familie, wordt veel aan eten gedacht en over eten gesproken. Wij zitten een keer voor een hutje bij elkaar te praten als we een grote vogel over zien vliegen, een bustard - een trap, een kraanvogelachtige vogel, die prachtig door de lucht zeilt. We kijken de vogel na die op weg is naar de vlakte. Dan kijken we elkaar aan. "Ik heb een auto", zeg ik, "ik heb een geweer" zegt een politieman, "mijn vrouw kan koken", zegt een onderwijzer. En wij gaan op stap, het bos door naar de Pengko plain. Al snel vinden we de vogel, en niet zonder gêne wordt hij door de politieman overmeesterd.

Aan het eind van de middag begint zich een heerlijke geur door het *court centre* te verspreiden. We hebben ook de *chiefs* uitgenodigd. Als het donker wordt is de maaltijd gereed. We zitten bijeen in een grote hut, en ieder krijgt zijn deel. Het water loopt ons allen in de mond. Maar het vlees smaakt mij vreemd, het zijn kleine, harde stukjes van vreemde samenstelling. De kok zegt mij: "Je bent onze eregast, en daarom hebben we de ingewanden voor jou gereserveerd". Ik moet even slikken na die bijzondere geste, maar heb me later wel afgevraagd: was dat echt zo, of ben ik in de maling genomen … ? Maar ik durf er niet meer op terug te komen. Nog maandenlang speelt er een gelukzalige glimlach om de mond van de onderwijzers als die feestmaaltijd weer ter sprake komt, maar bij mij keert steeds de twijfel terug, en ik onthoud me van commentaar.

3 Ter plaatse bekend geworden als ngar chut: bonen van Sjoerd.

Foto 33 & 34

Pande Tong Mabior in 1979 en in 1982

Foto 35 & 36

Oprichting wuor door het personeel van het court-centre; inauguratie door Palek vrouwen

Foto 37

Libatie door huiseigenaar

Foto 38

Personeel van het lokale fieldwork station

Foto 39 & 40

Pande Tong Mabior – het erf van de auteur in Anyidi in 1979; Pande Tong Mabior als Agricultural Extension (landbouwvoorlichtings-) centre (1983)

Bemiddelaar

In steeds grotere cirkels rondom Anyidi leer ik de dorpen kennen. De oudste clan (Herjok) van het dorp, de familie van Achol en diens vader, *court president* Nai, dragen mij voor om in hun familie geadopteerd te worden. Er wordt een offer gebracht aan clan *divinity* Dengmuk, waarna de relatie is bezegeld. Via die contacten leer ik ook vreugde en verdriet kennen, en komt een hele serie kleine projectjes tot stand: hulp bij het uitdiepen van de *hafirs*, hulp bij de reparatie van – in de vorige burgeroorlog – verwoeste of beschadigde utiliteitsgebouwtjes, en later het grote water- en wegenproject, veterinaire vaccinatiecampagnes en het Primary Healthcare project.

Foto 41
Vergadering met chiefs en bevolking in Anyidi in 1983 (over het bouwen van een school)

Ik loop van dorp naar dorp, samen met een assistent-tolk. Soms laat ik voorraden, een bed, of een muskietennet alvast naar het volgende dorp brengen. Wij lopen soms vijf of tien of vijftien kilometer, verschillende dagen achter elkaar, en er lopen steeds meer mensen mee. Onderweg bezoeken wij de woningen van de *chiefs*, de schrijnen, veekampen, soms een zieke en we spreken met wie maar aanwezig zijn, over van alles en nog wat. Ik heb ook antropologische vragen en vul geleidelijk mijn kennis over de bevolking steeds verder aan[4]. Soms worden er plannen overlegd of 'projecten' besproken, vaak op grote volksvergaderingen.

De ervaring opgedaan tijdens de Jonglei-kanaal tracé-studie komt nu goed van pas. Ik heb van Philip Thon Leek geleerd hoe je je op volksvergaderingen moet gedragen, en op welke wijze je met de dorpsbevolking moet praten en onderhandelen. Het proces is min of meer als volgt. Het is een kwestie van lang afwachten totdat de verenigde dorpsvertegenwoordigers op hun gemak ergens zijn gaan zitten, de begroetingen ten einde zijn en een stilte over het gezelschap neerdaalt. Dan is het de bedoeling dat, na wat voorwerk, de oudste of belangrijkste man je welkom heet en je uitnodigt om een bepaald onderwerp ter sprake te brengen. Dit gebeurt met behulp van veel referenties

4 Als ik Bor 35 jaar later bezoek, vragen verschillende mensen of ik de aantekeningen over hun familiegeschiedenis nog heb. Ook vragen velen naar foto's van familieleden uit die tijd die intussen al lang overleden zijn. Op een van die foto's ziet iemand voor het eerst van zijn leven zijn vader!.

naar gebeurtenissen en personen in de omgeving, met veel spreekwoorden en het liefst ook met grappen. Vaak is er een 'tolk', of liever een soort 'luidspreker' aanwezig, die wat je zegt in kernwoorden samenvat en hard in het rond schreeuwt. Het is daarna zaak om iedereen zich over het onderwerp uit te laten spreken. De ervaring leert dat eerst de criticasters aan het woord komen, en jouw argumenten schijnbaar overtuigend onderuithalen. Zelfs mannen van wie je bijval had verwacht keren zich tegen je. De moed zinkt je in de schoenen. Maar dan komt er een positief geluid, of een vriendelijk woord over jou, of wordt er een grappig voorval aangehaald. En dan laten ook voorstanders zich horen. De meest gezaghebbende personen houden doorgaans hun mond, tot op het laatste moment.

Het getuigt van tactisch vernuft om het belangrijkste argument voor het laatst te bewaren. Meestal komt er een vorm van compromis tot stand, of wordt over je verzoek of voorstel onderhandeld tegen een voor allen aantrekkelijke 'tegengift'. Na het akkoord komt iedereen op je af, meestal uitgelaten omdat ze menen de grootste winst uit de bijeenkomst te hebben gesleept, en om je lachend te laten merken dat je goed in de maling bent genomen, of dat het maar een grapje was. Met rechtzittingen en met bruidsprijsonderhandelingen over vee gaat het ongeveer op dezelfde manier. De grootste uitdaging is om westerse logica en ongeduld te beteugelen. Dat kan alleen als je het leuk vindt, want anders worden het lange, vermoeiende, en soms vervelende bijeenkomsten.

De belangrijkste les die ik in deze periode geleerd heb, is dat je moet zorgen niet al te snel over mensen te oordelen – niet te snel vriendschappen te sluiten, maar mensen ook niet af te stoten, hoe ze zich ook gedragen. In het begin van mijn periode in Anyidi ontmoet ik mensen die mij onsympathiek voorkomen. Ofwel ze zijn mij vijandig gezind, of het zijn lastpakken die niets anders doen dan zeuren om dit of om dat (sigaretten vooral), of ze zijn dronken. Ze zijn niet bereid om een vriendschappelijk gesprek aan te gaan, of ze proberen me uit te dagen. Andere personen zijn juist heel aardig, helpen mij met vanalles, sparen kosten noch moeite om het mij naar de zin te maken. Maar wat blijkt dikwijls later? Juist die onsympathieke lastpakken worden mijn vrienden, of weten de beste informatie te verschaffen, terwijl die behulpzame mensen later niets te melden blijken te hebben, of bijbedoelingen hebben.

Eigenlijk is het bij antropologisch onderzoek altijd zo. Het is de kunst om, vooral in het begin van het verblijf, je gevoelens en waardeoordelen te beteugelen, en discretie te betrachten. Dat is moeilijk want juist in die begin-

periode van onderzoek ben je op je zwakst. Je hebt niets te bieden, je vraagt alleen maar en bent helemaal afhankelijk van hun goodwill. Later leer ik van mijn counterpart in West-Afrika het volgende: "Zanen, *il faut se méfier!* – jullie Nederlanders beginnen altijd direct met vertrouwen, en worden daarna vaak teleurgesteld. Hier in Afrika begin je met wantrouwen totdat vertrouwen verdiend is". Mmm.

In plaats van fast travel – met terreinauto's heen en weer rijden – doen we aan *slow travel*, nóg *slower.* Lopend over kleine, kronkelige paadjes. Onderweg worden er verhalen, anecdotes en grappen verteld, er wordt gediscussieerd, gezongen, er wordt geluisterd en informatie ingewonnen. Dat is nieuw. Onze komst is soms al bekend, en dan wachten grote scharen dorpelingen ons op of komen ons tegemoet, en hebben ook al eten klaarstaan. Kunnen we deze activiteit in ontwikkelingsjargon vangen? *Context analyse, project identificatie, monitoring*? Ik ken die terminologie dan nog niet. Wel leer ik het gebied goed kennen, en ik ontwikkel ook een netwerk van informanten van wie ik altijd nieuws ontvang over gebeurtenissen die in de dorpen hebben plaatsgevonden, of verwacht worden.

We worden op een keer naar het huisje van een weduwe meegenomen. Er heeft daar brand gewoed. Haar hele durra-voorraad is verloren gegaan en ze is de wanhoop nabij. Tegen die tijd heb ik een budgetje waarmee ik wat lopende kosten kan dekken, en meestal wordt het geld besteed aan dit soort dingen: een zak durra voor die weduwe waarmee zij het seizoen tot de volgende oogst door kan komen. Dit is zonder precedent – blanken gáven vroeger geen durra, ze eisten het op! Een jaar later word ik bezocht door de zoon van die weduwe, die na jaren in zijn geboortedorp is teruggekeerd. Hij heeft tranen in zijn ogen en komt mij bedanken voor iets dat ik allang vergeten ben. Door mijn collega's word ik bekritiseerd; je moet niets cadeau doen. Ik riposteer dat je moet weten aan wie en waarom je iets cadeau doet. Een altruïstische gift kan een legitieme reden hebben, die door iedereen wordt begrepen.

Ook komen wij – tolk, chauffeur en ikzelf – automatisch in aanraking met schrijnende gevallen: een onderwijzer met wel tien *guinea worms* die overal uit zijn lichaam tevoorschijn komen, een vrouw met een pasgeboren baby bij wie de nageboorte niet wil volgen, slachtoffers van een auto-ongeval met gebroken ledematen, een vrouw die bij het houtsprokkelen door een slang is gebeten. Wij helpen zo veel mogelijk, en vervoeren regelmatig patiënten naar Bor Hospital. Hoe beter ik het gebied leer kennen, hoe vaker de slachtoffers familieleden van bekenden blijken te zijn. Ze zijn niet langer anoniem. Ik weet

hoe veel zij voor hun familie betekenen, en krijg zelf ook een gevoel van verwantschap. Hoe langer hoe minder blijf ik afstandelijk. Ben je buitenstaander, dan blijf je vaak onverschillig ten opzichte van leed dat geleden wordt door mensen die je niet kent, anonieme mensen met wie je niets te maken hebt, of het nu zieken betreft of slachtoffers van ongelukken of geweld. Het bewust anonimiseren, dus ontmenselijken van mensen is onbehoorlijk. Het is de kern van populisme: grote groepen mensen over één kam scheren en aan hen allemaal dezelfde eigenschappen toeschrijven. Het is ook de kern van propaganda en ophitsing – mensen tot anonieme vijanden definiëren, wier enige 'schuld' het is dat zetot die groep behoren. Het wordt dan makkelijker om ze te beledigen of op een andere manier onheus te bejegenen. Het gaat dan tussen 'wij' en 'zij'. Dat was het geval met de Nederlandse landmeters, en helaas is dat tegenwoordig in Nederland in toenemende mate het geval met de bejegening van buitenlanders.

Bekenden van wie ik dat niet verwacht, kijken bij de confrontatie met gewonden vol gêne de andere kant op. In Bor doet zelfs een Nederlandse arts dat. Ze willen niet worden betrokken bij pogingen om hulp te bieden of leed te verzachten. "Dat zijn hún zaken, dat gaat óns niet aan". Sinds dat moment gaat er bij mij een knop om. Ik behoor niet tot de mensen die leed opzoeken (verre van dat), of die overal onrecht proberen te bestrijden. Maar voortaan houd ik me bij de aanblik van een gewonde, vervuilde, zieke, bedelaar of gevangene altijd voor dat hij of zij de zoon of dochter is van liefhebbende ouders en lid van een betrokken familie of gemeenschap. Door die gedachte is de persoon in kwestie geen anoniem, abstract subject meer, en dus ook niet afstotelijk. Het zal je eigen kind maar zijn. Dat kind is vast niet met opzet in die situatie beland. En je zal zelf maar eens gewond of gearresteerd zijn, of weten dat je kind dat is, en een beroep op anderen willen doen.

Hulp bieden als dat nodig is, geeft je een gevoel van bevrediging; het maakt het beste in je los. Nalaten om hulp te bieden als je het wel had kunnen doen, geeft schaamte en spijt achteraf. Vaak kun je geen hulp bieden, maar een vriendelijk woord of een vriendelijke blik *ne coûte pas cher*. Als het lot van de mensen je niet aangaat, kun je maar beter helemaal je gezicht niet laten zien, en lekker thuisblijven.

Daar in Bor verander ik van een vreemdeling in een betrokkene. Ik wil niet zeggen dat er een complete identificatie met de mensen plaatsvindt. Ik ga me niet (ont)kleden zoals zij, niet alles eten wat zij eten.

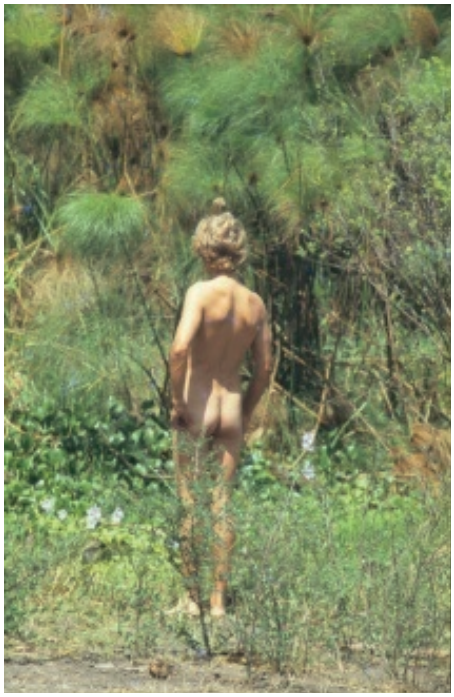

Foto 42

Nou, één keertje dan, om te proberen hoe het voelt, in de toic, ver weg van de conventies van de bewoonde wereld...

Ik ben er niet getrouwd – zoals bestuursambtenaar Coriat, over wie later meer. Mijn *going native* is relatief en ik blijf me bewust van mijn status als buitenstaander. Maar toch is er een zweem van vereenzelviging. De blik in mijn ogen die door de bevolking wordt herkend, is gemeend en zonder remmingen. Ik ben mezelf daar, heb mezelf gevonden, en heb geen moeite om me te distantiëren van mijn eigen blanke stamgenoten. Dat innerlijke gevoel is nooit zo sterk geweest als bij de Murle-aanval op Anyidi in 1983, waarover later.

Lévi Strauss vervolgt (Lemaire 2008): *... evenmin kan de antropoloog met de onderzochte samenleving samenvallen. Hoezeer hij zich ook via participerende observatie zal vereenzelvigen met die vreemde cultuur, ook daar blijft hij een vreemdeling en buitenstander. Kortom, de antropoloog zal zich altijd tussen de samenlevingen en culturen ophouden, hij is een mediator die zowel afstand houdt ten opzichte van de eigen als de andere samenleving. Dat betekent dat hij voortaan een dubbele of gebroken identiteit heeft, dat zijn subject-zijn, eenmaal aangeraakt door twijfel en dus reflectie, binnen zichzelf afstand en onthechting heeft mogelijk gemaakt. En juist die afstand is voorwaarde voor een werkelijk wetenschappelijke blik, die bevrijd is van bindingen aan de eigen patronen en waarden, van 'spontane' voorkeur en afkeer.*

Ik wil alles weten. Ik lees de rapporten van alle studies die zijn gedaan in het gebied, de Mefit Baptie studies (zie Howell 1988) over vegetatie in het moeras, hydrologie, alles over vee en over vis, onze eigen onderzoeken over agrarische variabelen, over grassen, over grondsoorten, over bossamenstelling en rijst, en ik raadpleeg de historische bronnen van apotheker Jereboam Macuor in Bor. Jereboam is destijds door missionarissen in Malek opgeleid, en is later de enige apotheker in Bor of misschien wel in heel de provincie Jonglei. Hij heeft een verzameling boeken en artikelen over de geschiedenis van Soedan in zijn bezit: een eerste druk van de dagboeken van Gordon, de historische studies van Collins en Gray, de studie over Slatin, de dagboeken

van Emin Pasha, eerste drukken van Evans Pritchard's boeken en nog vele andere. Dit is zeer opmerkelijk in een gebied waar bijna niemand leest en waar in geen velden of wegen een boek te krijgen is. Maar Jereboam staat in contact met mensen in Engeland die hem regelmatig nieuwe documenten, en medicijnen, opsturen. Als in 1983 de politieke toestand in Bor verslechtert, verzoekt hij mij om zijn boekencollectie over te nemen omdat hij bang is dat zijn huis in de vuurlinie zal komen te liggen. Als het in mei inderdaad misgaat, beslist een van zijn zoons anders; hij brengt alles over naar een *luak*. Ik prijs hem achteraf gelukkig, want door de as in de *luak* heeft de collectie de witte mieren weerstaan! Jaren later is de collectie bij de universiteit van Juba terecht gekomen (huidig lot onbekend). Zelf is Jereboam, kort na de val van Bor, in Khartoum aan een operatie overleden. Zijn stoffelijk overschot is naar Bor overgevlogen en in Duk Fadiet begraven.

Ook al snap ik niet altijd alle technische gedeeltes, ik zuig al die kennis op, en op het laatst weet ik 'alles' over het gebied. Ik blijk het soms beter te weten dan onderzoekers die voor het eerst in het gebied komen werken. Zo is er eens een bodemkundig studieteam dat ik op tal van punten kan corrigeren. Door hun grove longitudinale steekproef – van oeverwallen tot aan de oostelijke vlakte – missen zij allerlei kleinere zandige gebiedjes die tussen de steekproeven in vallen. Het zijn juist die gebiedjes die door de bevolking op een handige manier geëxploiteerd worden, bijvoorbeeld door er pinda's op te planten, of door op die goedgedraineerde grond kleinvee te laten grazen. Grove steekproeven missen datgene op micro-niveau dat op sociaal-economisch vlak bij de bevolking nou juist het verschil maakt. Dat geldt ook voor de topografie.

Tijdens mijn vakantie komen Ilaco 'specialisten' uit Arnhem over om de lokatie van een agrarisch veldstation in de Pengko plain te bepalen. Zij kunnen er geen topografische studies doen, omdat de hoogteverschillen te gering zijn. En daar zij in de droge tijd naar Bor komen, kunnen ze de hoogte ook niet aan de hand van waterbewegingen uitvinden. Dus prikken ze een willekeurig punt enkele kilometers oostelijk van de Pengko-put, waarschijnlijk met het idee dat 'toch alles eender' is. Maar ik weet uit eerdere studie en interviews allang dat alles daar helemaal niet eender is. Ter hoogte van de put, in Noord-Zuid richting, bevindt zich het dorp uit het verleden (Ajager), en de landbouwgronden zijn er goed. Op de gekozen lokatie enkele kilometers oostwaarts bevinden zich nou net laagtes, *khors* (*khor* Ajuong en verderop *khor* Veveno, die zelfs op oude kaarten staan aangegeven), die echter in de droge tijd, door het gras, niet zichtbaar zijn. Dus middenin dit, tijdens de natte tijd permanent overstroomde gebied, dat volgens de experts

'representatief' zou zijn, komt het veldstation. Geen wonder dat men de weg ernaartoe moet verhogen en de velden moet bedijken. Er wordt niet geluisterd naar anderen, en vooral niet naar de bevolking die haar verbazing over onze keuze uitspreekt. Maar: elk nadeel heeft z'n voordeel, en juist die plaats blijkt zeer geschikt als centrum van het latere *rotational grazing scheme*,dat operationeel is in de droge tijd. Dat had Arie – die van het veeteeltonderzoek – bedacht, ere wie ere toekomt.

Ik begin met mijn kennis een eigen visie te ontwikkelen. Zo wordt het me duidelijk dat roterende graasgebieden in de oostelijke vlakte ook geschikt zouden kunnen zijn voor Murle-vee, dat een heel ander veeras is dan Dinka-vee. Het Murle-vee kan immers goed overleven op de droge *Echinochloa*, *Sporobolus* en *Hyparrhenia* grassen. Dinka-vee heeft in de droge tijd *Oryza longistaminata* en *Echinochloa pyramidalis* (*toic* grassen) nodig. Dit zou een aanzet tot ontwikkelingsactiviteiten bij de Murle kunnen zijn. Tot op de dag van vandaag zien de Murle veeroofovervallen en kinderroof nog steeds als de meest probate overlevingsstrategie. Men moet ergens beginnen met *vredesdividend*. Veterinaire campagnes en de verbetering van graasgebieden zouden een begin kunnen zijn. En waterputten in Pibor District, die in 1984 inderdaad op ons programma komen te staan (net te laat).

Over de Murle gesproken, wie zijn dat eigenlijk? De Murle komen (kwamen) elke droge tijd naar Bor om er hun vee te laten grazen. Het recht om dat te doen werd in 1977, vijf jaar na de vrede van Addis Abeba, door de regering Alier vastgelegd. Later vestigt zich één grote familie permanent in het bos achter Anyidi – 'Laimun' (Jon Kuc Kudumoc Waleyu), min of meer mijn buurman in Anyidi. Ik heb voor zijn familie en zijn vee de waterpomp laten repareren, en heb ook geprobeerd om zijn kinderen op de lagere school in Anyidi te krijgen, zonder succes. Wel heb ik het voor elkaar gekregen om de Murle tijdens een Dinka-feest in Anyidi en later in Pakuau op te laten treden. Achol en zijn vrienden kijken er met verachting naar, en stellen mijn actie niet erg op prijs – maar ik ben bezig vrede te stichten tussen de twee stammen... (ook zonder succes).

Foto 43

Murle-vrouwen in tijdelijke nederzetting, Bor

Foto 44

Murle-chief ‘Laimun’ met gezin, Anyidi, 1980

Foto 45, 46, 47, 48 & 49

Met chief Laimun – feest in khor Wong, Bor – en in Anyidi (met Dinka-publiek)

De niet-Nilotische (linguistisch: Surma) Murle verschillen cultureel op tal van punten van de Dinka. Ze zijn verwant aan de stammen in het grensgebied met Ethiopië. Dat is alleen al goed te zien aan hun uiterlijk. Ze scarificeren hun lichamen met afbeeldingen van dieren, de vrouwen hebben een stukje been door hun onderlip, de meisjes lopen in kleine rokjes van antilopenhuid, de ouderen roken uit waterpijpen gemaakt van grote kalebassen. Maar evenals de Nuer en Dinka leven zij voornamelijk van vee.

Foto 50
Murle en hun vee drinken uit khor Wong (Bor)

In de droge tijd bouwen zij net achter onze compound in Bor grote ronde hutten. We laten via de irrigatie- en drainagekanalen de khor verderop met water vollopen zodat mens en vee genoeg te drinken hebben (!). Jonge Murle-meisjes brengen 's ochtends hun kalebassen met melk naar de markt in Bor om melk tegen durra te ruilen. Op de terugweg komen ze dan weer bij het project langs. Daar wordt op een gegeven momenteen kanaal gegraven, met een dragline. De Murle zitten erbij te kijken; ze hebben ontdekt dat er af en toe een longvis of een ander beest wordt opgegraven, dat ze met groot enthousiasme vangen. Ernie van de garage – stoere knaap, ontbloot, gebruind bovenlichaam, op de motor – wordt het onderwerp van een flirt door een

Murle-meisje. OK, zegt Ernie, kom maar achterop. Ze rijden een stukje als Ernie opeens iets vreemds op zijn rug voelt. Het meisje achterop heeft op die blote rug zout ontdekt en schroomt niet om dit schaarse goed op te likken! Ernie is geheel van zijn stuk gebracht. Vele gedachten gaan door hem heen, warme gevoelens, zijn bril beslaat, zijn concentratie op de weg verslapt, en samen gaan ze onderuit. Het publiek staat erbij te lachen, en Ernie is snel uit het zicht verdwenen …

Foto 51, 52, 53, 54 & 55

Murle-vrouw: nog even een pijpje roken voor aanvang van de lange reis over de Pengko plain terug naar huis (Gumuruk). Scarificaties. Murle-vrouw en Murle-mannen (onder)

Aan het einde van de droge tijd, als de regens beginnen, en het Dinka-vee weer terugkomt, beginnen de Murle aan hun terugtocht over die eindeloze vlakte richting Gumuruk en Pibor Post. Met een puppy en een jong kalfje in een lendezak, met in dierenvellen gewikkelde bagage, waaronder die waterpijpen op het hoofd, gewapend met speren tegen wilde dieren. Bye, bye … tot

volgend jaar! De Murle komen later in dit verhaal terug, maar dan als minder welkome gasten.

Als ik mijn dia's uit die tijd bekijk, en ik heb er honderden gemaakt, dan valt het me op hoe minutieus ik allerlei onderwerpen heb vastgelegd. Behalve lange series over de landbouwcyclus, de veeteeltcyclus, de landschappen van west naar oost, de levenscyclus van geboorte tot dood, soorten koeien en alle andere fotografeerbare fauna – insecten, vlinders, reptielen - zijn er ook hele series over grassoorten, over bomen en struiken en hun vruchtjes - noten en bessen. Wat moet ik met al die foto's? Vanwaar die verslaving aan het landschap? Mijn dorst naar lokale kennis, *la science du concret*, is kennelijk onlesbaar. Het is misschien een teken van eenzaamheid, of van professionele verslaving; veel anders is er trouwens niet te doen in Bor. Ook al spreek ik de Dinka-taal zeer gebrekkig; ik heb zoveel feitenkennis dat ik moeiteloos met ze meedenk en meevoel, over de meest uiteenlopende onderwerpen. Ook heb ik een aantal Dinka-spreekwoorden paraat, waarmee veel discussies kunnen worden verrijkt.

Paradijs

Rond 1982 en 1983 heb ik een balans gevonden. Ik heb op de Pakuau *compound* een eigen huis gekregen, ik leg er een tuin aan met groente (kouseband!) en met bomen die ik uit zaden uit Azië opkweek; het wordt een heel arboretum. Ik ontvang in dat huis talloze gasten, ik studeer er 's avonds, lees boeken en werk mijn notities uit. BADA (Bor Area Development Activities) onder leiding van Hans Bonarius met wie ik in Bor ben begonnen, is in de plaats gekomen van, of liever gezegd, is toegevoegd aan het landbouwkundige proefproject. De aannemers zijn vervangen door meer sociale types die ervaring in Afrika hebben en belangstelling koesteren voor de ontwikkeling van de bevolking, Tjark en Jantje de landbouwvoorlichters, Mannus de werktuigkundige, Otto de veeteler, Cees de monteur, Jan de bosbouwer, Jan Willem de arts, Peter Paul de coördinator. En mijn stem wordt gehoord, nu wel.

Gelukkig maar dat ik er niet de brui aan heb gegeven. Ik ben er een tijdje tussenuit geweest, met de bedoeling om mij verder op Azië te richten waar ik eerder onderzoek heb gedaan. Maar al snel krijg ik bericht van Hans Bonarius, die me vraagt om weer terug te komen wegens "grote populariteit onder de bevolking". Als ik terugkom blijkt dat hij BADA intussen goed heeft opgezet, dat hij banden heeft aangeknoopt met de lokale overheid en eveneens met

het UNDP-project in Panyagoor, honderd kilometer verderop. Die initiatieven betekenen een goede institutionele basis voor streekontwikkeling in één provincie. Intussen is voortgang geboekt met het waterprogramma en het MATC (Malek Appropriate Technology Centre). De sfeer onder de Nederlanders op het project is verbeterd en de relaties met de lokale omgeving beginnen hartelijker te worden. Er komt nog een (ETC) bosbouwproject bij met Jan Kuyper die veel later mijn collega bij het consultantsbedrijf MDF zal worden. In dit klimaat kunnen resultaten worden geboekt, en onze aanpak begint op veel gebieden vruchten af te werpen.

Ik voel me fijn in mijn huisje. Carol Berger, correspondente van *The Guardian* en *Africa Confidential* die mij in 1983, na het militaire Bor incident, komt opzoeken, zegt achteraf dat ze een antropoloog ontmoet heeft die tevreden leeft, omgeven door boeken, die regelmatig bezocht wordt door dorpelingen die komen keuvelen, vrouwen die soms bij het huis komen dansen en zingen, en hem een vrouw toewensen. Iedereen kent mij bij mijn naam, bij de naam Tong Mabior: "*Tong Mabior, gudual, gudual arid, cir wen*?" (Tong Mabior, hallo, hoe gaat het?). "*Acin gerac*" (Niets slechts). In de stad kennen ze Tong Mabior, in de dorpen, de scholen, de winkels, de markt, de veekampen, tot in Juba toe. In de dorpen rennen kleine blote kindertjes met harde modderhandjes mijn witte Toyota stationcar tegemoet, aaien zacht over de haartjes op mijn armen, lachen vertederd naar me, "Tong Mabior". Ouderen spugen op mijn hoofd als teken van zegen. Die (ongevraagde) bekendheid hangt onder andere samen met vee, zoals later zal blijken.

Foto 56
Begroeting: kinderen op weg naar mijn BADA-Toyota

Mijn eigen koeien beginnen mij steeds dierbaarder te worden. In Nairobi heb ik een koperen bel gekocht voor mijn *songbull Mabior*, de witte os met de gebogen linkerhoorn. Panther Dengdit in wiens haard het dier is ondergebracht, heeft de bel met een halsband omgebonden. Sinds die bel neemt *Mabior* de leiding van de kudde. 's Avonds kan men de bel al van ver horen en de os komt dan trots aanstappen met een hele roedel in zijn kielzog. *Mabior* concurreert nota bene met *Marial* van Achol! Ik ben er trots op. En de veekampleden zijn er ook verguld mee, vooral Panther. Een bel is herkenbaar en kuddedieren volgen de bel. Elk veekamp heeft een heel grote bel, zo'n soort alpenweide-bel, die zij luiden als er 's avonds vee ontbreekt dat is verdwaald en het eigen kamp niet meer kan vinden. De dieren kennen het doffe geluid van hun bel en komen erop af. Je hoort soms vanuit een veekamp heel in de verte een andere bel uit een ander kamp. Het vee hoort bij het geluid van de veekamp-bellen. Zo is een klank, een geluid, een samenbindende kracht voor de hele kudde van het kamp.

Foto 57, 58 & 59
Met Panther Dengdit in wiens haard Mabior verblijft

Mijn os *Mabior* blijkt in Nederland een zekere nationale faam te hebben verworven. Bijna twintig jaar later zie ik in de Volkskrant naast een stukje over Soedan ineens een foto van mijn *Mabior*! De foto moet afkomstig zijn van Gerard Jacobs die destijds voor de VPRO bij ons in Bor langs is gekomen. Het heeft even geduurd voor ik hem heb gevonden, en hem kan aanspreken op het gebruik van mijn os in de krant. Hij is verbluft. "Antropoloog herkent koe na twintig jaar"!

Over bellen gesproken, de directeur van Grondmij, Westerhof, en zijn vrouw komen op bezoek. Leuke mensen, die vanuit hun christelijke achtergrond van harte wat geld willen besteden aan het verblijden van de bevolking. Maar wat te geven? Ik weet er wel raad mee. De doelen worden het pas gebouwde kerkje en de lagere school in Anyidi. Enige tijd later worden daar de lessen

aangekondigd met een welluidend klokgelui, en na schooltijd rennen er twee voetbalelftallen in rode en blauwe shirtjes met een stuk of tien ballen in het rond. Twee damborden met damstenen verrijken het dorp, en een stuk of honderd ballpoints en schriften het schoolmagazijn. En op zondag wordt de in Nairobi gekochte koperen bel aan het kerkje uitgeleend. Er komen niet veel kerkgangers opdraven. Het bouwen van kerkjes in de dorpen in die tijd was een politieke tegenzet na de afkondiging van de *sharia* in heel Soedan door de regering in Khartoum.

Foto 60

Met Jan Westerhof – P.D. Grondmij

Foto 61

Westerhof-klok bij de opening van de kerk in Anyidi

Ik richt de auto in met alles wat nodig is, brandstof, water, voedsel, een bed en een muskietennet - ik kan zo weg, met chauffeur Peter Konyi en tolk Johnson Alier Garang, en soms doen we dat, richting Kongor, richting Mongalla, richting Pibor Post. Soms naar een groot dansfeest, soms naar een veekamp om Achol op te zoeken, soms naar een vaccinatiecampagne of een bruidsprijsonderhandeling, de plek waar een put geboord wordt of waar de verkiezing van een nieuwe dorpschef plaatsvindt. Het is misschien wel de fijnste tijd van mijn leven. Ik voel me volkomen thuis. Op vakantie hoef ik eigenlijk niet, het driemaandelijkse R&R (*rest and recuperation*) in Kenia laat ik dikwijls aan mij voorbijgaan. Eenmaal in de liefelijke heuvelachtige omgeving van Juba verlang ik al snel weer naar het vlakke, harde, ruige, ongenaakbare landschap van Jonglei. Toch pakken donkere wolken zich samen boven dit paradijs.

Het vorige teruglezend besef ik dat hoogmoed en arrogantie op de loer liggen, althans, die indruk zou ik bij de lezer kunnen wekken. “Ik voel me volkomen thuis”, “…de fijnste tijd van mijn leven” – maar was dat de bedoeling van mijn missie daar, van onze missie? Een beetje rondrijden in de omgeving? En wat

toen goed was voor mij, voor die zogenaamde Tong Mabior, was dat ook goed voor het project, voor de andere Nederlanders, voor de bevolking? Het is een beetje laat om me nu nog te verantwoorden. Je zou die vragen aan de anderen moeten stellen. Wat ik me herinner van het laatste jaar in Bor zijn de goede onderlinge verhoudingen tussen de Nederlanders en de wending die de Nederlandse projecten hebben genomen waardoor alle activiteiten met elkaar te maken krijgen – er ontstaat *synergie* tussen alles en iedereen.

Foto 62
Kamp in Pibor Post (1981)

Er ontstaat ook een nieuwe, gezamenlijke visie en die heeft betrekking op de ontwikkeling van het gebied, ten behoeve van, en door middel van, de lokale *opportunities*, kansen. Het wordt voor allen een uitdaging om die kansen te onderkennen en er iets mee te doen. Daarbij kan ik de rol van tussenpersoon, mediator en facilitator spelen, en ik denk dat iedereen uiteindelijk beseft hoe zij van mij gebruik kunnen maken: de puttenboorders, de eerstelijns gezondheids-arts, de landbouwvoorlichters, de technologen, de monteurs in de garage, zelfs de wegenbouwers, en, andersom, de autoriteiten in Bor en de bevolking van het platteland.

En zo ontstaat er een band, een gezamenlijke inspiratie, tussen de Nederlandse projecten en hun "doelgroepen", een interactieve relatie waar men met elkaar communiceert. Dat dat mij veel voldoening geeft, moet gezien worden

in het licht van die voorgaande vier jaren, die ik in veel opzichten heb ervaren als een onbevredigende tijd, met persoonlijke strijd tegen de bierkaai, en eenzaamheid. Met de komst van de "programmatische ontwikkelingsbenadering", in Bor geïntroduceerd door ETC (Hay Sorée en Ed Hordijk), op gezag van Wim Zevenbergen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, en door ons vertaald in Bor Area Development Activities (BADA) onder leiding van een Ilaco programmaleider[5] en mijzelf (DGIS "rural coördinator"), neemt het lot voor mij een gunstige wending. Dat resulteert bij mij in een zelfbewuste, positieve en opgewekte grondhouding die op anderen afstraalt en op hen zijn weerslag meestal niet mist. Wij moeten achteraf van geluk spreken dat BADA tweemaal een stabiele programmaleider heeft gehad die een bij tijd en wijle wat ongeleid projectiel in het juiste spoor heeft kunnen houden.

Als 'Nederland' langskomt

Af en toe komt 'Nederland' dus langs. De Minister, de heren en dames van het Ministerie – Fop Fopma en later Anton Pijpers van de afdeling Oost-Afrika, José van Hussen voor Vrouwenzaken, de Ambassade onder leiding van Tijdelijk Zaakgelastigden Frans van Haaren en later Ian de Jong, een parlementaire missie (PvdA, VVD, PPR, KVP) van wie ik me alleen Henk Knol en Erica Terpstra nog herinner. Bor wordt populair; er begint zich een bestuurlijk toerisme te ontwikkelen. Telkens weer staan lokale gezagsdragers op de airstrip in Bor de Nederlandse gezelschappen op te wachten. Die komen met een klein vliegtuigje, dat gevoelig is voor de hevige turbulentie die in dit deel van Afrika in de lagere luchtlagen voorkomt. Niet zelden komen zij kokhalzend het trapje af, en als wij ze aan de lokale Commissioner, de garnizoenscommandant en de commissaris van politie willen voorstellen, spoeden ze zich kotsend naar de drain. De autoriteiten in Bor blijven er stoïcijns onder (maar eenmaal thuis gieren ze van het lachen).

Later tijdens de missie van de heren en dames worden er cadeaus uitgewisseld. De Nederlandse missieleider houdt trots een kalender van Nederland omhoog: "Look, here are the windmills, and here are the people walking on the water …". Als tegengift krijgen zij niet zelden twee grote olifantstanden. Het is voor de PPR-vertegenwoordigster reden om zich op de groepsfoto met de *tuskers* achter de anderen te verschuilen omdat zij er zich voor schaamt om met de ivoren trofee op de foto te prijken. Minister De Koning krijgt ook twee tanden cadeau, en hij zucht: "Waar moet ik ze in vredesnaam laten?

5 Hans Bonarius werd in 1983 opgevolgd door Peter Paul van der Kaaij.

Ons huis staat al zo vol. Misschien is er nog een plaatsje op de overloop". Overigens is er ook eens een diplomaat geweest die aan mij heeft gevraagd of ik hem drie luipaardvellen kon bezorgen voor een bontjas voor zijn vrouw!

Minister De Koning blijft enkele dagen in Bor. Op het project zijn in verband met het hoge bezoek de taken verdeeld. Het 'horeca comité' besluit om eens goed uit te pakken. Ze bestellen in Nairobi exclusieve ingrediënten en bereiden er topmaaltijden mee die de minister en zijn gezelschap van ontbijt via lunch tot diner blijven achtervolgen; ze weten er zelfs achter te komen aan welk soort cognac de minister de voorkeur geeft.

Ik woon dan nog bij Hans Grützmacher in huis en stel hem voor om de minister gewoon bij ons op de maaltijd uit te nodigen, en een eenvoudige boterham met hem te eten, want volgens mij is hij moe van al die overdaad, en vindt hij dat het ook niet past om gebakken garnalen op te peuzelen terwijl op de weg verderop zwarte kindertjes hongerig toekijken. OK, zegt Hans, maar dan wil ik er er wel een lekkere salade bij, ga jij die maar bereiden. Zo gezegd, zo gedaan. Maar o wee, onze sla is op, we hebben alleen nog twee tomaten. Bij de ene buren vind ik nog een halve komkommer, de andere buren hebben nog wat worteltjes. Samen met kok Manuel maken we de schaal mooi op, draperen er nog wat plakjes ei overheen, een stukje citroen, zie zo. En Hans spreekt de onvergetelijke woorden: "Ook al is het niks, als het maar wat lijkt'! Voor veel dingen in Bor is dit onze lijfspreuk geworden.

De minister komt inderdaad helemaal tot rust. Geen opgewonden uitleg aan zijn hoofd over dit of dat, geen geslijm in zijn buurt, we zitten gewoon rustig met z'n drieën of vieren aan tafel, en hij smeert en eet zijn boterhammetjes met kaas, met een schepje sla erbij, en begint te vertellen over zijn gezin, de vakantie, de tuin, het schilderen van zijn huis … een rustig moment in een hectisch bestaan. Hij bedankt ons hartelijk voor de heerlijke maaltijd. Buiten staat er een zenuwachtige jongeman met een aktentas onder zijn arm te wachten, het zweet is hem uitgebroken: "Excellentie, excellentie, ik was u helemaal kwijt …!". Het is zijn secretaris, de jongeheer drs. Frans Weisglas die tijdens de hele reis geen moment van de zijde van de minister wijkt, maar die bij deze rustige lunch was vergeten.

Van de parlementariërs is er natuurlijk de onvergetelijke Erica Terpstra. Zij komt als enige fris uit het vliegtuigje, en maakt op allen een energieke indruk. Het gerucht gaat dat zij in Khartoum de Nijl over is gezwommen. Voor de Soedanezen is zij de eerste Nederlandse vrouw die zij in Bor langs zien komen die een zeker gewicht uitstraalt, in alle betekenissen van het woord,

en dat kan hun waardering wegdragen. 's Avonds krijgt het gezelschap een uiteenzetting over de proefboerderij en ik mag ook wat dia's van de bevolking vertonen. Daarna komt zij snel op mij af: "Sjoerd, kan ik zo'n cattle camp bezoeken?". "Natuurlijk", zeg ik, "jullie programma begint morgen om negen uur. Als je om zes uur klaarstaat neem ik je mee naar Anyidi, dan zijn we om negen uur weer terug".

Ik heb zelden iemand zo zien genieten. In het veekamp wordt ze omgeven door stoere, naakte jongens, onder wie Achol en zijn vrienden. Ze giechelen en fluisteren onder elkaar. Erica kan het niet laten om af en toe haar blik even af te laten dwalen naar kruishoogte om die blote jongens dan snel weer in de ogen te kijken, lachend, met een blosje op haar wangen. Ze laat zich alles uitleggen en schroomt niet om *hot issues* ter sprake te brengen, de rol van de meisjes, al of niet gedwongen huwelijken, besnijdenis, homoseksualiteit – het zijn de thema's die kennelijk in de Tweede Kamer actueel zijn. Bij haar vertrek is door de jongens een oordeel over haar geveld en dat wordt in mijn oor gefluisterd: deze forse vrouw is een bruidsschat van minstens zestig koeien waard! Erica is zeer verheugd, en heeft later op openbare gelegenheden in Nederland verschillende keren kond gedaan van deze waardering. Om negen uur staan wij weer op de compound, en kan zij aan haar voorgeprogrammeerde uitstapjes beginnen, de proefvelden, het hospitaal dat een lading medicijnen heeft ontvangen, en wat dies meer zij.

Ik heb later, in andere landen, verschillende Nederlandse ministers op bezoek gehad. Elk bezoek levert een verhaal op. Zo bezoekt Minister van Ontwikkelingssamenwerking Eegje Schoo Burkina Faso. Bij de opening van een pompstation doet zij de directeur een Delftsblauw bordje cadeau. De man weet echt niet waarom hij een bord heeft gekregen; hij draait het om maar kan niets bijzonders ontdekken, denkt dat het allemaal op een misverstand berust en legt het bij de andere borden en glazen op een tafeltje neer. Bij deze gelegenheid houdt de minister ook nog een korte speech. Ik vraag aan de Nederlandse tolk hoe hij met die ministeriële praatjes omgaat. "Ik zeg gewoon in het Frans wat ik denk dat zij in het Nederlands had willen zeggen", zegt hij. De volgende dag ga ik met hamer en spijker naar het pompstation en hang het bordje aan de muur op. Een bordje aan de muur!

In Mali moet ik minister Pronk afhalen in de buurt van Timboektoe, waar hij aanwezig is geweest bij het verbranden van wapens, waarmee het einde van de Malinese burgeroorlog wordt gevierd (1996) – le Feu de la Paix. We rijden vandaar met hem in zuidelijke richting naar het irrigatieproject Office du Niger. Pronk houdt een toespraakje voor de boeren en ik help hem daarbij

met de vertaling in het Frans. Een boerenvertegenwoordiger antwoordt hem door te zeggen dat de Nederlanders zich altijd aan hun woord houden, want de prins had eens gezegd dat zijn vrouw, de koningin, ook langs zou komen, en zie, het jaar daarop verscheen inderdaad "la reine sjoe". Ik kijk Pronk aan. La reine? Claus is hier wel geweest maar de koningin nog nooit. Blijkt de boer te verwijzen naar Schoo, van wie hij denkt dat zij de Nederlandse koningin is: *la reine Schoo*! "Dat zal ze leuk vinden om te horen", zegt Pronk – wié dat leuk zal vinden, Eegje of Beatrix, zegt hij er niet bij[6].
Als 'Nederland' langs komt sluiten zich de gelederen ter plaatse. Het 'wij' en 'zij' gevoel is altijd temporeel en situationeel bepaald. Bij confrontatie met de buitenwereld lossen interne tegenstellingen zich op en sluiten zich de rijen.
Lévi Strauss besluit (Lemaire 2008):

De antropologie als wetenschap is een onophoudelijk heen en weer bewegen tussen de polen van vereenzelviging en distantie, dichtbij en veraf en binnen en buiten. Want een wezenlijke vereiste voor de bemiddelende positie van de antropoloog is de afstand die zijn subject-zijn in zichzelf heeft vrijgemaakt en waardoor hij tot een 'astronomische blik' in staat is. Op meerdere plaatsten benadrukt Lévi-Strauss dat *… de antropoloog de astronoom is van de sociale wetenschappen. Dat houdt in dat de momenten van vereenzelviging, empathie en sympathie met de onderzochten uiteindelijk toch worden overheerst door die van de afstand en de blik van ver. En dat het uiteindelijke resultaat niet het begrijpen (van binnenuit) is maar het verklaren, dus het zoeken naar wetmatigheden naar het voorbeeld van de natuurwetenschappen.*

Hoewel uit dit boek duidelijk zal worden dat vereenzelviging, empathie en sympathie met de onderzochten bij mij inderdaad aanwezig zijn, zie ik toch de mogelijkheid om afstand te nemen om met 'astronomische blik' te zoeken naar wetmatigheden, met andere woorden, om een antropologische analyse los te laten op veldwerkgegevens en ervaringen die ik in die zes jaren heb opgedaan. Dat zal gebeuren in de twee volgende hoofdstukken; het eerste over het landschap en de jaarcyclus van de lokale sociaal-economie van de Dinka, het tweede over de betekenis die hieraan in het Nilotische denk-systeem van de Bor Dinka wordt gehecht.

6 Eegje Schoo was Minister van Ontwikkelingssamenwerking in het eerste kabinet Lubbers (1982-1986).

5

Het landschap en de seizoenen: plaats en tijd

… welks land rivieren doorsnijden …

Houden mensen van het landschap waar ze vandaan komen? Meestal wel. Het hangt er maar vanaf welk verleden je met dat landschap hebt, en hoe je er mee omgaat. Daarover verschillen de meningen. Wat wil je met dat landschap, ingrijpen of je aanpassen? Wil je er een paradijselijke tuin, een lusthof van maken? Of laat je het zoals het altijd al was ("woeste grond") en stuur je er een kudde schapen of een vissersvloot op uit voor je levensonderhoud? De Nederlanders kiezen vooral voor het ingrijpen en zijn er trots op: "God schiep de aarde en de Nederlanders schiepen Nederland". Ze houden van die wereld die door ingrijpen is ontstaan, de polders met molens, de bedijkte rivieren. Zelfs de natuur is er geschapen, en er wordt zo weinig mogelijk aan het toeval overgelaten. Netjes aangeharkt allemaal, volgens een plan. Ze geloven heilig in het maakbare landschap.

De Nederlanders en andere buitenlanders in het Boven-Nijlgebied zijn ook hier, geheel naar hun aard, druk in de weer geweest om vanalles in het landschap te veranderen. Alle vreemdelingen vinden het Boven-Nijllandschap zoals het is waardeloos, het moeras "nog erger dan de Styx, de toegang tot de hel" (Baker), de vloedvlakte een hindernis voor elke verplaatsing in de natte tijd (Jonglei Investigation Team), de betonharde gronden een obstakel voor welke mechanische landbouwkundige bewerking dan ook (Ilaco), de vlaktes onbewoond en ongebruikt, een muggenplaag tot twee meter boven het maaiveld, lelijk – "zelfs geen schilderachtige of wilde lelijkheid" (Alexandrine Tinne). Voor hen is eigenlijk niets – wat God of de natuur geschapen heeft – acceptabel; alles moet anders. Maar hoe denken de Dinka en de Nuer zelf over hun landschap, hebben zij er ook een hekel aan? Moet van hen ook alles anders?

Francis Mading Deng, de Dinka-antropoloog, zegt hierover het volgende. Volgens de Dinka is hun land het allerbeste en allermooiste van de wereld. God is uiterst royaal voor hen geweest. Ze hebben vee, schapen en geiten en verbouwen vele soorten gewassen, hun kreken krioelen van vis, hun land stikt van de dieren. Er groeien veel soorten wilde gewassen, groenten en fruit om hun honger te stillen … (1972:3). Het land van melk en honing dus. Terwijl buitenstaanders vaak zeggen dat zij zich perfect aan de omgeving hebben aangepast, vinden ze zelf dat ze door migratie het land hebben gevonden dat ideaal past bij hun verheven waarden die draaien om vee. Zoals in Jesaja 18 aangegeven wordt: "het land van vleugelgegons aan de overzijde der rivieren van Ethiopië – (van) een rijzig en glanzend volk, wijd en zijd gevreesd, een volk, heerszuchtig en wreed, welks land rivieren doorsnijden".

Hoe ziet het landschap in het Boven-Nijlgebied eruit? Hoe maken de Nuer en de Dinka van dat landschap gebruik? Welke waarde en betekenis hechten ze eraan? Hoe is de wisselwerking tussen landschap en cultuur? En tussen aanpassen en ingrijpen? Dit boek is geen monografie, maar een beschrijving van het landschap en de seizoenen is essentieel om de transhumante levenswijze van Nuer en Dinka te begrijpen, vandaar dit hoofdstuk.

We hebben het over "Jonglei", een vlakte ruim drie keer zo groot als Nederland. De as ervan is een lijn van Bor in het zuiden tot aan Malakal in het noorden, en het hele gebied ten westen van die zuid-noordlijn tot het "ironstone plateau" en ten oosten van die lijn tot het grensgebied met Ethiopië, is één grote vlakte, een binnendelta van ongeveer 400 bij 500 km. Pas aan die grenzen zijn weer bergen. Dat is het meest opvallende kenmerk van het landschap.

Het gebied ten oosten van de zuid-noordlijn is naar het dorpje Jonglei vernoemd – de provincie Jonglei, later Jonglei State. Het land is er vlak, hoewel er op micro-niveau variatie is van (iets) hogere en (iets) lagere stukken land, een kwestie van decimeters, maximaal een halve meter. De meeste gebieden zijn bijna boomloos, maar op sommige plekken zijn er verspreid staande bomen, *heglig* (*Balanites aegyptiaca*) of *acacia* met hier en daar palmen. Alleen in de buurt van Bor is echt bos, Bor Forest. In de natte tijd is het land een grote, groene, gedeeltelijk overstroomde savanne; in de droge tijd een dorre, dikwijls zwartgeblakerde woestijn.

Juist ten westen van de genoemde zuid-noordlijn stromen de Bahr el-Jebel (Witte Nijl, letterlijk Rivier van de Bergen) en de Bahr ez-Zeraf (Giraffen rivier) door de Sudd, het grootste moeras van Afrika, en verderop westelijk

de Bahr al-Ghazal (Gazellenrivier). Dit is inderdaad “het land van vleugelgegons”, als daarmee tenminste muskieten bedoeld worden. Vanwege die plaag zijn de terrassen van onze huizen in Bor helemaal met muskietengaas afgesloten, en alleen toegankelijk via een “muskietensluis”, een soort vestibule met twee deuren. De lokale bevolking beschermt zich tegen muskieten door de avond en de nacht in de rook van verbrande koeienmest door te brengen, en zich met as van die verbrande mest in te wrijven.

Map 3

Kaart van het onafhankelijke Zuid-Soedan. Bron: Directorate of Intelligence, United States Central Intelligence Agency

Rijd of loop je door het landschap dan zie je in de natte tijd niet veel omdat je uitzicht belemmerd wordt door het hoge gras. Rijd je er in de droge tijd doorheen, dan is het uitzicht eindeloos – in de verte zie je luchtspiegelingen, een wervelwindje, een enkele boom, rookwolken van grasbranden.

Het regenseizoen

Laten we het landschap van Jonglei nader bekijken, en laten we dan in de natte tijd beginnen, in de bewoonde gebieden, "dorpen". Er staat daar overal gras, hoog gras, laag gras. Het meest voorkomende gras is het manshoge *Hyparrhenia rufa* en grote pollen olifantsgras, en op de lagere plekken groeien grassen die ik vroeger op school met behulp van een flora moest benoemen: vossenstaart, dravik, handjesgras, wilde rijst en allerlei soorten zegges en cypergrassen. De soorten zijn me door de jeugd aangewezen, met hun Dinka-namen erbij. Waar ze groeien hangt af van de relatieve hoogte van het terrein en of het terrein in de regentijd onder water komt te staan. De koeien weten er alles van en hebben hun voorkeuren. Als ze 's morgens het veekamp verlaten zoeken ze zelf de plekjes met het lekkerste gras op. Je denkt misschien dat je een kudde koeien gemakkelijk kunt hoeden, maar dat is niet zo; ze zoeken meestal zelf hun weg, de weg naar het lekkerste gras.

De wereld is een vlakte. Als je erboven uit kunt komen zie je tot aan de horizon alleen maar gras, en misschien een paar bomen. In de dorpen steken boven het gras de contouren uit van hutten en vooral van de grote koehut (*luak*). Waar in de verte een veekamp is zie je soms een lange boomstam met een gevorkte kroon waarin koeienhoorns zijn vastgebonden. En anders wel een mistige sliert rook van de haardvuren.

Geen vreemdeling waagt zich in de natte tijd in dit gebied, want het land, inclusief de wegen, staat onder water, behalve op iets hoger gelegen plaatsen. Op die plaatsen zijn de hutten en de veekampen gebouwd. Deze gebieden, van enkele hectaren tot een tiental hectaren, noemt men "hoge" gebieden, of *ridges*, hoewel er ook lagere, natte stukken tussen zitten. Op de *ridges* hebben de Engelsen destijds hun *court centres* gevestigd; dat zijn plaatsen waar de *chiefs* bij elkaar komen om recht te spreken, een bestuurscentrum, waar ook de diensten (scholen, medische centra, waterpompen) geconcentreerd zijn. De *court* centres staan op kaarten – van Zuid naar Noord: Kolnyang, Anyidi, Makuac, Baidit, Jalle, Maar, Paliau, Wangkulei, Kongor. Een langwerpig gevormde *ridge* is de Duk Ridge, ten noorden van Kongor, 150 km ten noorden van Bor. Hierop bevinden zich de Dinka-*court centres* Duk Faiwil

en Duk Fadiat, en verderop bevinden zich de Nuer *court centres* Ayod en Mogogh, en meer naar het oosten Waat en Akobo. In sommige *court* centres hebben de Engelsen uitheemse bomen geplant, *ficus bengalensis*, kapok, *neem*, *caïlcedrat*. Dat zijn nu honderdjarige giganten die voor veel schaduw zorgen, en ze geven het *court* centre een zekere allure. Op sommige hoge plekken is zandgrond, zoals op de *duk* bij Ayod, en je ziet er een ander soort bos (*acacia* bossen) en andere vogels; de hop bijvoorbeeld die je in de *heglig* (*Balanites*)-bossen niet tegenkomt. Die *court centres* vormen een groot contrast met de kale vlaktes eromheen. De historicus Douglas Johnson (1993) merkt op: "Ayod is a beautiful spot. Situated on a sandy knoll within the Duk ridge, it is amply covered with large shady trees. Its wells produce clear, fresh water".

De erven op die zogenaamd hoge plekken bestaan uit een *luak*, een woonhut, een graanschuurtje en misschien een staketsel met een platformpje dat boven het graan uitsteekt, vanwaar kinderen met een katapult en stukjes klei vogeltjes verjagen om het rijpende graan te beschermen. Die vogeltjes zijn vraatzuchtig en prachtig tegelijk: de *red bishop* en de gele *quelia* en de *cordon bleu*. De huishoudens (ouders, kinderen, grootouders en ongetrouwde andere familieleden) staan een eindje van elkaar, soms twintig meter, soms vijftig meter of meer. Daartussen is het nat – de veldjes lopen tot waar het water komt, en je ziet aan de rand van de velden vaak sorghum onder water staan. Enkele tabaksplanten en de mais staan zo droog mogelijk, en dat is dicht in de buurt van de hutten, op de hoogste plekken.

Je loopt door het gras en sopt in het water, soms een centimeter of tien, twintig, soms een halve meter, meestal niet meer. Laarzen zijn voor dit terrein ongeschikt omdat ze bij elke stap onverwacht vol kunnen lopen. Je kunt beter op blote voeten en met een korte broek lopen, of helemaal naakt zoals de bewoners doen. Pijn aan je voeten doet het niet, want het hele gebied bestaat uit klei dat in het water als zachte, warme modder aanvoelt, en er is geen enkel steentje waaraan je je kunt bezeren. Je wordt soms wel door insecten gestoken en misschien loop je een bloedzuigertje op.

De koeien die uit de *luak* komen en de koeien uit het kamp spetteren en baggeren ook eerst door water en modder voordat zij een stuk droge graasgrond gevonden hebben. Het Dinka-vee staat erom bekend dat ze goed tegen natte voeten kunnen, in tegenstelling tot het vee van hun oostelijke buren, de Murle. Zelfs in de droge tijd staat het Dinka-vee vaak op drassige grond maar dan in de *toic*, het moeras waar zij later in de droge tijd naar toe

trekken. Het Murle-vee kan overleven op de droge stoppels die door het Dinka -vee versmaad worden.

Foto 63, 64, 65 & 66
Red Bishop, cordon bleu, quelia quelia. Vogel-platform tijdens de sorghum-oogstperiode
wikipedia.org/wiki/Northern_red bishop, (foto Steve Garvie)
www.hbw.com/ibc/species/red-cheeked-cordon-bleu-uraeginthus-bangalus (Focus on birds.nl (foto Matthias Hofstede 2012)
en.wikipedia.org/wiki/village_weaver

Overstromingsvlakte

Een vlak landschap met hele kleine hoogteverschillen waarvan de grond uit zware, ondoorlatende klei bestaat, komt bij regen onder water te staan.

In Bor zijn er enkele decimeters hoogte-verval per kilometer in noordwestelijke richting, de richting van de moerassen waar het meeste water langzaam naar toestroomt. Je ziet het water stromen, de zogenaamde *creeping flow*. Het stroomt langs graspollen, soms langzaam, soms snel, en er groeien al gauw wierachtige waterplanten die de stroomrichting aangeven. Er ontwikkelt zich een hele flora en fauna van bloeiende plantjes en visjes, en libellen en kikkers. 's Avonds komt er vanuit poeltjes een oorverdovend schel kwek-kwekconcert van kikvorsen. En zelfs komen de longvissen uit de grond waar ze zich tijdens de droge tijd hadden ingegraven, en platte meervallen met hun sprieterige koppen kronkelen zich stroomopwaarts, kilometers van de rivier af. Jongetjes staan overal te vissen, met stokken met een scherpe punt, of met fuiken in afgedamde waterloopjes. De kinderen die in dit seizoen niet naar school gaan zijn gezonder dan de kinderen die wel naar school gaan, omdat ze 's morgens en 's avonds melk drinken, en overdag visjes vangen en roosteren en ook allerlei besjes en nootjes plukken en oppeuzelen. De schoolkinderen krijgen niet veel meer dan sorghumpap.

Foto 67

Creeping flow, natte tijd in Bor Gok (Makuac)

Foto 68

Een longvis kronkelt zich door de modder

De overstroomde gebieden noemt men de *floodplain.* De floodplain bestaat uit een vlakte, waarin zich ook ondiepe waterlopen bevinden die op kaarten staan aangegeven als "rivieren" (*khor*) maar die in de droge tijd droogvallen. Na de laatste regenbuien droogt de hele vlakte snel op. De *creeping flow* wordt ook wel *sheet flow* of oppervlaktestroom genoemd. Waar deze *flow* geblokkeerd wordt, hoopt het water zich op. Dit gebeurt in het bijzonder waar de flow het stijgende rivierwater ontmoet: staat de rivier laag dan watert de oppervlakteflow op de rivier af, maar stijgt de rivier dan houdt ze de oppervlakte *flow* tegen, met als gevolg dat het bovenstrooms steeds verder en dieper onder water komt te staan. In dat geval spreekt men van overstromingen.

Er zijn weleens pogingen gedaan om stukken rivier te bedijken. De dijken hielden weliswaar het rivierwater tegen (aan de ene kant) maar blokkeerden (aan de andere kant) de *creeping flow*, wat tot gevolg had dat het land niet door de rivier maar door de *creeping flow* onder water kwam te staan. Het mag nu ook duidelijk zijn waarom de dijken van het Jonglei-kanaal aan de oostzijde – waar én de *creeping flow* én *khors* geblokkeerd worden – enorme overstromingen en schade veroorzaakten waarbij hele dorpen onder water kwamen te staan, gebouwen instortten en wegen wegspoelden. In het Jalle gebied ten noorden van Bor maakt men lage dijkjes tegen de *creeping flow*.

Foto 69 & 70
Visvangst, ongeveer twintig km van de rivier

In September 1983 schrijf ik naar vrienden: "De regens zijn hier zo ongenadig uit de lucht komen vallen dat de ganse wereld onder water staat. De wegen zijn doorgebroken en een tochtje naar de dorpen, dat alleen mogelijk is met een terreinauto met extra versnellingen, is lange tijd een strijd tegen de modder geweest. Ik voelde me opgesloten op de project compound. Hoewel het niet echt warm is, is het broeierig en de natuur explodeert in vochtige weelde. De muskieten zijn een verschrikkelijke plaag. Van vijf uur 's middags tot zeven uur 's ochtends is het buiten niet te harden, en zelfs in onze *mosquito-proof* huizen jeuk je je de nachten door tussen de kleffe lappen".

Voor de wegenbouwers van firma De Groot zijn al die waterbewegingen onvoorspelbaar. Vanwege de geringe hoogteverschillen kun je in de vlakte nauwelijks landmetingen doen. En omdat regenbuien vaak lokaal vallen kan het gebeuren dat de wegen op de meest onverwachte plekken overstromen door opgestuwde *creeping flow.* De tactiek van de wegenbouwers is uiteindelijk om die weg gewoon aan te leggen zonder verdere voorzieningen en alleen *culverts* (uit onderdelen aan elkaar geschroefde halfronde metalen platen) onder de weg te leggen op plaatsen waar die na regenbuien is doorgebroken.

Foto 71 & 72
Wateroverlast in de dorpen

Het opvangen van stromend water kan ook voordelen bieden. De dorpelingen graven bassins (Arabisch: hafir, Dinka: wer) in de dorpen. Die bassins hebben soms een diameter van wel dertig meter en zijn in het midden ongeveer twee meter diep. Het graafwerk kost jaren. Rondom het bassin ligt een wal van grond, behalve aan de zuidoost-kant waar de "ingang" is en het water in de natte tijd naar binnen stroomt. Droogt het land op dan blijft het water in het bassin staan en dient in de droge tijd als waterbron voor mens en dier. Dikwijls heeft men schaduwbomen op de wallen geplant om snelle verdamping tegen te gaan. In het Bor-gebied zijn dat vaak thau-bomen of Balanites aegyptiaca (heglig). De vruchten van deze bomen hebben een hard schilletje dat je er gemakkelijk afschuift en een harde pit met daaromheen geel, stroperig vruchtvlees. Een lekker, veelgegeten vruchtje. Tijdens de hongerperiode worden de noten gemalen en gegeten. De noten heten medicinale kwaliteiten te bezitten. Koeien eten ze ook en waar die bomen groeien, heet het vee gezonder te zijn dan elders. De noot, geweekt in water, zou de bilharzia-parasiet verjagen, en om die reden wagen vrouwen zich zonder vrees in het water van de wer om er hun waterpotten of jerrycans te vullen.

Foto 73 & 74
Hafir (Arabisch) of wer (Dinka), volgestroomd in de regentijd, waterbron voor mens en dier in de droge tijd

Foto 75 & 76

Oogst vruchtjes van de thau (Balanites E) en verkoop op de markt in Bor town

Ik denk dat de noot aan het water een hogere zuurgraad geeft, waardoor de slakken die de parasiet bij zich dragen verdwijnen, en raad aan om langs onze irrigatiekanalen in Bor *Balanites*-bomen te planten, of om in die kanalen jaarlijks *thau*-noten te gooien. Later lees ik in de krant dat de Verenigde Naties deze boom hebben uitgeroepen tot 'wonderboom'. Een bijkomstig wonder is dat ze een gedeelte van het jaar zonder schade op te lopen onder water kunnen staan en dat ze ook grasbrand-bestendig zijn. In Bor district-Zuid zijn er "bossen" met verspreid staande Balanites-bomen. Het zijn misschien deze bossen die de dames Tinne in Bor onder water hebben zien staan. Zoals gezegd betekent het woord *bor* overstroomd land.

Eenmaal per generatie, als de landbouwgronden zijn uitgeput, vertrekt een aantal families ergens anders naar toe. In het Bor gebied kapt men dan een stukje bos en begint er de grond te bewerken en hutten te bouwen. Op veel plekken, als de regens een beetje meezitten, zijn er twee sorghum-oogsten. De tweede oogst groeit op vocht dat nog in de grond zit, en wordt in de droge tijd (januari) binnengehaald. Intussen droogt de wereld op.

Foto 77 & 78

Sorghum-oogst in oktober; op rekken geoogste sesam, rechtsonder drogende ocra of ladies'-fingers (2015)

Foto 79
Tabaksoogst

Foto 80
Zaaigoed van een tiental sorghum-variëteiten

De droge tijd

Zodra het droog genoeg wordt, vertrekt een gedeelte van het vee naar het oosten om van het gras te profiteren. Als dit te droog wordt, steekt men de hele zaak in brand, want net als sorghum groeit vers gras op het vocht dat nog in de grond zit (het vee vindt deze *regrowth* heel smakelijk). Een enorme biomassa gaat in vlammen op, en rookwolken verheffen zich tot hoog in de hemel. Roofvogels scheren over het vuur om vluchtende insecten en reptielen te vangen. Het vuur kan zich in de wind en via het kurkdroge gras vliegensvlug verspreiden, en het is beter om uit de buurt te blijven. Ik heb eens een kudde hinnikende galopperende zebra's uit een rook- en vuurzee zien opdoemen; ze waren door het vuur ingesloten en wisten nog maar net te ontsnappen. Grote roofvogels vlogen boven hun koppen door de zwarte rook. Het leek wel armageddon, alsof de hel zich opende.

Jonge mensen en vee verblijven daarna in veekampen in de oostelijke vlakte die op de hoogte van Bor de Pengko Plain heet en zich uitstrekt tot de Ethiopische grens. Deze oostelijke vlakte (*aying*) is genoemd naar het dorpje Penykou van de Bor-Dinka-sectie Palek, waar zij een generatie geleden woonden. Nu wonen zij op ontboste stukken land in Bor *forest* waar hun *court centre* Anyidi zich bevindt. Anyidi is weer genoemd naar *wut Anyidi*, het veekamp Anyidi dat het 'thuis'-veekamp is van de Palek. Vermoedelijk was Anyidi het eerste veekamp dat de Palek stichtten nadat zij in de negentiende eeuw in dit gebied kwamen wonen. Oude mensen die nu in de buurt van Anyidi wonen hebben heimwee naar Penykou of het land Ajager daar in de buurt. Er was in Penykou een vijftig meter diepe put die bijna het hele jaar door water bevatte. Zij verlieten Penykou rond 1953 nadat Murle het dorp hadden overvallen en daar beestachtig hadden huisgehouden. Om nog even terug te komen op het vee dat zijn eigen weg kiest richting lekker gras: in

tijden van Murle-dreiging vanuit het oosten, in het begin van de droge tijd, hebben de jeugdige herders de grootste moeite om hun vee af te houden van het lekkere gras in *aying* – zodra dat vee 's morgens losgelaten wordt rennen zij al in oostelijke richting.

Foto 81
In de vroege droge tijd wordt ook gebouwd

Foto 82
Binnenste ring luak; dak

Als in januari de tweede sorghumoogst is binnengehaald komt het vee weer westwaarts naar de dorpen terug. Het graast dan op de stengels, de halmen, het stro en de stoppels van het afgeoogste graan. Die stengels bevatten energie (suiker). Het zogenaamde *luak*-vee – melkkoeien, drachtige vaarzen en kalveren – voegt zich bij het kampvee, en als het water en het gras op zijn begint de migratie in westelijke richting. Meer noordelijk, richting Kongor waar geen bos is, maar alleen een onmetelijke vlakte, zie je dan enorme kuddes koeien achter elkaar over koeienpaadjes naar het Westen trekken. Vanuit de lucht zie je allerlei trekroutes samenkomen tot één spoor naar het moeras. Van Bor tot Malakal kun je de grote trekroutes van de dorpen naar de *toic* heel goed zien. Tijdens de studie naar het tracé van het Jonglei-kanaal brachten wij die routes vanuit de lucht in kaart, samen met de piloot die op basis van de snelheid van het vliegtuig afstanden op de grond kon schatten. Zo wisten wij tamelijk nauwkeurig uit te vinden hoe veel, en welke seizoensmigratieroutes door het Jonglei-kanaal doorsneden zouden worden.

Sommige stieren dragen touwen om hun nek waarmee 's nachts het vee wordt vastgezet aan kleine paaltjes (*cattle pegs*). Het vee overnacht in kampen onderweg, blijft daar een tijdje, graast wat er te grazen valt, en trekt dan weer verder, op weg naar de *toic*, het moeras. De jeugd volgt en maakt zich op om de hele droge tijd, drie à vier maanden, van huis weg te zijn om die tijd

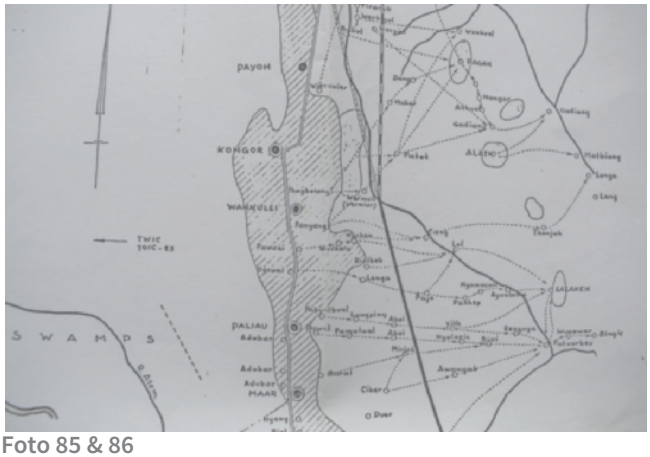
met het vee in het moeras door te brengen. Zij ontmoeten daar de jeugd uit vele andere dorpen, de concentratie mensen en vee is er hoog, en iedereen vermaakt zich lange tijd en heeft doorgaans genoeg te eten. Dit is een paradijselijk seizoen voor de jeugd.

Foto 83 & 84

Vee op weg naar de toic – Twic gebied

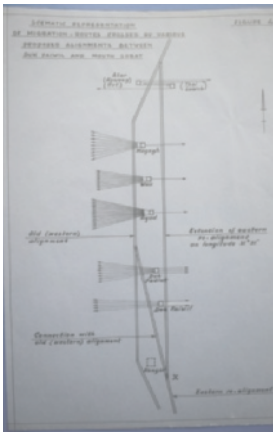

Foto 85 & 86

Trekroutes ten oosten van Dinka Twic woongebied; schematisch: trekroutes van de woongebieden op de Duk ridge naar de toic (uit v.d. Hoek, Zanen, Leek 1978)

Aan de oever van de Nijl

Om in de *toic* te komen concentreert het Bor vee zich op verschillende plekken langs de rivier, de Witte Nijl, en wacht een goed moment af om over te steken naar de zogenaamde Aliab-valley. De oversteek hangt af van de waterstand in het moeras. Dat moeras moet een zodanig lage waterstand

hebben dat het vee er kan grazen. Er groeit gras en er groeit papyrus en riet, en in de waterlopen drijven eilandjes waterhyacinthen voorbij. Soms zie je op een voorbijdrijvend eilandje een koe staan, zoals de ijsbeer Lars op een ijsschots in het kinderboekje.

Foto 87

De Sudd: Aliab valley

Foto 88

Een os wordt geofferd teneinde een veilige oversteek te garanderen. Vee wordt de rivier ingedreven

Foto 89, 90 & 91
Oversteek van de Witte Nijl met vee; veekamp Nyeknyang in Aliab valley

Op een gegeven moment begint de oversteek, een lastig en riskant karwei. De rivier stroomt één meter per seconde en het meeste vee moet er zwemmend overheen. Dit gaat met behulp van kano's van de vissers (*monytany*). Kalfjes worden in de kano genomen, pinken en vaarzen zwemmen langs de kano en worden vanuit de kano met touw vastgehouden, en de volwassen koeien zwemmen achter de kano aan, aangemoedigd door het geblaat van de kalfjes[7]. Het vee zwemt schuin met de stroom mee. Wil een oversteek goed verlopen dan moet het vee snel achter de kano aankomen. Gaat de tewaterlating te traag dan is de kano al op weg, en dreigen de zwemmende koeien hun richting te verliezen. Ze kunnen dan benedenstrooms aan dezelfde kant van de rivier weer landen, of ze drijven af en komen ver beneden het landingspunt aan de overkant aan. De kudde-eigenaren staan aan beide oevers aan te moedigen, iedereen is nerveus, er wordt gescholden, de roeiers worden verwenst. Lukt het niet goed dan moeten de koeien opnieuw vertrekken, eventueel in het bijzijn van meer ervaren vee dat de oversteek al vele keren

7 Dit gebeurt al zo sinds mensenheugenis: zie het muurreliëf in een Egyptisch tempeltje in het Museum van Oudheden in Leiden.

heeft gemaakt en weet wat van ze verwacht wordt … en wat in de *toic* op hen wacht, namelijk heerlijk gras.

Foto 92 & 93

Vee verlaat veekamp om te grazen, toic in Aliab Valley

Foto 94 & 95

Mijn Mabior in de toic; Achol in de toic

Maar het grootste gevaar bij het overzwemmen zijn krokodillen. Om zich daartegen te beschermen zijn bezeten tovenaars aanwezig die namens de *clan-divinity* de rivier proberen te beteugelen. Er wordt ook een os geofferd en het dode dier drijft stroomafwaarts. Meisjes besprenkelen hun favoriete koeien met melk om hen te beschermen bij de oversteek. De oversteek van de sectie Palek uit Anyidi kan enkele dagen duren. Het startpunt is veekamp Kandak, tegenover het veekamp Nyeknyang, dat letterlijk betekent: doodt de krokodil! Er ligt een enorme krokodillenschedel op de oever.

Ik sta op een keer aan een oever van de Nijl naar grazend vee te kijken als ik tussen het riet een op de koeien loerende krokodil in het oog krijg. Het beest ligt half in het water, maar ik kan duidelijk zijn kop zien. Ik heb mijn camera bij me en stel me dichtbij op een mierenheuvel op om de foto van mijn leven te maken van een krokodil die een koe verschalkt, naar voor-

beeld van de krokodillen in het Keniase Masai Mara natuurpark die de overstekende wildebeesten aanvallen. Een koetje nadert de plek des onheils. Elk moment kan het drama zich afspelen. Maar dan komt er een herdersjongen aan, en hij vraagt zich af wat ik in mijn schild voer met die camera in de aanslag. Hij kijkt scherp naar de plek waar de lens op gericht is en ziet de krokodil. Hij schreeuwt ernaar en zwaait met zijn speer, en de krokodil verdwijnt met een enorme plons in de rivier. De jongen kijkt mij verwijtend aan. En ik? Ik schaam me dood.

Tijdens de oversteek van het Palek vee heb ik Achol Nai dus voor het eerst ontmoet. Mijn collega en ik zijn daar om een idee te krijgen van de technische problemen van de oversteek in verband met het Jonglei-kanaal. Op basis van deze oversteek berekenen wij voor het Jonglei-kanaal de grootte en afstanden tussen de oversteekplaatsen die in het kanaal op regelmatige afstanden zouden moeten worden aangelegd. Achol's vee is al aan de overkant en hij en zijn vrienden zijn in opperbeste stemming. Er wordt met ons de draak gestoken, ons worden sigaretten afhandig gemaakt, ze gieren het uit bij het zien van polaroidfoto's, en alles bij elkaar is het een vrolijke boel. Achol neemt ons in een kano mee naar de overkant. Er is een foto bij die gelegenheid gemaakt (zie Hoofdstuk 2), waarop wij staan afgebeeld, ikzelf een jong broekie, Achol lang en mager. Zijn benen komen tot halverwege mijn buik. En in zijn grote hand houdt hij een pakje – mijn pakje – Marlboro vast.

Een jaar later maak ik de oversteek opnieuw, maar de kano slaat om en we moeten ons zwemmend in veiligheid brengen. Mijn camera verdwijnt in het snelstromende water. Een neef van Achol duikt nog naar de bodem maar we vinden hem niet terug. Later ben ik dit op het politiebureau in Bor gaan melden in verband met een verzekeringsclaim. De dienstdoende agenten moeten hartelijk om het verhaal lachen. Maar als ik hen vraag om rapport op te maken vergaat hen het lachen. Dergelijke rapportages zijn ze niet gewend. Toch komt er een declaratie. Maar ik blijk niet verzekerd te zijn tegen zulke calamiteiten.

Eenmaal in de *toic* is iedereen blij. Maar het gevaar blijkt dan nog steeds niet geweken te zijn. Een paar dagen later komen Achol en zijn vrienden ons in het tentenkamp in Pakuau bezoeken. Ze torsen iets met zich mee, het moet door vier man worden gedragen. Het blijkt de vers afgestroopte huid van een python te zijn die ze om een zware stok gerold hebben. De python heeft een schaap aangevallen maar ze hebben hem gevangen. Wat te doen met de slangenhuid? Misschien hebben de blanken er belangstelling voor. Maar wat moeten wij met een natte pythonhuid? De huid wordt op de

grond uitgespreid en vastgezet; hij is wel vier meter lang. We raden hen aan om aan te kloppen bij Arabische handelaren in Bor, misschien hebben die er geld voor over. Maar in ieder geval moet het vel gedroogd worden. Tijdens ons gesprek landen er gieren en binnen de kortste keren zitten er gaten in de slangenhuid. Naarmate het gesprek vordert, ziet de onderneming voor de jongens er steeds ingewikkelder uit en het plezier gaat er vanaf. Uiteindelijk vertrekken ze met de huid. Ik heb Achol er later nog eens naar gevraagd, maar hij zei dat niemand geïnteresseerd was, en dat ze de huid ergens voor de honden hebben achtergelaten.

Foto 96 & 97
Achol met python-huid

De *toic* is prachtig. De vegetatie staat er heel hoog en er zijn een soort gangen waardoor het vee naar goede graasgronden trekt, en nijlpaarden trouwens ook. Hoog boven je hoofd wuiven enorme papyruspluimen, net als op de schoolplaat van M.A. Koekoek. De bodem is een dikke laag vegetatie met daaronder water. Het is alsof je op een metersdik tapijt loopt dat op het water drijft. Komen de koeien er voor het eerst dan zijn ze net zo blij als Nederlandse koeien die van stal komen, en springen ze in het rond.

Maar na een paar maanden stijgt het water alweer en raakt het goede gras op. Verdroogd gras wordt in brand gestoken om *regrowth* te stimuleren. Maar het Bor-vee moet al weer vrij snel terug naar de overkant. Het is dan nog lang geen regentijd en ze kunnen niet terug naar de dorpen waar het nog kurkdroog is. De grote kuddes van het Bor vee vertrekken dan in zuidelijke richting, waar langs de rivier grote veekampen worden bevolkt door alle secties van Bor-Zuid.

Foto 98

Grasbranden in de toic om regrowth van gras te stimuleren

Foto 99

Paraderen met songbull

Hier zet het veekampleven zich voort, met worsteltoernooien en grote dansfestijnen. Jongens kleuren hun haar rood met koeienurine, ze dragen om hun middel en hoog om hun rug een soort corsetten van kleine kraaltjes. Ze smeren zich in met as waardoor ze witte wezens worden, een speer en een knuppel in hun hand, een pijp achteloos in hun mond, ivoren en koperen ringen om hun enkels en om hun bovenarmen, een struisvogelveer in hun haar: zo gaan jongens op vrijersvoeten op bezoek in een buurkamp, of op weg naar een dans, vaak in groepjes. Ze kijken naar links noch naar rechts en schrijden trots en zelfbewust op hun doel af. Meisjes kunnen er ook zo opgetut uitzien, maar dan met vet en rode oker ingesmeerd, op het hoofd een rond toefje haar, en de rest van de schedel kaalgeschoren. Op het voorhoofd de littekens van inkervingen, in de vorm van V-tekens, de vorm van koeienhoorns. En eveneens met een pijp in de mond, gemaakt van hard ebbenhout versierd met koper van patroonhulzen en met een aardewerken kop, en oorbelletjes van koeienhoorn. En een zeer arrogante blik.

Foto 100, 101, 102, 103 & 104
Dinka-dansfeesten – Kongor district

Ik zie Achol's *agegroup* zo eens paraderen, zij hebben Achol's *songbull* Marial bij zich; zijn linkerhoorn is met een grote buffelstaart versierd. Ze zingen en dansen. Niemand van die groep die mij opmerkt of op wil merken. Bijna in trance, in ieder geval in extase opgaand in deze onderneming die in de omgeving alom bewondering oogst. En ik zie mensen luisteren naar de woorden van de gezangen, die gaan over heldendaden van koeien en mensen.

Als ik een keer in Nederland op verlof ben, zie ik in de Panorama bij de kapper een paar foto's van zulke Dinka's, gefotografeerd met telelens vanuit een auto langs de weg van Juba naar Bor. Er staat een tekst bij: Nieuwe stam ontdekt!, met een onzinnig verhaaltje. Ik scheur de pagina's uit, en laat ze later aan Achol zien. Het zijn Guala-jongens, uit Achols buurdorp Kolnyang!

Overleven in de dorpen

Intussen zijn de dorpen uitgedroogd. Als de *wer* leeg zijn, en de *khors* zijn opgedroogd, en er zijn geen waterpompen in de buurt, moet de bevolking die nog was achtergebleven vertrekken naar plaatsen waar water is. Velen gaan naar de stad Bor aan de rivier, en trekken in bij familieleden. In de dorpen wordt de ingang van hutten en van de *luak* met takkenbossen dichtgestopt. De Bor Dinka hebben geluk dat de rivier en de stad Bor relatief dichtbij zijn. Meer noordelijk, bij de Twic Dinka en de Nuer, kan de droge tijd een zware beproeving zijn. Soms verhuist iedereen naar veekampen. Maar vaak proberen ouderen en vee-loze gezinnen thuis te blijven. Daar zitten ze dan, in de schaduw. Ze slapen veel en eten weinig, "want als je eet moet je ook drinken". Ze worden lethargisch. De dichtstbijzijnde pomp kan zich bevinden op een afstand van een dag lopen, en als je twintig liter in een jerrycan kunt meenemen, ben je weer een week voorzien van water. Het is stil in het dorp. Buiten giert een droge, hete wind. De vlakte is zwartgebrand, met witte plekken waar geen vegetatie stond. In de harde kleigrond zitten diepe scheuren, je kan er soms wel een halve meter door naar beneden kijken.

Maar kijk, opeens zie je een oude man die ergens zachtjes op een fluitje blaast en op een kalebasje slaat en dan goed luistert. Als hij op de juiste plaats is, krijgt hij een antwoord van hetzelfde soort fluitgeluid. De man verplaatst zich, en fluit opnieuw, net zo lang tot het iele antwoord vlakbij is. Dan gaat hij op zijn gerimpelde knieën zitten en graaft met een hak in de grond. Even later houdt hij een glibberig lichaampje in zijn handen. Hij stopt het glimlachend in een heupzak en probeert het opnieuw. Het is een longvis, die zich bij het terugtrekkende water in de modder heeft ingegraven en door zijn longen ademt en zo de droge tijd door kan komen. Hij krijgt lucht via een dun pijpje naar boven en communiceert met andere vissen door middel van een fluitgeluidje. Waar komt die man vandaan? Er is in geen velden of wegen een huis te bekennen.

Foto 105, 106 & 107

Vangst landinwaarts van een longvis in de droge tijd

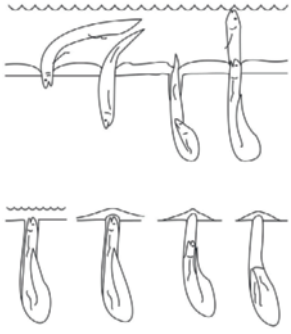

Foto 108 & 109

Longvissen graven zich in de modder in en overleven in een slijmlaag
https://www.catawiki.com

Bioloog Jan, met wie wij in 1978 op stap gaan, moet en zal een levende longvis meenemen naar de afdeling Zoölogie in Leiden. Na een enorme inspanning heeft hij ongeveer een halve kubieke meter klei uitgegraven en daar een kist omheen laten maken. De kist gaat in een klein vliegtuigje naar Khartoum. Er wordt daar door de Ambassade bemiddeld om op het internationale vliegveld een *pick-up*auto met de kist tot onder aan de trap van een KLM-toestel te mogen rijden. En daar, onder aan die trap, laten de Soedanese koelies de zware kist uit hun handen glippen, en hij spat op het asfalt uit elkaar. Ergens glibbert een longvisje, maar het beweegt steeds langzamer in de gloeiende zon ….

Thuis zit men overdag in de *luak* de koelere avond af te wachten. Iedereen heeft dorst. Er kunnen rare dingen gebeuren. Ergens komt een leeuw de *luak* binnen lopen. De adem stokt de aanwezigen in de keel. Het familiehoofd reageert adequaat; hij schuift een kalebas met water naar voren. Rustig drinkt de leeuw, keert zich om en vertrekt weer naar buiten. De Dinka denken dat als zij de leeuw "respecteren", de leeuwen hen later ook zullen respecteren en met rust zullen laten. Zo ook met krokodillen. Er zijn plaatsen waar vrouwen van een bepaalde familie zonder vrees hun kleren in de rivier wassen op plaatsen waar anderen dat vanwege vrees voor krokodillen absoluut niet zouden durven. Die wasvrouwen worden door krokodillen gerespecteerd. Andere gezinnen worden gerespecteerd door de giftige *puffadder*, de *mamba* of de *spitting cobra*. De slangen worden door hen niet gedood. Als een *puffadder* of *mamba* in de luak "woont" geeft men de slang iedere dag een ei in plaats van hem te doden. En als de slang toch dood moet, zoals in het schooltje, vragen ze iemand anders om hem te doden, een blanke bij voorbeeld. Een keer word ik geroepen of ik niet de leeuw kan doden die in de put is gevallen, en van twintig meter diep naar boven jankt.

Het is voor de achterblijvers in dorpen niet fijn om daar alleen te zijn. Als er meer water in de dorpen zou zijn, zouden er meer mensen kunnen blijven, wellicht ook een melkkoe. Dan zouden gezinnen met kleine kinderen en de ouderen er een hele prettige tijd kunnen hebben. Bovendien zouden er na de eerste regenbuien genoeg arbeidskrachten aanwezig zijn om met de landbewerking te beginnen. Maar er is geen water, en zij dragen hun ontberingen met trots.

De droge tijd wordt langzamerhand wat vochtiger. Wolken trekken zich samen, hier en daar valt een buitje, de eerste regen sinds een half jaar. Het waterpeil in de Nijl is gestegen vanwege de natte tijd in het Grote Merengebied rondom het Victoriameer. Het vee en de herders blijven nog zo lang mogelijk

in de *toic* of in de nabijheid daarvan hangen. Op de afgebrande savannes is een frisse *regrowth* gaan groeien waar het vee van kan leven. Maar water is nu de beslissende factor in het migratiepatroon. Het voedsel wordt schaarser, voor het vee en dus ook voor de mensen. Vis is moeilijker te vangen, koeien geven minder melk. Soms wordt bij koeien bloed afgetapt en gedronken. Als men al *durra* uit de dorpen had, is ook deze nu opgeraakt. De jeugd probeert te jagen op de dieren in de *toic.* In de dorpen is de honger-periode, de *hunger gap*, begonnen: het graan van de vorige oogst is op, in de natuur is weinig voedsel meer, en er moet nog gezaaid worden. De dorpelingen beginnen nootjes uit de natuur tot meel te malen. Langs de rivier kookt men waterplanten, zoals knoppen van de waterhyacinth. Het wordt een jagers- en verzamelaars-overlevings-economie in deze tijd van het jaar.

Als er enkele grote regenbuien zijn gevallen, begint men in de dorpen met de landbewerking. Het land wordt schoongemaakt, restjes vegetatie worden verbrand, het land wordt geploegd met een uiterst eenvoudige handploeg, een stok met een klein ijzeren blad. Men zit op zijn hurken of op zijn knieën om met dit instrument de grond oppervlakkig om te schoffelen. Dieper kan niet omdat de grond nog te hard is. Zo snel mogelijk wordt er gezaaid, een stuk of vier tot acht variëteiten sorghum, mais en later tabak. Tussen het graan heeft men soms bonensoorten gezaaid. Wat sesam zorgt voor de olie in de saus, en sinds kort verbouwt men ook *ocra* (*ladies' fingers*). Andere groenten komen uit de natuur, van bomen, zoals de blaadjes van de Balanites, de "wonderboom".

Uiteindelijk komt het vee "thuis" en met het vee komen ook de talloze gezinsleden die in de *toic* verbleven. Het is feest. Sommige kinderen voegen zich weer bij hun ouders, broertjes en zusjes; oudere, geïnitieerde jongeren blijven in het *home* veekamp. Men loopt heen en weer tussen het kamp en de dorpen; er worden bezoekjes afgelegd. Men legt verre afstanden af om de contacten uit de *toic* voort te zetten, afspraakjes worden gemaakt, de liefde is op vele plaatsen opgebloeid. Uiteindelijk beginnen voorbereidingen voor huwelijken en het vaststellen van de bruidsprijs in koeien.

Onderhandelingen vinden plaats in het kamp van de bruidegom. Er wordt door ouderen dagenlang gediscussieerd en geanalyseerd. Over de samenstelling van de familie van de bruid die recht heeft op bruidskoeien. En de samenstelling van de kuddes van de familie van de bruidegom die moeten bijdragen aan de bruidsprijs. De familie van de bruidegom zal proberen om dieren te verdonkeremanen of op andere plaatsen onder te brengen. Alle trucs om de andere partij om de tuin te leiden worden beproefd. Maar zowat

een derde van alle (volwassen) koeien zijn verkregen uit bruidsprijzen, en de oude mensen zijn levende registers, zij hebben een burgelijke stand van koeien in hun hoofd; ze weten precies waar alle koeien vandaan komen en naartoe gaan, en zodra er koeien missen kan naar hun verblijfplaats worden geïnformeerd.

Foto 110 & 111

Achol Nai 1983 en 1984: klaar om te trouwen

Foto 112

Bruidsprijsonderhandelingen voor het huwelijk van Achol Nai, 1984

Foto 113

Bruidsprijsonderhandeling huwelijk Achol: vader Nai en diens broer

Foto 114

Triestheid: Achol Nai en neef tijdens de bruidsprijs-onderhandeling

Foto 115

De bruid Ayak Amol met "verlovingskralen" van Achol (te leen)

De jonge jongens zijn stille getuigen van die onderhandelingen, want zij zien hun familievee verdwijnen. De kudde met vee voor hun eigen huwelijk wordt uitgedund. Waarschijnlijk moeten zij het huwelijk van een zusje afwachten voordat zij zelf aan de beurt kunnen komen. Achol Nai's huwelijk wordt onderhandeld met zijn schoonfamilie van ongeveer vijftig km verderop. Vol spanning volgen Achol en zijn vrienden het proces van een afstand. Steeds meer van zijn verwanten worden aangesproken om dieren bij te dragen, de

hele rijkdom van de familie wordt afgestaan – 68 stuks vee. Als broer van Achol worden ook uit mijn kleine kuddetje twee dieren uitgekozen en weggegeven, niet door mijzelf maar door mijn "vader" Nai – de vader van de bruidegom – en diens broers. De bijdrage wordt door de aanwezigen met grote instemming begroet. Als men het dier later komt halen krijg ik een schaap terug, "om de pijn te verzachten". Later heb ik ook een koe teruggekregen bij het huwelijk van het zusje Nyal, die, ondanks mijn protesten, al op veertienjarige leeftijd wordt uitgehuwelijkt.

De landbouwperiode houdt veel mensen bezig. Na de oogst worden de ceremonies en de huwelijksfeesten gevierd. In het begin van de regentijd zijn de lagere scholen weer begonnen. Ook worden de *court-cases,* de rechtszittingen hervat. De chiefs van alle secties verblijven in die tijd dagelijks in de *court centres*. Er heerst in die centra een serieuze sfeer: op bepaalde plaatsen wordt recht gesproken, op andere plaatsen vindt het onderwijs plaats. Er bevindt zich soms een politiepost, een gezondheidscentrum, en in de grote dorpen beginnen ook winkeltjes te komen. 's Avonds komen vrouwen er water uit de pomp halen. In deze tijd van het jaar, vlak na de oogst, aan het einde van de regentijd in oktober, is het sociale leven van deze *transhumante* veehouders het meest compleet en stabiel. Het is ook de beste tijd voor de voorlichting en onderhandelingen over zogenaamde ontwikkelingsactiviteiten. Hiermee ben ik belast; mijn functieomschrijving is immers "rural field coördinator", de schakel tussen de lokale bevolking en alle ontwikkelinsprojecten.

La vache qui rit

Je begrijpt de Dinka en Nuer en hun sociaal-economisch-politieke systeem pas als je hun symbiotische relatie met vee begrijpt. Tussen de Niloten en hun vee bestaan geen grote culturele verschillen, hoe gek dat ook klinkt. Mensen en koeien leven samen in hecht fysiek contact in een gemeenschap – een veekamp of *luak.* Ze zijn van elkaar afhankelijk, hechten zich aan elkaar, horen bij elkaar, en hun beider lot is met elkaar verbonden. Vanaf hun vroegste jeugd zijn de mensen bezig met de veiligheid en het welzijn van hun koeien. Dagelijks verzorgen zij hun koeien, verwijderen teken, betasten hen, wrijven hen in met as, controleren hen op verwondingen of ziektes. Zoals ze hun familie en hun voorgeslacht kennen, kennen zij de herkomst en het voorgeslacht van hun koeien. Zoals zij hun familieleden kennen, kennen zij het karakter van elke afzonderlijke koe van de haard. En de koeien kennen de mensen.

Foto 116
's Ochtends worden koeien door hun eigenaar ingewreven met as (verbrande mest)

Afgezien van het praktische nut - en het sociale nut van vee bij huwelijkssluitingen, als compensatie en voor offers - is het bezit van koeien voor de Dinka en Nuer een doel op zich, een soort roeping. Bezit van vee en de nabijheid van vee kan iemand in het diepst van zijn hart bevredigen, en hij of zij kan er uren bij wegdromen of naar staren. "Contemplatieve veeteelt", wordt dat ook weleens genoemd. Vee verschilt van alle andere vormen van bezit. Toen God de Dinka de keus gaf tussen vee en "iets" (al het mogelijke andere), koos hij voor vee. Evans Pritchard (1940) zegt: "On [cattle] are concentrated his immediate interests and his farthest ambitions". Meer dan wat dan ook ter wereld bepaalt vee hun dagelijkse bezigheden en eist het hun aandacht op. Zo veel fysieke, psychologische en sociale behoeften kunnen door deze ene exclusieve gerichtheid bevredigd worden, een gerichtheid die deels introvert is omdat mens en vee een zekere identiteit delen. Een lied gaat als volgt:

Als ik zing, prijs ik mijn os.
Als ik bid, vraag ik om zijn gezondheid.
Als een vijand hem steelt, sterf ik voor hem.
Dat ben ik; ik ben Jieng (Dinka).

Om hun vee te vermeerderen of te verdedigen werpen Niloten zich zonder vrees en met overgave in de strijd, alsof het hun familieleden betreft. Dat verklaart hun gedrag tijdens *cattleraids*. Vee verliezen, door ziekte of door veeroof, heeft op Nilotische plattelanders een invloed die veel verder gaat dan het verlies van een voedselbron. Het is het verlies van hun zelf, hun persoonlijkheid en identiteit, van hun verleden en toekomst. Het is, met andere woorden, het verlies van het hele psychologische en sociale weefsel van het zelf, van de gemeenschap, de band met andere gemeenschappen, het 'landschap', de cultuur. Het enige vergelijkbare dat wij in Nederland kennen is de gemoedstoestand van boeren bij wie de stallen 'geruimd' worden vanwege een besmettelijke veeziekte. Als je die mensen met lege blik ziet staren, en als je naar hen luistert, dan besef je dat er iets is gebroken, iets dat meer is dan geldelijk verlies. Het is alsof zij een stukje identiteit en zelfbewustzijn zijn

verloren, een stukje van zichzelf. De situatie van de Nuer en Dinka is echter nog veel erger. Hun situatie is te vergelijken met die van de Peulh in West-Afrika die na het verlies van hun laatste vee door de droogte zelfmoord plegen omdat zij zich geen enkel levensalternatief kunnen voorstellen dan te leven met vee en voor vee te zorgen.

Vee heeft een relatief hoge marktwaarde. Het is daarom moeilijk om deze mensen aan te duiden als de "armsten der armen". Pastorale volken worden weleens aangeduid als zij die "rijk zijn maar arm leven". De kwalificatie "armoede" komt van buitenaf, en wordt op hen toegepast vanwege hun kennelijke minachting van alle soorten luxe en materieel bezit. Zelf achten zij zich rijk in vergelijking met alle anderen die geen vee bezitten.

De perceptie van het landschap: horizontaal en verticaal

Het landschap bepaalt een horizontale levenswijze, waarin bewegingen van mensen en vee plaatsvinden. Die levenswijze heeft gedurende een bepaalde periode van het jaar een belangrijk sociaal gevolg, namelijk de scheiding tussen de generaties. Die scheiding betreft niet de seksen, maar de ongetrouwde jongeren en de getrouwde ouderen. Het is het vee dat de verplaatsingen dicteert. In het landschap is de verplaatsing te zien; er lopen ontelbare veepaadjes, die een spinnenweb vormen van draden tussen veekampen, graasgebieden en dorpen. Uit de lucht is dat vaak het enige dat men in het landschap ziet, die patronen van witte lijntjes, de veepaadjes die een spoor, een definitie zijn van het leven van de Dinka en de Nuer zelf, want daar waar vee is zijn ook mensen. Om het leven van de Dinka en Nuer te leren kennen: *cherchez la vache ….*

Tijdens zijn leven heeft iedere man de meeste van die paadjes weleens gevolgd, en ieder kent het landschap dan ook op zijn duimpje, tot en met bomen, mierenheuvels en waterpoelen toe. Dat merk je als iemand je de weg gaat uitleggen. In die uitleg zitten zo veel referenties naar het landschap - en gebeurtenissen uit het verleden - dat je onherroepelijk verdwaalt als je er zelf niet bekend bent. Het landschap is een wegwijzer, zowel fysiek, sociaal als historisch. De Nederlandse schrijver Willem van Toorn (2015) schrijft over landschap het volgende: "Een landschap bestaat voor zijn bewoners behalve uit zijn fysieke kenmerken uit een ongelooflijk complex weefsel van ervaringen, herinneringen, sporen, verhalen, kennis, tekens die hij nodig heeft om zijn weg te vinden, nieuwe ontdekkingen een plaats te geven, zijn keuzes voor de toekomst te kunnen funderen op lessen uit het verleden".

De migraties worden bepaald door de aanwezigheid van graasgronden en waterbronnen, maar vinden plaats binnen een politiek bepaald territorium. De omzwervingen van Palek-vee vinden plaats rond twee vaste punten: het 'thuis'-veekamp Anyidi en het *toic*-veekamp Nyeknyang. De kampen duiden zowel plaats als tijd aan. Tussen de kampen liggen de seizoenen en vinden verplaatsingen in alle richtingen plaats, tot wel honderd kilometer ver.

De verschillende ecologische zones zijn ook economische en sociale landschappen. Ecologie, economie en sociologie zijn niet van elkaar te scheiden. Afstanden worden enerzijds uitgedrukt in seizoensactiviteiten en anderzijds in de sociale afstand die men heeft ten opzichte van de andere bewoners: een verafgelegen gehucht met verwanten wordt naderbij geacht dan een nabijgelegen gehucht met niet-verwanten. De band die men, in ruimtelijke, in economische en in sociale zin heeft met de verschillende landschappen, verandert met ieders leeftijd. In de dorpen is er het gezinsleven, en er wordt landbouw bedreven. Je herinnert je het dorp van je jeugd, en verlangt er altijd naar terug. In de veekampen groei je verder op, van adolescent tot volwassene, zonodig tot krijger. Als getrouwde oudere keer je weer terug naar het dorp, waar je ook sterft en begraven wordt, en zo sluit zich de levenscyclus.

De *toic*, het moerasleven, heeft een speciale betekenis. De *toic* heeft de symbolische betekenis van een paradijs. Het idee van 'oorsprong' is sterk met de *toic* verbonden. De voorouder van een clan is dikwijls "uit de *toic*" gekomen. Voor de Dinka ligt de oorsprong, voorgesteld als de toestand van voor de scheiding tussen hemel en aarde, niet zo ver in het verleden als voor ons. Het gaat om ongeveer acht à negen generaties geleden, de lengte van hun herinnerde stamboom. En die afstand tot de oorsprong blijft gelijk. In de *toic* lijkt het alsof de verbinding tussen aarde en hemel nog bestaat. Men praat soms spontaan met God, alsof Hij dichtbij is.

Hoewel het gebied vlak is, is aan het landschap dus ook een verticale dimensie verbonden: de afstand tussen de aarde en de hemel. In de *toic* is de hemel nabij. In de dorpen is die afstand groter, maar ook weer niet zo groot als die "eindeloze" afstand die het bij ons is. Volgens de mythologie zijn de eerste mensen via een tamarindeboom afgedaald naar de aarde, dus de hemel lag niet zo ver boven die boom. Er zijn verhalen bekend van oude mannen die in bomen klimmen om rechtstreeks het woord tot God te richten. In het volgende hoofdstuk zal de gehoornde paal besproken worden die soms in veekampen wordt opgericht en die de associatie van een verbinding met de hemel heeft. De enorme "piramide" (vijftien tot twintig meter hoog) die aan het be-

gin van de vorige eeuw door de Nuer-profeet Ngundeng werd gebouwd - en door de Britten werd verwoest - was geen graf maar werd gezien als een soort gothische kathedraal waarin de *divinity* Deng huisde die de profeet goddelijk inspireerde. Op momenten van bezetenheid bevond de profeet zich op de berg vanwaar hij voorspellingen deed, alsof hij vanuit de hemel sprak. Die piramide werd ook aangeduid als de *luak* van Deng. Ook de *luak* heeft een associatie met de hemel; hierin hangt een touw dat de verbinding tussen de aarde en de hemel symboliseert. In de nok hangt een kalebas met offergaven aan God.

Tot zover de beschrijving van het landschap. Het mag duidelijk zijn dat het Jonglei landschap heel verschillende gevoelens oproept. Buitenstaanders vinden er niet veel aan. Maar als je langere tijd in dit gebied verblijft, krijg je er een band mee. Douglas Johnson had Ayod tot zijn onderzoeks-hoofdkwartier gemaakt, en zie wat hij zegt: "Ayod is a beautiful spot...", en hij voegt eraan toe dat het water zo lekker is: "Its wells produce clear, fresh water". Ja, hij zal zich vaak aan dat water gelaafd hebben, en zich in de schaduw van de hoge bomen hebben verpoosd tijdens de snikhete droge tijd. Een oase in de blakerende vlakte. Ikzelf vond het landschap ook prachtig. Ik maakte er talloze foto's van – soms wist ik later niet meer waarom. Een boom in de vlakte. Een luak tegen de lucht van een ondergaande zon. Bloeiende grassen. Een poel met vogels. Een mierenheuvel. De rook van een veekamp. Heb je er lang vertoefd, dan brandt het landschap zich in je geheugen, beelden, geluiden, geuren. Als je terugkomt van een reis dan valt je iedere kleine verandering in het landschap op, en voel je je in het landschap van Jonglei weer thuis, ik wel tenminste. Zelfs na een afwezigheid van dertig jaar.

Maar ik heb ook het begin van enorme veranderingen in het landschap meegemaakt, veranderingen op fysiek, sociaal en economisch gebied. De inwoners van het gebied omschrijven de effecten van die veranderingen als volgt: "the world is spoiled", het land is verpest, verknoeid, bedorven. De gigantische Jonglei-kanaalmachine die zich door het arcadische landschap heengroef, waardoor gemeenschappen van elkaar gescheiden werden, veeroutes naar de toic werden afgesneden, dorpen in de regentijd overstroomden, en antilopen in de droge loop van het kanaal stierven. En daarbij kwam Geosurvey, de olie-prospectie, die met sterke machines een rasterpatroon van berijdbare sporen in het landschap graderden en op elk kruispunt van rasters dynamiet lieten ontploffen om olie op het spoor te komen. Waar voorheen het landschap niet met een auto berijdbaar was vanwege keiharde graspollen, was het nu mogelijk om met een auto op plaatsen te komen waar ik nog nooit geweest was. Dorpelingen die ik in de auto meenam, raakten volkomen gedesoriën-

teerd en wisten nog maar nauwelijks waar wij ons bevonden. Maar het ergste maakte ik dertig jaar later mee, nadat de dorpen rondom Bor in 2015 voor een tweede keer door een massamoord getroffen waren, en de bevolking gevlucht was naar de overkant van de Nijl. Ik reed in de regentijd (oktober) met de grootste moeite over een verwoeste en overstroomde weg de 27 kilometer van Bor naar Anyidi. Onderweg, waar vroeger dorpen waren, was nu bos, op een enkel bewoond buurtschapje na, maar het meest opmerkelijke was het ontbreken van de geur van brandende koeienmest, en dus de afwezigheid van koeien, die veel dieper in Zuid-Soedan, in de omgeving van Nimule, in veiligheid waren gebracht. Daarmee voelde het alsof het landschap ontdaan was van zijn identiteit, zoals in Nederland het Groene Hart of Friesland zou zijn zonder één enkele koe.

In afwachting van wat komen gaat, koester ik het landschap zoals we doen met de nostalgische schoolprenten van Jetzes, Isings en Koekoek, met beelden van toen, hoe het toen was – dertig jaar geleden. Maar ik besef dat op veel plaatsen de rode gloed van de ondergaande zon samenvalt met het vuur van brandende luak, de papyruskronen en mistige rookslierten van veekampen zich hebben vermengd met explosies van gebombardeerde kuddes vee, dat de jeugd is gevlucht uit de veekampen en in vluchtelingenkampen terecht is gekomen, en dat er gewapende bendes ('milities') jongeren op zoek zijn naar buit. Losgeslagen, getraumatiseerd, ontheemd, want zonder vee om de aandacht op te richten.

Van Bor tot Kongor en op vele andere plaatsen in Jonglei, in Upper Nile, in Bahr al-Ghazal, in Lakes, in Warrap, in Unity heeft het landschap er lange tijd kaal bijgelegen, de dorpen bijna verlaten, het vee gestolen, de bevolking vermoord, verdreven of op drift geraakt: naar Kenia, Uganda, Noord-Soedan, tot in Amerika, Australië, Canada en Europa toe. Zoals de filmster (en jurist) Kon Kelei uit Bor. Zoals de rapper Emmanuel Jal uit Bentiu (zie Jal 2009). Zoals de verteller (in 'What is the what') Valentino Achak Deng uit Marial Bai (zie Eggers 2006). En modemodel Alek Wek uit Wau – om een paar bekende personen uit de diaspora te noemen.

Voordat ik me richt op die hedendaagse werkelijkheid, wil ik eerst bekijken hoe het was, hoe het nu gedeeltelijk nog is en misschien in de toekomst wel weer terugkomt, in een of andere vorm. Wat mij gelukkig en hoopvol stemt, zijn de beelden uit de recente fotoboeken The Smile of Peace, van Mario Samaja en Mladen Kakuca, en Dinka van Angela Fisher en Carol Beckwith, beide uit 2008, waarin veekampen in hun volle schoonheid en glorie te zien

zijn alsof zij alle politieke turbulentie hebben doorstaan, al zijn de speren vervangen door AK-47 geweren.

Foto 117
Alek Wek
Foto: The Heart Truth (Wikimedia)

Foto 118
Achak Deng
Foto: Stoolhog (Wikimedia)

Foto 119
Emmanuel Jal
Foto: Tore Saetre (CC-BY-SA 4.0) (Wikimedia)

Foto 120
Kon Kelei
Foto: LinkedIn

6

Het hongerige vogeltje en de voorouder van buffel en koe

Een antropologische impuls

Voor de hedendaagse antropoloog kunnen de volgende vragen gedateerd overkomen. Maar in het verlengde van mijn antropologie-studie in Leiden waren dit voor mij de meest logische vragen om tot een goed begrip van een cultuur te komen, in al zijn onderling samenhangende aspecten. Een holistische, structurele en vergelijkende benadering was het kenmerk van de zogenaamde Leidse Traditie in de (structurele) antropologie, stoelend op het werk van Emile Durkheim, grondlegger van de sociologie en oprichter van *L'Année Sociologique* (zie De Josselin de Jong 1983).

Kun je een cultuur in zijn geheel begrijpen? Is het mogelijk om van een cultuur de alomvattende principes te ontdekken? Of misschien die principes in een model te vatten? Dat is de antropologische impuls voor menig beoefenaar van deze wetenschap. Die vragen leiden weer tot de volgende vragen. Is het zinvol om te proberen alle levenssferen - de sociale, de economische, de morele, de juridische, de religieuze - te verklaren vanuit één wereldbeeld, dat bestaat uit 'logisch' samenhangende ideeën die door de cultuurdragers zelf worden gedeeld? En als een dergelijke ideeënwereld al bestaat, wat kun je daar dan mee doen, kun je daarmee gedrag verklaren? Dat zijn de vragen die ik me heb gesteld en die de basis vormen van dit hoofdstuk.

Uitgangspunt: de hunger gap

Zoals de richtpunten in het werk van mijn collega econoom al aantonen (hoofdstuk 2) gaat het ons in eerste instantie om voedselzekerheid. Dit is in die tijd dan ook een belangrijk *issue* in het beleid van de Internationale Ontwikkelingshulp. Er blijken graantekorten te zijn die regelmatig hongersnood in het gebied veroorzaken, vooral als de aanvoer van *durra* uit

het noorden stokt. Over de lokale economie van landbouw en transhumante veeteelt van de Dinka en de Nuer is dikwijls gezegd dat zij een perfecte aanpassing aan de ecologie is, maar de jaarlijkse, structurele *hunger gap* is een bedreiging van het veronderstelde evenwicht tussen ecologie en economie. De hongerperiode doet zich voor in de dorpen voordat de eerste *durra* oogst kan worden binnengehaald en in een tijd dat het vee nog niet naar de dorpen kan terugkeren wegens gebrek aan oppervlaktewater en voedsel. In die tijd zijn de dorpelingen dikwijls afhankelijk van vruchten uit het bos, van planten en wortels en zaden van bepaalde grassen. In uiterste nood moet men vee uit de familiekudde verkopen om met de opbrengst daarvan graan te kunnen kopen.

Maar de voedseltekorten zijn niet evenredig verdeeld in het gebied: de ontberingen van de dorpelingen staan in schril contrast met het uitbundige leven dat hun jeugdige verwanten tezelfdertijd in de veekampen leiden. Zelfs aan het einde van de droge tijd, als de weidegronden in de *toic* bijna zijn uitgeput, kan de situatie in de veekampen, in vergelijking met de dorpen, nog steeds worden getypeerd als 'overvloed'. Het contrast tussen dorp en veekamp tijdens die periode is bekend en wordt ook erkend, niet zozeer als een materiële tegenstelling (weinig eten tegenover veel eten), maar als een morele tegenstelling: ontbering en lijdzaamheid tegenover overvloed en ontspanning. Wat Evans Pritchard over de Nuer zegt geldt ook voor de Dinka: "Schooled in hardship and hunger – for both they express contempt – they accept the direst calamities with resignation and endure them with courage" (1940:90).

Echter, vanuit puur economisch gezichtspunt is het niet nodig dat zo veel mensen met het vee in de *toic* verblijven. En bovendien heeft men in de dorpen in de periode van de eerste regens, als het land bewerkt moet worden, juist veel sterke arbeid nodig, die er dan echter niet is omdat de jeugd nog in de veekampen verblijft. Omdat de *durra* opbrengsten direct afhankelijk zijn van de hoeveelheid arbeid die er besteed wordt aan landbewerking, zou men kunnen concluderen dat de regelmatige tekorten in de dorpen als het ware het economische resultaat zijn van de overvloed waarvan de jeugd in de veekampen geniet.

Buitenstaanders hebben altijd beweerd – zowel in de koloniale tijd als daarna – dat de Niloten met wat meer landarbeid de hongerperiode zouden kunnen overbruggen, waardoor onwelkome verkoop van vee overbodig zou worden. Dit zou diezelfde jeugd weer in de kaart spelen, aangezien hun huwelijken van dit vee (bruidsprijs) afhankelijk zijn. Maar de jeugd in het veekamp

schijnt deze argumenten niet relevant te vinden. Hoewel verstandig vanuit het oogpunt van huwelijk en voortplanting, druisen zij in tegen de logica van het veekamp. De jeugd wil niet terug naar het dorp, ze leven in een andere levenssfeer, die van de afwezigheid van inspanning. Zelfs als ze in de dorpen terugkeren - omdat de *toic* dan onder water staat - verblijven velen in veekampen in de buurt en zijn zij vrijgesteld van inspannend werk op de velden. Hoe kan dit dualisme, dat niet alleen economisch maar ook moralistisch van aard is, verklaard worden?

Stop! Time out! Hierboven heb ik een economisch ontwikkelings-relevant onderwerp opnieuw, maar nu in antropologische termen geformuleerd. Voedselschaarste, geografisch-ecologische verschillen, arbeidsverdeling in de landbouw en moraliteit heb ik in een sociaal, economisch, moralistisch 'dualisme' gevat. Hier begint een antropologische constructie van een denksysteem. Hoe nu verder? Hierna volgt een stukje culturele antropologie, zo eenvoudig mogelijk en zonder jargon weergegeven. Als je er doorheen bent, begrijp je de kern van het Nilotische denksysteem (Dinka, Nuer, Atuot, Shilluk) beter[8].

De bestudering van denksystemen

Je kunt mensen niet naar hun denksysteem vragen. Mensen kunnen geen abstracte weergave geven van hun cultuur of hun *lifeworld*, dat wil zeggen het collectieve geheugen waaruit zij putten in hun omgang met anderen – een geheugen dat culturele ideeën en sociale ervaringsfeiten bevat. Ik zal het nu gaan hebben over culturele denk-categorieën en hoe deze vertaald worden in communicatie over en weer. Het gaat in wezen steeds om het denken en het doen, om 'denk-wereld' en 'doe-wereld', om 'structuur' en 'netwerk' en de wisselwerking daartussen. Maar hoe kom je achter die denk-categorieën?

Er bestaat geen eenduidige methodologie om het 'denksysteem', het betekenissysteem, het onbewuste culturele erfgoed, of de 'traditie', te onderzoeken. De onderzoeker, die culturele betekenissen, taal, metaforen en symboliek via een dialoog met zijn respondenten bestudeert, interpreteert deze en construeert uit dit communicatieproces een abstracte werkelijkheid. Hij hoopt dat deze samenvalt met die van zijn respondenten. Dat interpretatieproces is nooit 'objectief' omdat de invloed van de eigen cultuur van de onderzoeker in diens analyse niet uitgebannen kan worden. De gecon-

8 Zie ook: Zanen en v.d.Hoek 1987.

strueerde werkelijkheid blijft die van de onderzoeker en zijn respondenten: een produkt, een *metafoor van dialoog* (Marcus and Fischer 1986).

Een denksysteem kan niet in zijn geheel beschreven worden omdat het geen gesloten of statische eenheid vormt. De enige complete manifestatie ervan betreft de cultuur in zijn geheel die zelf echter ook weer aan lokale en tijdelijke variaties onderhevig is. Wat je wel kunt doen is de structuur, of de 'werking', van het denksysteem modelmatig benaderen met behulp van uitingen ervan in de taal, in gebruiken, in opinies, verklaringen en gevoelsmatige associaties van respondenten. Daarbij moet je beseffen dat een denkwereld in individu en gemeenschap is geïnternaliseerd en tot een onbewuste 'tweede natuur' is geworden. Het decoderen van deze onbewuste ideeënwereld is geen gemakkelijke taak. De respondenten denken en doen immers veel dingen 'zonder erbij na te denken' of de diepere betekenis te kennen, net zoals men moeiteloos zijn eigen taal spreekt zonder de grammatica ervan expliciet te kennen.

Een goed begin van de studie naar de ideeënwereld van een gemeenschap vormt doorgaans het classificatiesysteem. Dat wil zeggen hoe men de wereld om zich heen opvat, welke categorieën men onderscheidt in de bovennatuurlijke, de natuurlijke en de sociale orde. En vervolgens welke waarde men daaraan toekent, zoals goed-kwaad, superieur-inferieur en dergelijke. Bij deze stap ga je te rade bij de 'ingewijden', de 'filosofen' en 'theologen' van de samenleving, wijze oude lieden, sleutelinformanten. Bij een volgende stap zou je je kunnen baseren op formele en informele gebeurtenissen zoals rituelen en feesten, op moralistische verhalen en op spreekwoorden, liedjes, taboes, emoties en uitspraken van mensen in het leven van alledag. 'Participerende observatie', en het ontwikkelen van empathie met de respondenten, helpt om van formalistisch onderzoek (zoals interviews) over te gaan op informele dialoog (gesprekken).

Veel informanten hebben slechts een vaag idee van de betekenis van bepaalde gebruiken, vergelijk de notie die de doorsnee katholieke kerkganger in Europa heeft van de Heilige Mis. Anderen leveren pragmatische verklaringen zoals "als je dat-en-dat doet, word je ziek". Die verklaringen kunnen wel iets zeggen over de vermeende gevolgen van bepaalde gebruiken, maar zelden iets over de achtergrond, de context, de betekenis en het 'waarom'. Men zegt dan ook: het is zo "omdat onze voorouders ons dat geleerd hebben", of "omdat wij dat bij onze geboorte zo aangetroffen hebben".

Sommige eigenschappen van Afrikaanse ideeënwerelden vereenvoudigen echter de studie van denksystemen. De historische afstand tot de oorsprong van de wereld of van de schepping wordt niet ervaren als 'eindeloos' zoals bij ons. De tijdsopvatting is vaak niet zo rechtlijnig als in het westen, maar in mindere of meerdere mate cyclisch, waardoor de wereld zich bij tijd en wijle kan 'vernieuwen', 'corrigeren', 'herscheppen'. Men denkt vaak in oppositionele termen, wat een belangrijk structurerend gegeven in het onderzoek vormt. Denksystemen zijn logisch, al kan deze logica soms iets van de gangbare westerse logica afwijken. Als de onderzoeker enige basisveronderstellingen doorheeft laat de rest zich vaak begrijpen of inschatten omdat het logisch past.

Er bestaat meestal nog een duidelijke en eenduidige opvatting van 'goed' en 'kwaad', en van wat wel en niet 'hoort'. Het denksysteem is van toepassing op *alle* aspecten van denken en handelen, in elke culturele context. Dit maakt intraculturele vergelijking van verschillende levenssferen mogelijk en aantrekkelijk. De structuur manifesteert zich het duidelijkste in het grensgebied van oppositionele categorieën: op de grens van leven en dood (geboorte, overlijden), op de grens van ruimtelijke categorieën ('dorp', 'veekamp', 'bos'), op de grens van deze, zichtbare wereld en gene zijde, de onzichtbare wereld van niet-menselijke krachten, op de sociale grens van de ongetrouwde en getrouwde staat, en tenslotte bij de confrontatie van de inheemse cultuur (*discours*, mentaliteit) met de (westerse) 'ontwikkelingscultuur'.

Met deze methodologische opmerkingen (zie ook Zanen 1996) keren wij terug naar de arbeidsverdeling bij de Dinka in Bor waar een dualisme tussen dorp en veekamp, zoals we zagen, meer lijkt in te houden dan een ecologische noodzaak of een uitgebalanceerde economie. Niet alleen onthult dat dualisme twee levenswijzen, maar ook een moreel verantwoorde scheiding tussen de twee levenssferen. Het zal hierna duidelijk worden dat de tegenstelling tussen dorp en veekamp niet alleen economisch, maar ook wezenlijk is voor de Dinka-samenleving als geheel, en dat er een logisch gedachtensysteem aan ten grondslag ligt. Daartoe wenden wij ons eerst tot de Dinka-cosmologie.

De scheidingsmythe en de symbolische structuur van de luak

Zowel de oorsprong van de landbouw als die van de veeteelt komen voor in de Dinka-mythologie. Een wijdverspreide oorsprongsmythe vertelt hoe

dood, ontbering en scheiding in de wereld kwamen. Er bestaan van het verhaal in het hele Jonglei gebied verschillende versies die allemaal hetzelfde thema hebben: de scheiding tussen de mensheid en God, de Schepper.

> In den beginne waren God (Hemel) en de mensheid (Aarde) direct verbonden door een touw. De mensen waren dichtbij God. De dood bestond niet. Eén korreltje *durra* was voldoende om de mensen te voeden. Echter, een vrouw die dit graan verbouwde (of stampte) besloot dat zij meer kon verbouwen (stampen), meer dan nodig was om de mensen te voeden. In antwoord op deze hebzucht verbrak God het touw dat hem met de mensen verbond. Sindsdien is God ver weg. Dood en haat kwamen in de wereld. De mens werd veroordeeld tot ontbering en kon alleen door reproductie overleven. Vrouwen zouden voortaan met pijn bevallen. In andere versies stampte de vrouw het graan toen een hongerig blauw vogeltje (*Red-cheeked cordon bleu*) een graantje wegpikte. De vrouw werd kwaad en doodde het vogeltje waarna God het touw brak.

Hoewel het verhaal op verschillende manieren wordt verteld, geven alle versies aan dat de verbinding met God werd verbroken vanwege hebzucht, of vanwege een gebrek aan bescheidenheid van de mensheid in relatie tot de natuur of tot God. Deze overweging is van groot belang voor het begrijpen van de Dinka-houding ten opzichte van de omgeving. Die houding geeft namelijk blijk van bescheidenheid of matiging, waarin overexploitatie van natuurlijke hulpbronnen een overtreding is op zowel sociaal als moreel niveau. Op sociaal niveau dient materiële overvloed direct herverdeeld te worden en kan daarom niet voor persoonlijk belang worden gehamsterd. Op moreel niveau wordt niet overproductie gewaardeerd maar wel lijdzaamheid in tijden van ontbering. Behalve als offer wordt het doden van vee (bij voorbeeld louter als voedsel) beschouwd als een overtreding op sacraal niveau. Zelfs het jagen van wild gebeurt nooit op economische basis. Het is of men de dood ziet als iets dat per ongeluk in de wereld is gekomen, als een noodzakelijk kwaad dat men het liefst vermijdt.

In de Dinka-mythologie is er één bepaalde doding die het onderscheid aangeeft dat vanaf dat moment zou bestaan tussen de wilde buffel en de gedomesticeerde koe: de mens doodde 'de moeder van buffel en koe'. Zowel buffel als koe zwoeren om wraak te nemen op de mens. Buffel zou voortaan de mens in de natuur doden, terwijl koe ervoor koos om onder de mensen te wonen zodat zij elkaar, vanwege haar, zouden doden. Opnieuw veroorzaakte de mens een scheiding in de wereld door inbreuk te maken op de natuur. De Dinka en Nuer-mythologie is doordrongen van het thema van verdeling en

scheiding, meestal verbonden met hebzucht of gebrek aan wederkerigheid. De twee meest primaire en hecht aan elkaar gekoppelde ambities, voortplanting en veeteelt, zijn beide ontstaan uit een overtreding, evenals de twee voornaamste economische activiteiten, graanproductie en veehouderij.

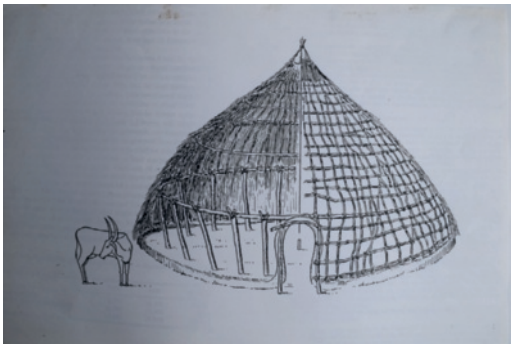

Foto 121
Veehut, luak (illustratie in Zanen en v.d. Hoek 1987)

Foto 122
Bouw van een luak is een lineage- aangelegenheid

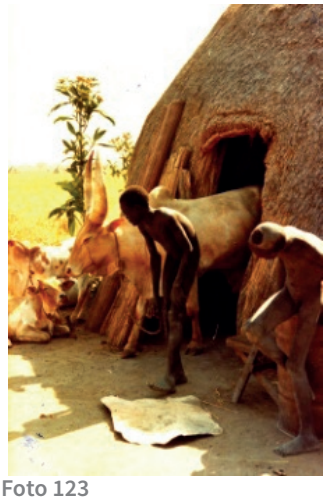

Foto 123
Ingang luak

Bij de Bor Dinka kan het mythologische thema van scheiding teruggevonden worden in de structuur van de koestal, de *luak*. Het mythische thema van het verbindende touw is aanwezig in de symboliek van de stal. De *luak* kan beschouwd worden als een miniatuur uitbeelding van de menselijke wereld

na de breuk met God. Binnen, in de nok, is een kalebasje met offermelk en olie bevestigd. Vanuit de nok hangt een touw naar beneden maar het touw raakt de grond niet. Op de plaats waar het touw de grond zou raken, in het centrum van de ronde luak, bevindt zich een offerpaaltje (cattle peg). Terwijl onder de grond een voorouder kan zijn begraven bevindt zich boven de grond de familiehaard, een mestvuur met de naam dhien, wat ook het woord is voor familie (patri-lineage). In de natte tijd wordt het vee ondergebracht in de luak, rondom de familiehaard en het heilige paaltje. De relatie tussen het neerhangende touw in de luak en de scheiding tussen hemel en aarde is expliciet: volwassenen zeggen dat zij het touw na de bouw laten hangen om de kinderen aan het verhaaltje te herinneren.

De structuur van de *luak* toont het wezenlijke kenmerk van het leven dat veranderd is van eeuwigheid naar sterfelijkheid. In deze wereld bestaat geen eeuwig leven, maar alleen dood en voortplanting. De dood is een *point of no return*. De enige vorm van voortbestaan is door voortplanting. Elke Dinkaman wordt herinnerd in de naam van zijn kinderen: onsterfelijkheid door nageslacht is een van de hoekstenen van culturele continuïteit van de Dinka, zegt de Dinka-antropoloog Francis Mading Deng (1972).

Het voortbestaan van de familie hangt af van vee. Bij huwelijken dient vee om de bruid te vervangen; vee dient ook als compensatie voor moord. Vee kan daarom niet vervangen worden door geld of andere dingen die geen sociale functie en generatieve waarde hebben: het vee zal zich vermeerderen voor de *lineage* die net een lid heeft verloren. Zowel de paternale als de maternale familie ontvangt vee als een meisje als bruid wordt weggegeven, en dit vee wordt in die families gebruikt voor huwelijken van broers en andere mannelijke verwanten. Deze familieleden helpen ook mee met het bouwen van een *luak*. De *luak* vertegenwoordigt het huwelijk, de huwelijkse staat en het nageslacht. Men zegt: wij respecteren de *luak* zoals we de moeder respecteren, respectievelijk als de 'baarmoeder' van vee en de 'baarmoeder' van kinderen. Beiden dienen om de *dhien* uit te breiden.

Jubelstemming in de veekampen

Zoals de meeste auteurs hebben beschreven, is vee voor de Dinka en Nuer in veel opzichten een substituut voor menselijk leven, in het bijzonder voor vrouwen, die door het afstaan van een bruidsprijs in vee in de familie van hun echtgenoten komen en in die familie nieuw leven voortbrengen. Dit is inderdaad de primaire functie van vee vanuit het gezichtspunt, of in de con-

text, van het gesettelde leven. De context van het veekamp biedt echter een ander perspectief. Hierin spelen 'songbulls' een belangrijke rol. De 'songbull', of liever de 'colour ox' of de 'display ox' is op jonge leeftijd gecastreerd. Een jongen krijgt het dier bij zijn initiatie en het blijft tijdens zijn jeugd zijn onvervreemdbaar eigendom en onafscheidelijke compagnon. De 'display ox' vormt deel van de identiteit van de jongen, die liederen over zijn schoonheid en kracht, dappere daden en reputatie componeert. Hij vervormt de linkerhoorn van de os door vanaf jonge leeftijd de hoornpunt bij te schaven, waardoor die hoorn de bijzondere vorm aanneemt die de pracht van de os en diens uitzonderlijke waarde verhoogt.

Foto 124 & 125
Twee zgn. Songbulls of display oxen

Achol Nai's songbull is Marial, een enorm dier, met een dikke naar voren gekromde linkerhoorn. Zoals de naam aangeeft is zijn kleur zwart-wit, genoemd naar de grote zwart-witte zadelbekooievaar met de lange, vuurrode snavel – de zwarte vlakken worden door Dinka's soms ook met zwarte regenwolken geassocieerd. In de westerse ontwikkelingsliteratuur wordt *(ma)rial* aangeduid als 'not unlike the Dutch Frisian cow'. Dinka's vinden foto's van Fries zwart-bont vee dan ook prachtig. Het is de favoriete kleur voor songbulls. De geboorte van een mannelijk *marial*-kalfje wordt met grote vreugde begroet, en er wordt soms bij die gelegenheid als dank spontaan een schaap geofferd (Ryle 1982). 's Morgens wrijft Achol witte as in de pels van Marial om hem te beschermen tegen muskieten. 's Avonds staat hij de terugkomst van het vee in het kamp af te wachten, hopend dat Marial de kudde terugleidt naar het kamp. Als hij Marial in het oog krijgt, roept hij hard en daarop komt Marial naar hem toe sukkelen. Achol kan dan spontaan in zingen uitbarsten, soms samen met een boezemvriend, en met Marial rennen ze het kamp rond terwijl ze bewonderend worden nagekeken, niet in het minst door meisjes die trots zijn dat zij tot Achol's familie behoren.

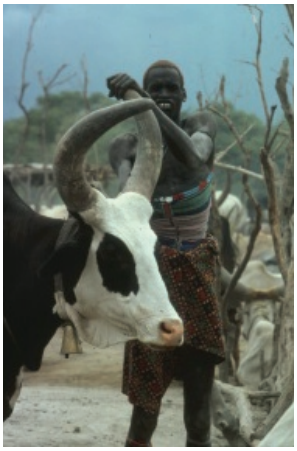

Foto 126
Achol Nai met os Marial (1983)

Foto 127
Worstelen

Na een overwinning bij worstelwedstrijden die in de veekampen regelmatig worden georganiseerd, richt Achol zich op met zijn armen in de lucht in de vorm van de horens van Marial en springt zingend in het rond. Als Marial iets ouder wordt, komt het moment om in de linkerhoorn een gaatje te boren en er kwasten van buffelstaarten aan vast te binden. Dit is een speciale gebeurtenis die ik later nog zal bespreken. Als die ceremonie achter de rug is, is de identificatie van Achol met Marial bijna compleet. En de relatie lijkt wederzijds. Er bestaan verhalen van songbulls die niet van het graf van hun overleden eigenaar wijken en uiteindelijk ook zelf sterven van honger en dorst. Na het huwelijk van de songbull-eigenaar neemt de betekenis van de songbull af – als de os oud wordt straalt hij vergane glorie uit, en sterft uiteindelijk in eenzaamheid, terwijl zijn compagnon als gezinshoofd verder leeft. Als ze geen nut meer hebben worden songbulls ook wel verkocht. Achol noemde zijn eerste zoon Marial, alsof zijn zoon zijn songbull had vervangen.

Deze ossen dienen geen economisch doel en worden ook niet uigewisseld. Ze komen nooit in de *luak*. In veel opzichten zijn ze karakteristiek voor het uitbundige leven in de veekampen. In de veekampen wordt de schoonheid en de kracht van mensen en vee en hun harmonieuze onderlinge relatie benadrukt, in tegenstelling tot het dorp waar de nadruk ligt op (re)productie: zwaar landbouwwerk, geboorte, ziekte en dood.

Veekampen in de *toic* zijn breed samengesteld, en veel veekampen komen er samen; onderverdelingen spelen geen rol. Ceremonies zijn gemeenschap-

pelijk in tegenstelling tot die in de dorpen. Ideaal gezien zijn alle veekampbewoners in de kracht van hun leven en ongetrouwd. Dit wil niet zeggen dat de aanwezigheid van ouderen er taboe is, maar van oude mannen die er verblijven, zegt men lacherig dat zij 'verslaafd' zijn aan vee. De plaats van oudere mensen is in het dorp, waar zij familieverantwoordelijkheid hebben en posities van gezag bekleden. In de kampen heerst een maximum aan vrijheid en een minimum aan verplichtingen en autoriteit. De ouderen met hun gerechtshoven en sociale controle blijven in de dorpen achter. Mensen in het veekamp vermaken zich met zingen, dansen, worstelen, spelen en flirten. Mading Deng spreekt van het grote verschil tussen de jubelende sfeer van het veekamp en de bedrukte atmosfeer van het dorp. In hun naaktheid drukken jongeren hun schoonheid, vrijheid en onafhankelijkheid uit in de kampen die geografisch en sociaal ver weg zijn van de sfeer van voorgeschreven gedrag die samengaat met de gehuwde staat in de dorpen.

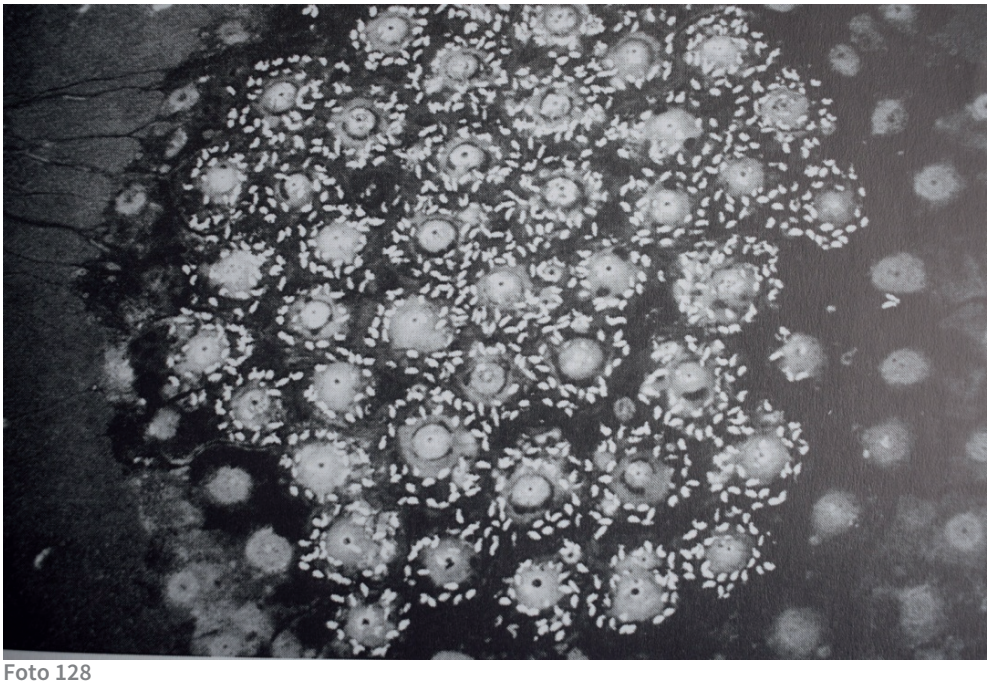

Foto 128

Veekamp: het vee in concentrische cirkels rond een haard (foto in Howell 1988)

Foto 129

Haard in een veekamp

Foto 130 & 131

Als een jongen klaar is om te trouwen, d.w.z. als zijn familie instemt en bereid is vee af te staan, is dat te zien aan zijn (antieke) halsketting (rechts). De onderhandelingen over de bruidsprijs met de bruidgevende familie kunnen dan beginnen (links)

Foto 132 & 133

Na het huwelijk bouwen de echtelieden een huis; als zij genoeg vee hebben verworven, door huwelijken van meisjes uit de familie en/of door vee-reproductie, komt daar een *luak* bij

Een huwelijk betekent dus het einde van het veekampleven. Er is een sociale opvolging: de jeugd (maar geen babies) komt erin, de getrouwden (wier vee als bruidsprijs naar de familie van hun vrouw is gegaan) vertrekken, zodat het veekamp de verblijfplaats is van de meest vitale leeftijdsgroepen. Voor de dood is geen plaats in het veekamp. Als iemand er sterft, worden er speciale riten verricht om het hele kamp weer puur te maken, of 'om het bloed van het dode lichaam weg te wassen'. Een dode wordt buiten het veekamp begraven terwijl de begrafenisrituelen drie dagen later in het dorp verricht worden in de aanwezigheid van de naaste verwanten van de overledene, alsof de dood in het dorp was opgetreden. De dood wordt dus niet geacht aanwezig te zijn in het veekamp. Er dient ook geen seksuele gemeenschap plaats te vinden. Een paartje dat seks binnen de grenzen van het kamp heeft, of een vrouw die bevalt, of een vrouw die menstrueert, maken het kamp onrein (wellicht 'profaan'). Wat karakteristiek is voor de dorpscontext, waar het draait om dood en voortplanting, is expliciet afwezig in de context van het veekamp.

De symboliek van de wuor-paal in het veekamp

Het idee van overvloed in de kampen en de ijdelheid en ontspanning van de jeugd is het meest opvallend aanwezig in de *toic* kampen, die enigszins verschillen van de 'thuis'-kampen bij de dorpen die hierna besproken worden. Andere Niloten zoals de Agar-Dinka (zie Ryle e.a. 1982) en de Atuot (zie Burton 1981) kennen het verschijnsel 'vetmest-kampen' waar jonge mannen zich volvreten met melk, vis en vlees, en zich nauwelijks bewegen, met het expliciete doel om vet, dat wil zeggen sterk en aantrekkelijk, te worden. Dit gebruik, dat gewoonlijk een aanloop tot het huwelijk betekent, bestaat niet als zodanig bij de Bor-Dinka, maar het idee van ontspanning en overvoeding zijn duidelijk aanwezig in de *toic,* net als de vrijstelling van inspannend werk voor zowel jongens als meisjes. In dit levensstadium past geen dood en voortplanting, en het doet denken aan de oorspronkelijke situatie in het mythische verleden van voor de scheiding tussen aarde en hemel. Mensen ervaren een soort compleetheid, en voelen zich dichtbij God tot wie zij daar soms spontaan het woord richten. De theorie dat het mythische verleden in de veekampen wordt herschapen, wordt bevestigd door een object dat in symboliek het tegendeel is van de *luak*.

In het midden van *toic* veekampen, en ook in het oudste 'thuis'-veekamp, staat een lange paal. Deze gevorkte paal die van een boomstam is gemaakt, wordt bekroond met de hoorns van geofferd vee. De paal is opgericht voor 'hen die gelukkig' zijn en wordt geassocieerd met 'jeugd', 'kracht', 'vitaliteit',

'nieuwe generatie' en 'rijkdom aan vee'. De paal wordt *wuor* of *ajang* genoemd en heeft de connotatie van 'omhoog reiken', 'hoger en hoger', zo een overbrugbare kloof suggererend tussen Aarde en Hemel. Die twee sferen die zo duidelijk gescheiden zijn in het dorp, worden in het veekamp geacht dicht bij elkaar te zijn. De symbolische structuur van de *luak* is omgekeerd in de *wuor*: De paal die reikt naar de hemel in open terrein is de omkering van het touw dat in het binnenste van de *luak* naar beneden hangt.

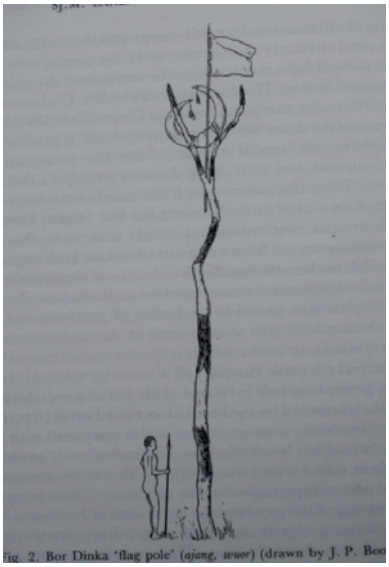

Foto 134
***Wuor*-paal (Bor Dinka); illustratie in Zanen en v.d. Hoek 1987**

De nabijheid van God in de veekampen wordt bevestigd door godsdienstige opvattingen en het wezen van het offer. Terwijl in de dorpen *jak*, 'krachten', heersen, "komt God bij ons in het veekamp". In dorp en veekamp bestaat ook een fundamenteel verschil in offer en offerpraktijk.

Twee soorten offers

Heeft het fundamentele dualisme van veekamp en dorp dat ook uitgedrukt wordt in de symboliek van de *wuor* en de *luak,* ook een *rituele* expressie bij de Bor-Dinka en de andere Nilotische stammen in het Boven-Nijl gebied?

Een stukje theorie. In navolging van zijn sociologische voorouders Hubert en Mauss (1898) maakt de eminente Nuer-kenner Evans-Pritchard (1956) een formeel onderscheid tussen persoonlijke offers met een voornamelijk uitdrijvend karakter (zoenoffer) en collectieve offers met een sacraliserend karakter. Zij verschillen zowel in de bedoeling van de offeraar als in de manier waarop het offerdier wordt gewijd. In het eerste geval is het doel van het offer om iets (slechts) van de offeraar op het slachtoffer over te brengen door het offerdier eerst te wijden en te heiligen en het vervolgens te doden. Met de dood van het offerdier verdwijnt het kwaad uit deze wereld. In het tweede geval (*sacrifice of sacralisation*) is het doel om op de offeraar de sacrale toestand over te brengen die in het offerdier bestaat, door de twee zo nauw mogelijk met elkaar in contact te brengen. Deze laatste vorm heeft een superieure, overtreffende culturele waarde. De twee soorten offerpraktijken komen in het hele Boven-Nijlgebied voor. Verschillende voorbeelden

van sacrifices of sacralisation bij de Bor-Dinka maken het verschil met zoenoffers duidelijk.

We gaan hier niet al te diep in op de precieze verschillen tussen diverse bovennatuurlijke krachten die hun invloed uitoefenen op het menselijk leven: God (*Nhialic*), en lagere, goddelijke verschijningsvormen (meervoud *jak*, enkelvoud *jok*) waaronder ook voorouders. Kuddes vee vertegenwoordigen een link tussen de levenden en de voorouders. Burton (1981) noemt de kuddes vee die "geërfd werden van en gefokt werden door lang geleden overleden voorouders" de "ambulante schrijnen van de doden". Vee belichaamt dus de geest van het heilige, zowel van de voorouders als van God de Schepper, die alle levende dingen zonder redenen kan terugnemen. Individueel kan elke koe echter opnieuw aan een specifieke voorouder, of *jok*, opgedragen worden voor een specifieke bekrachtiging of bevestiging van de relatie tussen die kracht en een speciale verwantengroep. Dergelijke offers zijn bedoeld om obstakels die het leven bedreigen te verwijderen.

Het offer zelf is een welomschreven procedure waarbij dikwijls ook een medium een rol speelt. Het offerdier wordt op zijn rechterzij gelegd, de poten vastgebonden, de kop opgericht, en met een speer of mes gekeeld. Het vlees wordt later onder verwanten verdeeld volgens een vaste procedure. Het geofferde dier (meestal een os, maar soms ook een onvruchtbare koe of schaap) vervangt de getroffen persoon en het obstakel wordt op het dier overgebracht. Door het dier te wijden wordt de godheid opgeroepen, en door de doding wordt het obstakel (bijvoorbeeld een ziekte) gescheiden van de offeraar. Het leven van de offeraar wordt uitgewisseld tegen dat van het offerdier. Dergelijke offers heten *koy* - rituele doding, en de manier van doden heet *nak* - slachten. Ze kunnen ook plaatsvinden bij de inwijding van een nieuwe *luak*, bij het verzoek aan een *jok* om regen, en bij elke andere gelegenheid waarbij men de *jok* via een medium wil raadplegen.

Foto 135

Offer aan jok (hierna wordt de keelslagader doorgesneden)

De andere offervorm, de *sacrifice of sacralisation*, wordt bij de Bor-Dinka uitgevoerd door jonge mannen, door spering, waarbij nauwelijks bloed vloeit. Zulke offers zijn vaak een impulsieve of spontane individuele affaire en

vereisen geen specialisten of een ingewikkeld ritueel. De ideale manier om op die manier te offeren gebeurt door een jonge man die in zijn rechterhand een speer vasthoudt en die snel in de flank door het hart van het slachtoffer drijft, waarna het ter plekke dood neervalt. De offeraar zal onmiddellijk zijn armen heffen in de vorm van de horens van zijn os, zijn ossennaam roepen en dansend wegspringen. Overwinnaars bij het worstelen en krijgers in de strijd doen precies hetzelfde. In alle gevallen verschillen de houding van de offeraar en het doden van het offerdier van die bij zoenoffers: de offeraar raakt in vervoering door het offer en bereikt hierdoor een meer sacrale toestand. Niet langer wordt uitwisseling beoogd. Het meest oorspronkelijke sacraliserende offer vindt plaats in de context van de *wunyath*: het sacrale 'thuis'-veekamp.

Massa offer

Het 'thuis'-veekamp (*wunyath*) is sterk verbonden met de oorsprong van een sub-stam (*wut*, eveneens het woord voor veekamp), dat wil zeggen met elkaar verbonden verwantengroepen die in één dorpsgebied wonen. *Wut* Anyidi bij voorbeeld is de *wunyath* van sectie Palek, en is te herkennen aan de *wuor* bekroond met horens van geofferd vee. De *yath* of *jok* van de sectie heeft er ook een schrijn, soms in de vorm van een vee-paaltje, soms in de vorm van een hutje. Soms heeft de *yath* een vaste huisvesting in het dorp en wordt deze bij bepaalde gelegenheden naar de *wunyath* gebracht - een *yath* kan de vorm hebben van een grote drum (bijvoorbeeld Lor Mayom, zie hoofdstuk 12) of een speer (bijvoorbeeld Lir Piau). Een van die gelegenheden doet zich voor als alle *dhieen* (*lineages*) daar aanwezig zijn en daar hun eigen haarden (eveneens *dhieen*) bezetten. Op dat moment, als zich meer dan duizend stuks vee in het kamp bevinden, vinden in de Bor en Twic Dinka dorpen de zogenaamde *awak* offers (*awak* betekent viering) plaats.

In de vroege ochtend – het tijdstip van de dag dat het meest met de schepping wordt geassocieerd – worden tientallen dieren, soms meer dan honderd stuks, door jongeren gespeerd. Het doden lijkt willekeurig, niet alleen ossen, stieren of droge koeien, maar ook drachtige koeien en kalveren. Als je later op de dag het kamp bezoekt lijkt het alsof zich een verschrikkelijke ramp heeft afgespeeld: her en der liggen kadavers van koeien en kalveren in het rond, nauwelijks verminkt, en verder is het kamp verlaten.

Foto 136 & 137

Geofferd vee bij *awak* in *wut* (veekamp) Makolsuei (1978)

Bij het speren worden geen bovennatuurlijke krachten aangeroepen, het gebeurt onverwacht en snel, waarna de offeraar de armen heft en zingend verdwijnt. De kreten uit andere haarden bevestigen dat daar hetzelfde is gebeurd. Het lijkt erop dat het doden zelf de goddelijke toestand oproept, niet alleen voor de slachtoffers maar ook voor de offeraars en het veekamp als geheel. Het plotselinge en willekeurige doden van vee lijkt op dood door bliksem, die bij uitstek wordt beschouwd als een aanraking door God. De gespeerde dieren worden geëerbiedigd: niets van het vlees zal door de offeraars zelf worden gegeten – het wordt weggegeven aan buitenstaanders, bezoekers uit andere veekampen. De 'communie' of hereniging met God, de Hemel, heeft plaatsgevonden op het moment van het offer, en de geheven armen van de offeraar in de vorm van zijn os, staan in deze context voor de oorspronkelijke, alomvattende geest ('image', 'spirit', Dinka: *atiep*) van vee in zijn algemeenheid, die wordt opgeroepen door de alomvattende doding. Op dit moment wordt de oorspronkelijke, paradijselijke situatie op de meest voorstelbare manier benaderd. De verbinding met God wordt uitgedrukt in het ongedifferentieerde offer waarvan de geest als een vonk opspat naar de Hemel zoals, omgekeerd, de bliksem in een flits vanuit de Hemel op aarde toeslaat.

De manier waarop de bovennatuurlijke orde wordt 'herschapen', is dus door een transformatie van de gedifferentieerde wereld naar de ongedifferentieerde, goddelijke staat van de wereld. De oorspronkelijke geest van vee (de mythische voorouder van de agressieve buffel en de indolente koe) wordt opgeroepen door de oorspronkelijke, ideale geest van de mensheid, namelijk door een man: jeugdig en sterk. De ideale geest van vee wordt niet vertegenwoordigd door een stier of koe die het idee van voortplanting vertegenwoordigen, maar door de 'songbull'(os) die het idee van voortplanting overstijgt en de toestand van schoonheid en kracht vertegenwoordigt. Om die reden komt de 'songbull' nooit in een *luak* omdat de veestal hoort bij de sfeer van voortplanting.

Het doorboren van de linkerhoorn (*pioou*) van een 'songbull' is het hoogtepunt in de relatie tussen de jongeman en zijn os. Vóór de ceremonie plaatsvindt, zal hij een paar dagen vasten, en op de dag zelf speert hij een of meer ossen. Net zoals de tijdens de *awak* gedode dieren, wordt ook dit gespeerde dier door de offeraar geëerbiedigd en zal hij er zelf niet van eten. Op kleinere schaal komt de *pioou* ceremonie overeen met de *awak*. Het idee van vereniging van de oorspronkelijke geest van de mens en de oorspronkelijke geest van vee wordt ook uitgedrukt door het uiteindelijke resultaat van de *pioou*: een kwast gemaakt van een buffelstaart zal via het gaatje aan een van de hoorns, bij voorkeur de linkerhoorn worden bevestigd. En zo wordt het idee van gedomesticeerd vee symbolisch verbonden met het idee van de wilde buffel. Tussen haakjes: de symbolische band tussen gedomesticeerd vee en wilde buffel in de 'songbull' is ook aanwezig in het idee dat de gebogen linkerhoorn de typische vorm van de buffelhoorn vertegenwoordigt. Hoewel dit een speculatief idee is, heb ik het keer op keer bevestigd zien worden door aan jongens te vragen om een buffel na te doen: zij buigen dan beide armen in hun nek op een wijze die identiek is met de manier waarop zij de typische vorm van de vervormde linkerhoorn van een 'songbull' met hun linkerarm nadoen.

Foto 138 & 139
Songbulls met kwasten van buffelstaarten

Als zodanig heeft de 'songbull' een transcendente waarde die superieur is aan zijn visuele, esthetische waarde. Met het verstrijken der jaren zal de songbull zijn belang verliezen, net zoals de jonge man bij het klimmen der jaren en

door de huwelijkse staat zijn speciale betekenis verliest als offeraar die de ideale geest van de mens belichaamt.

De *sacrifices of sacralisation* – het meest illustratief aanwezig in de *awak* - overstijgen sociale en politieke tegenstellingen (het offervlees wordt verdeeld onder potentiële vijanden en slachtoffers van veeroof), en overstijgen op het *moment suprème* ook de structurele oppositie tussen veekamp en dorp door de oorspronkelijke toestand van de mensheid te herscheppen. Men noemt een dergelijke veelomvattende gebeurtenis in de antropolologie een *totaal sociaal feit*.

De thema's samen: de 'ordre des ordres'

In de structurele tegenstelling tussen veekamp en dorp vertegenwoordigt het veekamp de superieure waarde van eeuwig leven en nabijheid tot God en Schepping. De context van het dorp bevat de ondergeschikte maar eveneens wezenlijke waarde van vergankelijkheid en noodzaak van productie en reproductie. De context van het veekamp wordt gekenmerkt door wat ik overvloed heb genoemd, de context van het dorp door gebrek, en dit is niet alleen een economisch maar ook een moreel onderscheid. De jeugd in de veekampen die de potentiële krijgers zijn, belichamen het hoogste beeld van het menselijk leven, letterlijk een leven nabij God. Dienovereenkomstig is de morele waarde die aan het veekamp wordt gehecht die van perfectie zoals die wordt weerspiegeld in schoonheid, kracht en goedgeefsheid in (op)offering.

Hoewel jonge vrouwen deze waarde delen in de context van het veekamp, kunnen ze geen krijgers of offeraars zijn en men zou kunnen zeggen dat ze daarom meer betekenis hebben in de context van het gesettelde leven en de voortplanting. Echter, de oppositie tussen dorp en veekamp wordt (bij de Bor-Dinka) niet gedefinieerd als een onderscheid tussen de vrouwelijke en mannelijke levenssferen. Voor zowel mannen als vrouwen vormt het afzien in de dorpen de voorwaarde voor het voortbestaan van het ideale beeld van de mens. Uiteindelijk is de structurele oppositie tussen veekamp en dorp een cosmologisch onderscheid dat weerspiegeld wordt in mythen, symboliek en ritueel en dat gebaseerd is op de ontologische eigenschappen van Hemel en Aarde die eens verbonden waren maar sinds lang zijn gescheiden.

Foto 140
Bor-Dinka-vrouw en -kind 1979

Hiermee is een inkijkje gegeven in het culturele thema op alle bestaansniveaus: in mythologie en ritueel, in sociale structuur en sociale organisatie, in middelen van bestaan, in de waarde die gehecht wordt aan de ecologie, en boven alles in de interne logica van het systeem als geheel. Die logica vormt een *ordre des ordres* die door alle delen in gelijke mate en in relatie tot elkaar wordt bepaald. Vanuit de cultuurdragers gezien bestaat de oorzaak van de orde uit de scheiding tussen de mensheid en Nhialic, God en Schepper in de Hemel. De *sacrifice of sacralisation* in het sacrale veekamp overstijgt deze scheiding en ook die tussen veekamp en dorp. In de oorspronkelijke thuisbasis van de sub-stam, de *wunyath*, vindt het *awak* offer plaats waarbij de offeraars zichzelf nauw met de offerdieren identificeren. Door hun plotselinge en willekeurige doding roepen zij hun eigen transcendente toestand op, waarin op het moment van het offer, in een flits, de oorspronkelijke verbinding met God wordt hersteld. Het bevestigt de status van de jeugd als het oorspronkelijke beeld van de mens (vóór de zondeval) en van de 'songbull' als het oorspronkelijke beeld van vee – de moeder van buffel en koe.

Foto 141, 142 & 143
Songbulls en dansende jongens die hoorns imiteren (onder: Twic Kongor District, 1978)

Tribale en civiele samenleving

Praten over 'cultuur', 'structuur' en 'orde' roept altijd vragen op naar de veranderlijkheid van het 'systeem'. Natuurlijk hebben we in het Boven-Nijlgebied niet te maken met een statisch systeem – het systeem op zichzelf is uiterst dynamisch. Het gebied is trouwens al sinds de slavenjachten, van voor het begin van de koloniale tijd, meer dan een eeuw geleden, aan sterke en steeds snellere veranderingen onderhevig. Toch was het mogelijk om in de huidige tijd, op basis van veldwerkgegevens, bovenstaande analyse te maken.

In het zuid-Soedan van het einde van de 20ste eeuw was het tribale denksysteem nog zeer relevant, ondanks de krachten van politiek, burgerlijk bestuur en markt die er hun invloed op uitoefenden. Er bestonden als het ware naast elkaar een tribale samenleving, gereguleerd door een tribale logica, en een burgersamenleving functionerend binnen het logisch kader van staatsmacht en marktwerking. De twee werelden overlapten en werkten op elkaar in. In de tijd dat wij in Bor waren, zagen wij die wisselwerking plaatsvinden, eerst in een tijd van relatieve vrede en voorspoed, daarna in een tijd toen beide werelden onder extreme druk kwamen te staan.

Sindsdien zijn er burgeroorlogen uitgebroken die in zuid-Soedan aan meer dan twee miljoen mensen het leven hebben gekost en volksverhuizingen op gang hebben gebracht waarbij een hele generatie is opgegroeid in vluchtelingenkampen buiten Soedan. Op veel plaatsen is geen vee meer (het vee van de Bor-Dinka is uitgeweken naar de streek van Nimule aan de grens met Uganda), en hebben jongeren geen dagelijkse bemoeienis meer met vee. Is er nog iets over van het paradijselijke leven in de veekampen? Wordt er nog geofferd aan *jak*, bestaat de *awak-* viering nog? Vindt compensatie voor homicide nog plaats? Ik moet op dit moment het antwoord op deze vragen gedeeltelijk schuldig blijven. Maar wat wel zeker is, is dat de veecultuur nog bestaat, dat er geen radicaal andere economie is ontstaan (ondanks de oliewinning in het gebied), en dat huwelijken nog steeds door middel van vee worden gesloten. Martiale aspecten en situaties van anarchie (veeroof en moordpartijen) zijn toegenomen en vergen meer slachtoffers dan voor de komst van automatische wapens, en sociale *checks and balances* zijn ernstig verzwakt. Maar is daarmee het 'Nilotische' denksysteem helemaal verdwenen? Of biedt dit denken mensen nog steeds houvast om aan allerlei ellende het hoofd te bieden, of hun hoop te vestigen op een betere toekomst?

Vindt er overdracht van 'traditionele' waarden plaats? Is er in de naaste toekomst een *revival* van de Nilotische culturen te verwachten als onderdeel

van de ideologie van de nieuwe staat? We moeten het allemaal afwachten en opnieuw onderzoeken. Daarbij kan dit hoofdstuk van nut zijn, als kader om te ontdekken wát er precies verandert. Die onderzoekingen zijn geen onderwerp van dit boek. Dit boek gaat voornamelijk over de tijd toen zuidelijk Soedan zojuist tevoorschijn was gekomen uit de eerste burgeroorlog van 1956 tot 1972. Het interbellum heeft tien jaar geduurd, van 1972 tot in 1983, toen in mei de troepen in Bor muitten, Bor werd aangevallen door het nationale leger en de opstandelingen naar Ethiopië vluchtten, waar zij de SPLA en SPLM oprichtten.

Wat zegt de ontdekking van het Dinka-denksysteem over mijzelf? De basis van de analyse komt al in de eerste maanden van mijn verblijf tot stand. Maar het kost me zes jaar om achter de interne logica en alle nuances van het systeem te komen. Ik heb het systeem lange tijd 'geleefd', door middel van participerende observatie. Doordat ik een plaats in de samenleving kreeg toegewezen, kwamen er steeds meer stukjes naar boven die in elkaar bleken te passen. Door die sociale betrokkenheid, een zekere identificatie, aanvankelijk speels, uiteindelijk levensgevaarlijk, heeft het denksysteem ook op mij persoonlijk invloed gehad. Het verblijf in Bor heeft mij gevormd; het heeft, zogezegd, een *coming of age* of *Bildungs*-effect gehad: het heeft sterk bijgedragen aan wie ik ben geworden.

In de culturele antropologie zoals die door mij werd bedreven, gaat het om de verbinding van materiële, sociale, religieuze en morele levenssferen. Men noemt dat ook wel een holistische benadering. Het gaat ook om de vergelijking tussen verschillende samenlevingen of 'ethnologische studievelden'. Zo ben ik in de antropologie opgeleid.

Het holistisch benaderen van culturen werd destijds 'structurele antropologie' genoemd, en in het bijzonder kijken naar denksystemen heette 'cognitieve antropologie'. Tijdens mijn studie in Leiden werd daar het structuralisme in de antropologie beoefend (zie De Josselin de Jong 1983). In Amsterdam, Groningen, Utrecht en Nijmegen was dat in veel mindere mate het geval. De structurele antropologie is bekritiseerd, vooral ook in kringen van 'ontwikkelaars', vanwege de vermeende statische opvatting van het cultuurbegrip[9], en de vermeende verwaarlozing van de sociaal-economische en politieke werkelijkheid. Daar kan tegenin gebracht worden dat andere antropologische benaderingen zelden tot een totaalplaatje leiden, en meestal beperkt blijven tot

9 In mijn proefschrift over Burkina Faso laat ik zien hoe de studie van een dynamische sociale werkelijkheid gecombineerd kan worden met een cultuur-benadering (Zanen, 1996).

deelaspecten van culturen, zoals bij voorbeeld de economische werkelijkheid of de politieke werkelijkheid.

De Nederlandse structurele antropologie is in koloniaal Indië ontwikkeld, en kreeg in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw een nieuwe impuls vanuit Frankrijk, vooral door de beroemde antropoloog/filosoof Claude Lévi-Strauss, die veel verwantschap met de 'Leidse richting' voelde. Samen met Frazer en Boas wordt hij wel "de vader van de moderne antropologie" genoemd. Hij is een paar keer bij ons in Leiden langsgekomen, en wij koesterden grote bewondering en ontzag voor hem. In 2009 overleed hij op 101-jarige leeftijd. Door doelbewust personeelsbeleid, met name hoogleraarsbenoemingen, is de structurele antropologie uit Leiden verdwenen, maar zij is uitgeweken naar Münster en daar voortgezet door Prof. Jos Platenkamp, mijn jaargenoot uit Leiden (zie Vermeulen 2016), wiens scriptie leidde tot onze Jonglei-kanaalmissie in 1978 (zie Hoofdstuk 2).

7
Kostschool kolonialisme

Koloniaal denken

In de inleiding van deze studie werd de vraag opgeworpen hoe Zuid-Soedan tot het "afvalputje" van Afrika kon verworden. Zoals in hoofdstuk 9 zal worden beschreven is het historisch besef van de betrokken internationale instanties die thans in Zuid-Soedan de dienst proberen uit te maken, inclusief de Verenigde Naties, uiterst gering; in de literatuur is hun referentiepunt 2013, als vicepresident Riek Machar een staatsgreep beraamt, waarop de regering wraak neemt op de Nuer-bevolking. Maar aan 2013 ging veel vooraf, bijvoorbeeld 1991 ("Bor Massacre"), 1972 (Addis Ababa Agreement), 1956 (Onafhankelijkheid van Soedan) en, veel eerder, 1929 ("Nuer Settlement" en executie van de profeet Guek). Al deze gebeurtenissen speelden een rol bij de (in hoofdstuk 8 beschreven) aanval op Bor in 1983 door het Soedanese leger, en spelen nog steeds een rol in de ambities van de huidige machthebbers in Zuid-Soedan, wat reden is om diep de geschiedenis in te duiken. Het geeft mij de gelegenheid om, vanuit mijn eigen ervaringen, commentaar te leveren op de geschiedschrijving.

Foto 144
Bestuurlijk centrum Jonglei State in Bor (ex-District Office) - 2015

In Bor getuigt het oude District Office (nu Jonglei State hoofdkwartier) van de koloniale aanwezigheid van de Britten. Het is gebouwd van rots- en baksteen en heeft een dak van asbest golfplaten. Ook een deel van Bor Hospital, een paar kantoren, huizen, een school en het politiebureautje zijn uit rots- en baksteen opgetrokken. Achter het politiebureau staat nog een withouten weerstationnetje met een regenmeter die nu vaak dienstdoet als urinoir. Aan de rivier-

oever is een kade gemetseld. In de rivier drijven metalen pontons waar de Nile-steamer kan aanleggen. De Britten hebben *neem trees* (uit India) geplant, waarvan sommige tot reusachtige bomen zijn uitgegroeid. Vandaar dat het centrum van Bor schaduwrijk is, idyllisch bijna. Bor staat bekend als een net stadje. Iedere morgen wordt bij elk huis in het centrum afval verbrand. Het is een gewoonte die is blijven bestaan na het vertrek van de Britten, net als het legen van blikken uit de latrines. De huizen hebben veranda's met muskietengaas, maar in de meeste huizen, en ook in Bor Hospital is het muskietengaas verroest, gescheurd, of vertoont het grote gaten. Ergens verderop, aan de noordkant van de stad, stond een bescheiden, lemen optrekje. Aan een boomtak hing de velg van een autowiel, waar iedere zondag met een stuk hout op werd geslagen. Het was in de jaren zeventig het Anglicaanse kerkje, de enige kerk in Bor. Ik vroeg de pastoor ooit of hij de koningin van Engeland nog steeds als hoofd van zijn kerk beschouwde, waarop hij er van de ene week op de andere de voorkeur aan gaf om zich Presbyteriaans te noemen. Sindsdien zijn er meer christelijke kerken in Bor verschenen. Sinds het vertrek van Noord-Soedanese handelaren doet de stenen moskee geen dienst meer.

Dit hoofdstuk gaat over geschiedenis; koloniale geschiedenis. In het gebied van de Boven-Nijl begon die periode veertig jaar na de reis van de dames Tinne, aan het begin van de twintigste eeuw (zie Historisch Supplement). De hamvraag zal zijn: wat kwamen de Engelsen doen in dit gebied, en hoe deden ze het?

In het vorige hoofdstuk werd een Nilotisch 'denksysteem' besproken. Het ging erom het verband te ontdekken tussen wat de Dinka en de Nuer denken en wat ze doen. We vonden in die wisselwerking een systeem van onderling samenhangende ideëen en waarden dat betekenis geeft aan alle aspecten van hun leven, en hun gedrag beinvloedt. In dit hoofdstuk gaat het om het denken van de vreemdelingen met wie de Niloten in contact kwamen, in het bijzonder de Britse overheersers die het gebied aan het begin van de twintigste eeuw pacificeerden en er hun bestuur vestigden. Het gaat om het Brits 'koloniaal denken' uit die tijd. Hun opvattingen over de Nuer en Dinka werden in sterke mate beïnvloed door hun koloniale cultuur met haar eigen, interne denk-logica. Die logica werd gevormd, bevestigd en versterkt in onderlinge communicatie. Verbaal in 'mess' en 'club' en tijdens 'dinner parties', maar vooral ook binnen een bureaucratie van geschreven stukken: beleidsstukken, orders, rapportages en correspondenties. Die documenten bepaalden de communicatie tussen de Sudan Political Service in Khartoum en het laagste bestuursniveau, de districten met hun District Commissioners.

Verovering en pacificatie van het Boven-Nijl gebied

De bezetting van Zuid-Soedan door de Britten volgt op de opstand van Mohammed Ahmed, "de Mahdi", tegen de overheersing van Soedan door Anglo-Egyptische vreemdelingen. De Mahdi is een religieus-fundamentalistische leider die de bevolking tegen de Britten wist te mobiliseren. In 1885, tijdens het beleg van Khartoum door de Mahdi, wordt de Britse gouverneur, George Gordon, door de Mahdistische opstandelingen gedood. De Britse veldheer Herbert Kitchener komt net te laat om hem te ontzetten. Dit is in het kort de geschiedenis van de herovering van Khartoum, waarover talrijke boeken zijn verschenen. Voor de Britten, zowel voor het thuisfront als voor de Sudan Political Service, is deze episode traumatisch geweest.

In 1898 verslaat Kitchener de Mahdisten alsnog en zet koers naar het Zuiden. Zijn doel is om de bovenloop van de Witte Nijl te heroveren en onder gezag van het Anglo-Egyptische Soedan te plaatsen. Deze gedeelde soevereiniteit wordt het Condominium bestuur genoemd[10], en deze bestuursperiode duurt van 1899 tot 1956. De Britten achten het Nijlwater van vitaal belang voor Egypte en hebben er alles voor over om de Nijl te beheersen. De 'moord' op Gordon door de Mahdi heeft de Britten zo geschokt en beangstigd dat zij voortaan een enorme argwaan koesteren tegen alle soorten religieuze leiders die zij op hun weg tegenkomen. De Nuer worden van dat vooringenomen anti-clericalisme het slachtoffer.

Op weg naar het zuiden, in Fashoda – nu Kodok, nabij Djebel Dinka waar Alexandrine Tinne met haar huishouding kampeerde (zie Historisch Supplement) – vindt Kitchener tot zijn verbazing een legereenheid Fransen onder leiding van generaal Marchand, die de Nijl vanuit West-Afrika bereikt had. Als Kitcheners vloot Fashoda nadert, zien ze de tricolor in de wind wapperen, en de zinnia's bloeien voor het garnizoensgebouwtje. Dit leidt tot het 'Fashoda-incident' en de daaropvolgende Franse terugtrekking.

Kitchener heeft haast om verder de Nijl op te reizen omdat de Belgen vanuit het zuidelijke Congo van Leopold II intussen ook de Nijl hebben bereikt[11]. Zijn onderneming slaagt en de Britten krijgen de hele Boven-Nijl onder controle, met hulp van troepen uit Uganda. Ze stellen de buitengrenzen veilig. Maar intern blijkt er nog veel militaire actie nodig om de bevolking te onder-

10 Condominium betekent letterlijk: het gezamenlijke bestuur van een staat door andere staten.

11 Van 1894-1910 was de zgn. Lado Enclave (westoever van de Nijl, nu Z.O.Zuid-Soedan en Noord-West Uganda) in handen van de Congo Vrij Staat van Leopold II.

werpen, vooral in het Nuer-gebied van de Boven-Nijl dat we nu "Jonglei" noemen.

De Britten doen er meer dan dertig jaar over om de Nuer onder de duim te krijgen. Elke keer vinden ze dat er militaire actie tegen hen ondernomen moet worden. Die percepties berusten vooral op misverstanden en vooroordelen. De Nuer- en Dinka-'stammen' worden tot karikaturen gemaakt om ze op een gestandaardiseerde, clichématige wijze aan te kunnen pakken. Over dat systeem van ideëen gaan de volgende paragrafen[12].

De houding van de Britten tegenover de Nuer wordt bepaald door drie obsessies, namelijk "stammen", "chiefs" en "profeten". Alle spelen een rol bij het vestigen en legitimeren van het Britse bestuur. Zoals later techniek en 'ontwikkeling' naar achtergebleven gebieden gebracht moesten worden, zo is het de koloniale ambitie om 'bestuur' naar de nieuwverworven onderdanen te brengen. Dit is misschien een voorproefje van de latere Wereldbank preoccupatie met 'good governance': is het bestuur goed, dan volgt ontwikkeling vanzelf.

Het is de bedoeling om in de gepacificeerde gebieden bestuur, rechtspraak en belastingheffing in te voeren. De rechtspraak houdt zich bezig met het bestraffen van veeroof. Veeroof (*cattle raids*) wordt gezien als onrecht – het ontvreemden van elkaars bezit – en gaat in tegen het Europese eigendomsrecht. Dit onrecht moet worden bestreden. Het bestuur moet immers voldoen aan Anglo-Europese normen. Maar rechtspraak en belastingheffing zijn eerder een aanleiding om bestuurskracht te tonen dan om de bevolking Westerse rechtvaardigheid bij te brengen.

Belastingheffing vindt plaats om gehoorzaamheid en respect voor het Britse gezag af te dwingen. Dit gebeurt in de droge tijd, de enige tijd van het jaar dat de Britten zich laten zien. In de regentijd, als het land onder water staat, wonen ze op *Nilesteamers*, huisboten, en houden daar tevens kantoor. Enige tijd later worden belastingen en rechtspraak met elkaar verbonden. Het confisceren van vee wordt gekoppeld aan zogenaamde arbitrage. De Britten beginnen zich dus met het inheemse rechtssysteem te bemoeien. *Inspectors* reizen het platteland af om rechtzaken over vee en conflicten bij te wonen en te beslechten, en daarbij vee in beslag te nemen. "Law and order"

12 De historische gegevens in dit hoofdstuk zijn vooral ontleend aan diverse boeken en artikelen geschreven door de historicus Douglas Johnson, waaronder Governing the Nuer (JASO, 1993), Nuer Prophets (O.U.P.1994) en The root-causes of Sudan's civil wars (IAI 2003). Johnson deed onderzoek in het Jonglei-gebied (jaren 1970-1980).

gaan hand in hand. De Britse gezagsdragers moeten een voorbeeld zijn van "Britse eerlijkheid" en moeten laten zien dat het gezag er slechts op uit is om het recht te handhaven. Het recht dat zij hanteren is een mengeling van Nilotisch gewoonterecht – voor zover bekend – het Soedanese Wetboek van Strafrecht en persoonlijke voorkeur. De meeste *inspectors* en de latere District Commissioners zijn de lokale taal niet of nauwelijks machtig.

De Nuer willen hun vee niet afstaan en interpreteren het Britse belastingsysteem als gelegitimeerde veeroof, *cattle-raids* dus, vooral omdat zij er niets voor terugkrijgen. De Britten brengen inderdaad weinig vooruitgang in het gebied. Ook in eigen gelederen zet men al vroeg vraagtekens bij dit beleid: "… it seems scarcely reasonable to expect people to pay a tax when you have done absolutely nothing for them" (Asser, 1913).

De onvermijdelijke, gewelddadige incidenten tussen de Nuer en het Britse bestuur als gevolg van de Britse "roof" van vee – zonder diezelfde Nuer bescherming tegen veeroof door derden te bieden – wordt door de Britten opgevat als rebellie tegen het Britse gezag. Zij zien de Nuer als een bedreiging van de al eerder onder bestuur gebrachte "stammen", vooral de Dinka. Op hun beurt beschuldigen de Nuer de Britten ervan pro-Dinka te zijn. In 1917 komt het tot een strafexpeditie tegen de Lou Nuer. Daarbij worden de Gaweir Nuer betrokken hoewel zij met de aanleiding tot de expeditie niets te maken hebben. In 1919-1920 volgt een militaire operatie tegen de Jikany Nuer.

Desondanks komt er rond 1920 toch een verandering in het Britse beleid. Het betreft bestuurlijke decentralisatie, zogenaamde 'Indirect Rule'. Het is een poging om de bevolking en hun *chiefs* zelf gezag uit te laten oefenen, als vertegenwoordigers van het Britse bestuur. Daarvoor moeten in dit gebied wel eerst "tribale organisaties" gecreëerd worden, want de Nuer kennen geen uitvoerende *chiefs* en hebben die ook nooit gekend. De Britten bedenken dus een hiërarchisch systeem van lokale gezagsdragers (*chiefs, sub-chiefs, headmen*) die in de droge tijd in *tribal courts* in de *court centres* bijeenkomen om recht te spreken en bestuurlijke beslissingen te nemen. Voortaan worden de *court president* en zijn *chiefs* en hun lokale *chief's police* ook verantwoordelijk gesteld voor belastingheffing.

De *chiefs* moeten tegenwicht bieden tegen de 'profeten'. De Britten beweren dat de Nuer vroeger wél uitvoerende leiders hebben gehad. Hun gezag zou zijn ondermijnd door de activiteiten van 'profeten', die niet van Nuer-oorsprong zouden zijn. De Britten willen daarom de (wereldlijke) *chiefs* hun rechtmatige gezag terugbezorgen. Dat dit een volledig kunstmatige constructie is blijkt wel

uit de antropologische benamingen van de Nilotische volken die bekend staan als '*tribes without rulers*' en '*acephalous societies*' – op verwantschap berustende samenlevingen – en hun politieke organisatie als "*ordered anarchy*" (Evans Pritchard) – het tegenovergestelde dus van enige vorm van centrale gezagsuitoefening.

De (re)organisatie van de inheemse gezagsstructuur moet natuurlijk wel stroken met Britse bestuursprincipes, Britse "reasonableness" en goede smaak. De District Commissioners krijgen aanzienlijke vrijheid om hun eigen lokale gezagsstructuren te fabriceren. De maatschappelijke reorganisatie in het Boven-Nijl gebied is deels ingegeven door de *common sense* en goede wil van gouverneur Struvé en deels ook door gebrek aan fondsen. Om die laatste reden vinden er in de regio ook geen ontwikkelingsactiviteiten plaats, hoewel Khartoum wel om fondsen wordt verzocht. Men wilde met die fondsen *court centres* bouwen, wegen aanleggen, publieke gezondheidszorg organiseren en lokale klerken opleiden.

The good, the bad and the ugly

In het eindspel van de 'Nuer Settlement' spelen drie Britse persoonlijkheden een rol die allen hun stempel drukken op de gebeurtenissen die leiden tot de militaire onderwerping van de Nuer en de dood van de profeet Guek in 1929. Het zijn District Commissioner (DC) Percy Coriat, DC Major Wyld en gouverneur C.A. Willis.

De Sudan Political Service creëert een stereotypisch beeld van zichzelf, namelijk als een snobistisch elitecorps ("steel brace that held the Sudan together"), bestaande uit superpadvinders: avontuurlijke incarnaties van Superman, Richard Burton, Lawrence of Arabia en Wilfred Thesiger die overal in de Raj, in naam van de Britse Kroon, tegen kwaad en onrecht strijden. Bij het selecteren van recruten voor het bestuur legt de Service veel nadruk op 'karakter'. Karakter komt voort uit de juiste sociale afkomst en opleiding op elite-universiteiten of in het officierscorps. Normaal gesproken moet je 'Oxbridge' zijn, wat garant staat voor je incasseringsvermogen in afgelegen districten. Maar goed aangeschreven kostscholen en betoonde militaire moed blijken ook voldoende om je als DC te kwalificeren. Coriat bezoekt de juiste kostscholen en Wyld en hij hebben tijdens de Eerste Wereldoorlog op diverse plaatsen gevochten. Coriat en Wyld zijn meerdere keren onderscheiden en Wyld is tot officier bevorderd voordat zij, als DC's, in dienst treden van de Political Service.

Percy Coriat is benoemd door gouverneur Struvé, die probeert om de militaire benadering van het koloniale bestuur te vervangen door een civiele benadering, wat ook Coriat's inzicht weerspiegelt. In die visie wordt de nadruk gelegd op dialoog en samenwerking tussen het Britse bestuur en de lokale leiders. Struvé wil de Gaweir Nuer onder beter bestuur brengen en Coriat wordt, als eerste Britse DC, gestationeerd in Ayod, het hele jaar door, ook in de regentijd (1922). In Ayod stimuleren de geïsoleerde omstandigheden hem om contact te zoeken met de Nuer-bevolking. Coriat leert de taal spreken, maakt persoonlijke vrienden en krijgt de Nuer-naam Kulang Girguac (Girkuai). Een van zijn vrienden is de profeet Dual Diu, zoon van de profeet Deng Laka. Dual heeft in de jaren 1914-18 de Britten nog bevochten maar legt zich nu neer bij het Britse bestuur en juicht het stichten van de bestuurspost in Ayod toe. Later, tijdens het Nuer Settlement, wendt hij zich van de Britten af, en ook van Coriat die hij beschuldigt van verraad.

Coriat, een lange vent van 24 jaar, moet een goede danser geweest zijn, en de herinnering aan hem leeft voort in Nuer-liederen. Na een jaar trouwt hij met een Nuer-vrouw na het betalen van een bruidsprijs - zeven jaar later laat hij haar achter bij een vriend, met vee voor haar levensonderhoud. In 1926 trouwt hij met de Britse Kathleen (Kay) King.

Als gevolg van een provinciale herindeling, wordt Coriat overgeplaatst van Ayod naar Abwong in Lou Nuer gebied. Hij komt daar in contact met Guek Ngundeng, een van de zonen van de bekende 'profeet' Ngundeng Dong (1838-1906). Guek wordt pas op latere leeftijd bezeten door de godheid/geest Deng – door wie ook zijn vader bezeten was – en begint dan te doen wat alle profeten doen: bemiddelen in conflicten met behulp van magie, zieken genezen en de toekomst voorspellen. Daarbij trekt hij mensen van ver aan en wordt hij voor bepaalde stamsegmenten een spreekbuis. In de jaren twintig van de vorige eeuw restaureert hij met behulp van vele bezoekers de 'piramide' in Weideang die zijn vader destijds gebouwd heeft. Het is een ongeveer twintig meter hoge heuvel waarvan de functie nooit helemaal duidelijk is geworden, maar die in elk geval een centrum van spiritueel gezag is. Coriat koestert geen sympatie voor Guek omdat Guek niet goed functioneert als inlands hoofd, en ook geen beminnelijke persoonlijkheid is, maar hij heeft verder ook geen last van hem. Dat verandert na 1926, met de komst van gouverneur C.A. Willis als opvolger van gouverneur Struvé, en van Major Wyld als District Commissioner van Bor.

Willis is een gefrustreerde bestuurder die als hoofd van de nationale veiligheidsdienst naar de provincie is weggepromoveerd omdat het hem niet is

gelukt om in de hoofdstad Khartoum op tijd een poging tot rebellie te onderkennen. Hij zit vol wrok en rancune en weet zich bij zijn medewerkers niet geliefd te maken. Hij is geobsedeerd door opstanden en rebellie en zal het zich geen tweede keer laten gebeuren dat hij te laat ingrijpt bij vermeende inlandse onrust. Hij weet veel af van de Islamitische cultuur, maar niets van de Nilotische culturen. Als er geen ontwikkelingsfondsen beschikbaar komen voor de Boven-Nijl, waarschuwt hij Khartoum voor een Nuer-opstand die op handen zou zijn, en die de overheid weleens meer geld zou kunnen kosten dan de aangevraagde fondsen voor "ontwikkeling".

Invulling gevend aan het Indirect Rule beleid begint Willis de nieuwe tribale structuur te ontwerpen door zowel "stammen" als het nieuwe soort "chiefs" uit te vinden. Hij wordt daarin bijgestaan door de nieuwe District Commissioner, Major Wyld, die in het Dinka-district Bor is aangesteld. Bor District grenst aan het Nuer-district Ayod, waar Coriat vrienden heeft gemaakt.

Wyld is een wildebras die vastbesloten is om "tribale discipline" in te voeren, waarbij het volk gewend moet raken aan het uitvoeren van overheidsprojecten zoals wegenaanleg, zo niet goedschiks dan wel kwaadschiks. Wyld ziet in de Nuer het grootste obstakel bij het uitvoeren van zijn plannen. Niet alleen hebben de Nuer de gewoonte om van de Dinka-vee te roven, maar ook zijn er grote groepen Dinka die liever bij de Nuer gaan wonen dan onder het gezag te leven van de nieuwe chiefs aan wie Wyld de voorkeur geeft. Hij komt daarom op de gedachte om de twee "stammen" te scheiden, door het instellen van een tribale grens. Die grens wordt geformaliseerd door een bestuurlijke herindeling: de Nuer worden geplaatst in Upper Nile Province en de Dinka in Mongalla Province (1926). Maar met het instellen van de tribale grens haalt Wyld zich weer nieuwe problemen op de hals. Hij wil de Dinka die bij de Nuer wonen repatriëren, en stelt een niemandsland tussen Nuer en Dinka in. Het beleid komt neer op een kunstmatige 'etnische' scheiding, kunstmatig omdat in dat grensgebied sprake is van zoveel interetnische huwelijken en adopties dat nauwelijks nog van twee verschillende stammen gesproken kan worden.

Wyld is ervan overtuigd dat de Nuer een permanente dreiging en een veiligheidsrisico vormen. Hij weet gouverneur Willis te overtuigen van het bestaan van een religieuze opstand geleid door Nuer-'tovenaars' ('profeten', magiërs, potentiële 'mahdi's') die militair ingrijpen vereist. Het succes van inlands bestuur zou geheel afhangen van het verwijderen van die 'tovenaars'. Het militaire ingrijpen dat er komt, later 'Nuer Settlement' genoemd, zal het leven kosten aan een aantal van deze profeten.

Er bestaat bij het Britse bestuur onenigheid over de rol van de Nuer-profeten. In vroege ambtsberichten worden die profeten aangeduid als vredelievende, spirituele leiders. Ook de profeet Ngundeng heeft aanvankelijk een goede reputatie bij de Engelsen. Ze zijn eerder *peacemakers* en bemiddelaars in conflicten dan op verzet tegen de Britten beluste religieuze fanatici, zoals ze later in Britse geschriften worden afgeschilderd. Douglas Johnson die de studie 'Nuer Prophets' publiceerde, merkt op dat de mythologie rondom de Nuer zo heeft wortel geschoten dat zelfs latere historici in hun documenten een beeld van de Nuer-profeten schetsen als zouden zij een soort '*ringleaders*' zijn, aanstichters van verzet, die bewust grote politieke eenheden proberen te creëren. Of als 'symbolen van de stam' van wie het de 'belangrijkste politieke functie is geweest om *cattle raids* tegen buurstammen te organiseren' (Johnson 1994: 33). Johnson is het niet eens met die visie.

De Britse, bestuurlijk-antropologische, perceptie wordt een warboel van *wishful thinking*. Hun beleid is een geforceerde poging om de eigen Britse positie te versterken en te legitimeren. Dit doen ze door lokale chiefs gedelegeerde verantwoordelijkheid te laten dragen voor de meer ingewikkelde bestuursaangelegenheden, ze te vervangen als er iets misloopt en zich met de opvolging van die chiefs te bemoeien zodat er altijd Brits-gezinde chiefs aangesteld worden. In de jaren dertig geeft het Britse bestuur de antropoloog Evans Pritchard opdracht om de Nuer te bestuderen (1930-1936), onder andere het fenomeen van de religieuze leiders, de zogenaamde Nuer-profeten, ongetwijfeld met als doel om ze effectief in toom te kunnen houden (zie Evans Pritchard 1940 en 1956).

Nuer Settlement

Willis is dus een onplezierige persoonlijkheid die vele van zijn collega's en medewerkers tegen zich in het harnas jaagt, inclusief Coriat. Zoals hierboven werd beschreven is Willis, aangemoedigd door Wyld, op zoek naar problemen. Hij wil de Nuer op de oude, militaire manier onder de duim krijgen, vooral de profeten. Dat moet hem wel in conflict brengen met de ervaren Coriat die de Nuer-profeten anders inschat en er niet van overtuigd is dat in het profetendom de kern schuilt van vrijheidsstrijd of volksmennerij gericht tegen de Britse machthebbers. Hij beticht ze hoogstens af en toe van recalcitrant gedrag, zoals hun weerzin om – praktisch met blote handen en op hun knieën (er staat daarvan een foto in Johnson's bovengenoemde boek, zie hoofdstuk 3) – mee te werken aan wegenaanleg. Onder leiding van Willis

en Wyld keren de door Struvé verafschuwde harde, gewelddadige bestuursmethoden weer terug om de Nuer in het gareel te krijgen.

De 'Nuer Settlement' verloopt als volgt. In augustus 1927 gaat Coriat op verlof naar Engeland. Voor zijn vertrek zijn er enkele tekenen dat de profeet Guek ontevreden is over een aantal zaken – waaronder de dwangarbeid aan wegen – maar bij Coriats vertrek is er nog geen reden voor ongerustheid. Tijdens Coriats afwezigheid doen er echter geruchten de ronde over een 'Nuer-opstand' onder leiding van Guek. Het is op basis van die geruchten dat de provinciale overheid steun zoekt, en krijgt, om zich voor te bereiden op een militaire expeditie tegen Guek. Als Coriat terugkomt is zijn plaatsvervanger bezig een landingsbaan aan te leggen met behulp van gedwongen arbeid door Lou Nuer van Guek. Een ander gerucht dat de ronde doet, is dat Guek Coriat naar de 'piramide' wil lokken om hem daar te vermoorden. Vermoedelijk zijn deze geruchten verspreid door Dinka-informanten die via de Britse gezagsdragers wraak willen nemen op de immer krijgszuchtige Nuer die regelmatig *cattle raids* tegen de Dinka uitvoeren waarin dezen altijd het onderspit delven.

Coriat is niet overtuigd van een op hande zijnde opstand. Willes echter verwacht een rebellie en bereidt zich daarop voor, en door zich erop voor te bereiden, is hij er zeker van dat die ook uit zal breken - een geval van *wishful thinking* en anders wel een *selffulfilling prophecy*. De Britten hebben een hamer uitgevonden, en zien nu alleen nog maar spijkers.

Willis gaat niet af op Coriats beoordeling van de situatie. Later beschuldigt hij Coriat ervan de ernst van Gueks bedreiging te hebben onderschat. De hiërarchische aard van de dienst staat het Coriat niet toe om zich hiertegen te verdedigen. Door Willes komt het Britse gezag op ramkoers, ondanks Coriats terughoudendheid. In geen van Coriats rapportages is melding gemaakt van openlijke Lou Nuer-vijandigheid tegen de Britten. Wel worden Gueks verzoeningspogingen vlak voor en vlak na Coriats terugkeer door de Britten genegeerd, waarna de spanning zich opbouwt.

Coriat wil geen militaire actie, maar hij wordt *overruled* op instigatie van Willis en Wyld. Op 19 december 1927 en de daaropvolgende dagen bombarderen RAF-bommenwerpers de 'piramide', en beschieten de omliggende dorpen. De 'piramide' houdt echter stand en in februari 1928 moet er dynamiet aan te pas komen om de top van de 'piramide' te laten verdwijnen. Verdere militaire actie heeft evenmin veel effect, en er is ook geen sprake van weerstand door de Nuer. Echter, na een *cattle raid* tegen de Dinka van

Bor District in augustus 1928 (niet door Lou maar door Gaweir Nuer onder leiding van Dual Diu) slaat de vlam in de pan. Willis, die een algemene opstand van profeten heeft voorspeld, meent er nu een te hebben, en Khartoum stemt in met een grootschalige militaire actie. Hoewel Guek in geen enkele confrontatie met de Britten de wapens heeft opgepakt, of heeft aangezet tot strijd, en in het zicht van Britse troepen opnieuw een verzoeningspoging doet, wordt hij doodgeschoten. Ook doden de troepen dertig familieleden van Guek, confisceren ze al het vee en nemen ze vrouwen en kinderen gevangen. Bovendien misdragen Dinka-manschappen zich door Nuer-vee te verminken, *adding insult to injury*, waarvoor zij niet gestraft worden door hun Britse superieuren. Het is achteraf wrang om te beseffen dat deze manier van ordehandhaving door de Britten (mannen doden, vrouwen en kinderen 'ontvoeren' en vee in beslag nemen) volledig overeenkomt met Nuer- (en Murle-) *cattleraids*.

Alsof het niet genoeg is om onder vals voorwendsel ongewapende mensen met mitrailleurs 'weg te vagen', onder wie een van hun leiders, tonen de volgende citaten (van historicus D. Johnson) het morele peil van het Britse gezag aan:

> *"Gueks lichaam werd van het slagveld meegenomen en bij de Piramide aan de takken van de Boom van Slechte Dingen opgehangen".*

Een door Coriat genomen foto toont een frêle, mager, naakt lichaam hangend in een boom, met de 'piramide' op de achtergrond.

> *"Een souvenir-jager onder de soldaten sneed zijn teelballen af …".*

Een door Eastwood genomen foto toont een ontspannen, tevreden grijnzend blank drietal, met khaki korte broeken en lange witte kousen aan en tropenhelmen op, een sigaretje rokend. Zij houden Gueks visspeer en diens lange pijp - erfstukken van zijn vader, de profeet Ngundeng - in hun handen. Het onderschrift van de foto luidt:

> *"… Wyld, Coriat en Tunnicliffe met Guek's trofeeën, 1929".*
> Alsof het om geschoten wild gaat.

Foto 145

Nuer Settlement 1928. Na de dood van Guek: Wyld, Coriat en Tunicliffe met Guek's erfstukken van Ngundeng (foto's in Johnson 1994. (Copyright Pitt Rivers Museum, University of Oxford (2007.34.3.69)

Foto 146

Gueks lichaam opgehangen in een boom, bij de 'piramide' van Ngundeng, Weidiang, 1928 (Copyright Pitt Rivers Museum, University of Oxford (2007.34.3.67).tif

De enige attributen van een naakt lichaam, de regalia van een in koelen bloede vermoorde 'profeet' worden meegenomen en als oorlogsbuit getoond aan collega's. Zie daar het optreden van het elitecorps van de Sudan Political Service, het corps dat op 'karakter' gekozen wordt uit goede families die goede scholen hebben bezocht en in koloniale oorlogen voor heldendaden worden onderscheiden. Een van die erfstukken van Ngundeng zal trouwens in 2009 nog een politieke rol spelen (zie hoofdstuk 13).

The White Boy's Burden

In het boek over Percy Coriat staan nog meer foto's van het illustere corps districtsbestuurders in de Boven-Nijl. Op een van die foto's zien we een rijtje van vier bestuurders zitten op opvouwbare houten stoelen met linnen bekleding, tropenhelmen op, leren schoenen en kniekousen aan: Tunnicliffe,

Alban, Coriat en Kerr, in 1929. Na de voor hen succesvolle Nuer Settlement campagne zijn ze 'vredesverdragen' aan het sluiten met vóór hen op de grond zittende Nuer-notabelen. Daar zitten de blanke heren dan: "Fiery youthful energy, tempered by an admirable sense of discipline and deference to their chief's views …" (Struvé over Coriat). En hoe oud zijn ze helemaal? In 1922, als Coriat in Ayod gaat wonen, een Nuer-naam krijgt en bekendheid verwerft als danser, is hij 24 jaar. In 1929, tijdens het Nuer Settlement is hij 30 jaar. Als hij in 1932 Nuer-land verlaat is hij 34 jaar. Zo jong, die jongeheren, bijna Corps-studentjes nog.

Precies vijftig jaar later loop ik ook in dat gebied rond, met een Dinka-naam, en dans ik met mijn Dinka-vrienden. In januari 1978, als ik voor het eerst naar Bor kom, ben ik 27 jaar. Ik ben 30 jaar oud als BADA begint en ik 'deskundige' word; 32 jaar in mei 1983 tijdens de muiterij van het leger in Bor, en 33 jaar als ik in 1984 Bor voor het laatst verlaat. Ik ben niet als gezagsdrager door de Britse regering uitgezonden, maar door de Nederlandse regering als (assistent) 'ontwikkelingsdeskundige'. De omstandigheden, de opdracht, de positie – ze zijn nauwelijks te vergelijken. En toch kan ik het niet laten om mijzelf voor te stellen in de positie van Percy Coriat, die in dienst van een hiërarchisch apparaat helemaal alleen in een *court centre* gedropt wordt, en daar zijn werk moet doen, vrienden maakt en omgaat met lastpakken, zo niet tegenstanders. Ik woon daar ook in zo'n *court centre*, met vrienden en lastpakken, en ben ook deel van een groot project. Alleen is mijn missie (gelukkig!) veel vrijblijvender dan die van hem. Ik ben geen gezagsdrager. Ik beleg wel vergaderingen met chiefs, maar die gaan niet over rechtzaken. Ze gaan over waterputten, scholen, landbouwvoorlichting, en uiteindelijk, op hun eigen verzoek, ook over wegenaanleg, en daarbij is wel sprake van een (vrijwillige) bijdrage, maar ze hoeven er niet voor op hun blote knieën.

Coriat is een schakeltje, een pionnetje in het Britse Colonial Office-beleid dat hegemonie over Afrika beoogt, 'van Kaap tot Caïro'. Alle andere belangen, principes en overwegingen moeten daarvoor wijken. Dat soort beleid is, als het eenmaal bestaat, ondubbelzinnig. Het gaat om dat ene, hoogste belang, en nuances zijn ongewenst tenzij die eraan bijdragen om het ideaal sneller of beter te realiseren. Een stijl van beleidsuitvoering ontwikkelt zich, waarbij zo min mogelijk risico's worden genomen. Een stijl die door doorsnee uitvoerders gemakkelijk begrepen kan worden en die ook goed verkocht kan worden aan politici en aan de buitenwereld.

Voor een dergelijk systeem is vernieuwing bedreigend. En vooral vernieuwing van onderaf op basis van pragmatische overwegingen. Beleidsmakers in verre

hoofdkwartieren hebben immers geen kennis van de praktijk. Vernieuwing dient van bovenaf te komen, ingegeven door politiek-strategische overwegingen, en gebaseerd op precedenten. Zo ontwikkelt zich een soort jurisprudentie: in situatie x dient zus of zo gehandeld te worden, op basis van die en die ervaringen daar en daar.

De laagste uitvoerders zijn erop gebrand om nieuwe situaties in te passen in het bestaande systeem, omdat voor nieuwe situaties geen beleid bestaat. Het is voor hen minder riskant om bestaand beleid uit te voeren dan om zelf nieuw beleid te verzinnen. Eigen initiatief kan worden opgevat als gebrek aan respect, of zelfs gebrek aan loyaliteit tegenover superieuren, en tegenover het apparaat. Voor het in twijfel trekken van bevelen, of tegensputteren op basis van vermeende pragmatische overwegingen, geldt hetzelfde. Zulk gedrag wordt opgevat als ongehoorzaamheid, tegenwerking en weerspannigheid, en kan bestraft worden met disciplinaire maatregelen. Een nieuwe visie is alleen aanvaardbaar als deze door de bureaucratische beleidsmolen heen is gegaan, en is vastgelegd in aangepaste beleidsdocumenten. Bovenstaande geldt niet alleen voor het Britse koloniale apparaat, maar voor alle bureaucratieën.

Struvé wil een verandering van aanpak, en Coriat voert dat beleid uit. Als Struvé vertrekt, wordt Coriat niet meer van bovenaf gedekt en beschermd. Als zijn ogenschijnlijk geslaagde aanpak argwaan wekt bij een meer conservatieve baas, gouverneur Willis, kan hij daar niets tegen doen zonder risico te lopen. Hij raakt geïsoleerd, vooral als zijn naaste collega, DC Wyld, dezelfde mening blijkt te hebben als gouverneur Willis. Vanaf dat moment wordt er door het provinciale gezag alleen nog maar naar Wyld, en niet meer naar Coriat geluisterd. Tot twee keer toe wordt Coriat *overruled*, en worden zijn beloften aan de profeten Dual Diu en Guet Ngundeng gebroken.

Een man als Coriat die geïnvesteerd heeft in persoonlijke relaties met de Nuer en zich de taal en de cultuur heeft eigengemaakt, ontmoet hiermee een duivels dilemma. Hij komt voor de beslissing te staan om zich te compromitteren tegenover 'zijn' Nuer – hij is immers hun aanverwant, met bepaalde verplichtingen van loyaliteit – óf tegenover zijn eigen opdrachtgever. Hij kiest voor zijn carrière.

Coriat wordt later bekend als degene die de Nuer getemd heeft – 'who tamed the Nuer'. Na de dood van Guek in 1929 wordt hij overgeplaatst naar het westelijke Nuer-gebied, de provincie Bahr al-Ghazal. Coriats eerste taak in Bahr al-Ghazal is het organiseren van een expeditie om de twee daders van de

moord op District Commissioner Fergusson – twee jaar eerder, in December 1927 – te straffen. Zij moeten publiekelijk opgehangen worden. Hoe gaat dat in zijn werk? Een groot draagbaar schavot wordt per *steamer* aangevoerd en per vrachtwagen naar het dorp van de schuldige vervoerd, waar het vonnis wordt voltrokken op een teken van Coriat. Een van die executies wordt door alle aanwezigen als 'extremely unpleasant' ervaren. De Engelse vrouw van Coriat, Kay, is erbij, en getuigt later over haar man: 'Corry was just green' toen hij van de executieplaats terugkwam. Maar regels zijn regels, en een moord, dat wil zeggen de moord op een Brits onderdaan, moet bestraft worden.

Ik stel me nu voor hoe Coriat zich toen, als 32-jarige, gevoeld moet hebben. Leven en dood van Nuer-mannen lagen in zijn handen – mensen die hem persoonlijk nooit enig kwaad hadden gedaan, integendeel, hem gastvrijheid hadden verleend, en hem een vrouw hadden geschonken! Hoe ga je met een dergelijk dilemma om? Je moet wel een sterk geloof in het Doel en het Gelijk van de Koloniale Onderneming hebben om daar ongetraumatiseerd uit tevoorschijn te komen. Stel je voor dat ik over de rechtspraak zou gaan. Dat ik mensen zou moeten straffen als ze niet mee wilden doen. Ik moet er niet aan denken.

Macht corrumpeert. Jonge mensen op afgelegen posten, die niet veel soortgenoten als klankbord hebben, onvoldoende of verkeerde *feedback* van hun superieuren krijgen en in hun machtsuitoefening weinig tegenstand ontmoeten, kunnen het hoog in hun bol krijgen. Als correctiemechanismes ontbreken, gaan zij aan zelfoverschatting leiden en kunnen ze zich niet meer in bedwang houden, vooral niet in stressvolle situaties. In zulke gevallen ontwikkelen die jongemannen zich als kleine dictatortjes van hun koninkrijkjes, die geen discussie en tegenspraak dulden en verwachten dat hun woord wet is of zou moeten zijn, omdat anderen er niets van snappen. Ik heb die situaties in Afrika meerdere keren meegemaakt, ook tijdens ontwikkelingsprojecten – zie ook het geval van Alexandrine Tinne (Historisch supplement). En, om maar eens een zijstraat in te slaan, wat zegt de auteur Springer over Nederlandse bestuursambtenaren op Nieuw-Guinea in de jaren zestig? "Men vergeet dat bestuursambtenaren op eenzame posten soms met grote moeite hun zelfbeheersing kunnen bewaren als ze een paar jaar moederziel alleen tussen de zwarte naaktlopers zitten" (Springer 2012). Mensen die een goede staat van dienst hebben en die tot grote daden in staat zijn, blijven te lang op één plek, verplichten velen aan zich door hun machtsoverwicht, en vergalopperen zich vervolgens. Het gevaar herkennen, vooral in jezelf, dat is een gave die niet iedereen bezit.

Brits bestuur in Bor en aanloop tot de eerste burgeroorlog

In koloniaal Brits-Afrika besturen jongens zoals Coriat en Wyld de districten, in opdracht van gouverneurs die weer verantwoording schuldig zijn aan de Political Service in de hoofdstad. Jongens van om en nabij de 25 jaar mogen de baas spelen over mensen die zij niet of nauwelijks begrijpen, en met wie zij niet of nauwelijks kunnen communiceren. Hun rol en mandaat zijn vaag omschreven. Ze voeren hun dagelijkse taken uit naar het hen goeddunkt. Sommigen zijn bekwaam; anderen zijn middelmatig of incompetent. En geen van allen beschikt over voldoende middelen om er echt iets van te maken. Stel je voor dat het Nederlandse project, dat in nogal wat opzichten superieur was aan het lokale gezag, alle macht in handen zou hebben in Bor en omgeving, en het mandaat zou hebben om medewerking van de lokale bevolking af te dwingen. Ik weet zeker dat er (in de beginjaren van het project) machtsmisbruik en 'incidenten' zouden hebben plaatsgevonden, die absoluut niet door de beugel konden – als er niet een ervaren, competente projectmanager de scepter over de Nederlanders had gezwaaid, en als er geen *countervailing power* in de steden Bor en Juba zou zijn geweest bij wie het lokale projectpersoneel zich kon beklagen.

De eerste 'ontwikkelings'-activiteiten in Bor District worden niet ondernomen door het Britse bestuur, maar door Archdeacon Shaw van de Anglicaanse missie in Malek, ten zuiden van Bor. Hier wordt de eerste goed geoutilleerde gezondheidspost gesticht (1914) en opent de eerste lagere school van de provincie haar deuren. Het burgerlijk bestuur doet weinig, tot de periode 1946-1955 als Major Cumming (Kerkuei) Commissioner van Bor District is. In die periode functioneren een gezondheidsdienst en een veterinaire dienst. Bor Hospital wordt gebouwd (1955); in Bor Town worden twee scholen geopend (1953/55, 39 jaar na de school in Malek!) en de wegen worden verbeterd onder leiding van Cummings chauffeur. Sommige diensten breiden zich uit naar omliggende *court centres.* Dit alles vijftig jaar na de koloniale bezetting van Bor District[13].

Voordat het zo ver is, moet eerst afgerekend worden met de Murle (Beir), die in Pibor District ten Oosten van de Pengko Plain wonen. Het is vooral vanwegede Murle dat de Dinka in 1906 het Britse bestuur (inspector Jennings-Bramly) in Bor verwelkomen. Zij zijn gaarne bereid om het Brit-

13 Wel ondernemen de Britten in deze periode een studie naar de mogelijkheden van het Jonglei-kanaal, in het kader van het Equatorial Nile Project. Het onderzoek werd uitgevoerd door het Jonglei Investigation Team.

se bestuur te aanvaarden en belasting te betalen in ruil voor bescherming tegen de Murle. Want in tegenstelling tot de 150 km noordelijker levende Nyarweng- en Hol- Dinka die jaarlijks slachtoffer worden van Nuer-*cattle raids*, worden de Bor-Dinka bijna jaarlijks overvallen door de Murle. De tweede militaire actie die de Britten tegen de Murle ondernemen - de zogenaamde Second Beir Control (1912) vanuit drie richtingen: Mongalla, Bor en Akobo - eindigt met de onderwerping van alle Murle-chiefs. Er vinden geen aanvallen meer plaats tot in de jaren dertig en vijftig. Een tijdje staat Bor District bekend als "the most advanced district of Upper Nile Province" (JIT 1954) – tot halverwege de jaren zestig en de jaren zeventig als de burgeroorlog, nieuwe Murle-*raids,* overstromingen en cholera epidemieën Bor District ver terugwerpen.

Het Bor District van de jaren vijftig is een uitzondering, want alles bij elkaar genomen was het Britse beleid in het zuiden geen succes. Sommige gebieden waren slechts nominaal onder Brits bestuur; sommige stammen werden nooit onderworpen en betaalden ook geen belasting. De opbrengsten van Zuid-Soedan waren zeer gering; er was nauwelijks sprake van handel en bovendien (voor wie dat belangrijk vindt) produceerde de missie weinig bekeerlingen - in Malek de eerste, John Thor, pas na 10 jaar! Er was ook nauwelijks sprake van onderwijs en de grief van zuiderlingen tegen de Britten betrof vooral het feit dat ze nauwelijks moeite hadden gedaan om Zuid-Soedanezen op te leiden.

In de jaren veertig worden verschillende comités gevormd om over de onafhankelijkheid van Soedan te praten, maar in geen van die fora doet het Zuiden mee. In 1948 wordt tot eenheid van het land besloten. Opmerkelijk genoeg wordt tegen dit beleid protest aangetekend door de Britse bestuurders in het Zuiden. In 1953 wordt een Anglo-Egyptisch Verdrag getekend waarin gesproken wordt over zelfbestuur als een stap naar zelfstandigheid. Hiermee wordt het zuidelijke bewustzijn aangewakkerd en een beweging om erkenning begint georganiseerde vormen aan te nemen. Allerhande grieven komen naar boven: dat de zuiderlingen niet voldoende betrokken waren bij het beslissingsproces dat tot zelfstandigheid zou leiden, dat in de constitutionele opzet niet genoeg erkenning van een zuidelijke identiteit was opgenomen, dat het Zuiden politiek ondergeschikt is en door het Noorden gedomineerd zal worden. In de aanloop naar onafhankelijkheid bevestigen tal van incidenten dat hun vrees bewaarheid wordt. Om maar een voorbeeld te noemen: de aankondiging van de soedanisering van 800 posten - ook die in het Zuiden - die eerder door kolonialen waren bezet: hiervan worden slechts vier (inferieure) posten aan zuiderlingen toegewezen. Dit leidt in 1953 tot

een opstand in het Zuiden, die beschouwd wordt als het begin van de burgeroorlog tussen Noord- en Zuid-Soedan. Het dekolonisatieproces is mislukt. Op 1 januari 1956 wordt de onafhankelijkheid van Soedan uitgeroepen.

Paul Howell, Brits ex-koloniaal bestuurder in Soedan, auteur van een studie over het Nuer-gewoonterecht, een van de leiders van het Jonglei Investigation Team en ook mede-auteur van het boek The Jonglei Canal: Impact and Opportunity (1988), vertelde mij een anecdote over het proces van "soedanisering", dat hij zelf had meegemaakt. Op een bepaald ministerie moest een Soedanese minister aangewezen worden, maar wie van de Soedanese klerken op het ministerie te kiezen, welk criterium voor die keuze te hanteren? Uiteindelijk werd, om maar een meetinstrument te hanteren, een type-test gehouden: degene die het beste kon typen werd minister!

En dan breekt de verwoestende burgeroorlog uit, die zo veel leed heeft veroorzaakt en schade heeft aangericht in Zuid-Soedan, het Boven-Nijlgebied niet uitgezonderd. De oorlog duurt van 1956 tot 1972, bijna een generatie lang.

Interbellum

Met het verdrag van Addis Abeba in 1972 komt een einde aan de eerste burgeroorlog tussen het Noorden en het Zuiden. Nimeiri is intussen President van Soedan, sinds 1969. Zuidelijk Soedan verwerft autonomie en ontwikkelt zich, zowel politiek als economisch, met steun van veel donoren. Er bestaat een democratisch staatsbestel en er worden verkiezingen gehouden. Zuidelijke regeringen wisselen elkaar af, en langzaam bouwt zich een civiel bestuur op. Abel Alier wordt benoemd tot eerste President van de autonome Zuidelijke High Executive Council in Juba.

Al snel kondigt zich een politieke controverse aan, in de vorm van de weerzin van Equatorianen onder leiding van Joseph Lagu (die Alier zal opvolgen) tegen de 'dominantie' van Dinka's in het bestuur van zuidelijk Soedan sinds de Addis Abeba-overeenkomst. Voor die tijd waren het eerder de Equatorianen die in het bestuur van zuidelijk Soedan dominant waren. Het was Brits koloniaal beleid geweest om de Niloten hiervan uit te sluiten, zo ook de Dinka's die de grootste bevolkingsgroep in Zuid Soedan vormen (Johnson 2003). Sinds de eerste zuidelijke regering neemt het aantal Niloten (Dinka, Nuer, Shilluk, Annuak) in het bestuur toe, maar de Dinka's treden in geen enkel opzicht op als eenheid, politiek noch in het leger. Ze zijn altijd verdeeld

geweest. Zij waren in alle politieke partijen vertegenwoordigd en bevonden zich aan alle kanten van het politieke spectrum, zowel als voor- en als tegenstanders van andere Dinka-politici.

Echter, tijdens Alier's laatste regeerperiode benoemt hij een relatief groot aantal Dinka-ministers, eerder om zijn grootste politieke tegenstanders aan zich te binden dan uit etnische motieven. Maar vanaf dat moment wordt er gesproken van 'Dinka-dominantie' of 'Dinka integrity (front)'. Dit wordt zowel door Nimeiry als door Lagu als een politiek gevaar beschouwd. Joseph Lagu was militair leider van Anya-nya, de guerillabeweging tijdens de burgeroorlog van 1956-1972. Na de vrede van Addis Abeba bleef hij aanvankelijk op de (politieke) achtergrond, maar door de vermeende Dinka dominantie in de regering Alier wordt hij door Nimeiry (voor een tweede keer) als opvolger van Alier benoemd. Later sluit hij zich ook aan bij Nimeiry's besluit om het Zuiden te herverdelen in drie regio's, in de hoop om hiermee meer macht voor Equatoria te verkrijgen. Zoals hierna zal blijken heeft hij hiermee, bij wijze van spreken, zijn ziel aan de duivel verkocht.

De opdeling van zuidelijk Soedan in drie regionale eenheden, elk met een regionale regering, en daarmee de bevordering van verdeeldheid in het Zuiden, vindt plaats in 1983. Zoals in het volgende hoofdstuk duidelijk wordt vinden er meer gebeurtenissen plaats in 1983, wat het einde van het *interbellum* in zal luiden, het begin van een nieuwe burgeroorlog, en het vertrek van de Nederlanders uit Zuid-Soedan.

8
De val van het Paradijs

"An unfortunate little incident"

In 1976, als Ilaco naar Bor komt, is kolonel John Garang daar commandant van het Soedanese leger, Bataljon no 105. In Bor vindt de ontmoeting plaats tussen Garang en Hans Grützmacher, de manager van de Nederlandse projecten. John en Hans zijn de grootste persoonlijkheden van Bor. Terwijl John beschikt over de macht om het in Bor wie dan ook lastig te maken, beschikt Hans over een niet onaanzienlijke logistieke macht. De Nederlandse onderneming wordt gevoed door verbindingen via de lucht, per radio en over de weg met de buitenwereld waar alle voorraden vandaan komen. John leidt zijn troepen met straffe hand; Hans runt zijn project als een plantage. Voor John heeft iedereen, inclusief elke Nederlander, respect. Hij is idealistisch en charismatisch.

Bor is, na een lange burgeroorlog, in opbouw. Er zijn regeringsdiensten opgericht en ambtenaren benoemd, maar dat is dan ook alles. Hans weigert stelselmatig de logistieke diensten die hem door heel Bor gevraagd worden. Hij weet dat als hij daarop ingaat de situatie onhandelbaar zal worden. Ook John heeft hulp nodig. Dit zou tot een onaangename situatie kunnen leiden. Maar beiden zijn in land- en tuinbouw geïnteresseerd, en dit schept een band. John laat de afhankelijke aanhang van zijn troepen (vrouwen, kinderen, prostitués) graan en groenten verbouwen en introduceert een nieuwe sorghumvariëteit op de oeverwallen van Bor. Hans is een fanatieke tuinier, die pinda's plant die in Bor tot dan toe onbekend zijn, maar gretig worden overgenomen. De twee mannen krijgen respect voor elkaar. De dienst die uiteindelijk door Hans aan John wordt verleend is niet gering: de verplaatsing van de kazerne uit de stad Bor naar een terrein een paar kilometer verderop, genaamd Malualcat.

John heeft een goede opleiding genoten en zijn baas, President Nimeiri, stuurt hem naar de Verenigde Staten om verder te studeren. Hij vertrekt met zijn gezinnetje en promoveert aan de Iowa University op een proefschrift

over de economische ontwikkeling van Zuid-Soedan. Hij is afwezig als de politieke situatie tussen het centrale gezag in Khartoum en het Zuiden dramatisch escaleert met het uitroepen, door dezelfde Nimeiri, van de eenheidsstaat Soedan, wat een einde maakt aan de zo zwaar bevochten autonomie van het Zuiden. In snel tempo verzieken de verhoudingen tussen het Noorden en het Zuiden, ook door de vondst van olie in het Zuiden (door Total en Chevron), door het uitroepen van de Islamitische wetgeving in heel Soedan, en ook door de negatieve gevolgen van de aanleg van het Jongleikanaal. In 1983 is het onrustig; er vinden schermutselingen plaats aan de grenzen tussen Noord en Zuid Soedan. Er opereren daar *warlord* legertjes, o.a. Anyanya II, genoemd naar het rebellenleger uit de eerste burgeroorlog dat nooit heeft ingestemd met de Addis Abeba-akkoorden uit 1972. In Bor is nu een zekere Kerubino Kuanyin legercommandant. Hij is een militair die zich in moreel, sociaal en intellectueel opzicht in de verste verte niet met John Garang kan meten (militair wel). Geruchten doen de ronde dat hij de soldij van zijn troepen verduistert. In mei komt John met zijn gezinnetje terug uit de VS "op vakantie". Zijn geboortedorp, Wankulei in Kongor district, ligt 100 kilometer ten noorden van Bor. Zijn kinderen, goed doorvoed, dragen *sneakers*, rijden in Bor rond op Amerikaanse fietsjes, spreken Amerikaans Engels, en zijn om al die redenen een bezienswaardigheid.

Het broeit, ook in Bor. Er heerst een nerveuze stemming, maar de Nederlandse kolonie weet niet precies wat er aan de hand is, en er is niemand die het ze openlijk vertelt. Er is een gezagsdrager uit Bor die enkele malen aarzelend is begonnen over een mogelijke evacuatie van Nederlandse gezinnen "als het hier gevaarlijk wordt". Niemand reageert erop en er zijn op dat moment ook geen Nederlanders met goede contacten in Bor en Juba. Doktor Hans (Grützmacher) is er niet meer, "jonge Hans" (Bonarius) van BADA is ook vertrokken, en zijn opvolger is in Nederland. Ik ben ook een halfjaar weg geweest, en als ik terugkom in Bor merk ik onmiddellijk dat er iets in de lucht hangt. Ik ben nog maar nauwelijks aangekomen of Jereboam Macuor, de apotheker en bibliofiel, laat mij roepen om bij hem langs te komen in het enige stenen huis buiten de stad, op de kruising naar Malualcat. Hij legt mij de politieke situatie uit en vertelt in bedekte termen dat het leger weleens in opstand zou kunnen komen en dat hij ernstige gevolgen voorziet. Als het tot gevechten komt, ligt zijn huis in de vuurlinie. Of ik om die reden zijn collectie boeken over wil nemen en bewaren. Hij veronderstelt dat het bij ons op de compound veiliger is, en dat ik er goed voor zal zorgen – als enige lid van zijn omvangrijke bibliotheek.

17 mei 1983 is voor mij het begin van het einde van het paradijs. Ik word die dag vroeg wakker van het geluid van geweervuur uit de richting van Malualcat. Het geratel van artillerie komt steeds dichterbij. Ik hoor ook zware voertuigen en ineens klinkt er een golf van geschreeuw vanaf de kant van de airstrip. Het is nog niet echt licht, het schemert. Ik kleed me snel aan en ga naar buiten om poolshoogte te nemen. Ik kan nog niet veel zien. Er komen mensen aanrennen, over de compound, door de tuinen, roepend. Ik weet niet wat er aan de hand is, maar mijn hart klopt in mijn keel. Ik herken huispersoneel en arbeiders uit Dar-es-Salaam. Dar-es-Salaam is de nederzetting van projectpersoneel, aan de andere kant van de compound en de weg, niet ver van de airstrip. Ze buitelen als het ware over het bruggetje mijn tuin in, komen opgewonden aangehold en roepen met grote ogen, in paniek: "Het leger, het leger … ze schieten in het wilde weg!".

Ze zijn zonder zich te bedenken gevlucht, weg uit hun schamele hutjes, door de drains waarmee het terrein is omgeven, de hele compound over, naar mijn huis, zo ver mogelijk weg van de airstrip. Er komen er steeds meer, mannen, vrouwen, kinderen. Eerst jammerend, maar als er geen berichten over slachtoffers zijn, wordt iedereen kalm. Het is intussen licht geworden. Het schieten wordt minder. Wat zouden die militaren doen? Waar komen ze vandaan? Ik weet het niet en de vluchtelingen weten het ook niet, of zijn te opgewonden om het te vertellen.

Het duurt even voordat we in de gaten krijgen dat dit niet het bataljon uit Malualcat is, maar dat het leger uit Juba is gekomen om Bor aan te vallen. Later begrijp ik dat ze al in Malualcat zijn geweest maar de legerplaats verlaten hebben aangetroffen. Bataljon 105 heeft zich in de richting van de stad Bor begeven. Ik zal later horen waarom ze zich niet vanuit Malualcat hebben verdedigd. Er ligt daar 90 ton dynamiet opgeslagen die Total er in bewaring heeft gegeven. Explosieven worden gebruikt bij de prospectie naar olie. Als dat spul ontploft zou zijn, dan waren van iedereen in de wijde omgeving de trommelvliezen geknapt.

Wat te doen? Ik besluit de mensen wat te eten en drinken te geven; ze zijn tenslotte uit hun huizen verdreven, en het ziet er niet naar uit dat ze er gauw weer zullen terugkeren. In een grote aluminium ketel zet ik thee, met een hoop suiker erin. Als ik ze later weer zie, komen ze daarop terug – die warme, sterke, zoete thee die ze de kracht had gegeven om een kilometer of twintig naar de dorpen op het platteland te lopen. Het wordt zowaar knus bij het huis, maar wat gebeurt er verderop? Ik ga kijken, en neem contact op met de andere Nederlanders. De gezinnetjes met kinderen lopen zenuwachtig en

handenwringend heen en weer. Niet dat er paniek is, maar niemand weet precies wat er moet gebeuren. Ik loop richting de uitgang van de compound. Het schieten is opgehouden. Op en langs de weg is het uitgestorven. Bij de airstrip zie ik veel activiteit; het leger uit Juba heeft zich daar kennelijk geïnstalleerd. Er komen vanaf de airstrip een paar militaire vrachtwagens aanrijden. Ze zittten vol met zwaarbewapende militairen, en rijden langs onze compound richting Bor. Ik kijk ze na.

Ineens klinkt er, ongeveer een halve kilometer verderop, een enorme explosie. Ik zie een vuurflits en een inktzwarte rookpluim vanuit een van de vrachtwagens omhoogstijgen. Vanuit een drain is er door het 105-de bataljon met anti-tankgeschut op een van de vrachtwagens geschoten. Het voertuig explodeert. Ik zie dode lichamen die over de zijkanten van de truck hangen en naar beneden vallen. Daarna weer stilte, een onwezenlijke stilte. Ik schrik me rot van het plotselinge inferno, en loop hard weer naar huis. Hadden ze gedacht dat ze met twee trucks soldaten Bor in konden nemen? Kennelijk wordt Bor verdedigd, en verschuilen de verdedigers zich in de drains van onze velden. Ze hebben daar een prachtige dekking – het zijn loopgraven, als het ware. Mijn gasten zijn er nog, maar beginnen steeds angstiger te worden. Er wordt druk overlegd.

Een paar uur later begint de mortierbeschieting van Bor, die 75 slachtoffers zal vergen. Weet ik veel wat mortieren zijn. Maar dat wordt snel duidelijk. Het is geschut met projectielen bestaande uit scherven metaal. Als ze doel treffen, exploderen ze. De scherven vliegen dan alle kanten op. De lancering vindt met tussenpozen vanaf de airstrip plaats. Een doffe knal, en dan begin je vanzelf te tellen. Maar wat duurt het lang voordat ze ergens inslaan! Volgens onze inschatting worden ze zowat recht de lucht ingeschoten. Een projectiel slaat aan de rand van de compound in. Een ander landt boven op de grote, metalen Nissen hut die als veestal dienstdoet. De granaat is precies door het luchtrooster naar binnen gevlogen en daar ontploft. Van binnenuit (zien we later) ziet de Nissen hut eruit als een vergiet. We zien uit de verte dat de stalknecht onze projectkudde koeien behoedzaam in veiligheid brengt. De opperstalmeester M. D. wordt vlak daarbij door een stuk metaal getroffen en overlijdt ter plaatse. Je hoeft geen militair te zijn om door te hebben dat ze niet kunnen richten met dat geschut. Des te gevaarlijker.

Onze zorg is die andere Nederlandse compound, waar de Nederlanders van het Wegenonderhoudsproject van De Groot wonen. Die compound ligt ook vlak bij de kruising in Malualcat, dicht tegen Bor aan waar de mortiergranaten naartoe geschoten worden. Een paar uur later vragen wij om toestemming

om die andere Nederlanders op te mogen halen. Er wordt een pauze in de bombardementen ingelast. Het gaat om drie gezinnen. Een daarvan is Rinus Katgert met zijn vrouw, de ander is de heer Fieman met vrouw en baby, en er is nog een Nederlands gezin met drie kinderen. Op de weg staat nog steeds de uitgebrande vrachtauto.

Rinus Katgert komt met het volgende verhaal. Als monteur heeft hij altijd al met het leger te maken gehad. Met frisse tegenzin repareert hij af en toe auto's van de militairen, die immers bijna zijn buren zijn. Kerubino heeft zich altijd voorgedaan als vriend, net zoals John Garang in het verleden. Vroeg die ochtend wordt Rinus door gebons op de deur gewekt, en in de deuropening staat Kerubino, in volle wapenuitrusting. Hij wil een project-Toyota. Rinus weigert humeurig, zoals zijn gewoonte is. Maar de commandant heeft geen tijd voor onderhandelingen en ontgrendelt een automatisch wapen en bedreigt hem *at gunpoint*. Daarop gooit Rinus hem een bosje sleutels toe. Tegen de avond is de commandant met een gele Toyota in noordelijke richting vertrokken – vreemd genoeg heeft het leger de stad niet omsingeld. De gele Toyota wordt ongeveer honderd km verderop teruggevonden, met een lege benzinetank. De Nederlanders worden later van collaboratie met de muiters beschuldigd, vanwege die gele Toyota. John Garang is die nacht met zijn gezinnetje vanuit Bor in een auto van het ziekenhuis in dezelfde richting vertrokken.

Intussen zijn mijn bezoekers via mijn achtertuin naar de dorpen gevlucht. De Nederlanders zijn in een van de huizen bij elkaar gekropen. Dat huis wordt het veiligste geacht voor rondvliegende kogels. We verzamelen ook hoogstnoodzakelijke dingen voor een eventuele evacuatie – paspoorten, water en brandstof. En dan volgt een moeilijke beslissing. De honden! Wat moet er met de honden gebeuren als we gaan vluchten? De Nederlanders en hun honden! Er komt bijna ruzie van. Voorlopig worden ze opgesloten in een leeg huis. Uit de diepvries wordt bevroren vlees gehaald en daar achtergelaten.

In het Guesthouse heeft zich dan al een ander drama afgespeeld. Daar wonen een monteur, een stagiaire en Arthur, de corpulente, Engelse boormeester. Bij het begin van de mortierbeschieting gaat er in het Guesthouse het gerucht dat "iedereen" gedood zal worden en "alles" kapotgeschoten zal worden. Ze springen in paniek in een auto, inclusief de twee Keniase koks, en slaan op de vlucht. Bij de airstrip worden ze door het leger tegengehouden. Iedereen moet plat op zijn buik. De Kenianen worden van spionage beschuldigd en afgeranseld. We hebben ze later ontzet, maar het heeft weinig gescheeld of ze hadden het er niet levend van afgebracht. En het hondje Blackie, van

dat gezinnetje met de kleine Caroline, blijkt ook in de vluchtauto te zitten – het hondje wordt sinds de ochtend al vermist. Ze spelden Caroline allerlei praatjes op de mouw, dat Blackie bang was van het geschiet en zich in het bos verscholen heeft. De vluchtauto komt veilig aan in Panyagoor, het UNDP-zusterproject, ten oosten van Kongor. Alle vluchtelingen worden vandaar op een vliegtuigje naar Khartoum gezet.

Wij hebben enkele keren radiocontact met de Ambassade in Khartoum en stellen hen op de hoogte van onze benarde situatie. In Khartoum hebben ze uiteindelijk veel meer inzicht in de hele politieke en militaire situatie, en Ian de Jong, Tijdelijk Zaakgelastigde, schijnt er alles aan te doen om het legerhoofdkwartier in Khartoum op de hoogte te brengen van onze aanwezigheid in de vuurlinie in Bor. Veel buitenlanders in Soedan hebben de radioberichten ademloos beluisterd. Elk uur nieuws van het front. Een dag later komt er een benauwd bericht uit Khartoum door, van Arthur, de boormeester: dat hij in de haast zijn kunstgebit vergeten is; het zit in een glaasje water naast zijn bed ….

Intussen leven wij met de Nederlandse kolonie in dat ene huis op de vloer, de veiligste plek tegen kogels, want er wordt nog steeds geschoten. Ook 's nachts kan er ineens een salvo uit een machinegeweer klinken. Waarom? Waarop? Waarschijnlijk zijn die soldaten 's nachts gewoon bang, beelden ze zich in dat er gevaar dreigt, en beginnen ze dan, ontwakend uit een boze droom, op spoken te schieten. Je went eraan. Als het schieten begint, bukken en verschuiven we een beetje van het raam weg en gaan we gewoon door met spelletjes om de kinderen zoet te houden. We wachten, maar waarop? We kunnen geen kant op. Die nacht zijn Achol Nai en zijn vrienden bij mij langsgeweest, maar ik was er niet. Ze hebben vanuit Anyidi het geschut gehoord en ooggetuigenverslagen van vluchtend project-personeel gehoord. Ze zijn er klaar voor om ons veilig naar Anyidi mee te nemen.

De volgende ochtend zien wij over de weg uit Bor twee auto's met witte vlaggen aan komen rijden. De gewapende macht, politie en gevangeniswezen geven zich over aan het leger op de airstrip. Dan trekt het leger de stad in. De meeste bewoners zijn dan allang gevlucht; Bor is bijna uitgestorven. Ook bataljon 105 is al naar Panyagoor vertrokken. Twee dagen later reist John Garang vanuit Panyagoor door naar Ethiopië. Hij schrijft een aantal brieven om bekend te maken wat de situatie is. Die brieven worden vanuit Panyagoor met de diplomatieke postzak van de UN naar Khartoum vervoerd en daar gepost, vertelt Philip mij later. De "opstand" moest niet op 17 mei beginnen, maar was gepland voor 15 augustus. Kerobino heeft roet in het eten gegooid,

misschien omdat hij in het nauw zat bij zijn eigen troepen vanwege de verduistering van hun soldij. Hij geeft daarna het hoofdkwartier in Juba de schuld, en negeert hun bevelen[14]. John Garang is niet goed voorbereid. Hij heeft zijn gezin niet eens fatsoenlijk onder kunnen brengen. Maar als Bor "in opstand is gekomen" (je kunt ook zeggen: door het nationale leger is aangevallen), muiten ook andere garnizoenen, en daarmee is de opstand een feit. In Ethiopië verwerft John de leiding en worden de SPLM en de SPLA opgericht.

Een nieuwe burgeroorlog is begonnen, en wij hebben het begin ervan meegemaakt. Ook Akuot Atem, de ex-Minister die mij in Khartoum zo behulpzaam is geweest met het verkrijgen van Drilling Rig no 16, is bij de opstand betrokken, maar aanvaardt het gezag van John Garang niet. Hij komt eind 1984 al om in een veldslag tussen Anyanya II en de SPLA - hetzelfde lot dat in 1999 ook Kerubino treft. Akuots kromme Engelse pijp wordt op het slagveld teruggevonden. In de beweging zit ook Martin Majer, die Member of Parliament is voor Bor South. Hij komt uit Anyidi; zijn kinderen zitten er op school. Af en toe kwam hij mij bezoeken en bleef hij overnachten in mijn huisje in Anyidi. Hij was jurist. Veel later in de oorlog, in 1997, zal hij onder duistere omstandigheden "in gevangenschap van de SPLA" omkomen. John Garang en Philip Thon zijn dan op reis naar Nederland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten om hulp voor de beweging te zoeken. In London worden zij met de dood van Martin geconfronteerd. Later zal Philip, als hij in Bor gouverneur van Jonglei state is, Martin Majer officieel herdenken als martelaar van de onafhankelijkheidsstrijd, tijdens de verjaardag van het Comprehensive Peace Agreement in 2007. Bij die gelegenheid overnacht Philip in Anyidi in *pande* (het huis van) Tong Mabior, en geniet er van de schaduw van de enorme uitheemse (Aziatische) bomen. Die bomen bij mijn huis hebben alle strijd en drama's overleefd. Ze staan er zelfs nog in 2015 als ik Anyidi bezoek.

's Middags landt er op de airstrip een enorme Hercules. Zo'n groot vliegtuig landt er zelden. Waarschijnlijk brengt het nieuwe versterkingen. Samen met een paar anderen sta ik op het terras van ons gemeenschapshuis, als we vanachter het huis een jongen aan zien komen sluipen met een geweer. Hij ziet ons niet; wij staan wat hoger en kijken door het muskietengaas op hem neer. Maar opeens merkt hij ons op, schrikt zichtbaar, richt zijn geweer op ons en roept iets, met rooddoorlopen, uitpuilende ogen: "hennup". Gedwee

14 De officiële versie is dat Battallion 105 muitte omdat zij dreigden ontwapend te worden en naar Noord-Soedan te worden overgeplaatst.

steken we onze armen in de lucht. Dan komt er een oudere soldaat die de jongen kalmeert, en ons toeknikt. We zien ineens overal sluipende militairen die onze compound komen verkennen. Even later klinkt er geronk, en draait er een enorme zandkleurige tank het terrein op. Zo'n tank heb ik in Bor nog nooit gezien – hij is met de Hercules meegekomen. Het voertuig stopt, en tergend langzaam draait het zijn loop steeds verder naar ons huis toe. Net zijn wij aan een bange kindsoldaat ontsnapt of wij kijken in de loop van een tank die op ons gericht staat en niet meer verder draait. Even denken we dat dit het genadeschot zal worden. Maar het gebrom houdt op, en de gevechtskoepel gaat open. Er komt een nette, Arabische generaal naar buiten die voor ons salueert. Heeft Ian de Jong die hier weten te krijgen? De man maant ons om niet bang te zijn. "It was just an unfortunate little incident", zo kwalificeert hij de muiterij en de inname van Bor, "it is all over now". Alles voorbij. Maar wij kunnen nog niet vermoeden dat wat zojuist is begonnen, pas twintig jaar later voorbij zal zijn, na twee miljoen burgerdoden.

De volgende dag komt Kees uit Malek opdagen. Als de troepen in de nacht van de zeventiende optrekken naar Bor, komen zij eerst langs Malek. Mensen springen daar van schrik de rivier in en zwemmen naar de overkant. De militairen gaan tekeer, maar laten Kees uiteindelijk met rust. Toch is het een traumatische ervaring geweest en hij komt bij mij op de compound in Bor wonen. Ook de arbeiders komen langzamerhand weer terug.

Manuel, onze twee meter lange kok, komt bij me met een verhaal. Toen het geweld uitbrak en iedereen in paniek vluchtte, is zijn oude moeder achtergebleven in een hut in Dar-es-Salaam. Sindsdien is niemand teruggeweest. Ook nu durft niemand in de buurt van de airstrip te komen waar de opgewonden, schietgrage bezettingsmacht nog steeds verblijft. Met tranen in zijn ogen vraagt Manuel zich af of ze nog zal leven. Ik aarzel geen moment. We binden een witte handdoek om een stok, zoals we de anderen de dag ervoor hebben zien doen, en rijden in de auto langzaam het dorpje in. Het is er een chaos. Alles is aan flarden geschoten, sommige hutten zijn verbrand, en ik vrees het ergste. Manuel en zijn buurman gaan het hutje binnen, en even later komen ze naar buiten met het lichaam van de stokoude, eveneens twee meter lange moeder, met slaphangende lange armen en benen en grijs haar – ze is ook nog blind. Ze wordt voorzichtig op de auto geladen, we rijden weer terug de compound op en als we buiten schootsafstand van de airstrip zijn stop ik: ze leeft nog. Toen de militairen kwamen en hun geweren op de hutten leegschoten, was ze op de grond gaan liggen en alle kogels waren over haar heengevlogen. Ze was stil blijven liggen, tot dit moment toe. Manuel omhelst haar

huilend en lachend tegelijkertijd. We nemen haar mee naar het dorp, waar ze later vredig is gestorven.

Een paar dagen later komt Tijdelijk Zaakgelastigde Ian de Jong met het ambassadevliegtuig naar Bor met … Arthur, de *drill-master* en Blackie. Dan pas ontlaadt zich bij ons de spanning. Ian de Jong is goed opgewassen tegen de situatie. Hij verzamelt ons om zich heen, en zegt: "Ik was in Beirouth tijdens de beschieting van de ambassadewijk – ik weet precies hoe jullie je voelen". Enfin, de vrouwen en kinderen vertrekken met hem naar Khartoum, en komen voor het merendeel later ook weer terug, worden daarna weer geëvacueerd en komen weer terug, tot de definitieve evacuatie van alle Nederlanders een jaar later.

Direct na de inname van de stad vindt er in Bor een vergadering plaats met alle hoogwaardigheidsbekleders. Namens de Nederlandse projecten ben ik daar aanwezig samen met de heer Fieman (toen Ilaco *farm manager*). Provinciale (ex-)Commissioners en andere bestuurders geven *acte de présence* (voor zover ze niet gevlucht zijn). Abel Alier is er ook. De sfeer is bedrukt. Er wordt besloten om te proberen het gewone leven weer zo goed mogelijk op te pakken. Omdat bij onze projecten honderden mensen betrokken zijn, kunnen wij goed bijdragen aan de stabiliteit. Er moet een *modus vivendi* met het leger gevonden worden, maar daar zal de Commissioner zich mee belasten. Behalve dat deze Commissioner veel van drank houdt, is hij ook regeringsgezind. Enige tijd na de inname van de stad in mei zit ik in de tuin van deze Commissioner, met de Nuer Michael Mario Kong, en de opperbevelhebber van de bezettingstroepen, Dominic Cassiono. De Nuer zit met de kolonel te slijmen. Het is nog vroeg, maar hij heeft al heel wat bier op, van het merk D.A.B.

> "You see, Tong Mabior, you know Dinkas. You know what Dinkas are?"
> "…".
> "You see this bottle with D.A.B.? It means Dinkas Are Bad". Proestend van het lachen.

Ik ben geraakt door deze uitspraak. Ik zie ineens heel scherp alle tegenstellingen voor me: Noord-Soedan en Zuid-Soedan, Nilotische regio's en Equatoria, Nuer en Dinka. Het gesegmenteerde land is een vat vol tegenstellingen. En de Dinka's, de grootste, en bestuurlijk dominante bevolkingsgroep in het zuiden, worden door velen gehaat, wat overigens niet ongewoon is in een egalitaire samenleving waarin dominantie altijd omstreden is.

Voor mij is de Nuer-Dinka-tegenstelling de meest schokkende, omdat er geen noemenswaardige culturele verschillen tussen de twee ethniciteiten bestaan – verschillen die wel bestaan tussen de Nuer/Dinka en de Equatorianen. De Nuer-Dinka-rivaliteiten zijn van buitenaf aangewakkerd. Zoals we zagen in hoofdstuk 7 werden de Nuer en de Dinka door de Engelsen tegen elkaar uitgespeeld. In Anyanya, het rebellenleger tijdens de eerste burgeroorlog overheersen Equatorianen (Joseph Lagu), maar Abel Alier is de diplomaat die de oorlog weet te beëindigen. Hij wordt vice-president en regeringsleider van het Zuiden. Maar Joseph Lagu kan dit moeilijk accepteren, en zorgt ervoor dat hij in een volgende regering zelf aan de macht komt. Aan het begin van de opstand gokt hij op het Noorden, maar met de opkomst van John Garang is zijn rol uitgespeeld. Gedurende de laatste oorlog groeit een conflict tussen de twee 'doctors', dr John Garang en dr Riek Machar, respectievelijk Dinka en Nuer, een conflict dat voor Bor desastreus zal uitpakken (zie hoofdstuk 9).

In mei 1983 herstelt de rust zich in Bor, terwijl een guerillaleger zich in Ethiopië voorbereidt op de bevrijding van Zuid-Soedan. Wij besluiten door te gaan. We hebben geen idee hoe lang dit zal gaan duren.

Cattle raid op Anyidi

In juli 1983 vinden er in de dorpen bij Bor gebeurtenissen plaats waar ik nauw bij betrokken ben. Mijn betrokkenheid is een logisch gevolg van wie ik daar ben, hoe ik mij voel en waar de loyaliteiten in mijn leven dan liggen, kortom mijn identiteit als Tong Mabior – *honi soit qui mal y pense*.

Veeroof of *cattle raiding* is onder pastorale volken in dit deel van Afrika gewoon, tenminste, in tijden van zwak overheidsbestuur. In het vorige hoofdstuk zagen we al hoeveel moeite de Britten hadden met de beteugeling van de roof van Dinka-vee door de Nuer. De Nuer hebben altijd de gewoonte gehad om veeverlies door runderpest te compenseren door veeroof en daarmee hun kuddes, en dus hun voedselvoorraad en families, aan te vullen en uit te breiden. De Dinka waren bijna altijd het slachtoffer. De gewoonte is bij de Nuer ingesleten; het heeft hun karakter, hun economie en hun politieke systeem gevormd. "Skill and courage in fighting are reckoned the highest virtues, raiding the most noble, as well as the most profitable occupation" (Evans Pritchard 1940:50). Veeroof heeft geen associatie met diefstal of morele verwerpelijkheid. Men zegt altijd dat Nuer en Dinka "goudeerlijk" zijn, dat wil zeggen dat je ze een som geld kan toevertrouwen die ze je altijd, zelfs jaren later, terug zullen geven. Maar vee is een andere kwestie.

De Bor-Dinka wonen ver van de Nuer af en hebben weinig van hen te vrezen, maar zij hebben sinds mensenheugenis geleden onder de Murle uit Pibor District die bijna jaarlijks aanvallen. Vanaf het begin van de twintigste eeuw worden de Murle-*raids* gedocumenteerd in politieregisters. In 1912 krijgt het Britse leger de Murle op de knieën. De vrede duurt tot de jaren dertig. De aanvallen verhevigen op het einde van de Britse bestuursperiode in de jaren vijftig. Tijdens de burgeroorlog van 1956-1972 verkrijgen de Murle-vuurwapens, wat het aantal Dinka-slachtoffers tijdens de *raids* aanzienlijk doet toenemen.

Men zegt dat de Murle lijden onder chronische geslachtsziekten die het geboortecijfer sterk beperken. Behalve vee roven de Murle daarom ook kinderen van de Dinka. In 1975 sluit Abel Alier een accoord met de Murle. In de periode dat wij in Bor zijn, tot 1983, is het relatief rustig. Er worden zelfs pogingen gedaan om Dinka-kinderen terug te krijgen van de Murle, maar de Dinka-kinderen zijn zich intussen Murle gaan voelen en zitten onder de Murle-scarificaties; ze vluchten weer weg. Ook worden er een keer koeien teruggevorderd, maar op weg van Pibor Post naar Bor worden de in beslag genomen koeien gaandeweg door Dinka gestolen, en ze komen niet bij de rechtmatige eigenaren terug, wat veel kwaad bloed zet bij de Murle. Ondanks een fragiele vrede blijft de vrees voor Murle en de afkeer van Murle bij de Bor-Dinka bestaan. Mijn bescheiden pogingen om in Anyidi een soort integratie tot stand te brengen mislukken jammerlijk, en worden mij, vooral door Achol en de zijnen, mijn meest naaste "familie", met afkeer in hun blik kwalijk genomen.

Sinds mei ligt Bor er "onbeschermd" bij, ingenomen door vijandelijke troepen. Het is waarschijnlijk dat Noord-Soedan dan al is begonnen met het leveren van automatische wapens aan de Murle (zoals zij ook in de vorige burgeroorlog hadden gedaan) om dood en verderf onder de Dinka te zaaien. Ook leden van een andere stam, de Toposa uit Oost- Equatoria, menen van de gelegenheid gebruik te moeten maken om zich voor te bereiden om vee van de Dinka te roven. Een en ander is georganiseerd en politiek geïnspireerd. Zoals later duidelijk wordt, nemen Toposa militairen en politie en andere geüniformeerde eenheden in juli gezamenlijk verlof op om aan de *raids* mee te kunnen doen. Dat is ze niet in de koude kleren gaan zitten. Op 17 juli 1983 gebeurt wat velen vrezen. Ik beschrijf het hierna vanuit mijn eigen perspectief.

Een missie van de Nederlandse ambassade is op bezoek, inclusief diezelfde Ian de Jong, hiërarchisch mijn baas, omdat ik onder contract sta bij Buiten-

landse Zaken. Er staan vergaderingen gepland over de toekomst van de projecten in Bor. Maar op die bewuste ochtend, als ik net op ben, om een uur of zes, stormt er een jongen op een fiets hevig zwetend mijn tuin in. Een Murle-*raid* op Anyidi! Vroeg in de ochtend hebben Murle het grote veekamp omsingeld en aangevallen dat op dit moment op volle sterkte in Anyidi verblijft, minstens 2000 stuks vee. Ze zijn, onder dekking van geweervuur, het kamp binnengevallen en hebben met messen de touwen doorgesneden waarmee de koeien aan hun paaltjes zijn vastgebonden. Ze hebben een *stampede* veroorzaakt met zwepen die zijn ingesmeerd met leeuwenvet. Er zijn enkele slachtoffers gevallen, koeien en mensen, onder wie Loi, een broer van chief Nai, een oom van Achol. De Murle drijven het vee in oostelijke richting. De kampbewoners verzetten zich met speren. Zij die geweren bezitten, rennen naar de huizen verderop om hun vuurwapens op te halen die daar verborgen zijn.

Op de compound in Pakuau spring ik in mijn Toyota *pickup*, in eerste instantie om in Bor de autoriteiten te waarschuwen. Ik krijg snel Agot Herjok, hoofd van de Rural Council, en mijn assistent, Johnson Alier, beiden zelf afkomstig uit Anyidi, te pakken. Met hen rijden we langs het politiebureau, waar we twee politiemannen oppikken. Zelf heeft niemand vervoer. Aangezien mijn eigen chauffeur een Murle is, rijd ik zelf. We scheuren naar Anyidi, 27 kilometer verderop. Het is regentijd, maar de weg is nog berijdbaar. In de dorpen zien we van alle kanten mannen en vrouwen in de richting van Anyidi rennen. Iedereen wil op de auto maar wij nemen alleen de mannen mee die een geweer hebben. Zo worden wij langzamerhand een levende tank.

Bij het veekamp aangekomen zien we een ontredderde menigte, voornamelijk oude mannen, vrouwen en kinderen. En wat kleinvee. Het is er een chaos, er wordt geroepen en geschreeuwd, er is paniek. Er liggen enkele lichamen (van gewonden, doden?), en men is bezig met het slachten van vee. Het vlees wordt snel op vuurtjes geroosterd. Chief Nai is er, en vraagt ons om zo vlug mogelijk door te rijden in de richting van het front verder in het bos, vanwege onze vuurkracht. Maar er moeten een paar jonge vrouwen mee, met het nog halfrauwe vlees in een net gevilde koeienhuid verpakt, en met potten *merissa*, lokaal bier. Ze zijn de ravitailleringstroepen die aan het front de strijders van voedsel voorzien. Later heb ik begrepen dat zij die in de strijd de meeste energie hebben, overwinnen. Vandaar dat er eten en voedzaam bier naar het front toe moeten. Met moeite komen we weer op gang.

We rijden over de weg oostwaarts, richting Penykou. Verderop, links van ons, horen we het geratel van automatische geweren. De mannen willen eraf om naar het front toe te rennen. Maar op aanraden van Agot rijden we het front voorbij, om een omtrekkende beweging te maken – als dit niet lukt met de auto, dan lopend samen met het tiental gewapende mannen dat wij op de auto hebben. Het is een strategische zet.

Een eindje verder worden wij tegengehouden door mensen die opgewonden met hun armen zwaaien. We stoppen. Agot spreekt met de mannen en beduidt me om mee te gaan, een eindje het bos in. En daar zien we een stuk of wat huilende en schreeuwende meisjes rondom … Achol Nai, die met verwilderde, wijd opengesperde ogen, in shocktoestand en naar adem happend op de grond zit. Om zijn schouder zit een doek, vol met bloed. Er is een diepe wond, hij heeft een kogel door zijn schouder gekregen. Hij vergaat van de pijn. Ik wissel een paar woorden met hem, geef hem wat water uit mijn fles. Hij kijkt me met een verwilderde, wanhopige blik aan. Er liggen nog meer gewonden in de buurt. We vernemen dat er hevig gevochten wordt. Er vallen veel doden. De Murle proberen het vee op te drijven, maar het gaat langzaam. De jongens en mannen van Palek (Anyidi) en de andere secties uit buurdorpen zijn bij, of op weg naar, het front, met speren en geweren. Op verzoek van Agot laden we geen gewonden op, maar gaan door met onze gewapende bende op de laadbak van de auto. Iedereen gaat akkoord. De spanning stijgt.

We rijden langzaam verder. Adrenaline giert intussen door mijn aderen, en mijn hart klopt als een razende. De mannen achterop zijn allemaal gericht op het geweervuur in het noorden. Op dat moment gebeurt er iets vóór ons, dat ik de jaren daarna nog honderden keren zal nadromen. Nog geen twintig meter voor ons komt een man uit het bos, een Murle, naakt … en hij richt langzaam zijn geweer op de auto, op de chauffeur van de auto. Ik rijd als het ware mijn dood tegemoet. Maar in een flits gebeurt er iets binnenin mij. Ik rijd hier niet voor niets. Ik overwin de eerste neiging om op de rem te trappen, en in plaats daarvan geef ik een enorme stoot gas en wend de auto in de richting van mijn directe belager. Onze ogen ontmoeten elkaar, een fraktie van een seconde kijken wij elkaar strak aan. De auto schokt vooruit, de passagiers vallen er bijna vanaf. In de cabine houden wij met z'n drieën onze adem in. Niemand zegt een woord. Iedereen staart rechtuit naar die krijger op de weg. Maar dan heeft onze bemanning zich hersteld, en ze beginnen allemaal te schieten, oorverdovend. De aanvaller verdwijnt tussen de bomen. Bibberend vervolgen wij onze weg – niemand in de kabine zegt een woord.

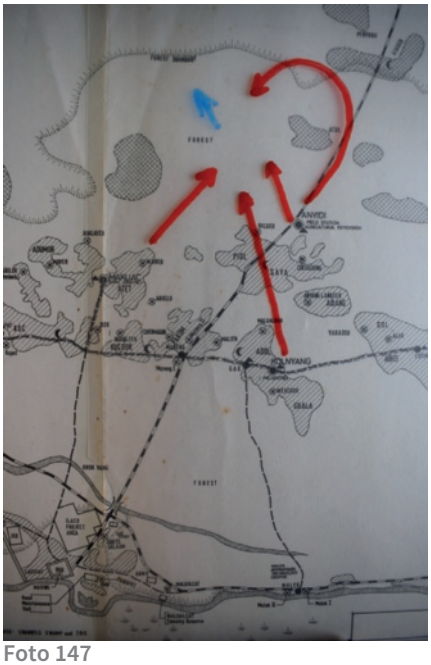

Foto 147

De veldslag om het Palek-vee. Rode pijlen: toesnellende Dinka-dorpelingen, en onze "levende tank" met omtrekkende beweging. Blauwe pijl: vluchtende Murle

In Penykou houdt het bos op. Op aanwijzing van Agot rijden wij een eind noordwaarts, over hoge grond, het vroegere Palek dorp Ajager. Als het daarna laag en drassig wordt, stoppen we. De gewapende mannen en Agot gaan te voet verder. Het gaat nu om een omsingeling. Vanuit het westen (Anyidi) en zuidwesten (Kolnyang en Gak) zijn steeds meer mensen naar het front toe komen hollen. Ook uit het Noordwesten komen jongeren (Makuac).Zodoende zijn het zuiden, het westen en het noorden voor de Murle-aanvallers afgesloten. Ze dreigen nu vanuit het zuidoosten te worden ingesloten. Er rest hen nog maar één ontsnappingsroute, en dat is het noordoosten, richting Pengko plain. In die richting verdwijnen zij, met achterlating van het vee.

Johnson Alier, die nog bij mij in de auto zit, wil terug want hij heeft gehoord dat er onder zijn familie slachtoffers zijn gevallen. Wij rijden terug naar de plek waar wij Achol hebben achtergelaten, een kampje met gewonden langs de weg. Johnson krijgt daar te horen dat én zijn vader én zijn broer zijn gesneuveld. Het enige dat hij kan doen is hun lichamen met takken bedekken – Dinka's begraven geen krijgers die in de strijd omkomen.

We nemen een hele bak gewonden mee op de auto. Voornamelijk mannen met schotwonden, meer dood dan levend, kreunend, ondersteund door familieleden. Maar ik herinner me vooral een vrouw die een kogel dwars door haar longen heeft gekregen, die kermt, rochelt. Anderen gillen het uit van de pijn als we over een hobbel rijden. Op de terugweg komt een van mijn Nederlandse teamleden (Mannus) aanrijden, zijn auto beladen met projectarbeiders die allemaal hier uit de buurt komen, nieuwsgierig en bezorgd zijn en mee willen vechten. Ook hij heeft later gewonden naar Bor Hospital vervoerd. Mannus weet te vertellen dat er op het project enige onrust is over mijn overhaaste vertrek naar het strijdtoneel. Daarom besluit ik, met de auto vol gewonden, langs kantoor te rijden. De vergadering met de Tijdelijk Zaakgelastigde wordt even onderbroken. Ze staan met ontzetting naar de

kermende gewonden te kijken. “Sjoerd, rij maar, breng ze maar weg. Je bent geëxcuseerd vandaag”.

Bij het ziekenhuis laad ik de gewonden uit. Er heeft zich daar een menigte mensen verzameld, die allemaal nieuws willen horen. Er worden lijsten met namen van slachtoffers gemaakt. Maar ik heb haast om weer naar Anyidi terug te rijden. Sommigen vragen of ik doden mee terug naar Anyidi wil nemen; er zijn gewonden in het ziekenhuis overleden. Maar dan knapt er iets in mij: dat wordt me te veel, om ook nog met lijken te gaan sjouwen. “Later”, zeg ik. En ik rijd weer terug naar Anyidi. De derde keer dat ik vanuit Bor Anyidi nader, valt net samen met de terugkomst van het vee. De enorme kudde Palek-vee wordt teruggedreven naar het kamp. Ik stop de auto en kijk naar dit magnifieke schouwspel. Vanaf de achterbak klinkt gejuich. Ik herken veel koeien, en opeens zie ik ook mijn eigen Mabior, die terugdraaft, tussen alle andere koeien in. Ze hebben hun (doorgesneden) *cattle* ropes nog om. Het is voor veel jongeren een enorme opluchting. Als dat vee verloren was gegaan hadden ze hun huwelijk wel kunnen vergeten. Achol ook. Maar de blijdschap wordt overstemd door de ontzetting over het hoge dodental, 87, Murle niet meegerekend. Wat zou er met mij gebeurd zijn als ik die nacht in Anyidi had geslapen? Ik ontmoet Johnson en omhels hem. Ik condoleer chief Nai met de dood van zijn broer Loi, en kan hem geruststellen dat zijn beide zoons in het ziekenhuis zijn, met relatief lichte verwondingen. Chief Nai, een hoofd groter dan ik, neemt mijn hoofd in zijn handen en spuugt op mijn haar.

Ik kom ’s avonds laat moe thuis. De volgende ochtend word ik wakker door het geluid van stromend water. Mijn huisbediende staat met de tuinslang de auto schoon te spuiten. Er lopen aan alle kanten rode en roze straaltjes door de gaatjes naar buiten. Een zwerm vliegen wordt verstoord en blijft boven de laadbak rondzoemen.

Ik ben de hele vorige dag in de weer geweest, opgewonden, gestresst maar onverschrokken. De volgende dag begin ik te bibberen. En dan komen de vragen. Waar ben ik mee bezig. Waarom moet ik me ermee bemoeien. Is het mijn zaak wel. Met welk doel neem ik die verantwoordelijkeid. Wat wil ik ermee bewijzen. Gaat het eigenlijk om die mensen of meer om mijzelf. Wat zegt dat over mijn relatie met die mensen. Wat zegt dat over de rol die ik speel. Waarom kom ik zo spontaan in actie, zonder nadenken. Ik heb misschien wel mensen van de dood gered, en zeker hun koeien voor verdwijning behoed, en daarmee hun levensonderhoud beschermd. Maar ben ik niet ook verantwoordelijk voor de dood van Murle. Hebben die per definitie ongelijk. Worden ze niet gruwelijk verwaarloosd door de regering, ook die

van het Zuiden. Worden ze niet in hun voortbestaan bedreigd door ziektes. Of worden ze misschien gebruikt in een veel groter complot van de noordelijke regering tegen het Zuiden. Wat voel ik eigenlijk, nu, een dag later.

Ik hoor weer het schieten in het bos, het gekerm van die vrouw, het gegil van die zwaargewonde, ik zie Achol in shocktoestand met een witte vleeswond in zijn zwarte schouder. Ik ruik zweet en bloed en urine en mest. Maar vooral kijk ik opnieuw, een fractie van een seconde, in de ogen van die naakte krijger met zijn automatische geweer in het bos. En denk aan die impuls, die stoot gas. Prooi wordt roofdier.

En ik rationaliseer elke angst, elke twijfel, elke aarzeling weg. Wat hier gebeurt, is een aanval op onschuldigen, ook al zou dat zijn door andere onschuldigen. En het is ook ónze zaak. Natuurlijk is het ook onze zaak. Ook al maken wij hier niet de dienst uit, wij grijpen in in het leven van de mensen, wij doen een beroep op hun medewerking, noemen hen onze *doelgroep*. We pretenderen hun leven te verbeteren. We claimen goodwill. En als ze dan in een levensbedreigende situatie terecht komen, moeten we dan schijnheilig gaan doen of het ons niets aangaat? Wat hebben ze aan ons, waarom zouden ze naar ons luisteren als we ze niet zouden bijstaan in tijden van nood. Je helpt toch ook mee met voedseldistributie bij misoogsten en honger, je levert toch ook medicijnen aan het ziekenhuis, je slaat toch pompen, je pretendeert toch *integrale* of *geïntegreerde* ontwikkeling? Daar hoort veiligheid bij. Niet dat we dat kunnen garanderen, niet dat we daar instrumenten, macht of gezag voor hebben. Maar het dient niet buiten ons gezichtsveld te liggen – we praten erover met gezagsdragers. Het heeft een morele dimensie, een humanitaire dimensie. We ambiëren om ontwikkeling te brengen, als doel op zichzelf, en ook als vredesdividend, ter stabilisatie van onderlinge verhoudingen tussen bevolkingsgroepen die tegen elkaar worden opgezet door duistere machten die wij afkeuren en proberen te bestrijden, via andere kanalen maar wel namens diezelfde Nederlandse overheid.

En voor mij persoonlijk geldt dat de Dinka mij hebben geaccepteerd, hier en nu, en mij in hun familie hebben opgenomen. Van gast ben ik verwant geworden. Het leek een symbolische actie. Nooit werd besproken wat de rechten en plichten waren die hiermee gepaard gingen. Maar ik heb het zonder discussie aanvaard. Kwamen zij niet 's nachts te hulp toen de oorlog bij ons naast de deur uitbrak. Zij zouden mij en de andere Nederlanders met gevaar voor eigen leven geholpen hebben. Als zíj in gevaar verkeren, kunnen wij niet veel, we hebben geen wapens, maar ik heb toevallig een auto tot mijn beschikking. En ik wil iets doen, wil doen wat in mijn vermogen ligt op dat

moment. En ik doe het automatisch, zonder aarzeling – als gevolg van mijn status, wie ik daar ben. Het verschil tussen hen en mij is op dat moment niet meer zo groot. Wat ik aanvaard heb, wil ik leven. Het is een sterk gevoel, en onderweg naar het front wordt het, door opwinding en adrenaline, steeds sterker. Als het moment komt dat er geen ontsnapping meer is aan het ergste gevaar, dan doe ik wat al die Dinka-mannen en -jongens doen in het gevecht om hun bestaan: aanvallen – er is geen andere optie. Op dat moment laat ik elke zekerheid achter me. En terwijl zoveel mensen even verderop de dood tegemoet rennen, geveld worden door de kogels uit automatische geweren van de Murle die hun aftocht met roversbuit door de best bewapende mannen laten dekken, word ik gered door de aarzeling van een van die Murle, die toch de opdracht heeft om elke offensieve poging om hun missie te verijdelen, te bestrijden, maar die even niet weet wat hij aanmoet met een levende tank met een blanke aan het stuur.

En ik zet alles van me af. Ik ben overtuigd, ben met mezelf in het reine gekomen. Wil er niet meer over praten, bagatelliseer wat er is gebeurd; het was allemaal niets bijzonders. Geef geen reactie als anderen erover beginnen. En verwerk de emoties niet, stop ze weg, diep weg op een plekje waar trauma's worden geboren. En ik lijk dan heel sterk. Ik ben nergens meer bang voor, niet voor militairen op checkpoints die de loop van hun geweren de auto in steken, en niet voor geruchten dat de 'rebellen' een aanval op Bor voorbereiden. Ik ben geroerd en blij met het herstel van Achol en zijn broer en een aantal anderen. En ik heb er begrip voor als Achol aankondigt koeien uit de familiekudde te gaan verkopen om zelf ook een geweer aan te kunnen schaffen (tot woede van zijn vader).

Hij blijft maanden weg, en als hij terugkomt is er van zijn jeugd niets meer over. Zijn vrolijke blik is verdwenen, evenals zijn schaterlach. Hij komt niet meer met vrienden. Hij is bedeesd; het is net of hij stiekem met mij wil praten en niet afgeluisterd wil worden. Hij fluistert in mijn oor dat hij op het slagveld in het bos twee Murle heeft gedood voordat hij zelf door een kogel werd getroffen. Hij zegt het met rancune in zijn ogen. Misschien zint hij op wraak. Hij is geen politieke strijder. Hij zal zich niet bij de opstandelingen in Ethiopië voegen. Maar hij acht het zijn taak om de achterblijvers en de kudde te beschermen met zijn leven, en ziet dit als zijn roeping, als de zoon en opvolger van het clanhoofd en vermoedelijk de toekomstige *court president*. Een van zijn andere zorgen is zijn eigen huwelijk. Het wordt tijd dat hij ook gezinshoofd wordt.

De ogen van het jongetje

Twee weken later is het weer raak in Kolnyang en Cueiker, buurdorpen van Anyidi. Weer word ik geroepen, nu door Abot, een van onze projectmedewerkers die het nieuws zojuist heeft gehoord. We rijden er onmiddellijk naar toe. In Kolnyang horen we het verhaal. Het gaat om Toposa uit Oost Equatoria, die 's ochtends Cueiker hebben overvallen Ze hebben een lange tocht achter de rug, en hebben honger. De Toposa hebben speren van meer dan twee meter lengte. Daarmee zijn ze de hutten binnengedrongen, hebben de daar aanwezige vrouwen en kinderen gespeerd en hebben alles aan voedsel meegenomen wat er te vinden was. Maar de veekampbewoners zijn voorbereid. Wijs geworden door de *raid* op Anyidi hebben zij al een paar dagen geleden in een grote ring rondom het veekamp fijn zand en as gestrooid en controleren ze elke morgen op sporen. Nadat ze voetsporen van mensen ontdekten,hebben ze rond het veekamp een verdedigingslinie opgetrokken; vandaar dat de woongebieden er beschermd bijliggen. De Toposa hadden geen schijn van kans. Men laat ons dode lichamen van gespeerde aanvallers zien. Ze liggen naakt in het gras, met speerwonden. Vrouwen hebben hun woede op de lichamen gekoeld en ze met durra-halmen opnieuw "gespeerd". Op hun lichaam bevinden zich onderdelen van militaire uniformen. Zij zijn deels met hun eigen wapens bestreden, wapens die afgenomen werden van gevallen krijgers. Aan beide kanten zijn doden gevallen. Vluchtende Toposa zijn achtervolgd. Sommige gooiden hun geweer naar achteren, in de hoop daarmee hun leven te redden. Maar de Dinka namen eerst hun wapen en daarna hun leven. Veel later, ver in de vlakte onder een boom, wordt een skelet gevonden, met het geweer nog op schoot.

Foto 148
Gesneuvelde Toposa-raider in Kolnyang, 1983

In Kolnyang laadt men gewonden op de auto. Ik ben nu rustiger dan twee weken daarvoor in Anyidi. Ik hoor wel gejammer en zie zwaargewonden, maar het begint routine te worden. Er komen regels: niet meer dan één begeleider per gewonde, anders wordt de auto te vol en moeten we andere gewonden achterlaten. Ik word een soort dokter, en selecteer patiënten op de ernst van hun verwondingen. Mensen met oppervlakkige wonden neem ik niet mee; mensen met inwendige verwondingen (schot- en speerwonden) wel. Er zijn weer ernstige gevallen bij, die het er ook niet allemaal levend vanaf zullen brengen.

Dan komen er wat mensen aan die een jongen dragen van een jaar of vijftien. Of hij ook mee mag. Ik zie geen verwondingen en vraag wat hij heeft. Men haalt een doek van zijn buik af. En dan zie ik iets verschrikkelijks. De inhoud van zijn buik. Een speerschacht heeft de huid van zijn buik weggeschaafd. Je kunt zijn ingewanden zien, eerder blauwachtig dan rood, nauwelijks bloed. Alsof het een pop op biologieles is, waarvan de huid verwijderd is om de buikinhoud zichtbaar te maken. Ik denk op het eerste gezicht te zien dat de organen niet beschadigd zijn. De jongen is bij kennis. Voorzichtig leggen wij hem in de schoot van twee mannen op de zitplaatsen naast de chauffeur. Tijdens het rijden kijkt de jongen naar mij. Ik moet me goed concentreren om zo veel mogelijk hobbels en kuilen te vermijden. Af en toe kijk ik opzij. De jongen blijft mij aankijken, met een soort wanhopige blik. Af en toe knippert hij met zijn ogen, vertrekt hij heel even zijn gezicht, of slikt hij. Verder ligt hij slap in de armen van die twee mannen. Zijn lichaam is grijs, van as en modder, eerder dan zwart.

Achterop de auto is gekerm te horen. Het lijkt een lange weg te worden. De ogen van dat jongetje maken me zenuwachtig. Ik claxonneer onderweg geërgerd mensen opzij. De tocht gaat me te traag; de auto is overbeladen. Ik voel me niet geschikt voor deze opdracht. Voor het eerst voel ik iets van machteloosheid. Waarom is er niemand anders om dit te doen? Ik word wanhopig.

Eindelijk komen we in Bor aan. Ik rijd langzaam naar het ziekenhuis. Heel, heel voorzichtig tillen we de jongen de auto uit en dragen hem met z'n drieën naar binnen. Het bericht over wat er met hem aan de hand is, snelt ons vooruit. Wij mogen direct doorlopen naar de operatiekamer. We leggen de jongen op de operatietafel. Hij kijkt nog steeds naar ons, vermoeid. Terwijl we hem neerleggen … zucht hij, en breken zijn ogen. Hij sterft in onze armen, zonder een kik te geven, zonder een geluid te maken, alleen een zucht. We leggen zijn hoofd neer, zijn armen langs zijn lichaam, zijn benen bij elkaar. Ik

druk zijn ogen dicht, mijn hand over zijn harde wimpers. Het is de eerste keer in mijn leven dat ik zoiets doe, maar ik doe het automatisch. Daar ligt hij. We richten ons op en kijken elkaar aan. Verslagen. Het is even heel stil rond die tafel. Dan zegt iemand: "Hij is dood". Ik kijk nog één keer naar hem, draai me om en loop het ziekenhuis uit. Mensen kijken me aan, en zeggen niets. Ik stap in mijn auto en rijd naar huis. Ik voel me ineens heel moe. 's Nachts zie ik de ogen van de jongen, die me aankijken. Hoopvol? Wanhopig? Berustend? De volgende nacht zie ik ze weer, steeds opnieuw. Ik weet niet eens hoe hij heet. Maar het is net of ik een broer of een zoon heb verloren.

Finale

Ik stort me op mijn werk. We hanteren een zogenaamde procesbenadering van het ontwikkelingsprobleem. De filosofie is om het traditionele sociaal-economische systeem zo goed mogelijk te herstellen om zekerheid te creëren, en van daaruit vernieuwingen te introduceren. De bouwactiviteiten en wegenverbetering houden me bezig. Nog steeds kan de districtsoverheid in de regentijd de dorpen niet per auto bereiken. We willen daar iets aan doen. Er zijn steeds meer activiteiten op het platteland, steeds meer contacten. Wij doen iets met de dorpsscholen in de *courtcentres*; de eerstelijns gezondheidscentra moeten bevoorraad worden en soms moet er *durra*, mais of rijst naar dorpen gebracht worden. Men kent hier geen rijst, maar als er honger dreigt, breng ik zakken *paddy* naar de dorpen. De *paddy* moet gestampt worden (tot *beras*, witte rijst). Ze lusten het eerst niet, maar vermengd met melk en olie wordt de rijst een lekkernij. Ook leren ze hoe ze rijst in een bedje kunnen zaaien, en hoe ze de plantjes na een tijdje op de lage plekken rondom hun sorghumvelden kunnen planten. Onze landbouwkundige Tjark heeft het 'dubbelplanten' van sorghum en rijst bedacht: in tijden van droogte zal de sorghum overleven, en in tijden van wateroverlast de rijst. Je kunt rijst ook gewoon op de lage plekken rondom de velden planten die altijd onder water komen te staan, door er kleine sawahs van te maken. Omdat ze onder water staan, groeit er geen onkruid of is dit gemakkelijk te verwijderen. En zo wordt rijst ingevoerd. Ik betrek het personeel dat werkt op het centrale Pakuauproject bij de vergaderingen in de dorpen. Ze zijn afkomstig uit het achterland van Bor en begeven zich met enthousiasme in de landbouwvoorlichting. Zo is het Pengko Pilot Project, bedoeld om grootschalige landbouw in te voeren, geworden tot een centrum van geïntegreerde plattelandsontwikkeling, *integrated rural development*. En mijn huis in Anyidi wordt, zoals al eerder vermeld, Pande Tong Mabior – Bor Gok Agricultural Extension Centre.

Via Franco, de politieagent in Anyidi, wordt een nieuwe maïsvariëteit ingevoerd. Als hij vanuit Equatoria naar Anyidi overgeplaatst wordt, heeft hij geen maïszaad, en als hij de dorpelingen ernaar vraagt, weigeren zij het hem te geven. Van ons project haal ik de *high yielding* Golden Yellow, waarmee hij een prachtige oogst binnenhaalt. Opzichtig hangt hij de geoogste maïskolven over zijn schutting, in het zicht van iedereen, om de dorpelingen die hem zaad hebben geweigerd de ogen uit te steken. Daarop komen veel boeren bij ons Golden Yellow-zaad kopen. Tomaten, *ocra* (*ladies' fingers*) en peulvruchten worden door de voorlichtingsdienst ingevoerd.

Tjark werkt met twee soorten landbouwvoorlichters. De ene categorie is in dienst van de overheid, en opgeleid op de voorlichtingsschool in Yambio. De tweede categorie bestaat uit dorpsjongens die zich als vrijwilliger hebben aangemeld, en dit werk – met enthousiasme – tegen een kleine vergoeding willen doen. De overheidswerkers hebben niets dan problemen: zij zitten elke maand dagenlang voor het kantoor van de provinciale landbouwdienst in Bor op hun salaris te wachten, en vervolgens hebben zij fietsen (of liever brommers) nodig om de dorpen te kunnen bereiken. Die gaan dan weer kapot … enfin, als er groenten ingeburgerd raken in het gebied dan is dat voornamelijk aan die dorpsjongens te danken, en aan de goede contacten die zij onderhouden met de dorpsvrouwen, die veel belangstelling hebben voor de nieuwe gewassen. Ze zijn allemaal hun familieleden: zusters, moeders, tantes en schoonzusters.

De wegen-actie is de eerste actie die ik na de *cattle raids* in Anyidi en Kolnyang onderneem. Op hun verzoek ga ik met de dorpen in discussie, want wij willen dat de dorpen een bijdrage betalen voor wegenverbetering waar zij baat bij hebben. Tot mijn verbazing zijn ze niet alleen bereid om te betalen, maar komen de dorpelingen mij zelfs plastic zakjes met bankbiljetten aanbieden "voor de weg".

Mijn vergaderingen met de dorpen verlopen nog steeds via de tribale organisatielijnen. Als het over de wegen gaat, vindt het overleg op dorpsniveau plaats, omdat de wegen over het grondgebied van diverse secties gaan; als het over de scholen gaat eveneens, omdat die per dorp georganiseerd zijn. Het overleg over de pompen vindt voornamelijk met (lagere) secties plaats, en over *hafirs* (*wer*) – de waterreservoirs – wordt eerst op sectie-niveau en daarna op het lagere buurtschapniveau overlegd. Vanuit Den Haag heeft men er weleens op aangedrongen om "dorpsontwikkelings-comités" op te richten. Ik heb er echter vanaf gezien een dubbele bestuursstructuur op dorpsniveau aan te moedigen in deze egalitaire samenleving. Mijn vrees is dat daarmee

de oude structuur verzwakt wordt, terwijl het helemaal niet zeker is dat de nieuwe tot bloei komt. Een en ander zal hoogstwaarschijnlijk onderlinge rivaliteit en tweespalt aanwakkeren. Liever maar zo transparant mogelijk overleggen in de dorpen, steeds meer onder leiding van de lokale overheid.

Veel loopt van een leien dakje. De gebeurtenissen in Anyidi en Kolnyang, waar de Dinka voor het eerst sinds lange tijd de Murle en Toposa hebben weerstaan, raken bekend tot in Juba en Khartoum. Het heeft zijn weerslag op onze activiteiten, ook op het grote project. Daar zijn intussen de proefvelden opgedeeld in kleine bedijkte, geïrrigeerde sawahs, waar mensen een stukje land hebben gekregen om rijst te planten. Geheel naakt bewerken ze hun veld. Ze worden dolenthousiast na de eerste oogst, als duidelijk wordt wat ze eraan overhouden. Opeens zijn de arbeiders van eertijds nu individuele boerenondernemers geworden. Het is iets dat ze bevalt. Wat een wonder dat er uit dat gigantische Pengko Pilot Project uiteindelijk zoiets voortkomt. Het is zo'n veelbelovende ontwikkeling dat wij denken dat dit soort *farms*, teruggebracht tot een kleine oppervlakte (ongeveer 50 ha), op verschillende plaatsen langs het toekomstige Jonglei-kanaal de hongerperiode kunnen overbruggen. We praten dan over *farms* die ontstaan uit – en verbonden blijven met – een moederbedrijf in Bor of in Panyagoor halverwege het kanaal, waar zaad vermeerderd wordt en de proeven doorgaan, en die kunnen functioneren met minimale technische en mechanische middelen, maximaal één tractor, een eenvoudige garage, enzovoort, enzovoort. Het Jonglei-kanaal en zijn water zouden dan in plaats van een bedreiging te vormen weleens kansen kunnen bieden om het gemengde bedrijf van Dinka en Nuer, plattelanders en stedelingen te ontwikkelen – de Jonglei-graafmachine nadert Bor District. Met UNDP Panyagoor en de lokale overheden hebben wij al gezamenlijke vee-vaccinatiecampagnes opgezet. De volgende stap zou zijn om uit te breiden naar Pibor District waar de Murle wonen, en naar Akobo District waar de Lou Nuer wonen. Tong Mabior is onmiddellijk bereid om daar voorbereidende studies te gaan doen en contacten te leggen. Dromen.

Zo brengen wij het najaar van 1983 en het voorjaar van 1984 door, uiterst gemotiveerd, hopend en dromend tegen beter weten in. Want de voorwaarde voor de realisatie van al die dromen – een minimum aan stabiliteit – is niet aanwezig. Hoewel het lokale bestuur en de dienstensector in de loop van de laatste jaren beter zijn gaan functioneren en de commerciële sector zich langzaam heeft uitgebreid, is het wachten nu op de totale ineenstorting van het politieke systeem. De VPRO-ploeg is langsgeweest. Carol Berger komt langs namens The Guardian en Africa Confidential. Hervé Choppin de Jouvry van Total komt, samen met de geheimzinnige Monsieur Dubois van

de Franse Ambassade. Allemaal belangstelling omdat de oorlog naderbij komt. De rebellen hebben zich georganiseerd. De beweging krijgt een gezicht. En ze komen eraan.

Uit een brief naar Nederland.

Bor, 25-11-1983

"Wij zijn hier door een nieuwe crisis gegaan, als gevolg waarvan de Nederlandse vrouwen en kinderen weer geëvacueerd zijn, voornamelijk om af te zijn van overtollige ballast (*excusez le mot*) voor het geval het helemaal mis zou gaan, zoals in mei. Maar de crisis lijkt voorlopig weer bezworen. Ik hoop maandag de project-compound weer te kunnen verlaten. En dat is ook hoognodig want het gevoel van isolatie en eenzaamheid is nooit zo hevig geweest als nu.

Het grote nieuws is natuurlijk dat de graafwerkzaamheden aan het Jongleikanaal gestaakt zijn, en de olie-exploratie door Total is gestopt. Dit alles na acties van de Sudan People's Liberation Army, die samenvielen met het bezoek van Nimeiri aan Parijs – CCI en Total zijn beide Frans. Die acties waren zó dicht in de buurt dat de vrees bestond dat de grote Aanval op Bor nu al zou komen. Niet dat wij een 'target' zijn, maar we zitten strategisch zó ongunstig (achter het vliegveldje en op een kruispunt van wegen) dat elke schermutseling zich min of meer in onze tuinen zou afspelen, gedekt door sloten en wallen en stenen muren: een ideaal slagveld.

De spanning bouwde zich op, de geruchtenstroom nam toe, het Leger werd steeds nerveuzer, en een nieuwe uittocht uit Bor begon. Wij kregen opdracht van de Ambassade om binnen te blijven, en deze opdrachten zijn bindend. De concentratie verslapte, en ik miste het merendeel van het huwelijk van mijn broer Achol Nai. Mijn rol in dit geheel is weer heel vreemd geweest. Onder aanmoediging van de Ambassade en de UN ResRep in Soedan heb ik een *intelligence network* opgezet, dat zowel het platteland als de stad omvat, en via één tussenpersoon reikt tot in de Movement zelf, wat een en ander een spannende wending geeft.

Het heeft me beziggehouden en je kunt beter veel weten dan maar half geïnformeerd zijn als er mogelijk levensgevaar dreigt. En het einde van het liedje is dat ik sympatie voor de Movement heb gekregen vanwege hun gedisciplineerde optreden. Drie van de vijf leiders zijn mij welbekend. De belangrijkste is John Garang de Mabior, PhD in Economics, Iowa University. Dan zijn er nog een aantal bevelhebbers in het veld, aan wie elk een regio is toegewezen. Voor dit gebied is dat de Nuer William Nyuon. De Movement onder John Garang richt zich,

naast het Zuiden, ook op het Noorden (Kordofan en Darfur) van het land. Akuot Atem (vrijwel direct in conflict met het SPLA en Garang) wilde direct afscheiding. En wat is hun filosofie? Er werd over gediscussieerd, en het werd "scientific socialism", de officiële verzamelnaam van de SPLM-ideologie. Op mysterieuze wijze worden er soms weleens propaganda-geschriftjes via Bor en Panyagoor project-typemachines en fotokopieerapparaten vermenigvuldigd!

Er zijn natuurlijk andere landen bij betrokken, waaronder één westers land (waarvan ik de naam niet noem). De Verenigde Staten komen in de knoop. Egypte ook: enerzijds hebben ze het Jonglei-kanaal hard nodig, anderzijds is Mubarak zich rotgeschrokken van Nimeiri's Sharia-wet, die Egyptes oppositie (de moordenaars van Sadat) ook wil. Nimeiri zal zich niet kunnen handhaven in dit spel. (…)

Mijn rol brengt me in contact met interessante personen. Ineens stond voor de deur Monsieur Choppin de Jouvry ("zeg maar Hervé, en aanvaard deze fles champagne"), hoofd van Total-Soedan, die *inside information* wilde hebben. Dit was nog vóór de gijzeling van Compagnie de Construction Internationale (CCI). Ik kon ze alleen maar melden dat ze beter hun operaties konden opschorten. Maar dat deden ze pas ná de gijzeling. Hetzelfde raadde ik de vertegenwoordiger van US-Aid aan die een contract met Khartoum heeft gesloten om een weg aan te leggen in het zuiden. De ex-Vietnam-veteraan was duidelijk CIA. Later kwam de Eerste Secretaris van de Franse Ambassade, de heer Dubois, om een en ander nog eens op een rijtje te zetten.

De reden voor de gijzeling van zeven Fransen en twee Pakistani van de CCI (Jonglei-kanaal) was niet zozeer het kanaal, maar meer het achterwege blijven van duidelijke toezeggingen over oversteekplaatsen en bruggen. Op de Conferentie van het Jonglei Executive Organ die wij net in Bor hebben gehad, kwam het conflict hierover tussen (noordelijke) technici en (zuidelijke) ontwikkelingsprogramma's heel duidelijk naar boven. De toon was bitter. De gijzelaars werden overigens uitstekend behandeld (en de machine niet beschadigd) en keerden twee dagen later terug met een niet mis te verstane boodschap aan de Franse regering. Nu zijn meer dan honderd Fransen geëvacueerd. Eenzelfde soort actie vond plaats bij Chevron. Ons boorprogramma (naar water) in het Murle-gebied is intussen van de baan. Het einde van Alles komt in zicht. Nog één droge tijd, misschien.

Intussen is het huwelijk van Achol, waar ik drie jaar op heb zitten wachten, voltrokken. Het was niet eenvoudig. De ouders van het meisje en het meisje zelf stemden toe, maar dat was voor de concurrentie geen reden om van hun bronst af te zien. Radeloos kwam Achol de conferentiehal in Bor binnenrennen. Hij had het meisje vervoerd tot een bepaald dorp (Lilir) maar kon een volgend dorp (Baidit) niet passeren. Ik stapte in de auto en we

reden naar Lilir. Ik denk dat mijn auto op de heenweg bij Baidit herkend werd. Op de terugweg was er een wegversperring opgeworpen en werden wij bijna door een groep krijgers met speren tegengehouden. Het meisje lag plat op de vloer van onze auto. Peter, mijn chauffeur, haalde een huzarenstukje uit door de versperring van takken aan de zijkant, de kant van de groep jongens (die opzij moesten springen) te passeren. Later vonden de onderhandelingen plaats. Mijn bijdrage bestond uit twee koeien. Het totale aantal: 68. De broer van de bruid kwam een van de koeien bij mij ophalen. Hij had *athiok* bij zich, een geit, om het leed van het afstaan van de koeien te 'verzachten'. Later volgt nog *alokthok*, 'to open the mouth', om samen eten met de schoonfamilie mogelijk te maken (niet-verwanten mogen absoluut niet met elkaar eten). Dit alles is zeer geweldig.

Lieve (…), dit was weer zo'n egocentrische brief. Het is meer een brief aan mezelf, via jullie (…)".

Rond maart/april 1984 vervliegt onze hoop op een miraculeuze oplossing van de crisis.

30-3-1984

"Wij hebben van Den Haag en de Ambassade opdracht gekregen om nog sneller terug te trekken. Dat betekent dat ik rond 14 april het land zal verlaten (…). Vandaag werd het bericht bevestigd dat Aweil na hevige strijd in handen van de rebellen is gevallen (…) De SPLA heeft nu alle toegangswegen (vaarweg, spoorweg) naar het Zuiden in handen. En ze hebben bovendien SAM-raketten om vliegtuigen mee neer te schieten. President Nimeiri is de wanhoop nabij. Het gaat allemaal in hoog tempo nu. In Bor en omgeving zijn praktisch geen jonge mannen en jongens meer aanwezig. Dat is op zichzelf al reden genoeg om de projecten te sluiten: ze heffen zichzelf op wegens personeels- en doelgroepgebrek. En bovendien functioneert de overheid ook niet meer (…)".

De tent moet dus dicht. Blijven is geen optie, ook al zouden we dat willen. Op Radio Nederland horen wij dat Minister Eegje Schoo de evacuatie van de Nederlanders uit Bor heeft gelast. De wegenbouwers uit Juba en het Total onderzoeksteam beschuldigen ons van lafheid. Maar even later moeten zij er zelf ook aan geloven. Total blijft nog een tijdje. Choppin de Jouvry had mij gezegd dat zij in het buitenland een (financiële) deal hadden gesloten met de SPLM. Dat bericht hoorde ik sceptisch aan: met wie dan? En is dat hier bekend? Een paar maanden later hoor ik dat Evan, hoofd van het onderzoeks-

team van Geosurvey (dat in opdracht van Total werkt) is omgekomen. Zijn auto is twintig kilometer van Bor teruggevonden, met open deuren. Agot Herjok, die toen hoofd van de Rural Council was heeft de omgeving af laten zoeken (vertelt hij mij later in Den Haag). Slechts een stukje bot, met een paar tanden en wat snorharen zijn teruggevonden; de rest van het lichaam is door wilde dieren verslonden of meegenomen. Hij heeft de resten in een doosje gedaan en naar Khartoum opgestuurd. Wie achter die moord heeft gezeten, is onbekend. Iets dergelijks is in Bor en omgeving nog nooit eerder voorgekomen. In al die tijd dat een grote schare Nederlanders in Bor heeft vertoefd, heeft niemand zich ooit onveilig gevoeld. Deze gebeurtenis getuigt van toenemende anarchie.

Hoe moet je zo'n project sluiten? Het heeft ons geen moment voor ogen gestaan dat wij hier misschien wel nooit meer terug zouden komen. Iedereen denkt dat dit een tijdelijke evacuatie is. Daarom worden alle mechanische onderdelen in het vet gezet. Vervolgens worden essentiële onderdelen uit voertuigen gehaald en naar de UNDP-compound in Juba gebracht. Om diefstal te voorkomen, worden de ruimtes van magazijnen en workshops dichtgelast. Alle personeel wordt naar vermogen uitbetaald; sommige watchmen worden nog betaald om de boel te bewaken. Ook de huizen worden stevig vergrendeld. Niets wordt vernietigd. Zo wordt de compound keurig netjes gesloten, met bloeiende tuinen. Dit is wat ik later op de Nederlandse radio bedoel met de uitdrukking dat we de zaak "ordentelijk" hebben achtergelaten.

Een kleine anecdote. Een van de Nederlandse vrouwen, Lenie, heeft op de compound een weeshuis voor wilde dieren opgezet. In de loop van de tijd zijn daar jonge antiloopjes verzorgd, een tiang en een waterbuck, een jong luipaard, een struisvogel. De struisvogel komt van het Wildlife Department in Bor. Lenie heeft hem daar vandaan laten halen. Ze vond het zielig dat zo'n grote vogel opgesloten zat binnen een omheining van nog geen tien vierkante meter. Ze verzamelt gegevens over voeding en verzorging van struisvogels. Maar als het beest is gearriveerd, gedraagt het zich zeer agressief. Lenie kan zich alleen in de buurt vertonen met een metalen emmer over haar hoofd waar de struisvogel agressief op pikt. Wat blijkt? De struis is de laatste jaren louter gevoed met het afval van lokale bierproduktie. Als hem dat onthouden wordt, krijgt hij cold turkey-verschijnselen van het afkicken van de alcohol. Lenie besluit hem langzaam af te laten kicken. Hij houdt het nog lang uit, maar zakt tenslotte door zijn grote poten en bezwijkt, op gevorderde leeftijd. Lenie heeft ook verzorgers in dienst, voor de volwassen tiang – die uiteindelijk wordt vrijgelaten in de nabijheid van een grote tiang-kudde

op de Penykou ("Pengko") -plain – en voor de waterbuck Harry. Tegen de tijd dat wij de compound ontruimen, is deze laatste nog de enige overgebleven bewoner van de dierentuin. Macar heeft al die tijd met liefde voor waterbuck Harry gezorgd. Maar wat moeten we doen met Harry? Er wordt met de compoundleiding en het personeel overlegd. Besloten wordt om Harry het genadeschot te geven. Op de dag van de executie zie ik Macar, met op zijn hoofd de enorme kop met kromme hoorns van Harry, met een grijns op zijn gezicht naar huis lopen.

En dan komt het afscheid. 26 jaar later, in Nairobi, vertelt Philip mij dat ik op 7 april bij hem langskom om "vreselijk nieuws" te vertellen: mijn vertrekdatum is de volgende dag. We gaan in groepen met kleine vliegtuigjes, en ik ben snel aan de beurt omdat ik niets meer te doen heb. De airstrip staat vol. Achol is er en zijn hele age set uit Anyidi, er zijn een paar chiefs, gezagsdragers uit Bor, personeel van de compound, en Philip en collega's van Langbar, de Jonglei-compound. Het is een triest afscheid. Er is geen uitbundigheid. Een paar meisjes huilen. Ik heb zelf ook tranen in mijn ogen. Maar ik zeg dat ik zo snel mogelijk weer terugkom. Sommigen kijken mij ongelovig aan. Toch zeggen ze: "Wie ooit het water van de Nijl heeft gedronken, zal het eens opnieuw doen". Met andere woorden: tot ziens.

Ik wil hier een ander vertrek in herinnering brengen, namelijk het vertrek van de antropoloog Claude Lévi-Strauss na een lang verblijf bij een Zuid-Amerikaanse indianenstam, opgetekend door Rudy Kousbroek (in Verborgen Verwantschappen, p. 94). Rudy Kousbroek:

"…ik heb een bewogen herinnering bewaard aan het relaas van zijn vertrek bij de Nambikwara: toen hij weg zou gaan deden alle leden van de stam hem wenend uitgeleide, met inbegrip van alle lijders aan tropische ziekten en ondervoeding. Hij was diep ontroerd, maar bij navraag bleek dat het niet was uit verdriet om zijn vertrek: de reden van hun tranen was medelijden met hem, omdat hij nu terug moest naar de wrede buitenwereld, weg uit hun gemeenschap, de enige samenleving op aarde waar het leven waard was om geleefd te worden".

In Khartoum besluit ik langs de Franse Ambassade te gaan om afscheid te nemen van de heer Dubois, die drie keer bij mij in Bor is langsgeweest, waarvan één keer met de Président Directeur Général van Total. Ik sta aan het loket. "Dubois, zegt u?", vraagt de receptioniste. Ze telefoneert lang, stelt me dan weer een paar vragen, telefoneert opnieuw, vertrekt naar achteren: "un moment, s'il vous plaît". Na 5 minuten komt ze met een nette meneer terug.

Hij is heel vriendelijk tegen mij, maar zegt: “Hier werkt geen meneer Dubois. En hier heeft ook nog nooit een meneer Dubois gewerkt. Excusez-nous. Au revoir”. Eerst onthutst (ik wil nog een beschrijving van Dubois geven) en dan proestend van het lachen, verlaat ik de Franse diplomatieke missie. De volgende dag vlieg ik naar Nederland.

Ik heb in Nederland geen huis. Ik kom terecht op een appartementje in Den Haag. Daar schrijf ik het artikel waarop hoofdstuk 6 van dit boek is gebaseerd. Met behulp van Ilaco en de Nederlandse Ambassade in Khartoum weten wij Agot Herjok naar het Institute of Social Studies in Den Haag te krijgen, waar hij een jaar lang studeert voor zijn Bachelor’s Sociale Geografie. We volgen de gebeurtenissen in Soedan op krakerige wereldzenders. En dan word ik door Buitenlandse Zaken uitgenodigd voor een andere uitzending. In Soedan wordt het alleen maar erger; er is geen oplossing in het verschiet. En ik vertrek naar Burkina Faso, “voor één jaar voorlopig, met de optie om naar Bor terug te keren als daar de lucht weer is opgeklaard”. Nog meer dromen.

9
Een volk, heerszuchtig en wreed

Aanleiding van de tweede burgeroorlog

In het vorige hoofdstuk werden drie dramatische gebeurtenissen beschreven waarbij ik persoonlijk betrokken was: de aanval van het Southern Command van het Soedanese leger op Bor, de Murle-aanval op de Bor-Dinka en de Toposa-aanval op de Bor-Dinka, alle vlak na elkaar. In Juba volgden nog meer acties tegen de Bor-Dinka door de Mundari. Vanwaar toch die vijandigheid tegen de (Bor-) Dinka? Goed beschouwd zijn al deze acties het gevolg van het anti-Dinka-sentiment van de Equatoriaanse politici, gesteund door het regime in Khartoum dat de Murle van wapens voorziet, "reputedly ordered by Nimairi himself" (Johnson 2003:68). Het anti-Dinka-sentiment wordt heviger in verband met de "decentralisatie" van het Zuiden, die het einde van de zuidelijke autonomie betekent. Deze "decentralisatie"-politiek van Khartoum wordt gesteund door Equatoria, en wordt verworpen door de meeste politici in de Nilotische regio's. De nieuwe administratieve indeling is in feite gericht op de versnippering van de macht van het Zuiden, en dit beleid leidt uiteindelijk tot de tweede burgeroorlog tegen het Noorden.

De Equatoriaanse regionale regering steunt de aanval van het Southern Command van het Soedanese leger op "Dinka" Battallion 105 in Bor nadat deze legereenheid weigert om, op last van Khartoum, te worden ontwapend en overgeplaatst naar Noord-Soedan. Na het vertrek van het leger uit Bor naar Ethiopië menen de Toposa uit Kapoeta dat de veekampen in Bor er onbeschermd bijliggen en organiseren zij een *cattle-raid* waarvan de afloop in het vorige hoofdstuk werd beschreven. Onder de Toposa-lijken die ik fotografeer zijn geüniformeerde politiemannen, waaruit blijkt dat deze aanval ook door de regering in Juba werd aangemoedigd. Het anti-Dinka, of anti-Bor, sentiment blijkt zo groot bij het Southern Command dat zij Bor plunderen en alles wat met "ontwikkeling" te maken heeft, namelijk de Ilaco-compound (Pakuau) en de Jonglei-compound (Langbar), ontmantelen en meenemen, tot en met de fundering van de huizen aan toe!

Terwijl Equatoria een hoofdrol speelde in de verzetsbeweging en in het *Anyanya* guerilla-leger tijdens de eerste burgeroorlog, bestaat de in 1983 opgerichte SPLA/SPLM[15] bijna uitsluitend uit Dinka en Nuer. Men kan wel spreken van een "Nilotische opstand". Er is in de beweging van opstandelingen aanvankelijk geen sprake van etnisch gemotiveerde meningsverschillen. Het gezelschap bestaat uit burger-milities (ex-*Anyanya* guerillastrijders) en zuidelijke legerofficieren die allen in verzet komen tegen president Nimeiri's verdeel-en-heerspolitiek. Het zijn de Dinka Akuot Atem (de eerdergenoemde minister die mij in 1980 in Khartoum hielp om de boormachine Rig 16 mee naar Bor te krijgen), kolonel John Garang (Dinka), de commandanten William Abdallah Chuol (Nuer), Samuel Gai Tut (Nuer), William Nyuon Bany (Nuer) en Kerubino Kuanyin Bol (Dinka, de bevelhebber van het vijfde bataljon ten tijde van de opstand in Bor). Met opzet vermeld ik de etnische afkomst om aan te tonen dat het om een gemengd gezelschap gaat. De bovengenoemde heren staan aan de basis van de SPLA (militair) en SPLM (politiek). Er onstaat bijna onmiddellijk een verschil van mening over de ideologie en de gezagsstructuur van de beweging, maar dat is nog steeds niet etnisch gemotiveerd.

De Dinka John Garang de Mabior komt uit deze machtsstrijd als winnaar tevoorschijn, vermoedelijk op verzoek van de Ethiopische regering. De Nuer-commandanten Gai Tut en William Abdallah Chuol en de Dinka Akuot Atem accepteren het gezag van de jonge Garang niet. Gai Tut en Akuot Atem worden weldra door de anderen uitgeschakeld (eind 1984). De Nuer William Abdallah Chuol neemt dan van Gai en Akuot het bevel over voornamelijk Nuer-*Anyanya-2* strijders over, maar zij worden weldra aangevallen door Nuer uit de gecombineerde Dinka-Nuer SPLA. De directe aanleiding van deze aanval is de massamoord van Chuols *Anyanya-2*-troepen (bewapend door Khartoum) op 3000 (!) jonge SPLA recruten die op weg zijn van Bahr el Ghazal naar Ethiopië. Er tekent zich op dat moment eerder een interne Nuer-burgeroorlog af dan een etnisch Nuer-Dinka-conflict. De grootste Nuer-stammen maken deel uit van *Anyanya-2*, maar vertegenwoordigen niet de Nuer als gehele natie, getuige de weerstand die *Anyanya-2* oproept bij de Nuer in de SPLA. De SPLA en *Anyanya-2* vechten in het oostelijke Nuer-woongebied in de provincie Jonglei een heftige strijd met elkaar uit waarbij de burgerbevolking niet wordt gespaard. Mogelijkerwijs is hiermee de voedingsbodem geschapen voor het ontstaan van de jeugdmilities onder de Lou Nuer die zullen uitgroeien tot de zogenaamde White Army.

15 SPLA en SPLM: Sudan People's Liberation Army en Sudan people's Liberation Movement.

Pas in 1991 wordt een Nuer-Dinka-tegenstelling manifest, na de afsplitsing door de zogenaamde Nasir-factie onder leiding van de Nuer-commandant Riek Machar van de SPLA-hoofdmacht. Deze afsplitsing zou zijn ingegeven door de weerzin van een aantal officieren tegen opperbevelhebber John Garang die de SPLA als een "dictator" zou besturen, het politieke proces (SPLM) zou verwaarlozen en dus een zekere vorm van democratie in de bevrijdingsbeweging zou tegengaan. Bovendien ageren zij tegen schijnbaar arbitraire arrestaties binnen de SPLM, waarvan onder anderen Martin Majer het slachtoffer wordt. De positie van John Garang verzwakt, mede door buitenlandse factoren. De belangrijkste hiervan is dat de nieuwe Ethiopische regering hem na de val van (de communistische president) Mengistu van Ethiopië, verdere steun onthoudt, waardoor de SPLA-bases in Ethiopië ontruimd moeten worden. In de afgesplitste Nasir-factie nemen de Nuer Riek Machar en Lam Akol, vroegere strijdmakkers van John Garang, het nu tegen hem op, met behulp van de vijand Khartoum. Hiermee is de etnische rivaliteit geboren.

Het conflict met John Garangs SPLA-hoofdmacht dat door Riek Machar wordt verdedigd als ideologisch van aard, krijgt steeds meer een etnisch karakter en loopt dwars door de SPLA-gelederen heen. Het lijkt er echter meer op dat Riek Machar door persoonlijke eerzucht wordt gedreven. Hij doet er alles aan om in Zuid-Soedan de hegemonie te verkrijgen, en papt aan met vijand Khartoum om aan wapens te komen. Khartoum is hiertoe graag bereid. Haar politiek is altijd geweest om het Zuiden onderling te verdelen. Sinds de afsplitsing van de Nasir-factie gaan andere factoren in de oorlog tegen Khartoum een rol spelen, zoals persoonlijke ambitie en materieel gewin. Weldra deserteren eenheden uit beide kampen, sluiten zich bij de tegenpartij aan of vormen onafhankelijke gewapende groepen met hun eigen *warlord* aan het hoofd. Opportunisme en machtswellust, eerzucht, trots en arrogantie zijn voortaan de beweegredenen van ex-legercommandanten, die hun achterban (legereenheden of tribale segmenten) mobiliseren met het vooruitzicht op oorlogsbuit. De SPLA (of wat daarvan over is) moet voortaan op meerdere fronten vechten, enerzijds tegen Khartoum, anderzijds tegen afgesplitste milities.

Om John Garang in het hart te treffen, moedigt Riek in 1991 een genocide aan onder de oostelijke Dinka-bevolking (Greater Bor) waarbij tenminste 20 000 burgerslachtoffers vallen. De militaire strijd is intussen ontaard in het doden van zoveel mogelijk ongewapende burgers, mannen, vrouwen en kinderen. Deze oorlog binnen de oorlog, de onderlinge gevechten en de wreedheden over en weer, leiden ertoe dat de wereld zich onverschillig afwendt van

de strijd in Zuid-Soedan: de burgeroorlog van het Zuiden tegen het Noorden wordt voor buitenstaanders (en zelfs voor insiders) te ingewikkeld. Het wordt een onappetijtelijke mengelmoes van tribale en non-tribale conflicten, verraad, gebroken beloftes, muiterij en onnavolgbare persoonlijke rivaliteiten, zonder duidelijke helden en schurken.

Tweede Noord-Zuid burgeroorlog – Genocide in Bor

Ik heb de tweede Soedanese burgeroorlog niet zelf meegemaakt. In de jaren negentig woon ik in Burkina Faso, dat Franstalig is. Er komt daar weinig nieuws binnen uit Soedan. Ze hebben in Burkina hun eigen revolutie. Engelstalige nieuwsmedia zijn er niet en er is ook geen tv-ontvangst in Kaya, waar ik woon. Internet is nog niet beschikbaar. Zo nu en dan krijg ik een geschrift met droge feiten van Douglas Johnson in handen. En dan, in 2002, verschijnt het boek "Emma's war", van Deborah Scroggins: "Love, Betrayal and Death in the Sudan". Als ik dat boek lees, lopen de rillingen over mijn rug. En nog steeds begint mijn hart sneller te kloppen als ik het boek opensla. Het gaat over een oorlog binnen een oorlog, de strijd tussen de twee rebellenleiders John Garang en Riek Machar van de SPLA, een gevecht dat veel later, na de onafhankelijkheid, uitloopt op een strijd tussen 'de Nuer' en 'de Dinka'. Riek Machar is in 1991 in het huwelijk getreden met Emma McCune, een Britse *emergency aid worker*, twee maanden voordat hij samen met Lam Akol en Gordon Kong een machtsgreep tegen John Garang zal beramen. Dit schisma binnen de SPLA veroorzaakt de dood van tienduizenden mensen in de provincie Jonglei. Eind oktober 1991 vindt in Bor het bovengenoemde "massacre", van de burgerbevolking plaats, door de zogenaamde Nuer "White Army" (*jieg mabor*), met medeweten van Riek Machar, en met wapens uit Khartoum die kort daarvoor door vliegtuigen zonder herkenningstekens in Nasir (waar Riek dan verblijft) zijn gedropt. In zijn poging John Garang te verzwakken, richt hij zich op de mensen uit diens oorsprongsgebied, de Oostelijke Dinka. Riek gebruikt alle mogelijke symbolen en tradities om Nuer-milities en -bevolking aan zijn zijde te krijgen. Hij refereert hierbij aan de historische Nuer-profeet Ngundeng en diens voorspellingen. De krijgers smeren zich in met witte as en dragen witte omslagdoeken; ze noemen zich het Witte Leger, naar de kleur van vechtsperen (Young 2007; Breidlid e.a. 2017). De 'profeet' Wut Nyang belooft ze Dinka-vee en -vrouwen en bedreigt iedere man die thuis wil blijven. De Witte Leger-eenheden bestaan uit *agesets* die tegelijkertijd geïnitieerd zijn. Dit angst inboezemende leger doodt alles wat op zijn weg komt. In Bor begint de echte slachting.

Een burgeroorlog die zich afspeelt in een gebied zo groot als het hele Iberisch schiereiland, zonder behoorlijke communicatiemiddelen:

- er wordt gevochten door bij elkaar geraapte leger- en militie-eenheden van slechtgetrainde militairen en gewapende burgerbevolking;
- deze eenheden worden aangevoerd door commandanten van vele stam men die altijd al met elkaar overhoop hebben gelegen en die zich ontwikkelen als warlords;
- de oorlog wordt gemanipuleerd door een militaire dictatuur in Noord-Soedan die er alles aan doet om in het Zuiden verdeeldheid te zaaien;
- een slecht georganiseerde internationale kliek van hulpverleners bemoeit zich ermee en raakt betrokken in een machtspel tussen regerings- en rebellengroepen, waarbij voedsel de inzet wordt;
- en tenslotte zijn er nog goedbedoelde maar chaotische bemiddelingspogingen door allerlei landen en instanties.

Ik ben er niet bij geweest, en ik vel dan ook geen oordeel over de waarheid of het gelijk van wie dan ook binnen het wespennest van deze burgeroorlog. Er is geen waarheid. Er is geen gelijk. Goed en kwaad wisselen voortdurend van positie. Omdat dit boek over Bor gaat, en veel van mijn vrienden en kennissen (zelfs familieleden) slachtoffer zijn geworden van het extreme geweld, vat ik alleen de passages uit *Emma's War* samen die gaan over de slachting in Bor. Er is een buitenlandse ooggetuige van het drama in Bor, de Ier Dan Eiffe, die naar Bor reist als de slachting nog aan de gang is en duizenden Dinka's naar het zuiden vluchten, richting Gemmeiza, Mongalla en Juba. Hij vindt overal dode lichamen, gieren en honden die zich aan de lijken tegoed doen. Sommigen zijn gewurgd, anderen vastgebonden en verbrand; hij ziet naakte vrouwen, verkracht, doodgeschoten en half verbrand. Het lijkt of de Nuer in trance waren, aldus de getuigenverklaringen. Eiffe neemt foto's, rijdt naar Torit en neemt een vliegtuig naar Nairobi. Daar willen UN-officials zijn verhaal maar nauwelijks geloven. Vooral de *aid workers* die de zomer met Riek in Nasir hebben doorgebracht, en wellicht onder invloed van Emma zijn geraakt, zijn niet te overtuigen van de ernst van de situatie in Bor.

Een paar UN-officials gaan poolshoogte nemen. Als zij Bor naderen, kunnen ze nauwelijks ademhalen van de stank. Ze zien overal kadavers, lijken die ondersteboven uit bomen hangen, aan elkaar vastgebonden, gedode kinderen met ingeslagen schedels, vrouwen met opengereten buiken. Het duurt lang voordat de wereld van deze misdaden op de hoogte wordt gesteld, onder andere omdat de pers in Nairobi is geïntimideerd door Emma, die van

geen kwaad wil weten. Woedend ontkent zij alles wat op onrecht van Riek Machars kant wijst.

Een Amerikaanse missionaris schrijft later dat de aanval op Bor van een wreedheid getuigt die aangeeft dat het de bedoeling was om de Bor-Dinka-economie en de sociale structuur van de mensen te vernietigen, en daarmee hun wil om te overleven te breken. Er vallen in Bor 5 000 doden; 7 000 vrouwen en kinderen worden door de Nuer ontvoerd, en het geweld veroorzaakt een vluchtelingenstroom van 17 000 mensen. 7 000 ontheemde kinderen uit Bor komen in Oost-Equatoria terecht. Veel mensen uit Bor eindigen in het Kukuma-vluchtelingenkamp in Kenia. Het is het grootste drama van de hele burgeroorlog.

Die gebeurtenis, het 'Bor massacre', gaat mijn voorstellingsvermogen te boven. Terwijl ik in Bor toch ook bloedig geweld heb meegemaakt – de militaire aanval op Bor Town en de bloedige Murle en Toposa *raids* op Anyidi en Kolnyang – kan ik me nauwelijks voorstellen dat zwaarbewapende, deels geüniformeerde jongeren (maar geen leger of politie) op terreinwagens en vrachtauto's helemaal uit het 200 à 300 km noordelijker gelegen Nuer-gebied (Waat, Akobo) afreizen naar de Dinka-*court centres* Duk Fadiat, Duk Faiwil en Kongor, om daar vervolgens wreed moordend en rovend en brandstichtend rond te trekken. Daarna houden ze een honderd kilometer lange stroopptocht door Dinka-dorpen, op weg naar Bor, de dorpsbevolking in paniek voor zich uitjagend, waarna in Bor de ergste slachting plaatsvindt. Zij zouden daartoe zijn aangezet en opgehitst door ex-legerofficieren,van wie Riek Machar de belangrijkste was, met behulp van een volksmenner die zich profeet noemt. Dit soort *langdurige* hysterie, razernij en verbijsterende bloeddorstigheid (meer dan 20 000 burgerslachtoffers, 250 000 vluchtelingen, een miljoen koeien geslacht of gestolen!)[16] kunnen bijna niet teweeg zijn gebracht of hebben voortgeduurd zonder drugs en alcohol, zoals getuigen later hebben gesuggereerd.

Het bewapenen en financieren van lokale milities is in 1987 voor het eerst op systematische schaal toegepast door de Soedanese premier Sadiq al-Mahdi, met het doel om de SPLA te bestrijden door middel van het willekeurig en op grote schaal afslachten van de bevolking. De meest doelmatige operaties van dit soort waren de *raids* door Baggara-stammen en *Anyanya-2* in Bahr al Ghazal en Zuidelijk Kordofan. Talloze dorpen worden verwoest en hun bevolking omgebracht, hun vee gedood of gestolen en vrouwen en kinderen

16 Werner et al., 2010, p.409-410.

ontvoerd. Vele duizenden Dinka's worden gedood, en tienduizenden jongeren vluchten oostwaarts naar de SPLA-kampen in Ethiopië. De lange tocht van jongeren uit Bahr al-Ghazal is beschreven in *What is the what* door Dave Eggers (2006).

Als Europeaan moet je bij deze terreur denken aan populaire voorstellingen van de 'horden' van Djengis Khan of Attila de Hun die moordend en plunderend Europa binnentrekken, een verschroeide aarde achterlatend. Mijns inziens zijn er voor deze rooftochten in dit deel van Afrika geen andere precedenten dan de slavenjachten door Arabische roversbenden in de negentiende eeuw of de genocide in Rwanda. Dit heeft niets meer met een politieke opstand tegen Noord-Soedan te maken.

Een reden om de 'genocide' in Bor in herinnering te roepen, is het feit dat dit niet de eerste en laatste keer was, maar dat de geschiedenis zich 21 jaar later herhaalt, weer in Bor. Weer wordt de massaslachting in gang gezet door Riek Machar, ditmaal niet als tegenstander van John Garang (die dan reeds is overleden) maar van president Salva Kiir Mayardit, wiens vice-president hij is op dat moment. Een vice-president die aanzet tot georganiseerde moord op burgers en beschermd wordt door de Verenigde Naties. Deze tweede massaslachting in Bor komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

Op bezoek bij de SPLA

Jaren later, in september 2002 in Nairobi, op bezoek bij Philip Thon Leek, hoor ik het verhaal waarvoor ik het meeste heb gevreesd. Ik ben in Nairobi op missie en weet in contact te komen met Philip Thon, die daar met John Garang werkt en voor mij een etentje organiseert met mensen uit Bor. Dit schrijf ik over het bezoek in mijn reisdagboek:

"Achol Nai is dood. En vader Nai ook en zeventien mensen uit de familie. Ze waren in Malek toen de milities kwamen. Nai werd mishandeld. Achol wilde dit verhinderen. Waarop ze beiden werden doodgeschoten. Verder geen details.

Duizenden kinderen als slaven naar het noorden afgevoerd. Bor is leeg, het land zonder vee. "The land is spoiled". Terug naar af. De catastrofe is met geen pen te beschrijven.

De mensen die ik ontmoet sommen droog de feiten op, zonder emotie, maar heel precies, met cijfers en data erbij. Hoewel ik de helft mis, hoor ik ook het verhaal van de moord op Engelsman Evans van Geosurvey.

Marial Jereboam vertelt dat de bibliotheek van zijn vader uiteindelijk naar Juba is overgebracht – het huidige lot van de prachtige collectie historische boeken is onbekend. Ook halen zij herinneringen op, over de schaking van de bruid van Achol, toen de auto met het meisje en chauffeur onderweg bij Baidit een roadblock moest ontwijken en door rivalen met speren werd belaagd! En de *cattleraid* op het Anyidi-*cattlecamp* door de Murle. Er is een "broer", Marial Kuol, die in mijn tijd nog in Anyidi op school zat. Hij zegt dat hij later heeft meegeholpen om het dak van diezelfde school met koemest in te smeren om het gebouw vanuit de lucht onherkenbaar te maken, uit vrees voor bombardementen!

De avond bij Philip is in zijn eenvoud ontroerend. Hij woont in Nairobi in een nieuw huisje, in een geplaveid straatje, een nieuwe wijk, maar ver rijden van de hoofdweg, over modderige, onverlichte wegen. Zijn zoon Leek (het peutertje bij mij op schoot in Langbar, Bor) is inmiddels volwassen en gaat in Uganda studeren. Voor het eten wordt een gebed gezegd. Ze vragen aan mij om een beetje alcohol buiten de deur te offeren "aan je God, die onze God is". Dat deden ze vroeger nooit; zijn ze ineens bekeerd?

Met z'n allen delen we het verdriet dat komt met het noemen van de namen van omgekomen bekenden. Geknakte trots, maar met behoud van waardigheid; geen klacht, geen vloek komt over iemands lippen. Ik geloof dat ze zich ook bewust zijn van mijn emoties. Philip houdt een toespraakje. Ik zeg wat terug.

Het regent hard in Nairobi. De taxi's worden onderweg vergrendeld, vanwege het gebrek aan veiligheid. Ons gezelschap moet zich op de donkere terugweg door een politie-roadblock praten. "You Dinkas, you fight too much", roept een beschonken agent naar binnen."

Kon, Madol en Mabiei

De tijd verstrijkt. Ik heb intussen een gezin en woon in Nederland. Na Zuid-Soedan heb ik zes jaar in Burkina Faso en nog eens zes jaar in Mali gewerkt en gewoond, in opdracht van Buitenlandse Zaken (DGIS). Daarna ben ik consultant geworden bij het Nederlandse bedrijf MDF. Ik reis overal naar toe om ontwikkelingsprojecten te adviseren, trainingen te geven en evaluaties uit te voeren. Ik denk dikwijls aan Bor. Als de naam Bor valt en als ik op snelwegen Duitse auto's met een nummerbord ("BOR") uit Borken Noordrijn-Westfalen zie, begint mijn hart sneller te kloppen. Ik probeer via mijn werk opdrachten in Zuid-Soedan te krijgen. Ik kom verschillende keren in Juba, maar het lukt niet om in Bor te komen, vanwege veiligheidsproblemen, verloren tenders, of tijdgebrek door mijn werk voor het consultantsbedrijf waarvoor ik "productie

moet draaien". Maar, zeggen ze in Soedan, als Mohammed niet naar de berg komt, komt de berg wel naar Mohammed. Er wordt in de kranten af en toe geschreven over Zuid-Soedan en er sijpelen zo nu en dan ook rechtstreekse berichten door over Zuid-Soedan. Zoals bij voorbeeld in januari 2006.

Het begint met een Nederlandse journaliste die contact met mij zoekt omdat zij voor *Trouw* iets wil schrijven over het Jonglei-kanaal. Ze heeft het ook over een Zuid-Soedanese jongen in Nederland die ze kent en die uit de buurt van Bor komt. Het blijkt Kon Kelei te zijn. Hij komt uit Gak (Adol), het dorpje van chief David Mabior Nueny (Kons oom) met wie ik vaak heb samengewerkt. Pas later gaat me een licht op: is Kon soms de jongen die in een Nederlandse film de rol gespeeld heeft van asielzoeker die met een oude, chagrijnige man bij de dijk in contact komt? Op die dijk grazen koeien, en de mooiste beelden uit de film zijn van die pikzwarte jongen die een zwartwitte Friese (Dinka: *rial*) koe knuffelt, melk uit een uier drinkt en de neus schoonmaakt van die koe, die het heerlijk vindt en de volgende keer al op hem af komt sukkelen als hij haar roept, precies als in het veekamp. Ik vraag hem bij ons eerste telefonische contact: "Ben jij die jongen van de film?" "Ja, ik ben van die film – Tussenland" (2002). Kort daarna ontmoet ik hem op een studentenkamer in Nijmegen. Hij studeert internationaal recht in Nijmegen en spreekt uistekend Nederlands. We hebben af en toe contact. Telefoon en internet zijn intussen wereldwijd functioneel. Op een dag stuurt Kon me een mail waarin staat dat hij iemand gesproken heeft die beweert bij mij in Bor in huis te hebben gewoond. Er gaat een schok door me heen: Madol, of Mabiei?

Een tante van Kon blijkt getrouwd te zijn met Madol Guet, en Madol Guet heb ik leren kennen via zijn moeder, Ayen Mach. Die herinneringen gaan terug tot in 1984. Ayen Mach was een spreekbuis van de vrouwen in Anyidi. Toen in 1984 de school in Anyidi sloot (omdat de onderwijzers zich in Ethiopië bij het guerillaleger van John Garang aansloten), vroeg zij mij om haar zoon en diens vriend onderdak te verlenen zodat zij in de stad Bor verder konden leren. Daar is het inderdaad van gekomen. Ik had op mijn veranda een kamertje, en daar trokken de jongens in. Als tegenprestatie onderhielden ze mijn tuin. Ze moesten de zaak schoonhouden en mochten er geen troep van maken.

Ze heetten Madol Guet en Mabiei Ngong en waren een jaar of 15. Ze kwamen begin 1984. Het was een gezellige tijd. Ik merkte niet veel van de jongens. Ze waren vrolijk, bescheiden en gefascineerd door alle techniek rondom het huis: de auto, het zonnepaneel dat voor warm water zorgde, de kraan en de waterslang in de tuin. Ze wasten zich bij die kraan en besproei-

den de tuin. Er is een bewogen foto, waar we alledrie op staan bij mijn witte Toyota.

Verder kan ik me niet veel meer van ons leventje samen in mijn huis herinneren. Ik was overdag meestal weg, alleen 's avonds en in het weekend moeten we elkaar regelmatig gezien hebben. Ik keek weleens in hun boekjes, als ze 's avonds zaten te leren. Een incident staat me nog bij: tijdens de siësta hoorde ik ineens een harde klap naast het huis. Geschrokken ging ik kijken, en zag mijn auto met zijn neus in de drain staan, met de achterwielen omhoog. Wat was er gebeurd? Madol was ingestapt in de geparkeerde auto en had het sleuteltje omgedraaid. De auto stond in een versnelling en sprong vooruit de drain in. Toen ik naar buiten kwam, stond Madol op zijn benen te trillen en smeekte om genade. Toen de auto weer uit de drain was getrokken, hebben we smakelijk om het incident gelachen. Ik was allang blij dat hij niet gewond was.

Ook was ik eens getuige van een schouwspel dat zich afspeelde rondom de kraan in de tuin. Het was ook weer tijdens de siësta. De jongens hadden zich gewassen, zoals ze dat in hun dorp en in het veekamp plachten te doen. Hun lichamen glommen. En toen begonnen ze langzaam, naakt, te dansen en te neuriën, zoals ze gewend waren in het veekamp te doen, eerst hun schouders opgetrokken, dan met opgeheven armen, de horens van een koe nabootsend, soepel opspringend, een beetje in trance. Even terug naar die wereld van het veekamp. Even los van de wereld van school, waar de moderniteit heerst, zonder koeien en melk, mét kleren. Ze verloren zich weer even in hun zorgeloze jeugd. Toen gingen de kleertjes weer aan, plakkend om hun natte lijven.

En toen, op een morgen in maart 1984, kwam aan die idylle opeens een einde. Ik kwam om een of andere reden het terras op, 's ochtends vroeg. Hun kamerdeur stond open. Ik keek naar binnen. Hun matjes lagen er, het was er keurig opgeruimd, maar dekens en kleren ontbraken. Ik wist onmiddellijk wat er aan de hand was: de twee waren vertrokken, in hun jeugdige overmoed, de anderen achterna, naar Ethiopië … Een schok. Toen boosheid: zo jong, en denken dat ze al met de groten mee moeten doen. "Ik ga ze achterna om ze terug te halen", was mijn eerste reactie, "dit is veel te riskant, ze weten niet waar ze aan beginnen". Ik sprong in mijn auto en reed naar het kruispunt. Een grote *souck-lorry* overvol met mensen en goederen stond klaar om te vertrekken. Ik klom erop en keek erin, maar vond ze niet. Berusting, triestheid, leegheid en een gevoel van verlies; vaderlijke gevoelens. En daarna de bezorgdheid: kinderen als kanonnenvlees aan het front, kindsoldaten, wat

niet al. Ik dacht dat ik ze nooit meer terug zou zien… Als ik die foto's van ons terugzie, bij de witte Toyota, krijg ik een brok in mijn keel: die twee, die waarschijnlijk onder verschrikkelijke omstandigheden zijn gesneuveld ...

Dus als Kon, 22 jaar later, beweert dat hij Madol heeft gesproken, springt mijn hart van blijdschap open. Het contact wordt gelegd. Madol schrijft: "Dear friend Tong Mabior … Truly I am the boy … I was working with you in your garden in Penykou project in Bor town, 1984, with the other boy known as Mabiei Ngong. My mother is Ayen Mach and father Guet Garang, all are from Anyidi Palek. Now I am in Australia Queensland with my family. I have three boys and my wife live with me … I am very anxious to talk with you in the phone so that you be very sure that I am the one… Your lovely boy, Madol Guet Garang … Thank you very much …".

Nog weer een tijdje later heb ik Madol aan de lijn. Hij vertelt me dat hij soldaat is geweest, aan het front gevochten heeft tegen regeringstroepen, en uiteindelijk door de VN vanuit een vluchtelingenkamp is meegenomen naar Australië, omdat hij gewond was. "I am wounded, on both arms and even my head. That is my problem". Hij woont daar nu al jaren, en kan over een paar jaar, als hij tot Australiër genaturaliseerd is, overal naartoe reizen, waarheen hij maar wil: "to America, to Bor, to everywhere …". Later heb ik (van zijn commandant van destijds) gehoord dat hij een moedig, fanatiek strijder was. In de slag bij Pochala vocht hij nog door toen hij al door drie kogels geraakt was. Uiteindelijk had hij vijf kogels in zijn lichaam, en bracht het er maar op het nippertje levend vanaf.

Foto's worden opgestuurd. Ik krijg een kerstfoto: het hele gezin, omgeven door sterretjes en hulstblaadjes, en ben erdoor ontroerd. Hij staat nu in een lijstje bij mijn eigen gezinsfoto's. We spreken over de bewuste dag in 1984 toen ze uit mijn huis vertrokken. "Ik ben nog naar de kruising gegaan om te kijken of ik jullie kon vinden". En Madol: "Yes. You know, Tong Mabior, we were in that truck and we saw you and we hide for you!"

Schaterlach.

Foto 149
Madol Guet (1984)

Foto 150
Madol Guet en gezin in Queensland, Australië (2006)

De kinderen van Martin Majer

Als er iemand in aanmerking zou komen voor een hoge positie in een onafhankelijk Zuid- Soedan, dan was het wel Martin Majer, de Member of Parliament uit Anyidi met wie ik bevriend was, die weleens in mijn huis in Anyidi overnachtte en wiens verkiezingscampagne ik in 1980 in Bor volgde en fotografeerde. Martin was een intellectueel, rustig en respectvol van karakter, een vertrouwenwekkende man voor wie mensen warmliepen. Niet voor niets werd hij een vooraanstaand lid van de SPLM, de politieke tak van de rebellenbeweging. Zoals andere leiders in de beweging deden, maakte hij gebruik van de uitnodiging van Fidel Castro om zijn kinderen in Cuba op te laten leiden. Er bestond in Cuba een heel complex van scholen waar kinderen uit 'revolutionaire landen' werden opgeleid (Mozambique, Angola, Algerije, Zuid Soedan, Burkina Faso, Ethiopië, etc.).

Foto 151
Martin Majer: op mobiele telefoon (2015)

Foto 152
Martin Majer op verkiezingstoernee (1980)

Toen de Sovjet-Unie in 1989 instortte begon in Cuba de moeilijke Período especial, die gepaard ging met politieke isolatie en economische crisis. De speciale scholen moesten wegens gebrek aan middelen worden gesloten. Niet alle landen waren in staat om de kinderen direct terug te halen. Aan de kinderen uit Zuid-Soedan werd door de Canadese regering gastvrijheid verleend. Carol Berger, de correspondente van *The Guardian* en *Africa Confidential* die in 1984 bij mij in Bor logeerde en die later in Oxford sociale antropologie ging studeren, bericht mij dat zij studie heeft verricht naar deze verloren kinderen, die intussen tewerk gesteld zijn in de slachthuizen van Alberta. O, bittere ironie: Dinka die geen koeien "voor niks" doden, dat wil zeggen niet louter voor voedsel, alleen bij rituele gelegenheden, slachten nu koeien als beroep! Carol Berger ontmoet daar intussen volwassen geworden Zuid-Soedanezen, onder wie twee kinderen van Martin, die vragen naar Tong Mabior, die woonde in Anyidi waar zij naar de lagere school gingen. Wat zij zich onder anderen herinnerden van Tong Mabiors verblijf in Anyidi: "'s avonds was daar licht ...", het enige heldere kunstlicht (van een zonnepaneel) in de wijde omgeving!

Deze groep "Cubanen" heeft zich na hun terugkomst uit Canada slecht kunnen aanpassen (Berger, 2004?). Zij spreken geen Engels maar Spaans, en zijn vervreemd van hun Dinka-cultuur. In 2015 ontmoet ik twee van deze kinderen van Martin Majer in Juba. Een andere zoon is aannemer geworden en heeft de school van Kon Kelei in Gak gebouwd. In 1997 is Martin, om onduidelijke redenen en onder onduidelijke omstandigheden "in SPLA-gevan-

genschap" vermoord. John Garang en Philip Leek, die toen op reis waren naar Europa en de VS, zeggen verbaasd te zijn en van niets te weten. Wat een verspilling van talent. Tegenwoordig hebben sommige mensen in Bor op de display van hun mobiele telefoon een fotootje van Martin Majer staan, van deze martelaar van de onafhankelijkheidsstrijd.

Een staat voor een 'stateless society'

In 2005 dwingt Colonel John Garang een vredesakkoord – het Comprehensive Peace Agreement - met het Noorden af. Hetzelfde jaar komt hij bij een helikopterongeluk om het leven. Op 9 januari 2011 vindt in Zuid-Soedan een referendum plaats: Zuid-Soedan kiest voor afscheiding van Noord-Soedan en wordt onafhankelijk op 9 juli 2011. De rebellenbeweging SPLA wordt regeringspartij en nationaal leger, onder leiding van John Garangs opvolger, Salva Kiir Mayardit. In een poging om de Nuer en de Dinka te verzoenen (na de 'genocide van Bor' in 1991) wordt Riek Machar in de regering van Zuid-Soedan opgenomen als vice-president.

Foto 153 & 154

Dr. John Garang de Mabior op een bankbiljet van het onafhankelijke Zuid-Soedan. "Mabior" betekent White Bull, tevens de naam van de eerste bierbrouwerij in Zuid-Soedan

10
Nilotisch antagonisme uit balans

Onafhankelijk

Het leek zo mooi op 9 juli 2011: Zuid-Soedan onafhankelijk. Eindelijk, na 28 jaar, is de oorlog voorbij, zijn de Arabieren op de knieën gedwongen en verjaagd. Juichende mensenmassa's op de been in Juba, Wau, Malakal, verbroedering rondom een kleurige vlag met een gele ster en een wapen met een Afrikaanse visarend, de vleugels gespreid naar Amerikaans voorbeeld. Aarzelend zingt de menigte het zojuist gecomponeerde volkslied South Sudan Oyee!: *We sing songs of freedom with joy; for justice, liberty and prosperity shall forever more reign ...*

De vreugde duurt maar kort. Was dat maar waar van die eeuwige gerechtigheid, vrijheid en voorspoed. Het is er nog niet van gekomen. Integendeel, de tweespalt binnen de SPLA die tijdens de strijd tegen Noord-Soedan de kop was opgestoken, leidt al in december 2013 tot een vermeende staatsgreep tegen de democratisch gekozen regering, en daarna tot een burgeroorlog die opnieuw massaslachtingen tot gevolg heeft, met name in Juba en in Bor en omgeving. Het verschil met de vorige oorlog is dat ditmaal de hele wereld zich ermee bemoeit: de IGAD[17], de Troika[18], de Verenigde Naties, en een aantal individuele Westerse landen die zich alle bezighouden met een mengelmoes van politieke bemiddeling en humanitaire hulp aan de burgerbevolking. Ook kerkgenootschappen en NGO's van allerlei pluimage trachten vrede en verzoening te bewerkstelligen. Allen denken zij deel van de oplossing te zijn, maar door hun betrokkenheid worden zij ook deel van het probleem.

We kunnen er hier niet omheen om een poging te doen de bovengenoemde tweespalt te begrijpen; de tweespalt die een half miljoen mensen het leven heeft gekost, in Bahr al-Ghazal, in Unity, in Lakes, in Warrap, in Upper Nile, in Blue Nile, in Jonglei en in Equatoria, maar die Bor het hardst heeft getrof-

17 IGAD: Intergovernmental Authority on Development (8 Oostafrikaanse landen).
18 UNMISS: United Nations Mission In South Sudan.

fen. Hadden we dit aan kunnen zien komen? Over deze vraag hebben vele historici, antropologen en politieke wetenschappers zich gebogen. Zonder een literatuurstudie te presenteren, vermeld ik hier toch een verzameling argumenten die door deze en gene zijn gebruikt, aangevuld met mijn eigen observaties en ervaringen[19].

Cattle raids

Het leidt geen twijfel dat alle veehoeders (zogenaamde pastoralisten) in Oost-Afrika, in Kenia, Soedan, Somalië, Ethiopië en Uganda, vechtersbazen zijn, individueel en collectief, en dat zij regelmatig overvallen plegen op andere stammen om vee te stelen, *cattle raids* genaamd. Dit gebruik, ingegeven door eerzucht en overlevingsdrift, zit diep verankerd in hun cultuur; zo is het altijd geweest. Aan dit soort "stammen-oorlogen" worden door veel veehoeders positieve en nobele, eerder dan negatieve, oordelen verbonden. Met andere woorden, *cattle raids* worden gezien als een legitieme, eervolle roeping. Jonge mannen worden door sociale druk en eergevoel gedreven en vinden in de gewapende strijd een manier om hun reputatie te vestigen en daarmee hun huwelijk te bespoedigen, en te voorzien in hun economisch onderhoud (De Koning 2004). De pastorale samenlevingen waarderen gewapende strijd tegen vijandelijke stammen als teken van moed, verdediging van de gemeenschap en gerechtvaardigde represaille. *Cattle raiding* is de inverse, de omkering, van de paradijselijke situatie in de veekampen in de *toic*. Terwijl in de *toic* politieke eenheid, solidariteit, sport en spel worden benadrukt, gaat het bij *cattle raiding* om verdeeldheid en gevechten op leven en dood.

Economisch gezien zou men kunnen zeggen dat *raiding* een strategie is om het hoofd te bieden aan de onzekerheden van een pastoraal bestaan in gebieden met een wisselvallig klimaat. Maar anderzijds bedreigt voortdurende gewapende strijd op de lange duur het welzijn van families en gemeenschappen omdat ze leidt tot vicieuze cirkels van razzia en wraak, waarbij veel slachtoffers vallen en bestaansbronnen en sociale infrastructuur worden vernietigd. Sinds de komst van automatische wapens is het aantal dodelijke slachtoffers verveelvoudigd.

19 In dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van The Root Causes of Sudan's Civil Wars (Douglas H, Johnson, 2003/07).

In tribaal Zuid-Soedan worden van oudsher de Dinka door de Nuer als aartsvijanden beschouwd. Er heerst sinds onheugelijke tijden vijandschap tussen de twee volken. De Nuer zijn doorgaans de aanvallers en agressors, de Dinka de slachtoffers. Een Nuer-mythe dient als rechtvaardiging van hun agressie tegen de Dinka. God beloofde vee aan zijn zoons Dinka en Nuer: een oude koe aan Dinka en haar kalfje aan Nuer. 's Nachts kwam Dinka naar de veehut (*luak*) van God, deed de stem van Nuer na, en ontving het kalf. Toen God uitvond dat hij bedrogen was, werd hij kwaad en droeg Nuer op de belediging te wreken door zich tot in lengte van dagen met geweld Dinka-vee toe te eigenen. Het stereotype beeld dat de Nuer van de Dinka hebben is dat de Dinka veedieven en verraders zijn en dat de Nuer eervolle oorlogen voeren om vee te veroveren.

De Oostelijke Dinka in Jonglei State zijn jaarlijks slachtoffer van *cattle raids* door Nuer-stammen (Lou en Gaweir) en door de Murle[20]. Het komt zelden voor dat de Dinka erin slagen een aanval af te slaan, en tegenaanvallen vinden evenmin plaats. Recente uitzonderingen waren er in 1984, toen de Murle-*raid* op Bor-Dinka-sectie Palek (Anyidi) en de Toposa-raid op Bor-Dinka Hol (Kolnyang, Cueiker) mislukten. Vanaf dat moment beseften de Bor-Dinka echter dat ze hulpeloos waren en begonnen ze tactische verdedigingsstrategieën te oefenen, en zich te bewapenen.

In de literatuur wordt vaak vermeld dat de Murle tijdens hun *cattle raids* Dinka-kinderen roven omdat zij te kampen zouden hebben met problemen van vruchtbaarheid veroorzaakt door venerische ziekten. Als dat al ooit het geval zou zijn geweest, lijkt mij dat in de huidige tijd onwaarschijnlijk. Tijdens mijn verblijf in Bor in de jaren tachtig, toen er vrede heerste tussen de stammen, kwamen de Murle elke droge tijd met een grote kinderschare naar Bor toe. De roof van vrouwen en kinderen tijdens *cattle raids* is standaardpraktijk, zowel onder Murle als onder Nuer. Nuer staan erom bekend dat zij hele Dinka-families incorporeren in hun sociale systeem en er Nuer van maken. In het grensgebied van Dinka en Nuer in Jonglei (het Duk ridge gebied) is de etnische Dinka-Nuer-tegenstelling dan ook fluïde geworden, zowel door assimilatie van Dinka's, als door adopties over en weer en door onderlinge huwelijken.

20 Sinds de eeuwwisseling zijn Lou Nuer en Murle ook (en in toenemende mate) met elkaar in oorlog. Raiding bínnen stam-eenheden is zeldzamer vanwege familiebanden van (aan)verwantschap en onderlinge huwelijken. Vee is de verbindende factor van familiebanden, dus het roven van elkaars vee zou deze banden aantasten, omdat verwanten dan tegen elkaar vechten.

De geschiedenis heeft geleerd dat *cattle raids* alleen te voorkomen zijn door een sterk nationaal politioneel en juridisch gezag, door een goed functionerende veterinaire dienst, en door algemene leerplicht en andere ontwikkelingsactiviteiten. In Zuid-Soedan heeft de Britse koloniale overheid het een eind geschopt met het invoeren van deze condities. Vooral de militaire onderwerping van de Nuer en de Murle heeft *cattle raiding* vele jaren verminderd, maar zodra het gezag verslapte, namen de *raids* weer toe, zoals tegen het einde van het Britse bestuur, tegen het einde van de autonomie van Zuidelijk Soedan, en tijdens en na de onafhankelijkheidsoorlog toen er anarchie in het land heerste.

Tijdens deze laatste oorlog zijn onderlinge militaire strijd en *cattle raids* door elkaar heen gaan lopen: *warlords* beloonden hun troepen met buit die met name bestond uit vee. Zij werden niet bestreden door het centrale gezag (Khartoum), maar door dat gezag juist aangemoedigd en van wapens voorzien. In het onafhankelijke Zuid-Soedan is de overheid er niet in geslaagd *law and order* te herstellen; in tegendeel, op veel plaatsen heeft het leger de tegenstellingen verscherpt: ontwapeningscampagnes door het door Dinka's gedomineerde leger in Jonglei gingen bijvoorbeeld gepaard met wraakacties tegen Murle en Lou Nuer.

Habitus en samenleving

De historie van de laatste dertig jaar in Zuid-Soedan natrekkend, zien we mannen met grote ego's voorbijkomen, zonder ervaring in de burgermaatschappij, met een louter militaire roeping. Ze zijn gericht op persoonlijke eer, zijn achterdochtig en jaloers op hun kornuiten en gespeend van al te veel scrupules en innerlijke beschaving. Zij zijn door hun militaire leven losgeweekt van de civiele samenleving met hun leiders en maatschappelijke mechanisme van *checks and balances*. Zij zijn gevoelig voor manipulatie en omkoping door een sterkere partij die hen kostbare middelen verschaft, vooral wapens. Onderling zijn ze niet in staat tot het sluiten van compromissen of om zich aan afspraken te houden. Met andere woorden, ze hebben lak aan maatschappelijke conventies en aan conventionele militaire discipline. Ze zijn belust op macht en geloven slechts in de macht die komt uit de loop van een geweer. Om macht te verkrijgen en te handhaven, verkwanselen zij beloftes en plegen ze verraad. Ze zijn moreel en maatschappelijk ontaard, en dus ongeschikt om een land te besturen. Heersers zonder leiderskwaliteiten. Naar internationale standaarden gerekend zouden een aantal van hen zich, wegens grove mensenrechtenschendingen, misdaden tegen de

menselijkheid en zelfs 'genocide', al lang hebben moeten verantwoorden bij het Internationale Strafhof in Den Haag, maar in plaats daarvan worden zij door internationale instanties aan onderhandelingstafels genood, hetgeen de morele inconsistenties van de Westerse diplomatie aantoont. In het onafhankelijke Zuid-Soedan heeft de praktijk geleerd dat hun manier van besturen berust op hetzelfde principe van macht, namelijk het gebruik van wapens om middelen voor persoonlijk gewin te verwerven, wat wij in de burgermaatschappij corruptie noemen. De Zuid-Soedanese samenleving onder leiding van zulk soort personen in macht- en bestuursposities is daardoor verworden tot een kleptocratie. Dat zijn de kenmerken van hun *habitus*, hun persoonlijke eigenschappen, hun gewoontes, capaciteiten, intenties, initiatieven en houding tegenover de samenleving.

Deze *habitus* heeft zich kunnen ontwikkelen in een ambivalente maatschappij, die bezig was een balans te vinden tussen de (nagenoeg geldloze) mechanismes van een tribale samenleving enerzijds, en de mechanismes van nationale politiek, bestuur en markt anderzijds. Economisch heeft die tribale maatschappij zich aanvankelijk, door middel van de markt, weten te verstevigen. Tekorten aan graan konden via de verkoop van vee worden weggewerkt; behoefte aan vee kon middels werkgelegenheid via de veemarkt worden aangevuld. De bestaanszekerheid van de bevolking nam daarmee toe. De langzaam met behulp van donorprogramma's op gang komende dienstensector (gezondheidszorg voor mens en dier en wegen), aangevuld met een toename van onderwijs en urbane werkgelegenheid, versterkte die bestaanszekerheid verder, en vermeerderde tevens de overlevingsstrategieën in tijden van klimatologische tegenspoed (te weinig of te veel regen). In de tijd voorafgaande aan het uitbreken van de tweede burgeroorlog in 1983, heerste onder de bevolking de hoop op economische en sociale stabiliteit en op een geleidelijke ontwikkeling van bestaanszekerheid en welzijn. Aan die hoop hebben de Nederlandse en andere donorprojecten voeding gegeven: bij politieke stabiliteit en verstandig beheer van olieinkomsten, en zonder corruptie, zou Zuid- Soedan thans een redelijk welvarend midden-inkomensland zijn geweest. Maar het is anders gelopen en het optimisme van de buitenlandse projecten bleek uiteindelijk op een misrekening te berusten.

Tijdens het vreedzame interbellum van 1972 tot 1983, tussen de eerste en de tweede burgeroorlog tussen Zuid- en Noord-Soedan, functioneerde de regionale politiek van het autonome, verenigde Zuiden redelijk goed, ondanks de voortdurende provocaties van Noord-Soedan dat islamitisch radicaliseerde, en vastbesloten was het Addis Abeba-akkoord, en daarmee de autonomie van Zuid-Soedan, te ondermijnen. Het ging echt fout toen

Khartoum het democratische proces begon te verstoren, en verdeeldheid zaaide die uiteindelijk door zuidelijke politici en het leger niet langer werd gepikt. Wat in 1983 in Bor begon als muiterij binnen het leger, breidde zich uit in een kettingreactie van militaire opstanden. Aanvankelijk werd die militaire macht nog gekanaliseerd in de militaire SPLA. Maar toen die militaire organisatie erodeerde en uit elkaar viel, verslapte ook de militaire discipline, en werd het een ieder-voor-zich strijd van elkaar bestrijdende ex-legercommandanten die probeerden links en rechts jongeren te recruteren. Voor hun middelen van bestaan waren de milities afhankelijk van de bevolking van het platteland, die weldra een speelbal werd van rovende, verkrachtende, en moordende bendes, naar voorbeeld van de *cattle raids*. Nilotische jonge mannen zijn immer gevoelig voor mogelijkheden om, al of niet geweldloos, aan vee te komen om daarmee hun bruidsschat te kunnen betalen. Toen lidmaatschap van milities voor dit doel gemakkelijker bleek dan te zwoegen in de bouwsector van Noord-Soedan, kozen veel Nuer jongeren voor de gewelddadige weg.

Twee factoren versterkten deze gewelddadige anarchie. Ten eerste de toenemende hoeveelheid automatische wapens en munitie die in Zuid-Soedan in omloop kwamen, al of niet geschonken door Khartoum of door andere belanghebbenden in deze strijd, zoals oliemaatschappijen, of gekocht in buurlanden (de hele Hoorn van Afrika is vergeven van automatische wapens in persoonlijk bezit). Ten tweede het op gang komen van internationale humanitaire hulpacties, zoals Operation Lifeline Sudan van de VN, die ervoor zorgden dat voedsel het gebied binnenkwam. Daarvan wisten de milities als eersten te profiteren, en zij konden daarmee hun eenheden op de been houden. De bevolking werd soms zelfs naar humanitaire centra verdreven om meer humanitaire hulp aan te trekken. Op andere plaatsen werd de bevolking door de milities tot verplichte landarbeid aangezet om strijders van voedsel te voorzien. Intussen verrijkten de *warlords* zich met vee en met vrouwen, daarmee nieuwe coalities met bepaalde families en stamsegmenten creërend. Grote delen van de bevolking werden, en zijn tot op de dag van vandaag, afhankelijk van voedselhulp, omdat zij werden verdreven van hun landbouwgronden en graasgebieden.

De sociale structuur is ernstig aangetast door de liquidatie van traditionele leiders waardoor het rechtssysteem, de *checks and balances,* niet goed meer werkt en criminaliteit en gewelddadigheid onder jongeren onbestraft blijven. De traditionele cultuur is daarmee ondermijnd zonder dat er een moderne cultuur voor in de plaats is gekomen. Het burgerlijk bestuur kan nauwelijks effectief optreden wegens gebrek aan gezag, middelen en competentie.

Vanuit die ambivalentie moet de Zuid-Soedanese samenleving begrepen worden. En in die ambivalente situatie kan het gebeuren dat de tweespalt tussen machtswellustige *warlords* uitmondt in extreem geweld door tribale jongeren (White Army en anderen) die opgehitst worden door een *cult hero*, bewapend worden met automatische geweren en vervoerd worden door de milities. De 'genocide van Bor' van 1991 heeft bij alle Dinka's een diepe wond geslagen. Met de onafhankelijkheid in 2009 lijkt die wond geheeld te zijn. Maar de pijn leidt in 2013, na een herhaling van zetten door Riek Machar, alsnog tot een burgeroorlog tussen de Dinka en de Nuer: "The hate that hate produced". Deze ontwikkeling bedreigt de jonge staat Zuid-Soedan in zijn bestaan. Door buurstaten opgedrongen 'verzoeningen' zullen niet meer dan cosmetische ingrepen blijken te zijn.

In 2015 wordt door bemiddeling van de VN weer eens een vredesakkoord tussen Salva Kiir en Riek Machar getekend, waarbij Riek Machar nota bene zijn eigen milities mag behouden. Prompt loopt het in de zomer van 2016 in Juba weer uit de hand. Riek Machar vlucht het land uit. Buitenlanders worden wederom geëvacueerd. VN-ers worden aangevallen, Amerikaanse vrouwen verkracht. Tegelijkertijd stuurt Ban Ki-moon een Nederlandse generaal-majoor buiten dienst naar Zuid-Soedan om de lethargie van de VN-Blauwhelmen te onderzoeken, die in Abyei en Juba toekeken terwijl buiten de poort burgers verkracht en vermoord werden.

Wie oplossingen van buiten verwacht, negeert historische lessen. Dit schrijft Koert Lindijer in NRC Handelsblad van 3 augustus 2016: "Alleen een regionale vredesmacht kan Zuid-Soedan nog redden, zegt analist Alex de Waal van de World Peace Foundation, die betrokken was bij eerdere vredespogingen van de Afrikaanse Unie (AU) ...". De Amerikaan De Waal wil een pan-Afrikaans leger inzetten met mandaat én "echte slagkracht". Ik zou zeggen: Afrikaanse Unie, doe het niet; probeer niet nog eens een geldverslindend, tot mislukking gedoemd, extern leger op te tuigen en in Zuid-Soedan in te zetten. De tijd van kolonialisme is voorbij. De redding van Zuid-Soedan is gelegen in demilitarisatie, niet in nog meer militair vertoon en wapengekletter. Geen bezettingsmachten meer die zelf doelwit worden van strijdende partijen. Wat nodig is, is een nieuwe generatie (civiele) leiders, die goed geschoold zijn en het landsbestuur serieus nemen, en niet uit zijn op persoonlijke macht en middelen. Er lopen in Zuid-Soedan en in de diaspora genoeg goed opgeleide, competente mensen rond zonder militaire roeping, die hun krachten zouden willen bundelen om van hun land, thans een *failed state* genoemd, iets te maken. Bovenstaande mening heb ik mij gevormd na een bezoek aan Bor in oktober 2015.

11

Bor Revisited – United Nonsense

In 2013 ruik ik een kans om naar Bor te gaan. De Nederlandse Minister Ploumen van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking is in Bor op bezoek geweest en haar is door de autoriteiten gevraagd om een advies te geven over de waterhuishouding van het gebied juist ten Noorden van Bor, dat regelmatig getroffen wordt door overstromingen. Ik ken dat gebied op mijn duimpje, en als de Nederlandse ambassade in Juba een tender uitschrijft voor een technische missie van waterbouwkundigen schrijf ik me daarvoor in. De missie moet in januari 2014 plaatsvinden.

Helaas is er een nieuwe politieke impasse ontstaan. In december 2013 beraamt Riek Machar (die «vergiffenis» gevraagd heeft voor de genocide in Bor van 1991 en nu vice- president is) een staatsgreep die mislukt, maar een etnisch bloedbad tot gevolg heeft, dat gepleegd wordt door de presidentiële garde (Dinka) op Nuer-opstandelingen en op de Nuer-bevolking in Juba. Riek Machar is er tussenuit geknepen en heeft zich naar Bor begeven. Terwijl hij in Bor aanwezig is, vindt wederom een massaslachting plaats, nu door Nuer-milities op de Dinka-bevolking in Bor en omgeving, met als gevolg 2 209[21] slachtoffers. Het is onveilig in Juba en ambassades evacueren hun personeel. Het is burgeroorlog in Zuid-Soedan; een etnische burgeroorlog. De missie naar de overstromingen ten Noorden van Bor wordt afgelast.

In 2015 is het relatief rustig, hoewel de politieke en etnische problemen niet zijn opgelost. Zuid-Soedan's buurlanden en de Verenigde Naties doen pogingen om een vredesakkoord tot stand te brengen tussen de regering van Salva Kiir en de rebellenleider Riek Machar. Opnieuw doet zich voor mij een mogelijkheid voor om naar Bor te reizen. Ik krijg een opdracht voor de Europese Unie in Juba, en zie dit als een buitenkansje om er een bezoek aan Bor aan vast te knopen. Ik wil deze kans niet voorbij laten gaan.

21 Riek Machar's Power Harvest in Greater Bor (December 18th-31st 2013), documented by MP Philip Thon Nyok (2014).

Maar dat vereist wel enige voorbereiding. Ik heb namelijk een onheilspellende roman (*De Benedenrivier*) van Paul Theroux (2012) gelezen. Het gaat over een Amerikaan, die in de jaren zestig voor het Peace Corps naar het huidige Malawi wordt gestuurd om in een afgelegen dorp leraar te worden op een dorpsschool. Hij blijft er vier jaar, breidt de school uit, koopt materialen, brengt de school tot bloei, ijvert voor een dorpskliniek en het herstel van een weg, en wordt populair. Kortom, de gelukkigste tijd van zijn leven. Terug in de Verenigde Staten blijft de Benedenrivier altijd in zijn hoofd zitten. "Hij was daar veel meer geweest dan louter een bezoeker of iemand die er alleen maar woonde. Hij had er gewerkt, hij had zich er geïnstalleerd, hij had een trots, bezitterig gevoel waar het Afrika betrof ... ". In de VS wil het met zijn leven niet lukken, noch met de zaak die hij van zijn vader overneemt, noch met zijn huwelijk, en op 62-jarige leeftijd besluit hij om terug te gaan en een bezoek te brengen aan de Benedenrivier.

Hij komt aan in de hoofdstad, doet er boodschappen voor het dorp, haalt geld op bij een bank en vertrekt opgewonden en vol verwachting naar 'zijn' dorp. Hij wordt daar verwelkomd, maar constateert dat er van zijn initiatieven van destijds weinig meer over is. Hij is met de beste bedoelingen gekomen, maar weinig mensen kennen hem nog. De herinneringen aan vroeger zijn vervaagd, de dorpelingen zijn teleurgesteld en apatisch, hun levensomstandigheden zijn verslechterd. Na enige tijd blijkt dat zijn gastheer duistere motieven heeft, op zijn geld uit is, en dat de dorpelingen hem wantrouwen. Als hij uit het dorp wil vertrekken, wordt hem dat verhinderd. Hij wordt van zijn geld beroofd, is hulpeloos en overgeleverd aan de grillen van het dorpshoofd ... Het wordt een drama.

Ook ik wil terug naar 'mijn' dorp in Afrika waar ik het zo naar mijn zin heb gehad. Het is mijn liefste wens om Bor en Anyidi te bezoeken, en om te weten te komen hoe de mensen er aan toe zijn, wat er over is van "toen" en wie zich mij daar nog herinnert. Niets of niemand kan mij ditmaal nog tegenhouden om naar Bor te reizen. Maar ik heb het boek van Paul Theroux in mijn hoofd en houd me voor dat wat in dat boek beschreven staat, voorkomen moet worden.

Ik mobiliseer in Juba een heel netwerk van oude kennissen die mij doorverwijzen naar de huidige gezagsdragers. Met name Philip Thon Leek en Agot Herjok, vrienden uit het verleden, zijn mij behulpzaam, al zijn zij niet ter plaatse: de een ziek in Nairobi, de ander op missie naar Khartoum. Het is tenslotte de (Jonglei) State Member of Parliament for Anyidi (Thon Nyok) die in Bor als mijn gastheer optreedt. Intussen heb ik in Juba Kon

Kelei ontmoet, die in 2013 Bor heeft moeten ontvluchten en nu in Juba woont en secretaris van de Minister van Informatie is geworden. Hij heeft met fondsen uit Nederland in zijn geboortedorp een middelbare school laten bouwen door de aannemer Mac Martin, zoon van Martin Majer. Behalve met Marco Borsato is Kon met de Nederlandse acteur Waldemar Torenstra bevriend geraakt via de tv-serie Grijpstra & De Gier. Er is een boekje over hun vriendschap geschreven door Frank Kromer (2015), waarvan de opbrengsten naar Kons school gaan. Kon heeft ook een boek over Justitie in Zuid-Soedan geschreven, en zoekt daar een uitgever voor.

Foto 155

Abel Alier, President van de Southern Sudan High Executive Council, op bezoek bij ILACO (Frans Lutmer) in Arnhem in 1976

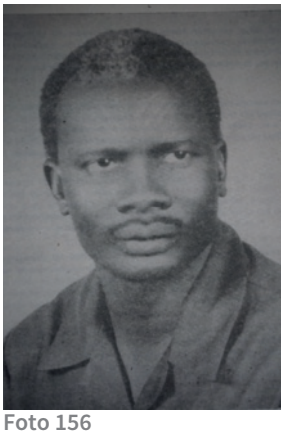

Foto 156

Abel Alier rond 1972

Foto 157

Abel Alier in Juba in Oktober 2015

Foto 158

Philip Thon Leek Deng in Nairobi, 1999

Ik ga ook op bezoek bij de ex-president van het Zuiden, Abel Alier, in zijn huis in Juba. Hij is erg oud geworden, maar is nog goed ter been en heeft een uitstekend geheugen. Ik geef hem een foto van hemzelf op een boerderij in Nederland in 1976, als hij daar is als gast van Ilaco. Bedachtzaam zoals altijd vertelt hij over die reis. Hij had grootse verwachtingen van de Nederlanders, vooral vanwege hun expertise op het gebied van waterbeheer, landbouw en veeteelt. Toen die uiteindelijk, na acht jaar experimenteren in Bor, iets op ging leveren, brak de tweede burgeroorlog uit en moesten de Nederlanders evacueren. Hij weet te melden dat Gamma Hassan, eertijds de Minister van Landbouw en opdrachtgever van Ilaco in Bor, onlangs is overleden. Ik telefoneer met Kuol Aguto die zijn koeien in de Pengo plain liet grazen en Murle-veedieven trotseerde, en met Mariano Deng, onze counterpart in Bor met wie wij studies op het platteland deden. Hij kreeg een beurs om in Australië verder te studeren, net voordat de muiterij in Bor plaatsvond, kon lange tijd niet terug en is daarom in Australië gebleven waar zijn kinderen zijn opgegroeid. Maar nu is hij .... ambassadeur van Zuid-Soedan in Nairobi!

En zo komt de verbinding tot stand tussen verleden en heden. Op een binnenplaatsje in Juba waar ik een aantal ouderen uit Bor en omgeving ontmoet, weten zij haarfijn te vertellen over mijn vriendschap met Achol Nai, mijn rol in de Murle-*raid* op Anyidi in 1983, de riskante tocht om Achol's verloofde op te halen, en nog een serie anekdotes die ik me zelf niet meer herinner. Mijn hart springt open; dit had ik niet verwacht. Vol verwachting vlieg ik naar Bor. Ik word daar door Thon Nyok opgewacht die mij naar het Central Star Hotel brengt, een dertigtal als kamers ingerichte containers. "Kijk, Tong Mabior, hier is het rustig, en onder de bomen kun je iedereen ontvangen die je maar wilt". Voor eten wordt gezorgd. Voor mijn verblijf mag ik niet betalen, noch voor de terugvlucht naar Juba twee weken later.

De eerste mensen die mij komen bezoeken zijn de nieuwe chiefs van Palek, Malak Ayuen, de opvolger van mijn 'vader' Nai Achol, chief van Gaya en court-president van Anyidi, en de andere Palek-chiefs: van Piol, Pakom en Kucdok. Ze beleggen snel een vergadering. Ze verwelkomen me officieel. Ze zeggen: "We willen niets van je, in tegendeel, zeg maar wat je wilt, en we zullen ervoor zorgen". "Ik wil naar Anyidi", zeg ik zonder aarzelen.

Van de oude generatie chiefs is er de boomlange Majuk Ayuen van Piol die me, diep bukkend, omhelst – hij is de enige ex-chief met wie ik heb gewerkt die nog leeft. Ik laat oude foto's van wijlen chief Nai en van diens zoon Achol Nai en zijn vrienden zien. Er valt een stilte. Die foto's gaan de buurt rond, evenals foto's van mooie *songbulls* uit hun veekamp, waaronder mijn eigen

Mabior met de enorme hoorns. Ik zie iemand langdurig naar die foto's staren. Vanwege die foto's die als een visitekaartje werken, stroomt het terrein van het Central Star Hotel de dagen erna vol met gasten: *Tong Mabior is back!* Het is 23 oktober 2015. Vele, vele bekenden en onbekenden komen langs. Mayen Loi komt. Hij is een volle neef van Achol, de zoon van Loi, de broer van Nai die tijdens de *cattle raid* in Anyidi omkwam. Mayen weet te vertellen dat hij het was die in 1979 naar mijn camera heeft gedoken toen de kano was omgeslagen terwijl we bij veekamp Kandak over wilden steken naar Nyeknyang. Het verleden herleeft. Hij is ook degene die na de dood van Achol nog drie kinderen heeft verwekt bij diens weduwe, die echter de naam van Achol dragen, "as you know our custom".

Foto 159
Dinka-jeugd rondom een haard in een veekamp, 1983

Foto 160
Dinka-jeugd in Bor, oktober 2015

Oude werknemers van het Ilaco Pengko Pilot Project komen langs, zoals James Jok, ooit hoofd van de arbeidersvakbond, en nu berustend maar nog steeds grinnikend hinkend op een plastic been, gekregen van Handicap International nadat Nuer hem zwaar verwond hadden. Ze koesteren nostalgische herinneringen aan vroeger, vragen naar Nederlanders, en vertellen anekdotes. Ook komen er weduwen, hun kinderen, en eenmaal krijg ik een delegatie kleinkinderen op bezoek, jongetjes van een jaar of acht die over Tong Mabior hebben horen vertellen en nu weleens willen zien wie dat is. Er heeft mythevorming plaatsgevonden. Tong Mabior is ook een soort *cult hero* geworden. Net als toen is hij er verlegen onder en weet hij er niet goed mee om te gaan. In hun hartelijkheid zijn de mensen onwaarschijnlijk hetzelfde gebleven. Het is voor mij een overweldigende, ontroerende ervaring. Ik hoor ook wie er niet meer zijn. Opperbediende Manuel (wiens moeder we in 1983 uit het kapotgeschoten huisje wisten te redden) is net een maand eerder gestorven. Men wijst mij zijn graf aan. De weduwe van mijn tolk Johnson Alier komt aanzetten met een grote ingelijste foto van haar man en mij.

Foto 161

Wachten in Star Hotel op het einde van de regen

Foto 162

Avondeten in Star Hotel

Foto 163

Met de Unimoc door black cotton soil op weg naar Anyidi

Ondanks de zware regen is de politie bereid om mij een plezier te doen en een poging te wagen Anyidi te bereiken met hun Mercedes Unimoc, een terreinwagen die hoog op de wielen staat. Ze bedenken dat ze de politiepost in Anyidi moeten ravitailleren, en de chiefs maken graag van de gelegenheid gebruik om mee te rijden. Zwaarbewapende politiemensen -iedereen is trouwens bewapend - we moeten hier en daar nog een geweer of een pistool ophalen. Er heerst een opgewonden, uitgelaten stemming, ze zijn optimistisch, denken binnen twee uur in Anyidi te zijn. Maar het wordt een strijd tegen de elementen, vooral de modder waarin de wagen steeds weer vast komt te zitten. Chauffeur Mawut laat de motor brullen, janken, briesen en gieren, de wagen stort zich in diepe kleisporen en watergeulen, maar desondanks moeten we de wielen talloze malen uit de modder graven. In mijn tijd repareerden wij de weg, met culverts eronder op lage plekken, maar militair materieel, vooral tanks, hebben alles kapotgereden. Het wordt nacht; gelukkig

is het volle maan. Mawut laat passagiers vooruitrennen om het gunstigste spoor te vinden en zo de meest diepe geulen te vermijden. Vanuit de kabine zien we alleen hun witte voetzolen oplichten in de schijnwerpers. Na zeven uur rijden bereiken we Anyidi, en worden door de daar aanwezige politiemensen met gejuich ontvangen. Een geit wordt geslacht, en de volgende morgen doen wij ons tegoed aan hete bouillon en stukjes mals vlees. Ik krijg een bed toegewezen, en een teiltje water met een stukje zeep.

Foto 164

Anyidi 2015: Achol Nai jr. toont de vlag van de Republiek Zuid-Soedan

Foto 165, 166, 167, 168 & 169

Auteur in Anyidi, Oktober 2015, in een martiale omgeving; beschermd door bodyguards

Foto 170
Veldkeuken van politiepost

De volgende ochtend maken we een ronde door wat er over is van het courtcentre.We bezoeken de ferro-cement school van Cees, die er nog staat en in redelijke staat verkeert, na meer dan dertig jaar. Ik vind de plek van mijn huisje terug, en herken de reusachtige bomen die ik destijds heb geplant. Ik vind ook de betonnen afsluitplaat van mijn latrine – de eerste en voorlopig laatste latrine in de wijde omgeving. Een delegatie vrouwen van de schaarse bewoners van de omgeving komt langs; ze heffen hun armen omhoog en ze roepen: "Is het zijn zoon, of is hij het zelf? Tong Mabior, Chuti, ...". Om een uur of tien vangen we de terugweg aan. Het landschap is nu zichtbaar. Er is overal bos; het landschap is verlaten op één buurtschapje na. Ze zijn bezig met de oogst van sorghum, tabak, ocra en sesam. We moeten ergens stoppen want de diesel is op. Gelukkig is er soms telefonisch bereik; er is al een motor met twee jerrycans diesel op weg om ons onderweg tegemoet te komen. Intussen doen wij ons tegoed aan sorghumstengels, waaruit wij het zoete vocht zuigen.

De luaks die we bezoeken zijn leeg, de haarden van koeienmest zijn uitgedoofd, er is geen geur van verbrande mest, geen geur en geen geluid van vee. De mensen zijn blij om me te zien, maar als ik naar het vee vraag, staren ze in de verte. Er is nog wel vee, maar het is in Nimule, tussen Juba en de Ugandese grens, in de buurt van de vluchtelingenkampen. Maar waar is de bevolking? De bevolking die in 2013-14 is gevlucht (80 000 mensen) bevindt zich voornamelijk in Awerial/Minkamman, op de westoever van de Nijl in Lakes State, twee uur varen met motorbootjes vanaf de kade in Bor. Ze willen terug, de

autoriteiten van Bor willen dat ze terugkomen, maar het VN-Wereldvoedselprogramma houdt hun terugkomst tegen omdat het gemakkelijker is om ze van voedsel te voorzien als ze bij elkaar in kampen zitten dan wanneer ze zich verspreid over dorpen bevinden. De Verenigde Naties, waarvan men steun en sympathie had verwacht, worden in Bor nu als een bezettingsmacht beschouwd. Hierna zal duidelijk worden waarom het zo gelopen is.

Foto 171
Achol jr vertelt vrouwen in Anydi over het verleden

Foto 172
“Is het Tong Mabior of zijn zoon?”

Foto 173
Ferro-cement school in Anyidi in 2015

United Nonsense

Hoe is de situatie in Bor Town? Als ik er kom in oktober 2015 heeft er zojuist een Murle-raid plaatsgevonden in Jalle, zo’n dertigkilometer ten Noor-

den van Bo[22]. Er zijn herdenkingsbijeenkomsten in Bor Town. Dr Benjamin Malek Alier is tegelijkertijd met mij uit Juba gekomen om in Bor Hospital operaties op gewonden te verrichten. Het ziekenhuis is operationeel, zoals ook lagere scholen, middelbare scholen en John Garang University. Bor Town heeft zich uitgebreid. Er is een grote markt, die in december 2013 in brand werd gestoken maar uit de as is herrezen. De handelaren zijn voornamelijk buitenlanders: Ugandezen, Eritreëers en (Noord-) Soedanezen. Op de kruising bij het huis van wijlen Jereboam Macuor is een lokaal marktje waar groenten en gedroogde vis verkocht worden. Verderop richting Malualcat is de lagere school van Anyidi gevestigd. Er is bebouwing tussen Bor Town en de airstrip gekomen, op wat destijds geïrrigeerde velden waren. Onze grote irrigatiepomp (zonder motor) ligt erbij als een archeologisch object. De Nederlandse compound is bijna helemaal afgebroken en door het leger als oorlogsbuit meegenomen naar Juba; alleen het kantoor en vier huizen zijn overgebleven en worden nu bezet door NGO's. De huizen die destijds gebouwd werden door de firma De Groot (de gated community) doen nu dienst als overheidskantoren. De naam De Groot leeft voort maar wordt nu uitgesproken als "dugurut". Op de airstrip maakt de VN de dienst uit. Er staat een stenen gebouw met een vip-room op de tweede etage.

Foto 174
Bor. Met hoogwaardigheidsbeklederS van Jonglei State (2015)

Bor oogt nu als een doorsnee Afrikaans provinciestadje, met slechte, onverharde wegen. Het bestuurscentrum aan de Nijl is echter nog steeds in keurige staat, het koloniale bestuursgebouw is opgeknapt en goed onderhouden, evenals het parlementsgebouw waar de gedelegeerden van alle kiesdistricten van Jonglei State kantoor houden. Ik ontmoet hier een aantal hoogwaardigheidsbekleders van Jonglei State.

De meest recente Nuer-aanval op Bor, die van december 2013, ligt nog vers in ieders geheugen. Over die aanval, en de rol die de VN daarin heeft gespeeld, gaat dit hoofdstuk. Het materiaal hiervoor komt uit interviews met lokale bewoners en

22 Enkele dagen later is er een grote vergadering waarop besloten wordt om de civiele bevolking te mobiliseren met het doel om een zelfverdedigingsmacht te vormen, nu uit de Jalle-raid is gebleken dat politie noch leger in staat zijn om de burgerbevolking tegen Murle-raids te beschermen. Vanaf dat moment ontstaat er, voor het eerst, een civiele Bor-Dinka-militie. In 2017 zal deze militie ver doordringen in Murle-gebied om tegen Murle-veerovers te vechten, vee terug te veroveren en wraak te nemen.

autoriteiten, een inventaris van slachtoffers door lokale autoriteiten, enkele VN-rapporten en een blog van een onderzoeksjournalist.

Vanuit mijn container in hotel Central Star kan ik de weg zien tussen Bor Town en de airstrip waar ook de compound van de Verenigde Naties (UNMISS) is gevestigd. Ik zie voortdurend witte auto's van de VN op en neer rijden over de weg, naar de stad en weer terug – per dag minstens zestig keer heen en zestig keer terug. Ik vraag me af, en vraag het anderen: wat doen die auto's allemaal, waarom rijden ze alsmaar naar Bor en terug, wat hebben ze er te doen? Niemand die het weet. Ze begrijpen trouwens helemaal niet wat die UNMISS daar doet, waarom ze er zitten, wat hun taak is, waarom ze ongevraagd stukken bos kappen, veekampen bezetten, en het vliegveld gebruiken of het hun persoonlijk eigendom is. Ze proberen het weleens te vragen aan de immer zwaar bewapende blauwhelmen die het vliegveld "bewaken", maar het zijn Indiërs en Koreanen, die hen met lege blikken aanstaren en zwijgen. Ze gedragen zich alsof ze de grens tussen Zuid- en Noord-Korea bewaken. Met andere woorden, de VN, van wie de bevolking (sinds de 'genocide' van 1991) bescherming verwacht, heeft zich ontpopt als een eigenzinnige bezettingsmacht die zich weinig gelegen laat liggen aan het lokale bestuur.

De UNMISS heeft weinig bescherming kunnen bieden. In tegendeel, in de ogen van de bevolking is die VN-missie mede-verantwoordelijk voor de *genocidal massacres* (zoals ze genoemd worden) op willekeurige burgerbevolking in Bor Town en omgeving van december 2013 en januari 2014, omdat zij de aanstichters Riek Machar en Peter Gadet van dienst zijn en daarmee die massa-moord hebben gefaciliteerd. Hoe ze daarbij komen, zal duidelijk worden uit een reconstructie van de gebeurtenissen in de dagen vlak voor Kerstmis 2013.

Foto 175
Bor airstrip, in bezit genomen door UNMISS

Het is begin december 2013. In Bor merkt men op dat er steeds meer groepen Nuer uit het Noorden van Jonglei State naar Pariak, ten zuiden van Bor, toekomen. Het verbaast hen. Wat komen die lui doen? Komen ze in Bor om Kerstmis en Nieuwjaar te vieren? Niemand voorziet de verschrikkingen die enkele weken later plaats zullen vinden.

In het najaar, vóórdat het op 15 december in Juba misgaat, bestaan er al een regeringskamp en een Riek-Machar-kamp

in het land, hoewel Riek Machar vice-president van de republiek is. In maart heeft hij aangekondigd dat hij president Kiir als voorzitter van de SPLM wil vervangen. Alles wijst erop dat hij een staatsgreep voorbereidt, en zijn acties in later tijd (2014, 2015) bevestigen zijn leiderschap van een oppositiebeweging die de regering met geweld omver wil werpen. In december 2013 kan in Juba op elk moment de vlam in de pan slaan.

Uit mijn gegevens blijkt dat er tegelijkertijd in de nabijheid van Bor door legercommandant Peter Gadet, aanhanger van Riek Machar, voorbereidingen worden getroffen om de macht te grijpen en de Dinka-bevolking van Bor wederom aan te vallen. Deze voorbereidingen vinden plaats nog vóórdat de strijd in Juba op 15/16 december losbrandt, en nog vóórdat Riek Machar Juba verlaat, om zich op 18 December in Bor bij Gadet te voegen. Nuer-politiemannen schakelen hun Dinka-commandanten uit. Gadet begint een muiterij in de achtste divisie van de SPLA en maakt zich meester van wapens en voertuigen. Major General Ajak Yen wordt door Gadet vermoord. Dinka-soldaten in het SPLA-hoofdkwartier Malualcat worden ontwapend en gedood. Huizen van hoogwaardigheidsbeklederes in Bor worden door gewapende aanhangers van Gadet omsingeld. Een aanslag wordt gepleegd op Bor County Commissioner Agot Alier. Bij deze operaties wordt Gadet geholpen door de vice-gouverneur van Jonglei State, Hussein Mar Nyuot, en de Jonglei Minister of Law Enforcement, Gabriel Duop Lam, onder andere door de opstandelingen van brandstof te voorzien. In de avond van 17 december rukt Gadet met een aantal bemande voertuigen op naar Bor Town, waarna de bevolking op de vlucht slaat.

Op 18 december arriveert Riek Machar met drie motorboten in Bor. Bijna onmiddellijk vinden overal in Bor gevechten plaats, alsof de opstandelingen op hun baas hebben zitten wachten om van hem het groene licht voor de aanval te krijgen. Riek begeeft zich in Hussein Mar's voertuigen eerst naar een politiepost buiten de stad en daarna naar het nabijgelegen UNMISS basiskamp, waar hij wordt toegelaten en dat hij tot hoofdkwartier maakt. Hij geeft opdracht om een nieuwe massamoord uit te voeren die vervolgens door Peter Gadet wordt geïnitieerd en later door de Nuer-White Army jongeren wordt voortgezet; de jongeren van wie men dacht dat ze in Bor Kerstmis en Nieuwjaar kwamen vieren! De tactiek is dezelfde als die van de 'genocide' in 1991: de militie maakt de weg vrij, en laat vervolgens de White Army het vuile werk opknappen, namelijk het afslachten van de mannelijke burgerbevolking, het roven van vee, vrouwen en kinderen en het verwoesten van dorpen.

De volgende ochtend belegt Riek Machar in het UNMISS-kamp een vergadering met door hem daar uitgenodigde hoogwaardigheidsbeklederS, waar hij openlijk zijn rebellie bekendmaakt. State Governor John Koang distantieert zich hiervan en mag naar Juba vertrekken. Riek Machar verblijft met zijn medestanders drie dagen in het UNMISS-kamp, terwijl in de tussentijd de massamoord in Bor en omgeving plaatsvindt. 100 000 mensen weten uit de stad en omgeving te ontsnappen en vluchten naar de overkant van de Nijl – velen worden onderweg aangevallen en gedood of verdrinken in de rivier.

UNMISS doet geen enkele poging om de moordpartijen te verhinderen of te stoppen en heeft kennelijk op Riek Machar geen enkele invloed; ze laten hem zijn gang gaan. Het lijkt erop of UNMISS met Riek een innige vriendschap heeft gesloten, en hem op allerlei manieren van dienst wil zijn. Na drie dagen gastvrij onderdak, wordt hij op 21 december met een UNMISS-helikopter uit het basiskamp opgehaald en overgevlogen naar een van zijn bases in Pagak, Waat of Gadiang in het Noorden van Jonglei State. Hussein Mar wil met zijn auto van de compound vertrekken, wordt aanvankelijk door blauwhelmen tegengehouden, maar hij bedreigt hen waarna ze hem laten gaan, en hij via via naar Nairobi uit kan wijken (ook met UNMISS middelen?).

Gewapende White Army jongeren terroriseren intussen de omliggende dorpen, doden zonder onderscheid des persoons iedereen die zij zien, en steken de dorpen in brand. Later herbergt UNMISS in hun basiskamp 3000 van deze strijders. Foto's van hun terroristische acties in de stad tonen een platgebrande markt, lijken van mannen, vrouwen en kinderen die overal in de stad een prooi vormen voor gieren en honden. Televisiebeelden van enige tijd later tonen ziekenhuisbedden in Bor Hospital waarin patiënten zijn doodgeschoten, net als veertien vrouwelijke geestelijken op het terrein van de St. Andrews kerk. De autoriteiten in Bor hebben later de namen van Dinka-slachtoffers van deze 'genocide' kunnen achterhalen. Het zijn er 2.209. Dit getal wordt bevestigd door UNMISS - Human Rights Division (8 mei 2014). De massaslachting vond plaats, en UNMISS deed niets, integendeel, zij hielp de agressors.

De aanwezigheid van een paar duizend Nuer White Army-strijders in de UNMISS compound leidt op 17 april tot een wraakactie van woedende Dinka-jongeren op de Nuer in de compound, waarbij 51 doden vallen. Dit is 2,5% van wat Gadet & co vier maanden eerder veroorzaakt hebben. De UNMISS schreeuwt nu moord en brand ("war crime"!), maar weet met al hun wapens zelfs hun eigen vesting niet te verdedigen. Het aantal slachtoffers is netjes gedocumenteerd door UNMISS, maar de toekomst zal leren

dat niemand iets met deze informatie doet, en dat geen enkele schuldige ter verantwoording wordt geroepen. Men vraagt zich af wat de zin is van deze rapportages. Er is geen enkel openbaar rapport te vinden waarin een beschrijving staat van wat zich tussen 18 en 21 december (of later) in het UNMISS kamp heeft afgespeeld, waarin UNMISS verantwoording aflegt van haar gedrag tijdens deze periode, of waarin uitgelegd wordt waarom er in oktober 2015 nog steeds honderden Nuer-jongeren in het UNMISS kamp verblijven, inclusief hun wapens die daar zijn opgeslagen. De aanwezigheid van die UNMISS-gasten is een andere reden waarom de duizenden Dinka-vluchtelingen aan de overkant van de Nijl niet terugkeren naar de dorpen rondom Bor, omdat ze bang zijn dat de geschiedenis zich zal herhalen, en de UNMISS de aanval wederom zal faciliteren.

Door bevolking en bestuurders in Bor wordt over de Verenigde Naties openlijk gesproken als United Nonsense. Elders in het land spreekt men over een "samenzwering" tegen de regering van Zuid-Soedan: "UNMISS evidently enhanced the massacre of the people of Greater Bor by supporting, sympathizing and facilitating Riek Machar and his associates" (blog Maker Lual Kuol). En: "UNMISS: from peace keeping mission to a war-and-worse instigation mission" (Mawien Ayom, Wau University). President Kiir beschuldigt UNMISS ervan "to run a parallel government", en er vinden in Juba demonstraties plaats tegen Hilde Johnson, hoofd van UNMISS, die na drie jaar ontgoocheld vertrekt.

VN-vredesmissies zijn onmachtige operaties. Het ontbreekt hen aan mandaat en middelen om de vrede te handhaven, of om genocide te voorkomen en dat maakt hen impotent. Ongenuanceerd? Een karikatuur? Ongetwijfeld. Maar toch zien we het in Srebrenica, en in Rwanda en in DRC (Congo). We zien het in Zuid-Soedan in Abyei, in Malakal en nu opnieuw in Juba en in Bor. We zien dat de blauwhelmen een speelbal worden van lokale, misdadige machthebbers, die in staat blijken om hen militair te neutraliseren, hun morele gezag omver te halen en hun commandanten te vernederen en tot morele slachtoffers te degraderen. We zien het gebeuren met Thom Karremans van UNPROFOR (Dutchbatt III) in Bosnië, en met Roméo Dallaire van UNMIR in Rwanda, die "de duivel de hand hebben geschud", en die de rest van hun leven met zichzelf overhoop liggen omdat zij onbedoeld en onbewust het onmachtige instrument waren in "the failure of humanity". We zien hoe zij zelf het mikpunt van beschuldiging en spot worden, en dat hen "onbeholpen naïviteit" in de schoenen wordt geschoven. Beiden verantwoorden zich in een boek, dat in het geval van Dallaire een Number One International Best-

seller wordt, maar waaruit door de wereld geen lessen getrokken worden, ook niet door de VN zelf.

Er is terwijl ik dit boek schrijf weer zo'n blauwhelmmissie aan de gang in Mali, MINUSMA genaamd, met Nederlandse deelname. De missie kost 900 miljoen euro per jaar. Een Nederlandse kenner van VN-missies meldt dat dit een van de allerslechtste VN-missies is die hij heeft gezien. Slecht voorbereid, haastig in elkaar gezet, slecht doordacht, niet op de hoogte van lokale omstandigheden, krachtsverhoudingen, politieke gevoeligheden of regionale kwesties. De taak van de missie is het verzamelen van informatie over opstandelingen, maar ze hebben nauwelijks contact met de bevolking en komen hun zwaarbewaakte basiskamp bijna nietuit. En ze presteren dus weinig of niets[23].

In Juba in Zuid-Soedan opent UNMISS de poorten voor vluchtelingen en weet daarmee levens te redden, maar de missie grijpt niet in bij verkrachting en moord net buiten de poort. Strijdende partijen scheiden, of barbaars geweld tegengaan, of burgers die gevaar lopen beschermen, daarvoor zijn zij niet toegerust. En verder hebben zij het zich in hun vestigingen in Zuid-Soedan erg gerieflijk gemaakt, omgeven door luxe, en met zeer gulle vergoedingen en verlofregelingen (zou het vanwege deze secondaire arbeidsomstandigheden zijn dat mensen aan dergelijke missies meedoen?). Ze rijden in Bor zestig maal per dag op en neer, heen en weer in de omgeving van hun basecamp, benzine verslindend die in Bor Town en nu ook in Juba zeer schaars is. Om dit in historisch verband te plaatsen: in vergelijking met het destijds bekritiseerde Nederlandse Pengko Pilot Project in Bor, en met de expeditie van de dames Tinne een eeuw eerder, steekt de UNMISS in Bor er ver bovenuit in termen van nutteloze geldverspilling[24].

Het mag niet zo zijn dat de Verenigde Naties boven alle kritiek verheven zijn. De vraag die zich opdringt, is of er door de VN, met middelen van de belastingbetaler (u en ik), wel value for money geleverd wordt, en hoe het zit met de cost-effectiveness van de operaties, om maar eens een paar beoordelingscriteria te noemen waarmee andere, met publiek geld gefinancierde humanitaire acties en ontwikkelingsprojecten door VN, EU en tal van andere donoren geëvalueerd worden. Aan wie leggen die VN-instanties eigenlijk verantwoording af? Voor wat betreft hun verblijf in Bor heb ik geen

23 Afrikanieuws, blog Aart van der Heide, 27 mei 2016.

24 "Ruim 80% van de capaciteit gaat naar logistiek en zelfbescherming ..." (Anthony Banbury, voormalig VN-ondersecretaris-generaal, over de VN macht in Mali en DRC).

enkele kritische, onafhankelijke evaluatie kunnen vinden. Op internet zijn alleen VN-verslagen te vinden van 'overtredingen', 'schending van mensenrechten' en 'oorlogsmisdaden'. Altijd worden anderen schuldig bevonden, maar een kritisch woord over hun eigen onmacht, betrokkenheid en inschattingen van de situatie ontbreekt geheel. Misschien bestaat er intern iets van een rapport, maar kennelijk moet dat intern blijven, bang als men is voor transparantie die kan leiden tot onwelkome vragen en onwelkome publiciteit.

Niets weten, niets zien, niets horen, niets zeggen[25], dat lijkt de heersende strategie te zijn van deze vreemdelingen die neergepoot worden in een voor hen onbekend gebied, bewoond door hen onbekende mensen in een voor hen (en tevens voor hun opdrachtgevers in New York) onbekende situatie. Hun toestand lijkt veel op die van de Britse kolonialen, die in een vergelijkbare situatie verkeerden, en goed en kwaad bepaalden. In zulke omstandigheden kan hun aanwezigheid niet onafhankelijk zijn. Zij onderhandelen met deze en gene, en verliezen hun onpartijdigheid. Hun acties worden willekeurig, hun beslissingen arbitrair, hun oplossingen schijnoplossingen. Hun opgelegde staakt-het-vuren en hun vredes stellen niets voor, en zij worden zo al heel snel deel van het probleem. Zij houden het probleem in stand, verergeren het en staan oplossingen in de weg. Dit is ook hoe het in Bor wordt ervaren.

Happy Hour in Juba

Het is onveilig in Juba; er is vooral veel criminaliteit. Op klaarlichte dag zijn er in de stad handelaren vermoord. Op een avond zijn twee buitenlandse vrouwen in hun auto aangehouden en door gewapende overvallers verkracht. Er zijn NGO-kantoren overvallen. Het is niet duidelijk wie hierachter zitten. Het gonst van de geruchten en speculaties. Is de politie erbij betrokken? Handelen misdadigers in opdracht, en met wapens van de politie? Of van het leger? Of van milities?

Vanwege de onveiligheid wonen de buitenlanders bij elkaar in flats of op zwaarbewaakte *compounds*. De hele dag raadplegen zij hun telefoons om te kijken of er nog nieuwe veiligheidsinstructies uitgekomen zijn. Ambassades en kantoren van internationale organisaties zijn vestingen,

25 Met betrekking tot de genocide in Srebrenica die Dutchbat-III niet kon voorkomen, bezigt Jan Pronk (dec 2015:138) de volgende woorden: "ontkenning, stilzwijgen, negeren en doorverwijzen naar anderen".

Foto 176
Mac Martin Majer en Kon Kelei, Juba 2015

door muren, prikkeldraad en *security agencies* beschermd. Veiligheidsprotocols moeten strikt in acht worden genomen. Ambassades hebben een Nederlandse veiligheidsagent in dienst. Op de Nederlandse ambassade werkt ook een Nederlandse militaire inlichtingenpersoon. Ambassade-, EU- en VN- personeel mag de stad niet uit. Gelukkig mogen ze eens in de drie maanden naar huis of naar een buurland, want Juba is een *hardship post*. Ze zijn er nog maar kort, want na de vorige noodtoestand en evacuaties hebben bovengenoemde instanties veel van hun personeel vervangen. Die onlangs aangekomen mensen weten niet anders, en passen zich aan – ze worden er trouwens goed voor betaald. Voor deze mensen en instanties is de regering van Zuid-Soedan de boeman, en het is ambassades verboden om individueel met hoge regeringsvertegenwoordigers te spreken. Alles moet in groepsverband: VN, EU, IGAD, Troika.

Vanwege de veiligheidssituatie in Juba hebben de *expatriates* hun uitgaansleven aan moeten passen. Om tien uur 's avonds moet iedereen thuis zijn. Dat beperkt de mogelijkheden van een groep mensen die naast hun werk recepties, feestjes en cocktail parties als nagenoeg enige vrijetijdsbesteding heeft. Gelukkig is er één hotel in de stad dat hier iets aan doet: Hotel Logali. Op dinsdag organiseren ze een quiz-avond, op woensdag Happy Hour, en op donderdag is het salsa-avond. Vooral op woensdag ontmoeten de buitenlanders elkaar tijdens Happy Hour. Er is *live music*, er wordt lekker gedronken (Heineken!), en de opkomst is goed. Het wordt gezellig en het publiek, personeel van ambassades, internationale organisaties, zakenlieden, en journalisten, wordt steeds loslippiger. Het is een beetje zoals in de *mess* en in de clubs van de eertijdse Britse kolonialen. Er ontstaat een *mening* over een land, een volk, een regering, een conflict; een mening en een *oordeel*, terwijl bijna niemand precies weet wat er aan de hand is, en al helemaal niet wat er zich in het verleden heeft afgespeeld. Hun context bestaat uit wat zij oppikken uit verhaaltjes en geruchten afkomstig van de veiligheids- en inlichtingenpersonen, internationale coterietjes, veiligheidsinstructies, huispersoneel en chauffeurs, en daaruit wordt een stereotype beeld van de werkelijkheid geconstrueerd. Vervolgens wordt alleen nog maar meegenomen wat dat beeld bevestigt en versterkt. Vanuit die perceptie raden de aanwezigen bij Happy Hour mij af om naar Bor te gaan vanwege de veiligheidsrisico's.

Achteraf is mij gebleken dat het in Bor een stuk veiliger is dan in Juba.

En hoe luidt dan dat oordeel? Ze spreken over "die Nuer" en "die Dinka", alsof het aparte mensenrassen zijn. "Dinka", dat is volgens hen de meerderheid, de president, de SPLA, het leger; "Nuer", dat is volgens hen een onderdrukte minderheidsgroep die zich staande houdt dankzij hun leider Riek Machar. De Nuer-Dinka-tegenstelling is in veler ogen gelijk aan de tegenstelling tussen "goed" en "slecht". Terwijl er vele Dinka's zijn die het helemaal niet eens zijn met president of regering, en Nuer die het in het geheel niet eens zijn met de ambities van Riek Machar.

De goed-slecht-kwalificaties komen in de buurt van de uitspraak van de Nuer Commissioner in 1983 nadat het leger Bor had bezet, waarbij hij een biermerk gebruikte om zijn oordeel mee uit te drukken: "D.A.B, you know what that means? Dinkas Are Bad". Ook hoort men opnieuw de stereotiepe uitspraken van de kolonialen van destijds, namelijk dat de Niloten "quarrelsome" zijn en "lazy" en "lethargisch". Anderen gooien alles en iedereen liever op één hoop. "Ik zeg altijd maar: houden jullie nou eens op met vechten, dáárna kunnen we praten", zo spreekt de Nederlande ambassadeur zich uit. Het is een pragmatische, neutrale benadering. Politiek correct ook, maar het gebrek aan dialoog draagt ook bepaald niet bij tot een normalisering van de relaties tussen de diplomatieke dienst en de Zuid-Soedanese gezagsdragers.

Ten tijde van mijn verblijf in Juba verschijnt er een Human Rights-rapport met bevindingen over mensenrechtenschendingen door de regering van Zuid-Soedan. Het rapport is vernietigend. Door CNN en Aljazeera wordt het hoofd van de Zuid-Soedanese diplomatie agressief ondervraagd. De man wil een genuanceerd beeld schetsen van de cultuur van straffeloosheid die is ontstaan door de strijd tussen het leger en de talrijke milities, waarvan er velen zijn verenigd in de "SPLA opposition" onder leiding van Riek Machar. "Leave the militias apart", snauwt de interviewer meerdere keren. Ze wil bloed zien, net zolang totdat de man door het stof gaat. Over mensenrechtenschendingen noch over massaslachtingen noch over genocide door diezelfde milities mag kennelijk geproken worden. Toch mag het duidelijk zijn dat de aanval op Greater Bor van 1991 juist na de splitsing van de SPLA plaatsvond onder leiding van diezelfde Riek Machar. Keer op keer heeft de SPLA hem hoge posten in de regering laten bekleden, maar hij is blijven streven naar het presidentschap zelf. Sommige internationale waarnemers menen dat het niet bewezen is dat Riek Machar in December 2013 een gewapende staatsgreep wilde plegen, maar gezien zijn persoonlijke geschiedenis, zijn karakter[26], zijn aanzet tot de tweede massaslachting in Bor in 2013 en zijn gewapende

26 Zie Scroggins, Emma's War, 2002: 264.

oppositie sindsdien, leidt het geen twijfel dat dat inderdaad het geval was. Uiteraard is daarmee de moordlustige, misdadige furie van het regeringsleger en de Nationale Garde (Dot'ku) in Juba, en later in het noordelijke Nuer-gebied, met name in Ler, geboortegrond van Riek Machar, niet gerechtvaardigd, maar het plaatst deze furie wel in een historisch perspectief.

Helaas ontberen vele betrokkenen dit historische perspectief. In deze crisis is men kort van memorie. Dat komt niet door kwade wil maar door de voortdurende vervanging van personeel, het gebrek aan overdracht en dus het gebrek aan continuïteit. Ik ontdek dat men op de Ambassade nauwelijks iets weet over de geschiedenis van de laatste dertig jaar van Zuid-Soedan. Zij weten niet wat Nederland in het verleden in Zuid-Soedan heeft gedaan (behalve het bouwen van de *bailey* brug over de Nijl), dat Nederland in Equatoria en tussen Juba en Bor wegen heeft aangelegd, dat Nederland een enorm groot geïntegreerd ontwikkelingsprogramma in Bor runde (landbouw, veeteelt, gezondheidszorg, watervoorziening). Men weet niet dat Nederland heeft meebetaald aan het Jonglei-kanaal en dat Euroconsult, het Waterloopkundig Laboratorium, het Laboratorium voor Grondmechanica en Rijkswaterstaat studies hebben verricht in verband met het ontwerp van het kanaal en de kunstwerken (sluizen). De oud-president van de Zuid Soedanese High Executive Council, Abel Alier, is hen onbekend. En ze weten ook nauwelijks iets over de 28-jaar durende burgeroorlog tegen Khartoum. Hun geheugen gaat in de meeste gevallen niet veel verder terug dan tot December 2013. Met andere woorden: het ontbreekt de Nederlandse vertegenwoordiging, en waarschijnlijk het Ministerie als geheel, aan institutioneel geheugen en aan historische kennis. Er is geen continuïteit in de diplomatie, die daarom *ad hoc* is.

Foto 177

Tijdelijk Zaakgelastigde Frans van Haaren in Bor bij de opening van de weg Juba-Bor (1982)

Het is de eenzijdige anti-Dinka, anti-regeringsgezindheid waarmee veel buitenlanders, individuen zowel als instanties, én de media, zich schuldig maken aan stemmingmakerij, wat een oplossing niet dichterbij brengt. Een oplossing zien zij alleen in bemiddelings- en verzoeningspogingen; afspraken opgelegd van buitenaf beklonken met handtekeningen, die keer op keer mislukken. Waarom mislukken ze? Omdat er geen waarheidsvinding aan ten

grondslag ligt[27]. Voordat vergeving en verzoening kunnen plaatsvinden, moet eerst de waarheid boven tafel komen. Zie de ervaringen in Zuid-Afrika met de Waarheids- en Verzoeningscommissies en met lokale *gacaca*-waarheids- en verzoeningstribunalen in Rwanda. De waarheid vrezend hebben beide bewindslieden, president Salva Kiir en vice-president Riek Machar, verklaard dat zij geen waarheids-tribunalen willen. Ze willen "uitzien naar de toekomst, niet naar het verleden" – het is ongeveer het enige punt waarop zij het met elkaar eens zijn. Beiden vrezen kennelijk voor hun hachje en voor een langdurig verblijf in een Scheveningse gevangenis. Dat geldt voor alle *warlords* aan wier handen bloed kleeft, en dat zijn er heel wat in Zuid-Soedan, Nuer én Dinka, en alle anderen die meenden een slaatje te moeten slaan uit de anarchie ten tijde van 's lands post-onafhankelijkheid.

27 Jan Pronk: "De overlevenden van Srebrenica hebben altijd gezegd: wij willen geen verontschuldigingen horen, maar de waarheid (...) Overlevenden en nabestaanden hebben er recht op dat beschermers, die uiteindelijk niet beschermen, en al diegenen die politiek verantwoordelijk waren voor dit tekortschieten (...) niet verzaken in pogingen tot waarheidsvinding" (p.138).

12
Beeldenstorm

Toen ik terugkwam uit Bor, vroegen veel mensen mij: wat is er het meest veranderd in die dertig jaar?

In een eerder hoofdstuk heb ik het al gehad over techniek. De techniek die in de jaren zeventig en tachtig door de Nederlandse projecten werd ingevoerd, blijkt op het leven in Bor nauwelijks invloed te hebben gehad. Bor Town bleef 's nachts donker, op kleine olie- en petroleumlampjes na. Dat is nu veranderd, niet omdat er een nieuw elektriciteitsnet in Bor is aangelegd, maar omdat er veel meer grote en kleine generatoren in omloop zijn, die in overheidsgebouwen ook het gebruik van computers en airconditioning mogelijk maken. De grootste veranderingen op lokaal technisch gebied zijn geweest de introductie van automatische wapens en van mobiele telefoons, in die volgorde. En die introducties hebben een bijna constante, dertig jaar durende oorlog mogelijk gemaakt. Daarnaast zijn er tegenwoordig openbaar-vervoerverbindingen tussen Juba en Bor, inclusief een bijna dagelijkse vliegverbinding.

Foto 178
Nu een archeologisch object: de door Ilaco aangelegde irrigatiepomp

Waar stedelingen van leven en waar zij hun geld mee verdienen (behalve het door NGOs, UNMISS en buitenlandse hotels lokaal gerecruteerde personeel) is mij een raadsel. Velen leven van voedselhulp verschaft door de World Food Organisation. Een groot deel van de rurale Bor-Dinkabevolking ontbreekt. Zij verblijven in vluchtelingenkampen op de Westelijke Nijloever en meer zuidelijk, in de omgeving van Nimule. Daar bevindt zich ook hun vee, dat nog steeds een bron van voedsel en van huwelijksuitwisseling is. Ik weet dat omdat ikzelf nog rechten in een kudde blijk te hebben, en in mijn naam nog steeds koeien worden uitgewisseld bij huwelijken van jongens en meisjes die behoren tot de Gaya-sectie van de Bor-Gok Palek-clan, die hun woongebied heeft (had?) in het gebied van Anyidi, ten oosten van Bor. Als gevolg van die verplaatsing van de bevolking, is het systeem van lokaal leiderschap en lokaal bestuur ernstig aangetast, en ontwikkelen zich nieuwe machts- en gezagsstructuren. Ook in het gewoonterecht zijn veranderingen opgetreden (voor de Nuer, zie Hutchinson, 1996). Hier wil ik het echter niet over hebben.

Christelijk beschavingsoffensief

Waar ik het wel over wil hebben, is religie. Want de grootste verandering die in de Zuid-Soedanese samenleving heeft plaatsgevonden, betreft niet de technologische, economische of sociale ontwikkeling, maar de ontwikkeling op godsdienstig gebied. In een eerder hoofdstuk (7) had ik het nogal gekscherend over dat eenzame Anglicaanse kerkje in Bor, en in een ander hoofdstuk (6) over de betekenis van religie als integraal onderdeel van de Dinka-cultuur. Als gevolg van oorlog, misère, verplaatsingen en de internationalisering van de oorlog heeft zich een spectaculaire ontwikkeling van de Zuid-Soedanese religie voorgedaan. Men zou kunnen spreken van een supersnelle, zelfs gewelddadige vervanging van de traditionele religie door christelijke spiritualiteit.

De bekering tot het christendom van Zuid-Soedan begon halverwege de negentiende eeuw, toen blanke missionarissen vanuit Khartoum de Witte Nijl opvoeren en missieposten op de rivieroevers stichtten. Tijdens de overheersing van Mahdi en Khalifa in Noord-Soedan rond 1880-1890 kwamen de missionaire activiteiten in Noord- en Zuid-Soedan geheel tot stilstand. Pas na de Britse verovering van de Boven-Nijl komen er weer missies, zoals de Katholieke Verona Fathers op de Westelijke Nijloever (Bahr al- Ghazal), de Amerikaanse Presbyteriaanse Missie rond de monding van de Sobat onder de Shilluk en de Nuer (Noord-Jonglei), en de Anglicaanse Central Africa Mission op de Oostelijke Nijloever.

De bekendste missiepost van de Anglicaanse Central Africa Mission was die in Malek even ten zuiden van Bor, in 1906 gesticht en lange tijd gerund door Archibald (later Archdeacon) Shaw. Aanvankelijk begrepen de missionarissen weinig van de Dinka uit Malek, en de Dinka begrepen weinig van de reden van het verblijf van de blanken. De missionarissen wisten eigenlijk niet wat zij moesten ondernemen. Wat moesten ze hen leren? De bouwkundige kwam erachter dat de Dinka uitstekende bouwers waren, en de landbouwkundige merkte al snel dat de Dinka onder de gegeven omstandigheden uitstekende landbouwers en veetelers waren. Ze vonden het alleen jammer dat Dinka "lui" waren. Ze raakten gefrustreerd en de een na de ander gaf op. Pas tien jaar later, in 1916 werd de eerste Dinka gedoopt (Jon Aruor).

Binnen dit gezelschap was Shaw een uitzonderlijke missionaris, omdat hij vloeiend Dinka leerde spreken en zich verdiepte in de Dinka-cultuur. Hij verwierf de naam Macuor (letterlijk 'os met de kleuren van een gier'), en is onder die naam nog altijd bekend in Bor en omstreken. Hij stichtte een gezondheidscentrum en scholen in Malek, waar latere Zuid-Soedanese leiders zoals Abel Alier hun eerste onderwijs genoten. De reeds verschillende malen genoemde apotheker Jereboam (eveneens genaamd Macuor) met zijn enorme boekenverzameling, werd in Malek opgeleid en runde zijn apotheek in Bor, destijds de enige privé-apotheek in de hele provincie Jonglei.

Er is uit de begintijd van de missiepost een interessante anecdote bekend[28] over de botsing tussen het christelijke geloof van de Malek-missionarissen en de godsdienst van de lokale Dinka. Het betrof een man uit het nabijgelegen Guala, genaamd Biordit. "He looked poor. He could not speak distinctly, and he annoyed the missionaries by often begging". Toch bleek hij een soort chief te zijn, een *bany jok*, de beheerder van de schrijn van de krachtige clan *divinity* Lir Piau, die zorgt voor welzijn en tegenspoed en die wijd en zijd gevreesd wordt en geconsulteerd door middel van offers. Lir Piau heeft de vorm van een groot ijzeren speerblad, en is verbonden met de secties Guala (Kolnyang) en Angakuei (Baidit). "The significance of this man and his power were barely dawning on the messengers of the Gospel. Biordit worked against them, and it became harder and harder to find workers. Work was not moving. There was widespread stealing".

Hier eindigt deze anecdote over Lir Piau. Lir Piau was niet de eerste de beste *jok* van de Bor-Dinka. Hij was zo machtig dat de Britse overheid de

28 Werner, Anderson, Wheeler (2000/2010): Day of Devastation, Day of Contentment. The History of the Sudanese Church across 2000 Years (Paulines Publications Africa).

speer in 1946 arresteerde en hem naar Khartoum verbande als vermeende veroorzaker van onrust. Na de Addis Abeba-overeenkomst in 1973, werd Lir Piau in triomf teruggehaald naar Bor, een symbolische daad, niet toevallig voor elkaar gekregen door Abel Alier, de eerste president van de zuidelijke regering en zelf afkomstig uit Baidit en behorend tot de sectie Angakuei. Dit is niet het einde van de geschiedenis van Lir Piau. De speer overleefde de ergste religieuze beeldenstorm van de jaren negentig, maar moest uiteindelijk het onderspit delven in de golf van nieuwe spiritualiteit die Zuid-Soedan, en in het bijzonder de Bor-Dinka, in het laatste decennium van de twintigste eeuw overspoelde.

Diaspora kerken

Dinka, Nuer en Shilluk zijn nooit erg ontvankelijk geweest voor de preken van blanke missionarissen. Zij verzetten zich ofwel hardnekkig tegen het christendom of ze bleven hun christelijke geloofsuitoefening vermengen met traditionele elementen. Maar in de loop van de burgeroorlog van 1956-1972 ontwikkelde zich in Zuid-Soedan een dicht netwerk van kerken, kapellen, gemeenschappen en lekenpredikers van Westers-religieuze pluimage. De congregaties verspreidden allerlei vormen van christelijke liturgie, en runden op kleine schaal scholen en gezondheidscentra.

In 1964, middenin de burgeroorlog, beval de regering van Soedan (Khartoum) de uitzetting van alle missionarissen uit Zuid-Soedan. Zij werden ervan beschuldigd het land te verdelen, anti-regeringspropaganda te voeren, te sympatiseren met de rebellenbeweging *Anya-nya*, de herinnering aan de slavernij levend te houden en zo de geest van afscheiding aan te moedigen. 272 katholieke en 62 protestantse missionarissen werden het land uitgezet. De regering beoogde eenheid in het land te brengen door arabisering en islamisering.

Vanwege de verheviging van de strijd in het zuiden kwam een exodus op gang, van de dorpen naar de bush, waar mensen geïsoleerd leefden achter een "grasgordijn"[29]. Gemeenschappen in de buurt van grenzen kozen voor ballingschap in Ethiopië, in Centraal Afrika en Congo, Uganda en Kenia. De burgerbevolking vluchtte ook weg uit de steden Juba, Wau, Malakal, Yei, Yambio, Maridi en Tombura. Vele zuiderlingen vluchtten naar steden in het Noorden: Khartoum, Omdurman, Wad Medani en Kosti, op zoek naar

29 Naar analogie van het "ijzeren gordijn" tussen Oost en West in die tijd.

werk en onderwijs. Zuidelijke middelbare scholen werden naar het noorden verplaatst. Deze exodus heeft niet geleid tot verzwakking van de kerk. Integendeel, het verzet tegen islamisering door het noorden, en de zoektocht naar kansen in het noorden door de jeugd, hebben juist geleid tot een opmerkelijke versterking van de kerk.

In de diaspora begonnen de vluchtelingen onderwijs te volgen en zich een idee te vormen over de ontwikkeling van het zuiden na hun terugkeer. De meesten waren jong en ontmoetten elkaar in etnische kerk-clubs. De Sergi-club in Khartoum was de bekendste. Vele duizenden zuiderlingen en Nuba ontvingen hun basisonderwijs in de clubs en bekeerden zich in het noorden tot het christelijk geloof - in de Anglicaanse dan wel de Evangelische kerken. De toevloed van zuiderlingen nam nog eens toe in de jaren 1961-65, toen overstromingen het Bor-gebied teisterden vanwege een stijging van de Nijl. Als gevolg van de vloeden, door water overgebrachte ziektes en toenemend militair geweld, vluchtten veel Bor-Dinka naar Khartoum, Khartoum North, Omdurman, Kosti, Wad Medani, Port Sudan. In al deze steden werden christelijke Dinka-congregaties opgericht die zich bezighielden met alfabetisering in lokale talen, en het onderwijzen van diverse *life skills* zoals leiderschapskwaliteiten en verantwoordelijkheidsgevoel. Deze jonge, enthousiaste en toegewijde bekeerlingen brachten later het evangelie terug naar het zuiden, waar zij katholieke en protestantse broederschappen oprichtten. Op dezelfde manier waren de Pinkstergemeentes in Zuid-Soedan afkomstig uit diasporagebieden in Oost Afrika (Uganda en Kenia). Met andere woorden, de Soedanese kerk ontving een enorme impuls door uit de diaspora teruggekeerde vluchtelingen.

In de jaren tachtig hielden de Nederlanders in Bor zich niet met de kerk bezig. Er waren wel gelovigen maar geen kerkgangers onder de Nederlanders, en ikzelf heb in Bor Town nooit voet gezet in een kerk, omdat die er niet was of ik het bestaan ervan niet kende, op het kleine Anglicaanse kerkje na. Op het platteland in Bor waren er alleen de schrijnen van de Dinka-*jak*, de *clan-divinities* aan wie regelmatig offers werden gebracht bij *clan*-aangelegenheden. Ook werd er geofferd bij allerlei gelegenheden zoals de inauguratie van een nieuwe *luak,* de oversteek van de rivier, huwelijk en dood, en dergelijke. Voorafgaande aan de offers aan *jak* trad een bezeten man op, de *bany jok,* die dienstdeed als orakel. Hem werden vragen gesteld en in trance, schuddend, trillend en soms schuimbekkend, kwamen er met horten en stoten antwoorden namens de *jok* en werd diens wens om offerdieren bekend gemaakt. Tot die categorie behoorde ook de bovengenoemde Biordit ("he could not speak distinctly, he looked poor") met wie de eerste missionarissen in Malek

kennis maakten. Ik heb dikwijls dit soort ceremonies bijgewoond, voor de *jak* Dengmuk (Palek), Lir Piau (speer, Angakuei, Guala), Majak (*cattle peg*, Atet), Baar (drum, Koc), Deng Panuel, Mior Peny (Abiei), of Lor Mayom (een enorme drum, Twic). Het vlees van de geofferde koeien werd onder de diverse families van de *clan* verdeeld volgens een vast protocol. Zoals in hoofdstuk 6 (hiervoor) werd uitgelegd, zijn de zogenaamde *awak*-offers direct gericht aan Nhialic (God), en is daar geen *jak* bij betrokken. Zoals we zullen zien is de evangelische furie van later gericht op de naar offerdieren hongerende *jak*, en kennelijk niet op (offers aan) Nhialic, de scheppergod van de Dinka en de Nuer.

Foto 179
"Kujur", *bany jok* met luipaardhuid Majak (Atet)

Foto 180
***bany jok* Mior Peny (Abiei)**

Foto 181
***jok* Lor Mayom, Twic, 1980**

Foto 182
Bany jok* (door jok Dengmuk bezeten medium of "priester") op de Nijloever bij de oversteek van vee naar de *toic

Tijdens de onafhankelijkheidsoorlog van 1983-2005 kreeg de christelijke religie opnieuw een impuls, wederom vanuit de diaspora. De centra van deze nieuwe christelijke inspiratie waren de enorme vluchtelingenkampen Itang, Fugnido, Dima en Panyido in het Gambela-gebied in Ethiopië, waar zuiderlingen, vooral jongeren, naartoe vluchtten. Tussen 1986 en 1989 herbergden deze kampen niet minder dan 400.000 mensen. Ze waren tevens recruteringscentra van de SPLA; in 1983 werden daar Madol en Mabiei tot kindsoldaten getraind, en trouwens ook Valentino Achak Deng (*What is the What*) en Emmanuel Jal (*War Child. A Boy Soldier's Story*) en Kon Kelei. Zij werden genoemd *jiec amar* of Rode Leger, of de "uitverkoren generatie" of "revolutionair zaad"[30]. De SPLA en de kerken bundelden hun krachten om deze jonge jongens te onderhouden en te onderwijzen. De hardhandig militair getrainde "uitverkoren generatie" bestond uit toegewijde vrijheidsstrijders, spiritueel gevormd door militaire discipline en christelijke liederen en aangevuurd door christelijke predikers. Door deze ontwikkeling trans-

30 Getraumatiseerde jongeren die zich niet thuis voelden in deze Christelijke beweging, vervreemdden van de samenleving, verbitterd en gewelddadig, een "verloren generatie". Velen van hen werden strijders in het latere Nuer "Witte Leger", dat de massamoorden in Bor in 1991 op zijn geweten heeft.

formeerde de SPLA van een semi-marxistisch leger in een christelijke vrijheidsbeweging. Door hun gezamenlijke ontberingen en hun gedeelde lot ontstond onder deze jongeren een gevoel van eenheid en solidariteit, dat in de kerken tot een interetnische oecumene leidde. In 1988 bouwden Dinka-, Nuer- en Nuba-christenen een enorme kerk, die ook scholen herbergde die gezamenlijk door de SPLA en de kerken beheerd werden. Van rivaliteit tussen kerken was in de kampen geen sprake. Vanuit dat mengsel van culturen, talen en kerkgenootschappen ontwikkelde zich een eigen vorm van geloofsbeleving die veel weg had van het spontane geloof en de directe relatie met God in de traditionele veekampen. Deze nieuwe geloofsbelijdenis werd niet tegengewerkt door missionarissen of dignitarissen van kerken, en kon zich vrij ontwikkelen. Later kreeg deze samenwerking en eenheid een vervolg in een formele structuur, de New Sudan Council of Churches (NSCC). Bisschop Nathaniel Garang uit Bor speelt hierin een rol van betekenis.

Met de val van Mengistu in 1991 komt aan het verblijf van de SPLA in Ethiopië een einde. 300.000 vluchtelingen verlaten de kampen en vinden al of niet hun weg terug naar hun oorsprongsdorpen, onderweg aangevallen door het Noord-Soedanese leger. Velen komen na een barre tocht aan in het enorme vluchtelingenkamp Kakuma in Noord-Kenia. De *jiec amar* wordt nu een christelijk leger van felle evangelisten, zonder automatische wapens maar gewapend met crucifix en bijbel. Binnen de SPLA vindt de eerder diverse malen genoemde splitsing plaats, en kort daarna, in oktober/november 1991 valt "Greater Bor" ten prooi aan de massamoord door de Nuer "White Army".

Het einde van de jak

Intussen doet zich een opmerkelijke gebeurtenis voor. Sinds 1988 zwerft er in Bor en omstreken een analfabete lekenprediker rond genaamd Paul Kon Ajith. Hij loopt naakt rond en verkondigt dat alle schrijnen en cultobjecten van traditionele *jak* vernietigd moeten worden, en dat een grote kerk genaamd Zion gebouwd moet worden op een plaats die in zijn dromen geopenbaard zal worden. De kerk moet de vorm van een kruis hebben en moet een plek van eenheid en verzoening zijn tussen Dinka, Nuer, Murle en Mundari. Paul beweert dat de huidige oorlog een straf is voor het goddeloze leven dat de mensen leiden. Als zij tot inkeer komen en de schrijnen van de *jak* vernietigen, zullen vrede en voorspoed terugkeren. Zo niet, dan zal Gods oordeel nog strenger worden en zal het land totaal verwoest worden. De Kerk en de SPLA negeren zijn boodschap. Maar dan vinden een paar jaar

later de Nuer-*raids* op Bor plaats, en wordt Paul Kon's boodschap plotseling serieus genomen.

Werner e.a. schrijven dat de White Army-aanval de Bor-samenleving op zijn fundamenten doet schudden. De priesters en beheerders van de schrijnen en de jak offeren talloze runderen in een vruchteloze poging om de vijand te weerstaan. Maar de Nuer-aanvallers dringen de schrijnen binnen, steken ze in brand en kelen de priesters. De aanvallen ondermijnen de geloofwaardigheid van de traditionele religie. Veel schrijnen en objecten worden verbrand, ofwel door de Nuer ofwel daarna door gedesillusioneerde gelovigen. Alleen de meest bekende objecten zoals de speer Lir Piau worden in veiligheid gebracht naar de andere oever van de Nijl. De boodschap van de nieuwe voorgangers wordt geloofd, namelijk dat de jak bedriegelijk, hebzuchtig en egoïstisch zijn en de mensen voor hun eigen voordeel manipuleren. En het belangrijkste van alles is dat Paul Kon Ajith in het gelijk wordt gesteld. Het oordeel dat hij had voorspeld is inderdaad uitgekomen en heeft het land geruïneerd. De krachten waarop de Bor-Dinka voor hun welzijn generaties lang hebben gerekend, worden binnen het tijdsbestek van enkele maanden verworpen. De aanval van 1991 heeft een radicale breuk met het verleden tot gevolg.

Paul Kons remedies worden uitgevoerd. Gras en hout worden in grote hoeveelheden verzameld en de bevolking die in Bor is achtergebleven, bouwt ten noorden van Bor town (Pakeo) de kerk Zion, een van de grootste traditionele constructies ooit in Zuid-Soedan gebouwd. Tegelijkertijd begint een wijdverspreide aanval op de traditionele schrijnen in het gebied; ze worden verwoest en alle cultus-artefacten worden meegenomen naar Zion voor een grote holocaust – waarbij, volgens de gelovigen, de profetie in vervulling gaat: "Te dien tijde zal een geschenk gebracht worden aan de HERE der heerscharen door een rijzig en glanzend volk, wijd en zijd gevreesd, een volk, heerszuchtig en wreed welks land rivieren doorsnijden – naar de plaats van de naam van de HERE der heerscharen, de berg Sion" (Jesaja, 18).

In de eerste maanden na de Nuer-raids laten duizenden mensen zich dopen, inclusief priesters en beheerders van de heiligdommen van eertijds. De perceptie van de mensen is dat Nhialic, God zelf, hen heeft bevrijd van de krachten die generaties lang hun leven hebben beheerst. En dat deze God het enige toevluchtsoord is; een andere spirituele schuilplaats is er niet. Echter, de autoriteiten in Bor Town zijn niet gelukkig met Paul Kon als leider van de aanval op de schrijnen, en hij wordt tijdens Kerst 1992 bij zijn kerk in Zion gedood, in mootjes gehakt en begraven. In februari 1994 vindt alsnog de grote holocaust, het brandoffer met relieuze artefacten, plaats, in het bijzijn

van 30.000 mensen. Lir Piau is aan deze beeldenstorm ontsnapt, maar wordt later, in 1995, "berecht" door wereldlijke en kerkelijke autoriteiten, publiekelijk beledigd, kapotgeslagen en in een put gegooid.

Intussen (na de massaslachting in 1991) heeft een groot deel van de bewoners Bor verlaten. De meesten vinden een toevlucht in de zogenaamde Triple A-vluchtelingenkampen in de buurt van Nimule, aan de grens van Uganda: Ame, Aswa en Atepi. Anderen vluchten naar Labone, ook aan de Ugandese grens, of naar Kukuma in Kenia. Die kampen, in meerderheid bestaande uit Dinka uit Bor en uit Bahr al-Ghazal, zijn christelijke centra geworden, die zich toeleggen op onderwijs, bijbelstudie en het aantrekken van internationale hulp. Aangezien de SPLA ook uit de kampen recruteert, wordt het leger verder gechristianiseerd.

Foto 183, 184 & 185

Achol Nai's weduwe Ayak Amol (2015), haar zoon Marial Achol en haar zwager, Achol Nai jr. (halfbroer van Achol Nai)

De *jiec amar* zijn de voorhoede van deze militaire evangelisatie.

Toen ik in oktober 2015 in Juba de weduwe van Achol Nai ontmoette, sprak zij in Bijbelse taal en onderbrak zichzelf steeds met korte gebeden. Ik was tamelijk verrast en in verlegenheid. Was dit dezelfde vrouw die in 1983 op de vloer van mijn Toyota pick-up opgehaald moest worden om zich bij Achol te voegen, toen de auto een bijna fatale zwieper moest maken om het van takken opgeworpen *roadblock* van Achols rivalen te ontwijken? Ja, zij was het, en zij is een voorbeeld geworden van de nieuwe christelijke cultuur die de Dinka hebben omarmd, een christelijke cultuur van de massa, met spontane gebeden, openbaringen in dromen, gebedsgenezingen, wonderen en

geest-uitdrijvingen. De nieuwe Soedanese Kerk is de grootste overwinnaar van de oorlog. Kennelijk is door de massa's die generaties lang onnoemelijk leed hebben doorgemaakt een theologische betekenis aan de oorlog gegeven. "De dood heeft het geloof geopenbaard", luidt een hymne van Mary Alueel Garang, een bekende vrouw uit Bor.

Toen ik hoorde dat alle *jak* waren verdwenen, samen met hun *baany jak*, die door de *jak* bezeten schuddende, trillende, briesende mannetjes, was ik verrast. Ik vond het eigenlijk ook wel jammer. Die ouwe heidense rakkers die wonderen verrichtten, die regen uit het enige wolkje aan een bijna wolkeloze hemel konden persen. Als je het nu over ze hebt, brullen en lachen de mensen en doen ze de bezeten mediums na, schuddend en trillend en briesend. Maar de nieuwe religie heeft, evenminals de oude, een nieuwe massaslachting in Bor, namelijk die van 2013-14, niet kunnen voorkomen. De christus van de nieuwe kerken is in het tegenhouden van het Witte Leger net zo machteloos gebleken als de jak van eertijds. Helaas. En de christelijke opleving in het Nuer-gebied heeft de verhitte, moordlustige Witte Leger-jongeren niet onder controle gekregen. Kennelijk gaan religie en strijd ononderbroken samen – oud-testamentisch.

In Werner e.a. staat iets beschreven over die wonderlijke combinatie van militair geweld en de nieuwe religie. De auteurs menen dat de hymnen van Mary Alueel een weerslag zijn van het denken van (in het bijzonder) de Bor-Dinka, en dat die hymnen dat denken ook vorm hebben gegeven. De oorlog zou op twee niveaus bestaan, vertegenwoordigd door de twee Garangs: John Garang die de SPLA en de militaire strijd leidt, en Nathaniel Garang, de bisschop, die de mensen leidt in hun geestelijke strijd. Nathaniel zou daarbij de twee religieuze koorden van de Bor-Dinka-achtergrond samenbinden, enerzijds als familielid van de beheerders van de beroemde schrijn en de cultus van Lir Piau, anderzijds als geestelijke nazaat van de missionaris uit Malek, Archibald Shaw, in Bor sinds generaties bekend als Macuor, die hij voortdurend in herinnering roept. Als erfgenaam van beide tradities zou Nathaniel Garang volgens zijn duizenden volgelingen bij uitstek geschikt zijn om hen te leiden op hun spirituele reis, weg van de jak en hun schrijnen, terug naar Nhialic, de Schepper-God wiens verering zij hebben verwaarloosd[31].

De twee Garangs vormen een ongemakkelijk duo. De SPLA heeft zich soms zorgen gemaakt dat geestelijken tegen de oorlog zouden preken. Voor de SPLA is oorlog die gepaard gaat met lijden geen goddelijk oordeel, dat in een

31 "Garang is ook een mythische voorvader van de Dinka.

zegen verandert als men zich massaal bekeert. Die zegen ligt pas in het verschiet als de bevrijdingsoorlog gewonnen is, vanuit de loop van een geweer. En als die strijd maar voortduurt, en het volk maar op de proef gesteld of gestraft blijft worden? Of als John Garang in Bor van zijn voetstuk valt vanwege de dood van Martin Majer in SPLA-gevangenschap? Of als de strijd ontaardt in een stammenoorlog zoals nu het geval is? Hoe zullen de kerken en de kerkgangers daarop reageren? Zal hun bevrijdingstheologie standhouden? Zullen hun geloof in militaire leiders en hun zinloze strijd standhouden? Zal de nieuwe Soedanese kerk zijn interne eenheid kunnen bewaren?

De christelijke religie *à la sud-soudanaise* kan gezien worden als een poging zin te geven aan ongekend geweld en verwoesting door de oorlog; het binnendringen van de buitenwereld die de teloorgang van vele aspecten van het traditionele leven inluidde. Maar met het einde van de *jak*, dat wil zeggen het einde van de geloofwaardigheid van offers aan *clandivinities*, is het Nilotische denksysteem bepaald niet verloren gegaan. De betekenis van vee in het sociale, economische en religieuze leven is voorlopig gebleven.

13
Profetieën

Zegen en vloek

Wie over het leven in Zuid-Soedan tijdens de burgeroorlog tot en met een paar jaar na de onafhankelijkheid in 2011 meer wil weten, raad ik *De vloek van de Nijl* aan van NRC-Handelsbladcorrespondent Koert Lindijer. Lindijer bereist Soedan sinds 1984; het jaar dat ik er vertrok. Gedurende de hele periode van oorlog tegen Khartoum, onafhankelijkheid en etnische burgeroorlog in het onafhankelijke Zuid-Soedan, keert hij regelmatig terug en bezoekt plaatsen waar de oorlog woedt of juist gewoed heeft. Net als alle boeken over Zuid- Soedan gaat zijn relaas tot ver in de geschiedenis terug.

Zijn verslag getuigt van warmte voor dit deel van Afrika, en eveneens van ironie en scepsis, soms enig cynisme, zoals veel journalistieke Afrikareizigers schrijven. Tussen de regels door bemerk je zijn aanvankelijke sympathie voor Riek Machar (die hij meerdere keren heeft ontmoet), evenals zijn reserves jegens de autoritaire John Garang en de huidige president Salva Kiir. Maar zoals een goed journalist betaamt, is hij karig met oordelen en boosheid tegen deze of gene, en dat is prijzenswaardig want in de Zuid-Soedanese geschiedenis van burgeroorlogen bestaat er, zoals ik eerder al zei, geen waarheid. Goed en kwaad wisselen elkaar voortdurend af, en de toekomst is niet te voorspellen. De titel van Lindijers boek is ontleend aan de Shilluk, die spreken van de Nijl als vloek "omdat over de rivier de Turken, Arabieren en blanken binnendrongen en slavenhandel en onderdrukking brachten". Dit is een interessante omkering van de mening van diezelfde Turken, Arabieren en blanken. In tegenstelling tot de lokale bewoners zagen zij de Nijl immers als zegenrijke gift die vruchtbaarheid en beschaving voortbracht, zoals hierna, in het eerste Supplement (De Nijl en Waterbouwkunde) van dit boek wordt beschreven. Zegen van bovenstrooms naar benedenstrooms, vloek van benedenstrooms naar bovenstrooms. Deze zuid-noord tegenstelling: vloek tegenover zegen, is het thema van het boek dat voor u ligt geworden. Het gaat hierin voortdurend over de confrontatie tussen de buitenwereld enerzijds en anderzijds het gebied en de bewoners van de Boven-Nijl, de Witte Nijl, in het bijzonder

"Jonglei", het woongebied van Dinka, Nuer, Murle en Shilluk. En de frustraties en dilemma's die die confrontatie met zich heeft meegebracht.

Het belangrijkste probleem tussen vreemde, immer ongenode gasten en autochtone bewoners is de veronderstelde onderlinge hiërarchie. De buitenstaanders achten zich zonder uitzondering superieur, en handelen daar ook naar. Juist hiërarchie is een notie waarmee de lokale, egalitaire samenlevingen niet vertrouwd zijn. Evans-Pritchard meldde al in 1940: "they (de Nuer) find every constraint irksome" (ze kunnen niet tegen dwang). Dat uit zich in hun eigen, interne sociaal-politieke organisatie waarin geen sprake is van centraal gezag. Men rekent de Nuer en de Dinka tot de tribes without rulers. Er is slechts sprake van ordered anarchy, die alleen berust op de relatie tussen verwantengroepen, bloedverwanten en aanverwanten. Die orde wordt in stand gehouden door de uitwisseling van vee. Om vee draait het hele leven, zowel in economische als in sociale als in politieke zin. Dit geldt zowel voor de Nuer als voor de Dinka. Afwezigheid van vee of een tekort aan vee leidt tot het vastlopen van de checks and balances, en dientengevolge, vooral bij de Nuer, tot veeroof, cattle raids. Binnen de Nuer-samenleving van sub-stammen en secties kan zich na raids het evenwicht herstellen (door huwelijk en counterraids), maar de (oostelijke) Dinka van 'Jonglei' beschikken over onvoldoende vechtkracht om aan de Nuer en Murle-raids weerstand te bieden. Hun stereotype is dat van verliezers en slachtoffers. Maar dan komen de Britten.

De Britten vervangen die hele bovenstaande logica door hun eigen bestuur, via het invoeren van een systeem van lokaal gezag (tribal chief courts), belastingheffing en het onderdrukken van cattle raids. Het kost de Britten twintig jaar om die anarchistische Nuer (en later de Murle) te bedwingen, dat wil zeggen, hun superioriteit op te leggen. Dat gaat gepaard met veel geweld. In Bor District zien de Dinka kans om zich via Britse steun tegen hun plaaggeesten te weren. Met geweld wordt de Pax Brittanica opgelegd. Maar zodra de Britten vertrekken, en de Arabische Noord-Soedanezen hun rol willen overnemen, zakt dit systeem weer snel in elkaar. In de periodes die volgen, blijkt keer op keer de Nuer-afkeer van een overheid die hun vrijheid inperkt.

Eénmaal heb ik die sterke weerzin tegen het gezag meegemaakt, namelijk met betrekking tot Noord-Soedanese Arabieren en 'vreemdelingen' (de Franse Jonglei-kanaal compagnie CCI). In 1978 beleggen wij in Waat een vergadering met Lou Nuer-chiefs om hun mening te horen in verband met het tracé van het Jonglei-kanaal. We hebben zulke vergaderingen al dikwijls belegd, in alle courtcentres, van Bor in het zuiden tot Ayod, voordat wij naar Waat

rijden. In Waat maken wij gebruik van een (Gaweir) Nuer-tolk. Wij leggen de reden van onze komst uit, en maken duidelijk dat wij hun mening willen horen over een 'oostelijk' kanaaltracé dat onder andere de Lou Nuer een niet gering aantal voordelen zou kunnen bieden, namelijk water in een kurkdroog gebied. Deze voordelen worden beaamd, maar als tijdens de lange vergaderingde omvang van het Jonglei-kanaal project duidelijk wordt, slaat de sfeer om en begint men de overheid, de Arabieren en de bij het kanaal betrokken blanken te bekritiseren en te beschimpen. De mannen in hun ogen kijkend zie ik een vijandige, naar mijn gevoel haatdragende blik. Het lijkt of zij hun eerder opgehoopte frustraties en woede en emoties de vrije loop laten. De sfeer wordt zo grimmig dat onze tolk, die het allemaal kan verstaan, geen vertrouwen meer heeft in een vreedzame afloop, opstaat, een paar dank- en afscheidswoorden uitbrengt, ons beveelt snel mee te lopen naar onze auto en de chauffeur toesnauwt weg te rijden. "Dat was net op het nippertje", zo voegt hij ons toe. Wij zijn onthutst over dit onbevredigend verlopen interview en beseffen eens te meer hoe de verhoudingen tussen de Lou Nuer en de 'overheid' liggen. Wij nemen het in ons rapport expliciet voor de Lou Nuer op, maar uiteindelijk wordt met onze adviezen geen rekening gehouden. Met afschuw zullen zij dit later hebben geconstateerd toen het graafwerk steeds dichterbij kwam, maar een 'westelijk' tracé volgde. En hun vertrouwen in de 'Turuk' (Arabieren en blanken) en de overheid in het algemeen krijgt opnieuw een knauw.

Superioriteitsgevoelens ten opzichte van de lokale bevolking door de Noord-Soedanese overheid zijn symptomatisch. Alle Zuid-Soedanezen kennen voorbeelden van discriminerende en vernederende behandeling door Arabische Noord-Soedanezen, die hen te pas en te onpas schaamteloos voor 'slaaf' uitmaken. De wreedheden jegens de zuidelijke bevolking tijdens de eerste burgeroorlog door het Noord-Soedanese gezag staan velen nog helder voor de geest. In Bor verhaalt men van lokale chiefs die levend in zakken werden genaaid en als krokodillenvoer de rivier in werden gegooid – de plaats waar dat gebeurde aan de Nijloever is nog steeds bekend.

Van een minder wrede, meer pacifistische soort, maar niettemin aanwezig, zijn ook de superioriteitsgevoelens bij de westerse christelijke missionarissen, en later de westerse ontwikkelaars. Hoewel de missies verschillen, gaan beide ervan uit dat de lokale bevolking 'onderontwikkeld' is, zowel op spiritueel als op materieel, technisch en bestuurlijk gebied. Zij worden door de buitenstaanders bestempeld en dus gestigmatiseerd als armlastigen en hulpbehoevenden, terwijl zij daar nooit om gevraagd hebben, en zich al helemaal niet zo voelen. Dat verschil in perceptie veroorzaakt problemen in de

communicatie omdat de lokale 'doelgroep' niet aan de verwachtingen van de 'missionarissen' voldoet, waardoor de 'missies' gevaar lopen. En dan komen de vooroordelen: "ze" zijn lui, lethargisch, ruzieachtig, dom, onwetend ("you don't know what your problem is", sprak een Nederlandse arts de Murle toe). De van boven opgelegde, goedbedoelde plannen en programma's en de van boven opgelegde organisatiestructuur (een kerkelijke dan wel een plantage- of een projectstructuur) beginnen te wringen met de lokale egalitaire, 'democratische' cultuur. Pas veel later ontwikkelen zich principes van 'participatie' en ownership, namelijk als Archdeacon Shaw (Macuor) zich onder de mensen begeeft, hun taal leert spreken en hen met respect behulpzaam is, en als BADA (Bor Area Development Activities) het PPP (Pengko Pilot Project) vervangt en een bottom-up benadering gaat volgen. Op die manier weet men positieve energie en synergie tussen autochtonen en allochtonen te genereren.

Zoals de geschiedenis van (Zuid-) Soedan aantoont, past ook een militaire, hiërarchische machtsstructuur in het geheel niet bij de lokale cultuur, of het nu een officieel leger of lokale milities betreft. Discipline, onderwerping aan superieuren ten behoeve van de functionering van het apparaat, lukt steeds slechts tijdelijk maar houdt nooit stand. Elke actie lokt reactie uit, vandaar de toestand van anarchie waarmee de jonge staat kampt. En vanwege die anarchie, de weigering om centraal gezag te accepteren, kunnen de instituties zich niet ontwikkelen, noch de politieke, noch de socio-economische, noch de juridische instituties. Tot natie-staatvorming komt het niet, en zo blijft de impasse bestaan.

Profeten

Een '*chief*' mag dan eerder een *primus inter pares* zijn, of een vertegenwoordiger van de grootste sectie, maar de Nuer en Dinka (maar vooral de Nuer) kennen ook 'profeten'. Deze profeten, die bezeten zijn door God en/of lagere goden (Kuoth, Deng), vervullen een spirituele rol, mediëren in conflicten, houden mensen een morele spiegel voor en voorspellen dikwijls de toekomst, vandaar hun titel. Bij tijd en wijle zijn zij in staat om grote groepen mensen te mobiliseren voor een specifiek doel, meestal een *cattle raid* of pogingen om het gezag te weerstaan. In die zin zijn het leiders, al is hun positie niet geïnstitutionaliseerd, zelden van lange duur, en worden zij door velen met scepsis bekeken - een bekend verschijnsel bij profeten. Zij worden door de Britten gevreesd en onderdrukt. Heel wat Nuer-profeten zijn door de Britten gedood of hebben lange tijd in gevangenschap of ballingschap doorgebracht

(zie hoofdstuk 7). Lokaal worden zij herinnerd in liederen; de enige traditionele manier van overlevering.

In het vorige hoofdstuk is reeds een 'profeet' genoemd, de Bor-Dinka Paul Kon Ajith. Zijn profetie hield in dat de boodschap van een eerdere profeet (zie Jesaja 18) weldra zou worden opgevolgd, namelijk dat "een rijzig en glanzend volk, wijd en zijd gevreesd, een volk, heerszuchtig en wreed, welks land rivieren doorsnijden" een geschenk zou brengen aan de Heere der Heerscharen, op een plaats genaamd Sion. Volgens Paul Kon sloeg dit op de Zuid-Soedanezen en zou dit geschenk bestaan uit de objecten die betrekking hebben op de Dinka-*jak*, de *clan*-geesten, die over voor- en tegenspoed, gezondheid en dood zouden heersen, maar die bedrieglijk, hebzuchtig en egoïstisch zouden zijn. Het brengen van offers aan die krachten en het "goddeloze" leven dat mensen leiden, zouden de oorzaak zijn van de komende desastreuze oorlog en het menselijk lijden dat daaruit voort zou komen. En volgens de Bor-Dinka kwam die voorspelling uit met de massamoord op de Bor-Dinka in 1991. Hoewel Paul Kon in 1992 door het leger werd gedood, vond het 'geschenk' aan de Heere der Heerscharen in 1994 alsnog plaats in Sion ten Noorden van Bor waar men een grote kerk bouwde. Alle cultobjecten van de *jak* (paaltjes, speren, drums) verdwenen daar in een groot brandoffer.

Paul Kon was een hedendaagse, atypische 'profeet', die dromen had, uitspraken over de toekomst deed en het volk een morele spiegel voorhield. Hij sprak een Bijbelse taal die binnen de historische context van oorlog, ontheemding en evangelisatie aansprak. Zijn voorspelling kwam uit, althans zo werd aan de massamoord van 1991 betekenis gegeven. En daarom volgde men zijn boodschap op en transformeerde daarmee de lokale Dinka-religie. Nogmaals, helaas heeft dit wat vrede, veiligheid en voorspoed betreft niets fundamenteels opgeleverd, want een tweede massamoord volgde in 2013-14, ondanks de bekeringsrituelen die tien jaar eerder hadden plaatsgevonden.

Profeten ontstaan in crisissituaties, als het volk behoefte heeft aan spirituele leiders, en zij pretenderen een antwoord te hebben op die crises. Nuer-profeten zijn door Evans-Pritchard (1940, 1956), Johnson (1994) en Hutchinson (1996) bestudeerd. Johnson en Hutchinson benadrukken vooral hun rol als '*peace makers*', en zij noemen een aantal voorbeelden van conflicten tussen Nuer-stammen en -secties die door profeten zijn opgelost. Mijns insziens mag daaruit niet geconcludeerd worden dat zij vooral '*peace makers*' in algemene zin zijn of waren. Zij mediëren in conflicten tussen Nuer onderling, en tussen de Nuer en hun buurstammen Annuak en Dinka als die conflicten

problemen voor de Nuer opleveren – maar niet uit pacifistische motieven. Zij streven geestelijke, militaire en materiële voorspoed van de Nuer na. Hun invloed overstijgt echter de Nuer-belangen en het Nuer-welzijn niet[32] en als de Nuer behoefte hebben aan een *cattle raid* op de Dinka, geven zij hun zegen aan de strijd, bepalen niet zelden de aanvalsstrategie en voeren dikwijls de troepen aan. Het voorbeeld van de meest recente Nuer-profeet, Wut Nyang, en zijn White Army bevestigt bovenstaand idee. Op mijn vraag aan Hutchinson welke rol Wut Nyang heeft gespeeld in de Bor 'genocide' van 1991, antwoordt zij (die Wut Nyang na die massaslachting heeft meegemaakt) dat Wut Nyang daar zonder twijfel verantwoordelijk voor is geweest.

De belangrijkste Nuer-profeet was Ngundeng Dong, die leefde van ca 1830 tot 1906, en die in zijn gezangen en gebeden "sprak met de stem van Deng". De grote crisis die zich toen voordeed bestond uit de slavenjachten en de oprukkende islam. Hij heeft de Britten niet lang meegemaakt, maar heeft wel voorspellingen gedaan (of heet die te hebben gedaan) over het verloop van de Nuer-geschiedenis, en daarmee over de Britse overheersing en het latere lot van Zuid-Soedan. Het betreft tamelijk cryptische zinnen uit (overgeleverde) gezangen, die niet zelden voor velerlei uitleg vatbaar zijn. Maar sinds de politieke crisis die zich in de jaren tachtig heeft opgebouwd in Soedan, zijn mensen begonnen om nazaten van Ngundeng te interviewen en *songs* te registreren.

Het (her)interpreteren van de uitspraken van Ngundeng is in Zuid-Soedan gemeengoed geworden. Zelfs als de feiten niet kloppen, wordt toch geloof gehecht aan Ngundengs woorden. Zo zou Ngundeng de latere verwoesting van zijn 'piramide' door de Britten voorspeld hebben ("ik zal de punt van de heuvel naar beneden halen") en het ophangen van het lijk van zijn zoon Guek in de vijgenboom ("de vijgenboom zal in het midden doorbuigen"). Hij zou wegenaanleg voorspeld hebben ("een rivier maar geen rivier, waarover buffels en olifanten bewegen maar het zijn geen buffels en olifanten") en de aanleg van het Jonglei-kanaal ("een rivier zonder eind/als een koe die onaf is, i.e. zonder hoorns") dat "stopt bij een bepaalde plant/boom". Beide infrastructuurprojecten (wegen en het kanaal) zouden voorafgaan aan een oorlog tegen de Lou (het Nuer Settlement en de SPLA-strijd tegen Anyanya-2?). Hij had het over twee grote oorlogen, met twee linkshandige leiders zonder tribale merktekens (Ngundeng zelf? Abel Alier? Riek Machar? Lam Achol? John Garang? Allen zijn linkshandig en hebben geen tribale merktekens), over

32 Johnson en Hutchinson bestudeerden alleen de Nuer, en zijn in dit opzicht niet objectief maar 'Nuer-centrisch'.

een leider met uiteenwijkende boventanden, een 'spleetje' (Riek Machar?), over een leider met een baard (Ngundeng zelf? John Garang? Salva Kiir?) en over een periode van voorspoed die tenslotte zal volgen.

Het zijn interpretaties van woorden van lang geleden in het licht van de recente geschiedenis, een soort "nieuwe testament" dat lang na de dood van de "messias" is samengesteld. Het lijkt er bij deze voorspellingen op alsof alles past in een voorbeschikking, en alsof ze dienen om de oorlog te begrijpen en dus om betekenis te geven aan de talrijke offers die zuiderlingen moeten brengen en het onbeschrijfelijke leed dat zij moeten doorstaan. Was er ooit scepsis over Ngundengs woorden, dan is deze in de loop van de tijd verdwenen, en hebben zijn woorden nieuwe betekenis gekregen. Ook tijdens de onafhankelijkheidsoorlog worden teksten van gezangen van Ngundeng verzameld, en sommige *warlords* menen zichzelf in die woorden te herkennen, ongeveer honderd jaar na het ontstaan van Ngundengs composities. Is Riek Machar een van hen?

Riek Machar heeft ooit ontkend iets met profeten en profetieën van eertijds van doen te hebben, hoewel hij linkshandig is en een spleetje heeft, en geen Nuer-merktekens op zijn voorhoofd: "I am not a messiah to anybody..." (*Emma's War*: 264). Maar tevens claimt hij op zeker moment, en niet zonder bedoeling, een nazaat te zijn van een profeet Teny, die door Ngundeng genoemd zou zijn, en daagt hij andere Nuer-profeten uit: "I told them that I am part of the gods since I am one of their descendants and this is my word" (*Emma's War*: 189). Hij heeft ook gebruik gemaakt van Wut Nyang en diens White Army, die hij zonder twijfel bewapend heeft en hun gang heeft laten gaan om de Twic- en Bor-Dinka uit te roeien. Het is aannemelijk dat Riek Machar zich geleidelijk de rol van spiritueel leider is gaan aanmeten, of althans spirituele symbolen is gaan gebruiken om zijn politieke ambities te verwerkelijken. Want wat te denken van het volgende voorval in 2009, in detail beschreven door Douglas Johnson (in *Sudan Studies* van juli 2009)?

Foto 186
De Nuer-profeet Ngundeng omstreeks 1900
https://paanluel.com

Foto 187
De gebroken dang van Ngundeng in 2009

Foto 188 & 189
Juba 2009: Douglas Johnson heeft de dang overhandigd aan Riek Machar (Sudan Studies (July 2009): The return of Ngundeng's dang. Riftvalley:net/news/fate-ngundeng's-dang)

Zoals in een vorig hoofdstuk (7) beschreven werd, sneuvelde de profeet Guek, de zoon van Ngundeng Dong, in 1928 in een confrontatie met de Britse Sudan Defence Force. Een foto toont Britse bestuurders met de trofeeën van die strijd: de pijp, een kleine drum en een speer die Guek van zijn beroemde vader geërfd had (zie hoofdstuk 7). Niet op de foto te zien is een ander erfstuk van Ngundeng dat Guek ook bij zich had op de dag van zijn dood. Het betreft een 110 cm lange, aan één kant gebroken ceremoniële, "magische" staf, genoemd *dang*, die Ngundeng meerdere keren

heeft genoemd: "mijn gebroken *dang*". De trofeeën worden veel later door de Britten aan de Soedanese regering overhandigd, die ze in 1978 aan de Lou Nuer, Ngundengs verwanten van moeders kant, teruggeeft. Lange tijd denkt men dat de *dang* op het slagveld verloren is gegaan. Maar toevalligerwijs komt Douglas Johnson, de Nuer-onderzoeker, de *dang* op het spoor als deze na de dood van ex-District Commissioner Percy Coriat door diens dochter in 1999 in Engeland te koop wordt aangeboden. Coriat heeft de *dang* kennelijk achterovergedrukt, als herinnering aan het doodschieten van Guek. Douglas Johnson verwerft het object, met het idee om het aan de rechtmatige eigenaren in Zuid-Soedan terug te geven. In Zuid-Soedan woedt dan echter de burgeroorlog. Pas tien jaar later, in mei 2009, lijkt de tijd rijp om de *dang* naar (inmiddels onafhankelijk) Zuid-Soedan terug te brengen.

Op 16 mei van dat jaar (toevallig de herdenkingsdag van de opstand in Bor in 1983) arriveert Johnson met het object in Juba, waar de hele dag festiviteiten plaatsvinden om de terugkomst van dit belangrijke, nationale Zuid-Soedanese symbool van autochtone spiritualiteit te vieren. Daar president Salva Kiir zich op dat moment in Bentiu bevindt, neemt vice-president Riek Machar de nationale honneurs waar. De *dang* wordt door Johnson aan hem overhandigd. Sindsdien heeft Riek Machar nooit meer afstand van de *dang* gedaan, tot consternatie van de Lou Nuer-nazaten van Ngundeng. Aanvankelijk voert hij het excuus aan dat de Lou op dat moment onderling verdeeld zijn. Maar het is ook bekend dat hij de *dang* een jaar later, in 2010, gebruikt in een ceremonie om politieke tegenstanders aan zich te binden. In 2013 vlucht Riek Machar uit Juba, komt later weer terug onder druk van internationale instanties, maar vlucht opnieuw uit Juba in 2016. Waar is de *dang* gebleven?

Johnson concludeert (in 2014 op *social media*) dat Riek Machar met behulp van de *dang* Ngundengs prestige gebruikt om zijn eigen politieke ambities te verwezenlijken. Zijn volgelingen gaan er nog steeds van uit dat Riek Machar de vervulling is van Ngundengs profetieën, die een onafhankelijk Zuid-Soedan en een Nuer-heerser zouden hebben voorspeld. Die claims zijn aangemoedigd door het uitroepen van een nieuwe rebellie en de oprichting van een nieuwe rebellenbeweging door Riek Machar in 2014, na de tweede massamoord in Bor. Daarom kan de *dang* nu niet meer als een nationaal religieus relikwie gezien worden. Johnson voegt daar aan toe dat de *dang*, in het licht van de geschiedenis, ook niet beschouwd kan worden als een garantie voor vrede, verzoening of overwinning voor diens bezitter, want zie het lot van Guek die met Ngundengs *dang* in de hand is gesneuveld op het slagveld. Het is niet te hopen dat, áls het zover komt met Riek, of vóórdat het zover met hem komt, de *dang* een instrument zal worden in opnieuw

oplaaiende gewapende rebellieën van welke soort en tegen wie dan ook. Wat wel wenselijk zou zijn is dat de *dang* van Ngundeng naar zijn rechtmatige eigenaren terugkeert.

14
Terugblik op een tijdperk

Een leven in Afrika, van hot naar her

Bijna veertig jaar zijn verstreken sinds ik in 1978 voor het eerst in een vliegtuigje landde op de airstrip in Bor en daar door Hans Grützmacher werd ontvangen. Ik was in 1976 afgestudeerd en dit was mijn eerste baan. Het was niet de eerste keer dat ik voet op Afrikaanse bodem zette, maar het was wel het begin van een nieuw leven, een leven in de ontwikkelingssamenwerking dat al die tijd hecht verbonden bleef met Afrika. In mijn professionele leven woonde ik langer in Afrika dan in Nederland of elders. In dit slothoofdstuk vertel ik iets meer over mijn beroepsleven na Bor, en laat ik ook mijn licht schijnen over de ontwikkelingen in dat beroep.

Ik bleef zes jaar in (Zuid-) Soedan, en werd na evacuatie (1984) en een korte periode in Nederland door Chris van Vugt van het Ministerie van Buitenlandse Zaken overgeplaatst naar Burkina Faso (1985) waar ik ook zes jaar verbleef, als programmaleider van het geïntegreerde plattelandsontwikkelingsproject PEDI in Kaya. In Burkina Faso trouwde ik met Anne Marie Sawadogo en in Kaya werd onze zoon Chris geboren. Het was de bedoeling om na terugkomst uit Burkina Faso een leven op te bouwen in Nederland, maar de werkgelegenheid voor iemand met mijn ervaring was er beperkt, en Afrika lonkte, zodat ons gezinnetje besloot om in te gaan op een mogelijkheid voor mij om als consultant voor het Europees Ontwikkelings Fonds (EDF/FED) in Mali te gaan werken bij het Office du Niger, een groot rijstproject in de Malinese binnen-delta van de Niger-rivier (1991). Ook daar, in Ségou, bleven wij zes jaar. Onze dochter Jolanda werd in Bamako geboren. Halverwege de rit verliet ik het FED en stapte (binnen het Office du Niger) over naar ARPON, een van de meest geslaagde DGIS-programma's in Afrika. In Ségou schreef ik een proefschrift over Burkina Faso en promoveerde daarop in 1996 in Leiden, bij Peter Geschiere (Leiden) en Franz von Benda-Beckmann (Wageningen). Omdat scholingsmogelijkheden voor de kinderen beperkt waren en ARPON op z'n eind liep, keerden wij naar Nederland terug.

Ik had, na ruim twintig jaar trouwe dienst voor DGIS, wel verwacht om bij het Ministerie waar ik al tweemaal tijdelijk was aangesteld aan de bak te kunnen komen (het Ministerie zat toen vol met mensen met hetzelfde soort ervaring als ik), maar de net aangetreden Minister Eveline Herfkens van Ontwikkelingssamenwerking stelde een vacaturestop in en de deur bleef voor mij gesloten. Ik had vooral belangstelling voor het doen van evaluaties; ik had immers, steeds als subject, vele evaluaties meegemaakt. Na een tijdelijke baan bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken (Koninksrijksrelaties) bood ik mijn diensten aan aan het IOV (later IOB), de Inspectiedienst van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, en werd als onderzoeker toegevoegd aan een inspectieteam dat twee districtsprogramma's in Tanzania evalueerde. Ik moest daarvoor wel in dienst treden bij een adviesbureau, en dat werd MDF in Ede, destijds de afkorting van Management for Development Foundation. De inspectie nam ruim een jaar in beslag (een lucratieve opdracht voor MDF), en daarna ben ik bij MDF blijven werken, van 1999 tot mijn pensionering in 2015.

Tijdens die ruim vijftien jaar maakte ik voor MDF talloze korte missiereizen naar alle hoeken van Afrika: West-Afrika (Ghana en de Sahel-landen Senegal, Mali, Burkina Faso en Tsjaad), Noord-Afrika (Libië), Centraal-Afrika (Rwanda, Kameroen, Congo Brazzaville, Burundi, DRC), Zuidelijk Afrika (Zuid-Afrika, Zambia, Malawi, Mozambique) en Oost-Afrika (Tanzania, Kenia, Soedan, Zuid-Soedan, Ethiopië, Madagascar, Mauritius), een aantal Aziatische landen (Jordanië, Syrië, Libanon, Yemen, Afghanistan, Indonesië, Myanmar), het Caribisch gebied (Haïti, Nederlandse Antillen, Aruba en Suriname) en Oost-Europa (Moldavië, Ukraïne, Georgië, Albanië). Maar ook als ik niet reisde, bleef Afrika doordringen in ons gezin in Nederland, voornamelijk vanwege de wederwaardigheden van mijn schoonfamilie in Burkina Faso. En ook leerde ik door Anne Marie's Afrikaanse ogen en door de ogen van mijn half-Afrikaanse kinderen Chris en Jolanda, Nederland beter kennen – niet altijd een onverdeeld genoegen.

In die periode van veertig jaar heb ik Afrika gezien vanuit allerlei ooghoeken, door contacten met hoge en lage ambtenaren, politici, universitaire bestuurders en docenten, vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld (NGO's), vakbondsbestuurders, boeren-en dorpscomités, lokale bestuursorganisaties op dorps- en stam-niveau, handelaren – maar ook door contacten met vele soorten multi-, bi- en civilaterale donoren, consultants, vrijwilligers en Europese en Chinese ondernemers. Ik ben ook een liefhebber van Afrikaanse Engels- en Franstalige literatuur. Vanwege de ervaringen opgedaan in "geïntegreerde" projecten en programma's was ik een genera-

list geworden, en mijn missies betroffen dan ook vele sectoren: landbouw en veeteelt, watervoorziening, gezondheidszorg, "goed bestuur", onderwijs, vredesopbouw, humanitaire hulp en dergelijke. Het ging meestal om evaluaties en om training en advies in verband met strategische planning, projectmanagement, het opzetten van projectmonitoring, het doorlichten en verbeteren van organisaties en het verwerven van fondsen. Het leverde een palet van veelkleurige ervaringen op, positieve en negatieve, ervaringen die optimistisch of pessimistisch stemmen. Het heeft niet geleid tot een eensluidende mening over Afrika, wat trouwens ook nogal pretentieus zou zijn. Maar het is wellicht wel mogelijk om een paar veranderingen te duiden die in de loop van de tijd plaatsvonden, allereerst natuurlijk veranderingen in mijzelf, en dan die in mijn perceptie van ontwikkelingssamenwerking.

Introspectie – cultureel antropoloog worden

Culturele antropologie is een vak dat je je doorgaans vooral eigen maakt tijdens lange perioden van veldwerk. Voordat ik naar Soedan vertrok, had ik drie veldwerkervaringen achter de rug: vijf maanden in Libanon (doctoraalonderzoek), twee maanden in Zuid-India en vier maanden in Nepal (WOTRO-beurs). Drie ervaringen waarbij ik ondergedompeld werd in een vreemde cultuur en afhankelijk was van de *goodwill* en hulpvaardigheid van de lokale mensen bij wie ik te gast was en bij wie ik me "waar moest maken", als mens en als onderzoeker. Soedan werd de vierde en meest intensieve veldwerkperiode. Niet alleen vanwege mijn adoptie in een Dinkafamilie die tijdens het laatste gedeelte van mijn verblijf met existentiële problemen te maken kreeg (en zeven jaar later werd uitgeroeid), maar ook vanwege mijn positie in het Nederlandse project in Bor. Ik was door DTH uitgezonden en toegevoegd aan het adviesbureau Ilaco, dat de uitvoerder was van een DTH-project. In die situatie was ik zowel verantwoording schuldig aan Den Haag en de ambassade in Khartoum als aan de Ilaco hiërarchische bedrijfsstructuur - aanvankelijk aan de projectleider van het Pengko Pilot Project in Bor en diens superieuren in Nairobi en Arnhem, later aan de (Ilaco) BADA-programmaleider. Door mijn werk als projectmedewerker had ik met veel Nederlanders van de diverse sub-projecten te maken. Maar de lokale bevolking was mijn belangrijkste doelgroep. Mijn opdracht was die van beoefenaar van "toegepaste culturele antropologie". Het was mijn taak als *rural coordinator* om te mediëren tussen de Nederlandse projecten en de lokale bevolking. Dat hield in standpunten van beide partijen aan elkaar duidelijk maken, en niet zelden tegengestelde belangen met elkaar verzoenen. Dit was een leerproces en ging met *ups* en *downs* gepaard. In hoofdstuk

4 heb ik voorbeelden genoemd van de initiatie-periode waar ik doorheen moest. Allerlei rollen speelden door elkaar: bemiddelaar, facilitator, onderhandelaar, pleitbezorger, lobbyist, conflictbeheerser. Ik leerde met die rollen om te gaan als een soort *trickster* die opereert tussen allerlei partijen in, een boodschapper en (soms ook) manipulator. Dat maakte me niet altijd bij alle partijen even geliefd.

Een andere uitdaging was om "neutraal" te blijven in de Dinka-samenleving. Na adoptie in de Herjok-*clan* van sectie Palek had ik een plaats toegewezen gekregen. Het *court centre* en het veekamp Anyidi waar ik woonde en mijn vee hield, profiteerden van mijn aanwezigheid. Dat leverde risico's op. Het was zaak om de projecten evenredig over de vele andere secties te verdelen (waterpompen, *hafirs*, gezondheidscentra, wegverbetering, steun aan lagere scholen). Gezien de rivaliteit tussen verschillende stam-eenheden werd het evenredig verdelen van diensten over Bor-South Rural Council een bewust beleid. De Drilling Rig begon geen putten te boren in gebied A om langzaam in de richting van gebied B op te schuiven; nee, de Rig bediende eerst de grootste sectie in gebied A, dan die in gebied B, dan die in C; keerde dan om en begon weer in A bij een andere sectie, dan in B, dan in C. Dit was niet efficiënt vanuit logistiek maar wel vanuit sociaal gezichtspunt. Het Primary Health Care project bouwde drie grote klinieken in drie van de zes *court centres*. Wij zorgden ervoor dat de andere drie *court centres* voor andere voorzieningen in aanmerking kwamen (wegverbetering, bosbouw, MATC-hoofdkwartier, enz.). Het was ook om die reden dat ik voortdurend op en neer reisde tussen *court centres* en secties en zo veel mogelijk met alle belanghebbenden in contact wilde blijven. Deze benadering kwam voort uit een studie van de manier waarop de bevolking met elkaar omging, het politieke en verwantschapssysteem, en de mentaliteit die daarmee samenhangt. Dat leer je allemaal niet op de universiteit en ook niet op "acculturatie"-cursussen die in die tijd voorafgingen aan uitzendingen van assistent-deskundigen of vrijwilligers via DTH of SNV. Achteraf denk ik dat het, door schade en schande, aanleren van een gevoel voor psychologie bij mij uiteindelijk de doorslag heeft gegeven om het hoofd boven water te kunnen houden in wat men oneerbiedig is gaan noemen de "hulpindustrie". In Bor gingen enthousiasme en euforie hand in hand met ergernisssen en moedeloosheid. Niet zelden zocht ik de rust van mijn huisje in Anyidi of een veekamp op om te ontsnappen aan het geharrewar op de *project compound*.

Het zal geen verbazing wekken dat "Bor" voor mij een leerschool is geweest, die later zijn nut heeft bewezen.Van *angry young man* werd ik meer *mediator*. Met de *cattle raid* in Anyidi kwam aan mijn naïviteit definitief een einde.

Het voelde alsof ik na die traumatische ervaring een nieuwe, meer volwassen levensfase inging, *sadder but wiser*. Intussen wordt je denken en kijken door een cultureel antropologische bril na langere tijd in andere culturen te hebben verbleven een gewoonte, niet alleen in Afrika maar ook in Nederland, in je eigen werkkring of bij opdrachtgevers. Ik ben me hoe langer hoe meer gaan afvragen: wat is hun denkraam of referentiekader, hoe verhouden mensen zich tot elkaar, wat gebeurt er en waarom gebeurt dat? Beroepsdeformatie? Liever: beroeps-inspiratie. Zo word je antropoloog, "in hart en nieren", als een *way of life*, niet beperkt tot kleine samenlevingen in niet-Westerse gebieden. "Oh, wat interessant", merken tantes, kennisssen en andere belangstellenden op die in het vak een zweem van exotisme bespeuren, en de geuren en klanken die daarmee geassocieerd worden. Interessant is het zeker, meen ik, maar niet noodzakelijkerwijs interessanter dan het is om ruimtevaarder, arts, historicus of timmerman te zijn. Voor veel Nederlanders zijn exotische buitenlanders trouwens alleen interessant todat ze aankloppen aan onze grenzen – zoals ook gevluchte Zuid-Soedanezen in Nederland hebben ervaren. Maar dat is een ander verhaal.

"Ontwikkelingshulp"

Zoals de Nederlandse ontwikkelingshulp of ontwikkelingssamenwerking in de jaren zeventig, tachtig en negentig georganiseerd was, zo bestaat die niet meer. Het beleid evolueerde van projecthulp naar geïntegreerde ontwikkeling, sectorale programma's, budgetsteun en wat dies meer zij. In ieder geval werden grote projecten of programma's met Nederlandse deskundigen zoals die in Soedan of in Burkina Faso, Mali of Tanzania bestonden, afgeschaft. Herfkens heeft meerdere malen opgemerkt: "Ze moeten het nu langzamerhand zelf maar kunnen; we trekken geen blik experts meer open". Wát moesten ze zelf intussen maar kunnen (na al die jaren projecthulp)? Dat is hier de vraag.

Elk jaar weer, als de begroting van Ontwikkelingssamenwerking in de Tweede Kamer wordt behandeld, wordt er in de media veel gepraat en geschreven over ontwikkelingssamenwerking, soms door mensen die er iets vanaf weten, nog vaker door mensen die er weinig of niets vanaf weten maar toch hun mening kenbaar willen maken. "Ontwikkeling" en ontwikkelingssamenwerking zijn veelsoortig en bestaan uit diverse aspecten – het zijn containerbegrippen. Het is onbegonnen werk om over al die aspecten samen een oordeel te vellen. Er bestaan geslaagde Ontwikkelingssamenwerkings-programma's en er zijn ook vele minder geslaagde programma's, georganiseerd

via multilaterale-, bilaterale- en civilaterale (NGO-) kanalen. “Witte olifanten” (irrelevante projecten), die vroeger veel voorkwamen, zie je nu minder, al zijn ze niet verdwenen. Waar ik mijn pijlen op wil richten, zijn de pretenties van ontwikkelingssamenwerking, en de onderlinge aannames die ten grondslag liggen aan veel ontwikkelingssamenwerkingsbeleid en -programma’s, in verleden en heden. Het gaat bij voorbeeld om de pretentie om via ontwikkelingssamenwerking nationale armoede te kunnen bestrijden of om landen economisch te kunnen ontwikkelen, of om corruptie te kunnen bestrijden of mensenrechten te laten respecteren of dat respect af te dwingen. Het gaat ook over de aanname dat Afrika hulpbehoevend is en dat wij door middel van onze projecten Afrika substantieel en duurzaam vooruit kunnen helpen – waarnaartoe eigenlijk? Naar een soort samenleving die de onze benadert, op alle vlakken: economisch, sociaal, moreel, politiek, enzovoort?

Ontwikkelingsdonoren en -organisaties weten altijd heel goed wat eraan scheelt in Afrika, op bijna alle levensgebieden. En ze nemen dikwijls aan dat wat goed is voor ‘ons’ ook goed is voor ‘hen’. Vervolgens propageren ze ontwikkelingsdoelstellingen en -strategieën waarvan ze aannemen dat die gedeeld zullen worden in andere landen, desnoods na voorlichting en trainingen. Omdat dit meestal gebeurt in een situatie van ongelijke machtsverhoudingen, worden die ideëen en discoursen snel opgepikt door lokale regeringen en andere belanghebbenden. Niet omdat ze het er in de grond van hun hart mee eens zijn (of het werkelijk belangrijk vinden), maar omdat hun een vette worst wordt voorgehouden als ze de nieuwe ideeën aanvaarden, in de vorm van projecten en subsidies - geldelijke voordelen voor wie meedoet. Zodoende staan de beleidsdocumenten van Afrikaanse landen stijf van de donor-idealen, verwoord in donor-jargon. Het hele continent, zowat alle sectoren van de samenleving moeten “hervormd” worden en daar worden miljarden aan steun in gepompt. De hervormde sectoren dienen vervolgens als vehikel voor Westerse vernieuwingen. Dat is dus niet de hulp aanpassen aan de context, maar de context aan de hulp. Daarmee kom je schijnbaar een heel eind, maar in de praktijk blijkt uiteindelijk dat de hervormingen iets missen, namelijk verankering in de samenleving. Want als ze wel verankerd waren geweest in de samenleving, hadden ze in Afrika, na al die projecten, programma’s en budget-steun van al die donoren, allang “good governance” gehad, hadden ze allang de mensenrechten gerespecteerd, de gezondheidszorg en het onderwijs fundamenteel verbeterd en de grootste armoede opgelost. En dan hadden ze die Millennium en/of Sustainable Development Goals ook allang gehaald. Ze moesten het immers toch intussen zelf kunnen?

De misvatting die hier speelt, is het beeld van het hulpeloze Afrika; de gedachte dat Afrika niet voor zichzelf kan zorgen en dus onze inmenging en interventie nodig heeft. Europa heeft weinig geleerd van het kolonialisme - we blijven hameren op ónze beschavingsidealen, óns beschavingsoffensief, ónze "oplossingen" en tegenwoordig ook óns eigenbelang om migratie tegen te gaan. Ondanks mooie woorden en idealen zoals neergelegd in de Declaraties van Parijs en Accra, is er gelijkheid noch wederkerigheid in de relatie tussen donorlanden en hun Afrikaanse partners. Het is mij duidelijk geworden dat ook op Nederlandse universiteiten het curriculum van 'Internationale Ontwikkelingsstudies' of 'Ontwikkelingskunde' geheel in het teken staat van een Westerse ideologie, en dat deze ideologie niet ter discussie wordt gesteld en dus niet wordt geproblematiseerd.

Het is neerbuigend; van het opleggen van ontwikkelingsdoelstellingen tot en met de tijdschriften en brochures van NGO's die het idee uitstralen van het meelijwekkende Afrika dat beetje bij beetje opkrabbelt en op weg is om zich (met onze pietepeuterige hulp) aan de westerse morele cultuur en het westerse marktdenken aan te passen.

Wat je, ondanks onze financieringsvoorwaarden, met een helikopterblik terug kunt zien in de praktijk in veel landen in Afrika, is de ontwikkeling van mechanismes om dit soort westerse, moreel geladen hervormingen juist te vermijden, te omzeilen of te negeren, en het tegenovergestelde te doen: de jure democratie maar de facto dictatuur, toename van fraude, nepotisme als staatsbestel, privatisering van de staat, en toename van corruptie in alle geledingen van de samenleving als min of meer geaccepteerde praktijken. Uiteindelijk blijkt dat al onze bovengenoemde negatieve connotaties, evenals onze positieve normen en waarden, inclusief goed bestuur, democratie, transparantie, allemaal "dingen van de blanken" zijn, hún realiteit, hún logica, geldig in hún context. De gemiddelde Afrikaan en veel van hun leiders zijn niet bereid zich te verantwoorden voor het gebruik van publieke middelen voor persoonlijk gewin en zij vinden wrede praktijken om aan de macht te komen en te blijven geoorloofd, immers: "L'état, c'est moi, c'est nous, c'est ma famille, mon ethnie", kijk maar naar de presidenten Kabila, Biya, Sassou Nguesso, Idris Déby, Nkurumziza, Bokassa, Houphouet Boigny, Sékou Touré, Mobutu, Compaoré, Seyni Kounché, Omar Al-Bashir, Museveni, Nguema, Banda, Bongo, Mugabe, dos Santos, Zuma ... en ga zo maar door. Maar wij zien het niet, negeren het of relativeren het weg, tot verbazing van veel goedwillende en idealistische Afrikanen. Daarvan getuigt het volgende.

De Ivoriaanse schrijver Ahmadou Kourouma (1998) vraagt zich af hoe het toch mogelijk is dat het mannetje met de slappe hoed en de totem krokodil (president Houphouet Boigny van Ivoorkust, die 33 jaar aan de macht was) erin geslaagd is om voor het Westen al zijn kwalijke praktijken (martelingen, corruptie, willekeurige arrestaties, kleptomanie) te verbergen of te laten vergeten. Hoe is hij er toch in geslaagd om zich in het Westen voor te doen als de Wijze Man van Afrika (Le Sage, le Vieux)? Hoe heeft hij die eerbiedwaardigheid kunnen bereiken? Zoveel eerbiedwaardigheid dat belangrijke internationale organisaties een humanitaire prijs in zijn naam hebben ingesteld! In Kourouma's roman zegt de president: "Mijn handelingen mogen verwerpelijk lijken in ándere omgevingen, onder ándere hemelen, in ándere contexten. Maar niet in Afrika". Daarna zegt de verteller: "Wij Afrikanen die net zoals de man met de slappe hoed en de totem krokodil, geloven in fetishes en in de werking van tovenarij en heksenpraktijken, wíj begrijpen die prijs, die bekroning en die eer die wij verdiend achten – maar die prijs zou voor alle ánderen, de rationalisten die niét in magie en occulte krachten als waarheid geloven, net zo ongepast moeten zijn als een bidketting van een pelgrim, geknoopt om de hals van een hyena".

Afrika leeft in twee werelden, twee contexten. Op het platteland van Burkina Faso waar ik onderzoek deed, onderscheidde men "dingen van ons" en "dingen van vreemdelingen". Tot die laatste categorie behoorde van alles, inclusief westerse geneeswijzen, moderne macht (die niet van God komt maar van nationale politiek), "ontwikkeling" en monetaire rijkdom. Men is niet tégen die dingen van buitenaf, maar men is bang voor vermenging van de twee; men vreest dat de *traditionele* mechanismes niet meer werken als ze besmet zijn met moderne dingen (Zanen 1996). Een beroemd voorbeeld hiervan wordt beschreven in de klassieke roman van de Nigeriaanse Nobelprijswinnaar Chinua Achebe (1958) over het wel en wee van zijn Nigeriaanse dorp na de komst van kolonisten en zendelingen. De chief weet die nieuwe krachten aanvankelijk met succes te weerstaan, maar bemerkt dan dat zijn kinderen erdoor beïnvloed worden. En wat gebeurt er dan? Dan werkt het traditionele systeem niet meer, de stille krachten, de patriarchale autoriteit, en gaat hij ten onder. Achebes boek heet "Things fall apart". Een cultuurverandering had niet beter benoemd kunnen worden.

Aanvankelijk dachten we inderdaad dat dat zogenaamd primitieve, dat geloof in fetisjen, magie, waarzeggers, wichelroederij (en vrouwenbesnijdenis, discriminatie van vrouwen, albino's en homo's, maagdenverkrachting door AIDS-patiënten en dergelijke) wel over zou gaan met de komst van onafhankelijkheid, christianisering, ontwikkelingshulp, modernisering, en zeker

globalisering, net als bij ons gebeurde met bijgeloof, en dat het primitieve vervangen zou worden door (onze) rationaliteit, logica, waarden en moraliteit. De Afrikaanse intellectuelen dachten het zelf ook. Het standaardthema in de Afrikaanse literatuur van die tijd gaat over Afrikaanse studenten die in Europa geproefd hebben van de Westerse waarden, idealistisch naar het moederland terugkeren, maar daar langzamerhand gecorrumpeerd en teruggezogen worden in het parallelle systeem van stille krachten, corruptie en nepotisme. In tegenstelling tot onze verwachting en hoop, ging en gaat het niet over. Nee, met modernisering, democratisering en globalisering wordt dit mechanisme juist sterker. Ik verzin dit niet alleen zelf; er zijn boeken over geschreven door internationaal gerenommeerde Nederlandse Afrikanisten zoals Peter Geschiere (1997) en Stephen Ellis (2011).

De contradictie die ik zie is die van twee tegengestelde waardensystemen die naast elkaar en door elkaar heen bestaan, en die leiden tot permanente ambiguïteit. Nieuwe machtsverhoudingen en rijkdomsverschillen (rijkdom waarvan de oorsprong vaak onduidelijk is) boezemen angst in en wakkeren jaloezie aan, en daarmee het zoeken naar remedies in occultisme of geweld. De relatie tussen stad en platteland neemt een nieuwe dimensie aan. De mechanismes uit het dorp ("dingen van ons") worden aangewend om de nieuwe urbane werkelijkheid met zijn wetten van de staat, Westerse rechtspraak en de markt ("dingen van vreemdelingen") het hoofd te kunnen bieden.

Voor we overwegen om Afrika te gaan helpen "ontwikkelen", moeten wij dit echte Afrika leren begrijpen, en de sluier van schijnbare westerse rechtschapenheid leren doorzien die ons in de kantoren, de kerken, de scholen en de universiteiten van de Afrikaanse hoofdsteden tegemoetkomt. We moeten het echte, dualistische Afrika leren kennen zoals het is, niet zoals wij willen dat het is. In zijn afscheidsrede van het Afrika Studie Centrum[33] zegt Ton Dietz "that we cannot understand what is currently going on in Africa and what will happen during the rest of this century if we do not study Africa's past and the history of Africa's relationships with the world (…) That's why we need an African Studies Centre!" (p.11).

Uiteindelijk moeten we leren om met Afrika een wederkerige relatie, een echt partnerschap aan te gaan, een partnerschap dat niet langer gebaseerd is op machtsongelijkheid of morele ongelijkheid - in de zin dat wij ze moeten helpen om hun "capaciteiten" te versterken, of management tools en skills

33 Africa; still a silver lining (25 September 2017).

bij te brengen en dat ze daardoor van ons afhankelijk te houden, van onze manier van denken en doen. Afrika wordt geen tweede Europa. Het wordt tijd dat Europa dit beseft. Als het gaat om "hulp en handel" doen de Chinezen het in Afrika op een veel realistischer manier, hoezeer wij daar soms ook van gruwen. Afrika chineest eerder dan dat het verwestert. Afrika heeft perioden van spectaculaire economische groei gekend. Het heeft dat voornamelijk aan zichzelf te danken, en slechts zeer indirect en in geringe mate aan Europese ontwikkelingssamenwerking, alle "wishful thinking" van Europa ten spijt.

Hoe is wat dit betreft de situatie in Zuid-Soedan?

In Zuid-Soedan hebben we gezien hoe *things fell apart* op een verschrikkelijke manier, hoe het tribale systeem met z'n interne *checks and balances* door militarisering van de samenleving instortte. Maar ook in staatsverband verdween de logica van dat tribale systeem niet – de *balanced antagonisms* tussen verwantschaps- en tribale segmenten bleven min of meer in stand. Uiteindelijk leidde dit tot de tribale tegenstelling zoals in de hoofdstukken 9 en 10 is beschreven. De overwinning op aartsvijand Khartoum, bezegeld met de onafhankelijkheid van Zuid-Soedan (2011), leek de interne tweestrijd op te heffen. Maar een *amor mundi*, een gezamenlijke, overkoepelende liefde voor de staat, hield geen stand, en ziedaar de huidige impasse, die gekenmerkt wordt door ambiguïteit tussen de logica van de staat en de logica van de stam.

Na de onafhankelijkheid begonnen donoren, ook Nederland (via een *donor trust fund*), enthousiast met de hervatting van financiering van ontwikkelingsprojecten in zowat alle sectoren van de samenleving, hoewel de nationale rijkdom door olieëxploitatie snel leidde tot ernstige corruptie onder politici en ambtenaren. Die hulp is nu (nog) niet gestopt maar in de meeste gebieden vervangen door humanitaire hulp door buitenlandse NGO's om het leed van de burgerbevolking te verzachten, vooral door de levering van voedsel, drinkwater en medische zorg. In de zomer van 2017 kwam deze hulpvorm onder vuur te liggen, omdat het cynische Zuid-Soedanese regime alle zorg voor de bevolking over leek te laten aan buitenlandse NGO's en zijn eigen overheidsfondsen en inspanningen reserveerde voor de consolidatie van eigen (militaire) macht ten koste van oppositiegroepen. Op die manier, zo luidde de kritiek, houdt de buitenlandse humanitaire hulp de politieke impasse in stand, namelijk door een parallel systeem van burgerdienstverlening te creëren. Het laatste woord is hierover nog niet gesproken, maar de automatische, morele rechtvaardiging van humanitaire hulp staat voortaan ter dis-

cussie, hoe inhumaan dit ook moge klinken in de oren van goedbedoelende hulporganisaties (die overigens aan humanitaire hulp hun bestaansrecht ontlenen, dus een groot belang hebben in deze discussie); zie ook Linda Polman (2008) die heeft getracht hierover een discussie op gang te brengen.

Niet alleen research, maar ook de geboden hulp in de vorm van projectjes leidt dikwijls aan compartimentalisatie, dat wil zeggen dat de hulp een deel werkelijkheid betreft zonder voldoende rekening te houden met een hele keten van andere (context)factoren. Om meisjes in Zuid Soedan aan te moedigen onderwijs te volgen, deelde een NGO bijvoorbeeld maandverband uit – dit is wellicht door de betrokkenen in dankbaarheid aanvaard, maar voor meisjes-onderwijs is veel meer nodig. Ook een schoolgebouwtje (favoriet projectje van Westerse weldoeners) lost het probleem van onderwijs in Afrika niet op. Onlangs nog bouwde USAID een vergadergebouwtje in het van onderwijs, drinkwater, toegangswegen en gezondheidszorg verstoken dorpje Anyidi: een vergaderlokaaltje voor de rechtspraak terwijl die rechtspraak al minstens een eeuw functioneert in de open lucht! Het zijn gevallen van symptoombestrijding zonder de echte problemen op te lossen. Veel projectjes komen voort uit hobbies en enthousiasme van academici van Westerse universiteiten. Als alle ideeën en experimentjes geslaagd waren, was malaria al lang en breed uitgeroeid in proeftuin Afrika. Hiermee pleit ik niet tegen innovaties, maar het tragische is dat als de vernieuwingen niet werken vanwege een weerbarstige context, het volgens deze "ontwikkelaars" vaak ligt aan de doelgroepen: een veelvoorkomend geval van *victim blaming*. Die weerbarstige context kennen wij onvoldoende, en onze Westers georiënteerde Afrikaanse counterparts beseffen evenmin hoe die context duurzame, Westers georiënteerde ontwikkeling blokkeert.

De belangrijkste condities waaraan voldaan moet worden om enige vorm van duurzame ontwikkeling mogelijk te maken in Zuid-Soedan zijn *law and order*, het staken van gewelddadige conflicten tussen bevolkingsgroepen en een einde aan de algemene toestand van wetteloosheid in het land. Dit kan alleen door Zuid-Soedan zelf gerealiseerd worden. Na jaren van vruchteloze pogingen door internationale instellingen, lijken de grootste protagonisten (de VS, het Verenigd Koninkrijk en Noorwegen) nu, in 2017, geen fondsen meer in het vredesproces in Zuid-Soedan te willen investeren. De vraag die de impasse in Zuid-Soedan oproept, is of interventies van buitenaf door de internationale gemeenschap hebben bijgedragen aan politieke en humanitaire oplossingen, of deze juist hebben bemoeilijkt of zelfs ondermijnd. De van bovenaf maakbare en door de *White Man's Burden* geïnspireerde samenleving is in Zuid-Soedan in ieder geval een illusie gebleken.

De foto hieronder laat zien wat er van het nijlpaard (dat ik in hoofdstuk 1 een icoon van het gebied van de Boven-Nijl noemde) op dat idyllische plaatje *In het gebied van de Boven-Nijl* over is. Het beest maakte een buitenwijk van Bor 's nachts onveilig, en werd door het Wildlife Department doodgeschoten. Het kadaver werd aan stukken gesneden, op een aanhanger geladen en cadeau gedaan aan de arbeiders van het Pengko Pilot Project, waar de aanhanger bij het Guest House geparkeerd werd. Er ontstond onder de arbeiders echter onenigheid over de verdeling van het vlees. De aanhangwagen bleef staan in de hete zon, zoals op de foto te zien is. Het vlees begon te rotten, te gisten en te borrelen en verspreidde een ondraaglijke stank. Pas na twee dagen werd een oplossing gevonden, en zag men talloze vuurtjes waarop het intussen adellijke vlees gebarbecued en met veel smaak verorberd werd, tot opluchting van de bewoners van het Guest House. Met dit verhaaltje besluit ik dit boek.

Foto 190
Einde van een icoon

Hermsen (2014) zegt dat verhalen altijd liggen ingebed in een context en in een traditie; ze ontstaan niet zomaar, maar spannen een draad tussen verleden en toekomst. Verhalen liggen, met andere woorden, tussen herinnering en hoop in. Mijn hoop betreft het herstel van vrede en welzijn voor de bewoners van de Boven-Nijl, in mijn geliefde Zuid-Soedan: *bellum transit, amor manet*.

Cultureel Supplement

De Nijl en Waterbouwkunde

De fallische Nijl: dood en wedergeboorte

Door de eeuwen heen heeft de Nijl op Europeanen een romantische en mystieke aantrekkingskracht uitgeoefend. Sinds de Romeinse tijd stroomt de Nijl, de 'moeder aller beschavingen', als het ware door de Europese cultuurgeschiedenis heen. Zowel de Romeinse keizers als de middeleeuwse kruisvaarders als de renaissance-pausen, en in hun kielzog de rest van Europa, hebben zich de Nijl toegeëigend. En de waterbouwkunde heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld[34].

In de eerste plaats zijn de Europeanen altijd gefascineerd geweest door het mysterie van de vruchtbaarmakende kracht van de Nijl, met haar rijzende en dalende wateren. Er bestaan daarover talloze Egyptische mythen. Met de vergrieksing van Egypte na Alexander de Grote wordt de vruchtbare kracht van de Nijl toegeschreven aan de god Osiris, de ongelukkige echtgenoot (en broer) van godin Isis. Osiris komt door broedermoord om het leven en zijn lichaamsdelen worden over de aarde verspreid. Zijn penis komt daarbij in de Nijl terecht. Na een lange zoektocht vindt Isis de meeste lichaamsdelen van Osiris terug, behalve zijn penis die in de Nijl achterblijft en de rivier voortaan vruchtbaar maakt. Isis herstelt het lichaam, voegt er een geslachtsdeel van bijenwas aan toe en wekt de god weer tot leven.

Deze riviermythe van dood en wedergeboorte en fallische vruchtbaarheid wordt verder verfraaid om de Griekse en Egyptische tradities beter op elkaar aan te laten sluiten. De nieuwe mythe leidt tot de bouw van nieuwe tempels en het invoeren van nieuwe rituelen waarbij een fallische Osiris/Sarapis met de overstromingen van de vruchtbare rivier wordt geassocieerd. De bekendste nieuwe tempel is de Isis-tempel in Philae, net onder Assoean, bij de eerste 'cataract' (stroomversnelling) aan de grens tussen Nubië en Beneden-Egypte, de 'poort tot Egypte'. Menige negentiende-eeuwse, romantische reizigster

34 Gegevens uit deze sectie zijn o.a. ontleend aan Simon Schama, Landscape and Memory (London 1995).

heeft bij die tempel zwijmelend de nacht doorgebracht, hopend op een verschijning van de mooie god Osiris.

De Brits-Egyptische dorst naar water

Juist op deze plaats worden later stuwdammen gebouwd, zoals de Assoean High Dam in 1970. Die dam veroorzaakt, als een moderne zondvloed, het Nasser-stuwmeer dat vele antieke monumenten verzwelgt. Deze monumenten worden door UNESCO opgevist en naar hogere grond verplaatst. Wordt daarbij het geslachtsdeel van Osiris ook opgedregd? In ieder geval maken de dammen ook een einde aan de seizoensmystiek van de rivier. Ze reguleren sindsdien de irrigatie van de Nijldelta op kunstmatige wijze. Het slib blijft nu in het stuwmeer achter en daarmee heeft de Nijl zijn vruchtbare eigenschappen verloren. Sinds de bouw van de dammen verzilt, verdampt en vervuilt de Nijl.

Al sinds het begin van de twintigste eeuw zijn de Engelsen op zoek naar manieren om waterverliezen door verdamping tegen te gaan. Ze zien de oplossing voor dit soort problemen in nóg meer waterbouwkunde. Méér water naar Egypte om méér land te kunnen bevloeien. Zij ontwerpen het *Equatorial Nile Project* waaronder ook het Jonglei-kanaal project in de Anglo-Egyptische Soedan valt. Dit waterbouwkundige Jonglei-project wordt eerst onderbroken door de onafhankelijkheid en de eerste burgeroorlog in Soedan in 1956. Vervolgens wordt het project in 1972 op verzoek van Egypte weer opgepakt, om aan het begin van de tweede Soedanese burgeroorlog in 1983 weer te stagneren als er al meer dan 200 kilometer kanaal is gegraven. Egypte wil thans de draad weer oppakken. Vanwege het Jonglei-kanaal, waarvan sommige onderdelen door Nederland worden gefinancierd, vertrek ik in januari 1978 naar Zuid-Soedan.

Fonteinen, obelisken en aquaducten

Behalve de vruchtbaarheid van de rivier is er ook het mysterie van de bron. De Romeinse keizer Julius Caesar beseft het al: om controle over waterwegen te krijgen moet je de hele loop in kaart brengen, de bovenloop bezitten en tot de bron doordringen. Juist dit bezit, de bron van de Nijl, is noch de Grieken, noch de Romeinen noch de Fransen deelachtig geworden, en de Engelsen pas eeuwen later.

Christelijke pelgrims naar het Heilige Land en Egypte menen dat het water van de Nijl uit het paradijs opborrelt. Deze mystificatie van de Bron kent veel navolging. In parken en tuinen van renaissance-villa's ontwerpen landschapsarchitecten barokke fonteinen met verschillende stromen die uit dezelfde paradijselijke bron ontspringen.

In de Romeinse gedachtenwereld hebben rivieren imperiale kenmerken. De Tiber in Italië wordt vereerd als levensader van de staat, en deze gedachte krijgt navolging in andere Europese landen, zoals met de Theems in Groot-Brittannië, de Seine in Frankrijk en de Rijn in Wagneriaans Duitsland. In 1513 worden in Rome bij een antieke Isis-tempel Romeinse beelden opgegraven, die respectievelijk de Tiber en de Nijl personifiëren. Men plaatst ze vol respect op een ereplaats bij elkaar – nu in het Altare della Patria. Dit gebaar van vereniging onderschrijft de aanspraken die de renaissance-pausen maken op de culturele nalatenschap van het oude Egypte, en symboliseert ook het recht van Rome om die nalatenschap te bezitten.

De claim op het Egyptische culturele erfgoed drukt zich het duidelijkste uit in het gesleep met obelisken van Egypte naar Europa, waar de keizers Augustus, Hadrianus en Caligula mee zijn begonnen en waar de pausen mee doorgaan. Rond 1585 richt Paus Sixtus obelisken op op typisch christelijke plaatsen zoals midden op het Sint Pietersplein voor het Vaticaan. Deze plaatsing heeft niets te maken met verering of respect voor Egypte. Het gaat om Rome's triomfantelijke toeëigening van het Egyptische cultuurgoed, een typisch geval van *cultural appropriation*. Hierbij worden de godsdienstige associaties van de obelisken verchristelijkt door hun bekroning met kruis en pauselijke ster. De Vaticaanse obelisk zou getuige zijn geweest van het martelaarschap van Petrus zelf, en belichaamt daarom 'een volmaakt symbolische verbinding tussen de heidense oudheid en het christelijke nageslacht, de twee gezichten van Rome' (Schama).

De waterbouwkundig ingenieur Domenico Fontana wordt belast met het vervoer door de straten en de oprichting van de gigantische obelisk op het Sint Pietersplein. De waterbouwkunde houdt zich in renaissancistisch Rome echter voornamelijk bezig met het herstel van de antieke aquaducten en andere waterwerken. Het zijn pogingen om stromend water – op zichzelf ook rivieren en dus symbolen van politiek gezag – te kanaliseren en de stad Rome in de zomer van vers, zuiver water te voorzien. De pauselijke waterwerken, vol van symboliek, worden gedecoreerd met fonteinen die op hun beurt de bron des levens verbeelden.

Foto 191

Piazza Navone, met geopende sluizen van de Vier Stromen-fontein van Bernini - gravure uit 1752 (Schama 329)

Voor beeldhouwer Gianlorenzo Bernini vormt die hele symboliek van stromend, levenbrengend water de uitdaging om de Vier Stromen-fontein te creëren. Hij laat de riviermythologie uit Oost en West, uit Egypte en uit Rome, heidens en christelijk, in één heilige stroom samenvloeien. Bernini plaatst zijn beeldhouwwerken rondom een obelisk, de Egyptische zonnestraal, het teken van Amon-Ra, de vader van Osiris, de oerbron van de hele Egyptisch-Romeins-christelijke traditie. In de Vier Stromen-fontein zijn de vier rivieren van het paradijs bemand door vier gigantische beelden van Tiber, Nijl, Rio de la Plata en Ganges, die zijn teruggebracht naar hun mysterieuze oerbron, de rots der Schepping als één enkele, ondeelbare goddelijkheid. Paus Innocentius X, de opdrachtgever van de fontein, laat vervolgens 's zomers de sluizen van de fontein openzetten en creëert daarmee een heilige rivier, dé 'rivier der rivieren' in het hart van Rome. Ziedaar het resultaat van de christelijke, gewijde waterbouwkunde die de Nijl naar Rome heeft verplaatst. Het zal niet de laatste poging zijn om de Nijl te verplaatsen.

Foto 192

Vier Stromen-fontein (Bernini) in Rome – De Nijl, met palmboom en drinkende leeuw

Ook imperialistisch Frankrijk en Engeland die in de negentiende eeuw met elkaar strijden om Egypte, weten uiteindelijk hun obelisken te verkrijgen, namelijk in 1836 en in 1878, als geschenken van de Turkse onderkoning Mohamed Ali die dan namens de Ottomaanse sultan over Egypte heerst. Beide obelisken worden op imperiaal-strategische lokaties opgericht, in Parijs op het Place de la Concorde, in Londen langs de Theems bij Whitehall.

In de tweede helft van de negentiende eeuw bouwt Ferdinant de Lesseps aan het Suez-kanaal, nóg een waterwerk om west en oost te verbinden. Intussen is ook de wedloop om de bron van de Nijl te ontdekken in volle gang. In het gezelschap van ontdekkingsreizigers speelt de Nederlandse Alexandrine Tinne een rol.

Historisch Supplement

Toeristen op de Nijl; ontdekking van de Bron

Er bevindt zich in de tweede helft van de negentiende eeuw op de bovenloop van de Nijl een bonte stoet van Europese ontdekkingsreizigers, wetenschappers en handelaren: David Livingstone, Richard Burton, John Speke, Samuel Baker, Henry Stanley, James Grant, Theodor van Heuglin, Herman Steudner, Georg Schweinfurth, John Petheric … In dat pioniersmilieu speelt een gezelschap Nederlandse dames een opmerkelijke rol, en zij hebben zich daarmee even onsterfelijk gemaakt als bovengenoemde prominente heren. Hun verhaal is al vaak verteld, maar past zo goed in het latere pionieren van Nederlanders in dit gebied, dat hun avonturen hier niet onvermeld mogen blijven[35].

Met de dames varen we de Nijl op, van Beneden-Egypte naar het gebied van de Boven-Nijl.

Toeristen op de Boven-Nijl

Wat beweegt de Haagse Alexandrine Tinne om zich met haar bejaarde moeder, haar "tante Addy" (Adriane van Capellen) en twee vrouwelijke 'kamenierstersʼ (Anna en Flora) op eigen houtje te wagen in het gevaarlijke gebied van de Boven-Nijl van rond 1860? Op het eerste gezicht zijn de reizen schijnbaar doelloos. In zijn boek over de Tinnes concludeert Kikkert over hun manier van reizen dat ze zo maar wat rondtrokken door onherbergzame en buitengewoon gevaarlijke gebieden aan de uiterste rand van wat men toen 'de beschaafde wereldʼ placht te noemen omdat zij dit leuk vonden en om geen enkele andere duidelijke reden. Zij reisden daarbij tamelijk in het wilde weg en zonder vastomlijnde plannen. Ze wilden eenvoudigweg wat zien en als zij iets gezien hadden, wilden zij verder.

35 Gegevens in dit hoofdstuk ontleend aan: Clara Eggink: De merkwaardige reizen van Henriette en Alexandrine Tinne, Leopold, Den Haag 1976. J.G. Kikkert: Hoe ver we zullen komen, weet ik niet (Het avontuurlijke leven van Alexandrine Tinne 1835-1869); Strengholt, 1980. Zie over Tinne's tweede reis, de Bahr el Ghazal op: Robert Willink, The Fateful Journey, Amsterdam University Press, 2012. Zie ook de VPRO-serie O'Hanlons helden 2/8, 2013.

Foto 193
Alexine op 30-jarige leeftijd

De onbeteugelbare reislust van Alexandrine, de jonge, schatrijke vrouw uit de Haagse elite, haar impulsiviteit, een flinke dosis romantiek, sociale bluf, een mogelijkheid om te ontsnappen aan het bekrompen Den Haag en aan een society-huwelijk en zo nog wat andere eigenschappen en motieven hebben haar in staat gesteld om keer op keer vanuit Den Haag "uit te breken", op reis te gaan. En steeds weet ze haar trouwe, liefhebbende moeder Henriëtte Tinne-van Capellen over te halen om met haar mee te gaan. In die tijd is reizen in de hogere kringen niet ongewoon, en het gebeurt op comfortabele wijze, in luxe rijtuigen, sjieke hotels en vooral met behulp van vele bedienden. Over Alexandrine wordt vermeld dat zij, ook op reis, door blijft gaan met tea-parties en bals, en met paardrijden in een park in de koele morgenuren, of dit nu in Parijs, London, Napels, Constantinopel of Cairo is. Maar desondanks, hoe verder de dames zich van de hoofdsteden van Europa verwijderen, hoe meer het ongemak toeneemt.

Foto 194
J.A. Grant, Florence Baker, J.H. Speke, S.W. Baker in Gondokoro (1863)

Foto 195
Alexandrine Tinne (foto: Robert Jefferson Bingham), Wikicommons

In 1862-63 varen zij de Boven-Nijl op tot de vierde graad noorderbreedte boven de evenaar. Alexandrines laatste reis gaat naar de Algerijnse Sahara waar zij in 1869 door woestijnbewoners vermoord zal worden.

Ze moet over veel talent, doorzettingsvermogen en moed beschikt hebben om zulke grote expedities te kunnen organiseren, met alle logistieke uitdagingen vandien. Ook de meest ervaren reizigers beseffen dit. Nota bene de beroemde Livingstone noteert in zijn dagboek: "Het werk van Speke en Grant verdient de hoogste lof (…) Ook de heer Baker toonde moed en volharding (…) Maar toch wordt niemand door mij hoger aangeslagen dan de Nederlandse dame, mejuffrouw Tinne, die, na de zwaarste huiselijke rampspoed, op grootse wijze volhardde, dwars tegen alle tegenslagen in". Waarin Alexandrine dan wel 'na de zwaarste huiselijke rampspoed' had volhard, betreft ongetwijfeld haar twee reizen de Boven-Nijl op, die van 1862 naar Gondokoro aan de bovenloop van de Bahr-el-Jebel en die van 1863 naar de bovenloop van de Bahr-al-Ghazal tot voorbij Wau. De laatste tocht kost het leven aan Henriëtte, Flora en Anna.

De reis van 1862 leidt de dames Tinne door de Sudd, de moerassen van de Nijl, langs de missiepost Holy Cross (Kenissa), Bor en Gondokoro. Tegelijkertijd 'ontdekt' Speke ongeveer 500 kilometer zuidelijker de Ripon-watervallen, waar het water dat uit het Victoriameer neerplonst, een rivier vormt. Hij concludeert dat hij de bron van de Nijl heeft gevonden: "The Nile is settled", seint hij naar de Royal Geographical Society, zijn opdrachtgever. Met zijn

vriend Grant reist hij over land van het Victoriameer naar Gondokoro en ontmoet daar de heer en mevrouw Baker die erop uit zijn gestuurd om hen op te sporen. De dames Tinne ontmoeten de Bakers juist als dezen zich door het moeras naar Gondokoro worstelen, een ware martelgang, maar ze lopen de ontdekkers van de Nijl net mis, ook in Khartoum. Baker heeft overigens geen hoge pet op van de Nederlandse dames "die zonder begeleiding door heren reizen. Ze moeten krankzinnig zijn! Er is een jonge vrouw alleen met de Dinka-stam achtergelaten[36]. Ze moeten werkelijk gek zijn! Alle inboorlingen zijn zo naakt als op de dag dat zij geboren werden".

Als Speke en Grant in Khartoum aankomen, varen de Tinnes alweer op de Bahr-al-Ghazal. Maar tante Addy, die in Khartoum is achtergebleven, ontmoet de ontdekkingsreizigers wel en raakt zelfs bevriend met hen. Zij is een van de eersten die het nieuws over de ontdekking van de bron van de Witte Nijl naar Europa verstuurt. Op 18 april 1863 schrijft zij naar Nederland: "… ik wil je even enkele regels sturen om je te melden dat de bron van de Nijl ontdekt is (…) Ik heb zojuist kennis gemaakt met kapitein Speke, die regelrecht van het Victoriameer gekomen is (…) zonder twijfel de bron van de Nijl …".

Eerste reis (Witte Nijl- Bahr-el-Jebel) - Slavenhandel

Op 11 mei 1862 vertrekken Alexandrine, Henriëtte en Adriane met drie afgeladen schepen uit Khartoum en zetten op de Witte Nijl koers naar het zuiden, naar het gebied van de Boven-Nijl. Alexandrine heeft het klaargespeeld om de enige in Khartoum aanwezige stoomboot in handen te krijgen, die als sleepboot voor de twee zeilschepen moet dienen. Het gezelschap telt ruim zeventig opvarenden, een paard, twee ezels, vijf honden en twee gazellen. De reis verloopt niet voorspoedig, boten raken lek, voorraden bederven, de bemanning wordt ziek en het klimaat is zwaar. Maar acht weken na het begin van de reis bereiken zij Kaka.

Het gebied dat zij hebben bereisd, is vergeven van slavenjagers die de oevers van de Witte Nijl ontvolkt hebben. De dames doen verslag van de verschrikkingen van de slavenhandel die zij onder hun ogen zien gebeuren. Alexandrine schrijft: "De Europeanen en handelaren, als zij eenmaal op de Nijl zijn, beschouwen zich als buiten iedere goddelijke en menselijke wet staande. Zij roven, doden en doen wat in hun hoofd opkomt. Reeds sedert

36 Toen de boten pech kregen en Alexandrine expertise uit Khartoum ging halen, bleef Henriette in een versterkt dorp achter om op de bezittingen te passen.

enige tijd is de ivoorhandel niet anders meer dan een voorwendsel. Iedere handelaar neemt verscheidene boten en van 40 tot 200 soldaten mee … de ware handel is in slaven en beesten …”.

De slavenhandel wordt in de hand gewerkt en getolereerd door Egypte, dat het gezag over de Nijl uitoefent. Het gebied wordt verpacht aan Arabische handelaars, die met privélegers het land afstropen, dorpen verbranden en alles roven wat zij tegenkomen. Zij verzamelen de bevolking in omheinde plekken en verschepen hen naar Caïro en naar de Rode Zee-havens: “Vlak tegen elkaar aangebonden negers, die op deze wijze gemakkelijk te bewaken waren. Allen waren naakt en de mannen droegen om de nek zware kettingen die zij niet alleen optillen konden. Maar wat ons nog het meeste trof was hun magerte …”.

De verontwaardiging van de dames is ongetwijfeld gerechtvaardigd en gemeend. En toch heeft Alexandrine zelf ook enige slaven gekocht (zogenaamd “vrijgekocht”) waardoor een zweem van twijfel over haar morele afkeuring van de slavernij komt te hangen. Heeft zij in de loop van haar reis haar onschuld verloren? Was de wet, het verbod op mensenhandel, op haar op een andere manier van toepassing dan op die handelaren die meenden “buiten elke goddelijke en menselijke wet te staan”? Is hier sprake van hypocrisie? Haar eigen immense rijkdom kwam van de plantages uit het Caraïbisch gebied waar haar familie fortuin had gemaakt; die plantages werden bewerkt door slaven, afkomstig, ja, misschien wel van hier.

Foto 196 & 197

“Personeelsleden” van de Tinnes (vrijgekochte slaven)

De slavenhandel is ook dan al illegaal, maar Egypte doet pas iets als Europa ertegen protesteert. De Egyptische oplossing is om blanke avonturiers als *pasja* in het binnenland aan te stellen en hen de vrije hand te geven om de handel te bestrijden. Dat lukt maar gedeeltelijk, en we weten intussen dat de slavenhandel nooit helemaal is opgehouden. Ook nog tijdens de recente Soedanese burgeroorlog worden duizenden vrouwen en kinderen uit het zuiden door noordelijke Arabische militia gevangengenomen en naar het noorden meegevoerd.

De Sudd, de barrière

Drie weken ploetert het gezelschap door de Sudd ("de barrière"). De Sudd is het grootste *wetland* van Afrika, 20 à 30.000 vierkante kilometeruitgestrekt moeraslandschap, doorsneden door rivieren, met meren, kreken, poelen en drijvende eilanden, een vegetatie van grassen, riet, papyrus en waterhyacinth, en opgehoopte vegetatie die dammen vormt en rivierarmen afsluit Voor scheepskapiteins in die tijd, zoals James Baker, een bezoeking: "*No dependence can ever be placed on this accursed River. The fabulous Styx must be a sweet rippling brook compared to this horrible creation".*

De fauna bestaat uit vele soorten vissen, nijlkrokodillen, nijlwaranen, nijlpaarden en vogels van allerlei pluimage. Aan de oevers en op de eilanden komen in het droge seizoen diverse antilopensoorten grazen, en ook zebra's, buffels, giraffen en olifanten, en niet te vergeten de kuddes vee van de Shilluk, Nuer en Dinka, en deze hele fauna trekt ook roofdieren aan: leeuwen, hyena's en luipaarden. Er leven in de Sudd een paar diersoorten die zeldzaam zijn, de *Nile lechwe*-antilope en de *shoe-bill-* en *saddle-bill*-ooievaars.

Vanuit de lucht zie je een mooi landschap met allerlei kleuren groen, in bizarre ronde patronen, met water dat op sommige plaatsen wit en op andere plaatsen zwart is. In de droge tijd ziet men soms enorme vuren en rookwolken tot hoog in de hemel waar de bevolking het verdroogde gras in brand heeft gestoken om de groei van fris gras mogelijk te maken. In de open rivierarmen stroomt het water met één meter per seconde, een fikse tegenstroom als je stroomopwaarts vaart. Koeien en wilde dieren zwemmen moeiteloos de rivierarmen over op zoek naar betere graasgronden. Maar tijdens die gelegenheden liggen de meterslange, oersterke krokodillen en pythons op de loer.

Ik ben verschillende keren het moeras lopend en met een boot binnengedrongen en heb ook een paar vliegtochten over het moeras gemaakt.

De eerste tocht die ik maak, is van Khartoum naar Bor in een tweemotorig vliegtuig met een Griekse piloot die het traject voor de eerste keer aflegt. Naast hem zit Jan, een bioloog, die het jaar daarvoor in het gebied studies heeft verricht. Hij draagt de piloot op om in het moeras op zoek te gaan naar *lechwe*, *waterbuck* en olifant. We zwenken van oost naar west, draaien en cirkelen totdat de vier pasagiers achterin kotsmisselijk zijn. De piloot is intussen de weg kwijtgeraakt en kan noord, oost, zuid en west niet duidelijk meer uit elkaar houden. Hij begint te zweten en rood aan te lopen, en als hij steeds dieper het moeras in geraakt, begint hij kreten van paniek uit te slaan, maar Jan leidt hem weer terug op koers en laat hem intussen nog wat duikvluchten naar olifanten en nijlpaarden maken. Wij als passagiers, twee onervaren antropologen en twee Soedanese noorderlingen, hebben er schoon genoeg van en zijn blij als we neerstrijken op de airstrip van Bor.

De tweede gelegenheid is met de Polen in hun dubbeldekkers. Drie Poolse piloten en drie monteurs in drie toestellen komen elk jaar in de droge tijd om de waterhyacinth in het moeras te bestrijden. Hun dubbeldekkers kunnen in een oud veekamp opstijgen en landen. Ze vliegen in stroken over de hele Sudd, van het zuiden naar het noorden, en verhuizen meerdere keren van kampplaats. Daar zijn ze drie maanden per jaar mee bezig. Waar ze waterhyacinth in het oog krijgen, duiken ze naar beneden en spuiten er op los met een bestrijdingsmiddel dat niet giftig zou zijn voor de fauna en de waterkwaliteit. Ze spreken eigenlijk geen andere taal dan Pools, maar ik pap met ze aan en mag af en toe mee. De toestellen vliegen heel langzaam en heel laag, en onderweg doet de piloot een deur open zodat je beter kunt fotograferen.

Behalve de prachtige vegetatie en de slingerende waterlopen, de meertjes, zie je soms ook spetterende, brullende nijlpaarden die door de vliegtuigen worden opgeschrikt. Grote zwermen vogels vliegen hoger of lager of op dezelfde hoogte als het vliegtuig; reigers, marabouts, ibissen, hamerkoppen en een enkele eenzame ooievaar. Flamingo's zitten er niet in de Sudd, en er zijn ook geen papegaaien, ondanks de schoolprent van M.A. Koekkoek. Een keer zie ik meterslange krokodillen op een zandbank liggen. Bij onze nadering glijden ze langzaam en geruisloos het water in.

Foto 198
Poolse dubbeldekker boven een veekamp in de toic

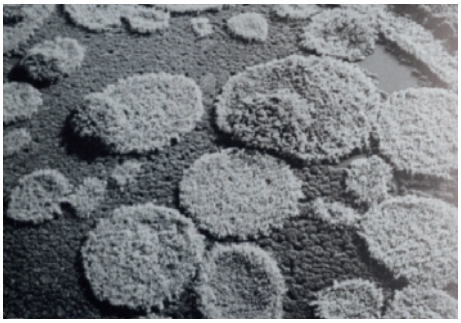

Foto 199
Vegetatie in het moeras (donker is waterhyacinth, witte cirkels zijn gras, met donkerder cirkels van papyrus; rechtsboven: open water); Howell et al. 1988:184)

Met die Polen is het niet goed afgelopen. Met Pasen worden zij door de Nederlandse kolonie in Bor uitgenodigd. Ze komen aan met hun brommende dubbeldekkers, en voeren boven onze compound een dartele en vlak boven de daken scherende vliegshow op. Het wordt een gezellige dag met veel eten en drinken, en veel onbegrip dat met gelach en geproost op elkaars gezondheid wordt opgelost. De Polen zijn vooral enthousiast over de drankvoorraad en drinken maar door. Tegen zonsondergang is het feest voorbij, en we bieden ze een bed aan in ons guesthouse, maar daar willen ze niets van weten. Als ze opstijgen vertoont Carol nog één rondje acrobatiek. Maar hij botst in de lucht tegen Piotrs toestel en beide vliegers verongelukken. Het jaar daarna komen er nieuwe bemanningen. Ze zijn nooit meer op bezoek gekomen.

De derde keer dat ik over de Sudd vlieg is met Stephen Cobb in zijn kleine *pipercup*. Stephen is het hoofd van een Brits onderzoeksteam dat technische studies doet in verband met het Jonglei-kanaal: de hydrologie, de waterkwaliteit, de ecologie van het moeras, vegetatieveranderingen, mensen, vee, vis en *wildlife*. De onderzoekers leven onder primitieve omstandigheden, zijn zeer Brits in de omgang met elkaar ("Brian, could you *please* pass me the marmelade?"), en doen kwalitatief sterk onderzoek, dat later wordt samengevat in het dikke boek *The Jonglei Canal, Impact and Opportunity* (1988, Cambridge University Press), waaraan ook wij bijdragen in de hoofdstukken over landbouw en sociaal-economische ontwikkeling. Stephen heeft een eigen vliegtuigje en doet daar allerlei tellingen en observaties mee; zijn vrouw Allison maakt zwart-wit foto's vanuit het vliegtuigje. Stephen laat mij eerst het moeras zien en legt me allerlei wetenswaardigheden uit: over de ecologische verschillen tussen de periode vóór 1960 en nu, over het dicht-

groeien van sommige rivierarmen, over de kleuren water en de zeldzame *Nile lechwe*-antilopen die door de Shilluk beschermd worden.

Foto 200
Nile lechwe
The Annals and Magazine of Natural History
J.E. Gray, 1859

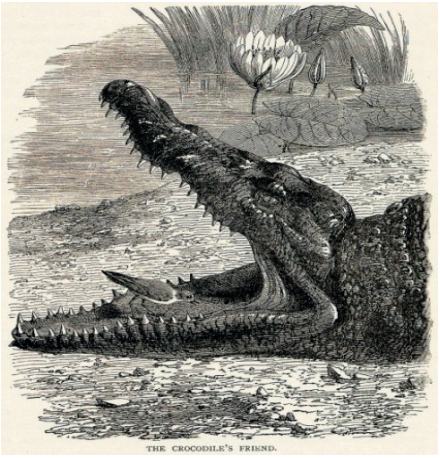

Foto 201
Nijl-krokodil
Popular Natural History
Henry Scherren, 1909

Die dag is hij op zoek naar een kudde *tiang*-antilopen die in hun onderzoeksgebied "zoek" is. We vliegen langs het moeras op de hoogte van Bor, dan naar het zuiden boven de Aliab-vallei, en naar het oosten in Mundari-gebied. Plotseling ontdekken we de kudde, die als een pluk watervlooien dicht bij elkaar in de open vlakte graast. Als we ze benaderen, beginnen ze alle kanten op te rennen en dit is Stephens doel want dan kan hij ze beter tellen. Hij heeft een microfoontje waar hij steeds de geschatte aantallen van afzonderlijke groepjes antilopen inspreekt. Het zijn er uiteindelijk meer dan 1000.

Tiang is een Dinka-naam; in het Swahili heten ze *topi*-antilopen. De Dinka jagen er enigszins op (met speren), vooral jongens. De grote slachtingen beginnen in de jaren tachtig, als het leger haar voedselrantsoenen meent te moeten aanvullen en vanuit legervoertuigen met automatische wapens op de kuddes begint te schieten.

In 1983 komt een kudde *tiang*-antilopen, op weg van de vlakte naar het moeras in de buurt van Kongor, terecht in de droge bedding van het Jonglei-kanaal onder constructie. Zij kunnen vanuit die positie, met metershoge dijken langs het kanaal, geen horizon meer ontdekken, raken ge-

desoriënteerd, en sterven uiteindelijk in groten getale. De stank van rottende kadavers is tien kilometer ver te ruiken.

Bij de Nederlanders in Bor verschijnt *tiang*-vlees soms op de barbecue. Onze teamleader Hans Grützmacher jaagt 's zondags vroeg samen met kok Manuel en komt meestal met een antilope thuis die achter het huis wordt gevild en geslacht (zie Hoofdstuk 4) en daarna in de vrieskist verdwijnt, behalve de levertjes die onmiddellijk bereid en opgediend worden. Een heerlijke geur verspreidt zich op zondagochtend door het hele huis: "Sjoerd, opstaan, ontbijt".

Nijlbewoners –"rivierstammen"

De dames Tinne zijn voor hun stoomboot afhankelijk van hout, dat onderweg niet of in schaarse hoeveelheden te vinden is. De stoomboot is niet bestand tegen zwaar sleepwerk; meerdere malen knappen kabels, of dreigt de stoomketel te ontploffen. Maar ondanks deze hindernissen en gevaren verloopt de reis voorspoedig. Ze worden geholpen door het stijgen van de Nijl vanwege het regenseizoen en de noordenwind die hen stroomopwaarts blaast – het is augustus.

Onderweg komen zij weinig bevolking tegen omdat die bij het naderen van de regentijd met hun kuddes naar hogere gronden verder van de rivier af zijn vertrokken. Daar bedrijven ze landbouw. Wel maken zij melding van de Nuer, "een veel wildere volksstam dan de Shilluk … Ze hebben ons geen os willen verkopen voor minder dan twintig lansen". Bij de missiepost Holy Cross (Kenissa), in de buurt van het huidige Shambe, komen zij op de westoever van de Nijl met (Cic) Dinka in aanraking. Hier is de slavenjacht nog niet doorgedrongen, en Alexandrine en Anna maken er met een van de missionarissen een acht dagen lange tocht door het binnenland, lopend en te paard. Henriëtte schrijft: "Alexine was verrukt over haar tocht. Zij heeft veel mooiere bossen gezien dan hier langs de rivier, rijke en zeer zindelijke dorpen met tuinen waar *doerr*a en tabak groeide, en met prachtige kudden. (…) In dit seizoen zijn de negers met het zaaien bezig. Zij wilden ons niet begeleiden." Anna schrijft over deze tocht onder andere: "Ik heb vooral verbaasd gestaan van de volmaakte zindelijkheid van hun huizen. Zij hebben zelfs een soort voetpaden van iets dat op asfalt lijkt en die voordurend schoon geveegd worden. Zij maken de Egyptische dorpen beschaamd". Inderdaad, de fijne, "black cotton" klei droogt op tot een grijze laag die wel wat weg heeft van "asfalt". Maar als het regent, verandert ze in modder.

Later schrijft Alexandrine: "Wij zijn met bijna alle rivierstammen in aanraking geweest om schapen, melk etc. te kopen. Die aankopen waren niet gemakkelijk. Iedere stam heeft zijn voorkeuren en de mode verandert snel. Een neger wenst net zomin een kraal die uit de mode is als een Europeaan een hoed van het vorig jaar wil dragen. Er zijn twee of driehonderd soorten kralen in omloop en iedere soort heeft een naam die men weten moet. Ondanks de voorspellingen van het tegenovergestelde, hebben wij geen schijn of schaduw van vijandigheid ontmoet. Wij vonden de negers een goed soort mensen, zeer kinderlijk, zeer lui en wat onnozel, maar vriendelijk en welgezind …". Op de terugweg, in november (schrijft Henriëtte) "heeft de rivier zijn oevers overstroomd en de mooie bossen, die ik zo bewonderd heb, staan nu onder water evenals de dorpen".

Wellicht spreekt Henriëtte hier over de bossen van de Bor-Dinka – *bor* betekent "overstroomd land" – met wie zij zegt ook in aanraking te zijn geweest – zij schrijft Bohr. Bor (later een garnizoensplaats) zal vermoedelijk een pleisterplaats geweest zijn om hout in te slaan, aangezien dit de plek is waar men, komende vanuit de Sudd, weer vaste grond onder de voeten krijgt. Later noemt Emin Pasha Bor "Holtzstation", waar *steamers* hun brandstof inslaan. Bij Bor zijn zandige oeverwallen met een aantal soorten bomen waaronder acaciabossen - later planten de Engelsen er *neem*, kapok, *ficus*, *cassia*, mango, *caïlcedrat* en zelfs *teak*. Verderop groeit de *Balanites Aegyptiaca* (die vloedbestendig is), een boom die tijdens mijn verblijf door de Verenigde Naties opeens wordt 'ontdekt' als 'wonderboom' wegens de voedzame en medicinale kwaliteit van de noten, maar zie daarover hoofdstuk 5.

Op 30 September 1862 komen de Tinnes in Gondokoro aan, even bovenstrooms van het huidige Juba, op de oostoever. Het is in die tijd een oord van verderf, een *frontier town* met gelukszoekers van allerlei soort. Ivoor en struisvogelveren zijn voor hen dekmantels voor de slavenhandel. Speke schrijft: "Het is werkelijk een hel en een kolonie van strottensnijders. Overvallen van aan drank verslaafde kerels behoren er tot de orde van de dag". De dames varen nog dezelfde week verder.

Dankzij een uitzonderlijk hoge waterstand dat jaar komen zij nog een stuk verder, richting Nimulé, maar daarna moeten ze de bootreis staken vanwege stroomversnellingen op of nabij de vierde breedtegraad, niet meer dan 500 km verwijderd van de bron van de Nijl waar dan zoveel anderen naarstig naar op zoek zijn. Verder gaan zou alleen te voet kunnen, maar dragers zijn er in Gondokoro niet te vinden.

Omdat de veiligheidssituatie in de streek onrustbarend is, en Alexandrine bovendien ernstig ziek wordt, zien zij ervanaf om een huis te bouwen. Dat was oorspronkelijk wel de bedoeling en daarvoor hebben zij zelfs een Italiaanse metselaar meegenomen. Na een maand uitrusten vertrekken ze met z'n allen weer stroomafwaarts richting Khartoum. Alles bij elkaar heeft de reis naar de bovenloop van de Witte Nijl een hoop geld en het leven van enkele bemanningsleden gekost, maar ze heeft het gezelschap niets bijzonders opgeleverd. Integendeel, zelfs het landschap vinden ze maar lelijk, en "zelfs geen schilderachtige of wilde lelijkheid". Alleen een serie brieven met een verslag van de reis en wat observaties van het leven op de Boven-Nijl blijven bewaard. In minder dan vier weken zijn zij vanuit Gondokoro weer terug in Khartoum.

Tweede reis op de Boven Nijl (Bahr-el-Ghazal)

Wie nu denkt dat ze het wel hebben gezien op de Boven-Nijl komt bedrogen uit, want na drie maanden ondernemen Alexandrine en Henriëtte opnieuw een reis de Witte Nijl op, maar nu vervolgen zij hun tocht over de Bahr-al-Ghazal in westelijke richting. Wellicht wilde Alexandrine een doorsteek maken naar West-Afrika, en als haar dat gelukt was dan zou haar naam als ontdekkingsreiziger zijn gevestigd - volgens mij is Alexandrine ambitieuzer dan haar biografen willen laten geloven. Ze heeft het misschien hoog in haar bol gekregen en waant zich de lady Stanhope van de Nijl, een vrouw die met geld ook macht verwerft, zich absoluut heerser over een hele schare personeel waant en voor haarzelf en haar entourage respect en trouw afdwingt. Zij zal niet de eerste zijn die zich in dit gebied door overmoed mee laat slepen, en ook niet de laatste.

Het wordt, voor het eerst op deze lange reizen, niet zozeer een ontdekkingsreis maar meer een wetenschappelijke verzameltocht. Dit komt omdat de Duitse ornitoloog Theodor von Heuglin en de bioloog Hermann Steudner zich bij het Tinne-huishouden hebben gevoegd. Deze geleerden geven aan de expeditie een wetenschappelijk cachet, en zelfs Alexandrine begint lokale Afrikaanse gebruiksvoorwerpen en vooral planten en zaden te verzamelen, te drogen en er tekeningen van te maken. Oostenrijkse botanici hebben een en ander in een boek samengevat: *Plantae Tinnaeanae* (« Plantes Tinnéennes – Description de quelques-unes des plantes recueuillies par l'expédition Tinnéenne sur les bords du Bahr-el-Ghasal et de ses affluents en Afrique Centrale »).

Foto 202 & 203
Platen uit Plantae Tinnaeanae, 1867

De expeditie bereikt Wau en is op weg naar het land van de Azande en de waterscheiding tussen Nijl en Congo. Dan wordt Henriëtte ernstig ziek en sterft, enige tijd later gevolgd door Flora, die sinds Alexandrines geboorte in dienst van de familie Tinne is geweest. Later sterft ook Anna. Ook de Duitsers verkeren in slechte gezondheid en onder deze tragische omstandigheden besluit iedereen terug te keren naar Khartoum, waar het gedemoraliseerde gezelschap op 28 maart 1864 aankomt. Zeven weken later sterft ook Adriana, "tante Addy". Hiermee eindigen de avonturen van de Tinnes in het gebied van de Boven-Nijl. Het vervolg van Alexandrines avonturen is te lezen in de boeken van Clara Eggink, J.G. Kikkert en Robert Joost Willink.

Monument voor ontdekkingsreizigers

In Juba, dat je ook nieuw-Gondokoro (op de westoever) zou kunnen noemen, herinnert een grijsstenen (later geel-rood) zuiltje midden op een rotonde aan de stoet van ontdekkingsreizigers en Anglo-Egyptische bestuurders die hier rond 1860-1890 rondzwierven. Ook de naam Alexandrine Tinne staat erop vermeld. De geschiedenis van zuidelijk Soedan waar dit eenvoudige monument naar verwijst, vertegenwoordigt de hel op aarde wanneer noordelijke slavenjagers en slavenhandelaars, met medeweten van de autoriteiten, dood en verderf zaaien onder de Nilotische stammen, en hen in slavernij wegvoeren. Daarmee is de rampspoed niet voorbij, want er volgen een koloniale overheersing en nog twee burgeroorlogen tussen het noorden en het zuiden die onder de burgerbevolking miljoenen slachtoffers eisen.

Foto 204

Monumentje op een rotonde in Juba met de naam van Alexandrine Tinne. De foto werd vanuit een auto genomen uit veiligheidsoverwegingen
(fotografen worden vandaag de dag gearresteerd wegens verdenking van “spionage”)

Essay

Is The last of the Nuba fascistisch?

Perfectie en schoonheid: The last of the Nuba

De Dinka-cultuur van Bor kan begrepen worden via de tegenstelling tussen de twee contexten waarin het leven zich jaarlijks afspeelt: het veekamp en het dorp. Zoals in Hoofdstuk 6 werd uitgelegd, gaat het om een structurele tegenstelling. Het veekamp belichaamt de hogere waarde van het eeuwige leven en de nabijheid tot God. Het dorp belichaamt de minder hoge, maar even belangrijke waarde van vergangelijkheid en de noodzaak van (re)productie. De waarden uiten zich in economische, sociale en rituele activiteiten en blijken ook uit de atmosfeer van overvloed en plezier in de veekampen tegenover die van gebrek en ingetogenheid in de dorpen. De twee sferen overlappen elkaar gedurende een korte tijd per jaar.

De tegenstelling tussen overvloed en gebrek heeft niet alleen een economische inhoud maar is ook moreel van aard. De jeugd in de veekampen, die de potentiële krijgers zijn, belichamen het hoogste niveau van het menselijk leven, en worden geacht letterlijk dichtbij God te zijn. Daarom is de morele waarde die geassocieerd wordt met het veekamp die van perfectie, die zich uit in schoonheid, kracht en edelmoedigheid in (zelf)opoffering. Hoewel jonge vrouwen en meisjes delen in die waarde in de context van het veekamp, kunnen ze geen krijgers of offeraars zijn. Men zou kunnen zeggen dat zij meer gewicht hebben in de context van het gesettelde dorpsleven en de voortplanting. Maar de tegenstelling tussen veekamp en dorp wordt niet gedefinieerd door een onderscheid tussen mannelijke en vrouwelijke levenssfeer: bij de Dinka delen ongetrouwde vrouwen in alle opzichten in het paradijselijke leven met het vee in veekampen. Het leven van afzien en voortplanting in de context van het dorpsleven is overigens een voorwaarde voor het voortbestaan van het ideaalbeeld van het leven. Tot zover een samenvatting van Hoofdstuk 6.

In 1974 publiceert Leni Riefenstahl het fotoboek *The Last of the Nuba.* De Nuba leven in Kordofan in Soedan, in het zuiden grenzend aan het woon-

gebied van de Nilotische Shilluk, Nuer en Dinka. Van de Dinka in het Boven-Nijlgebied zijn zij naaste buren. De Nuba bestaan uit verschillende bevolkingsgroepen (Nadel 1947). Uitgaan van een directe verwantschap (zelfs van een van die bevolkingsgroepen) met de Niloten zou riskant zijn, hoewel er sprake lijkt te zijn van enige culturele verwantschap. Met name de preoccupatie met koeien, en de kennelijke scheiding van de sferen "dorp" en "veekamp" bij de door Riefenstahl bezochte groepen, rechtvaardigt een vergelijking met sommige Nilotische culturele opvattingen. Uit de fotoboeken van Leni Riefenstahl blijkt dat er ook overeenkomsten zijn in de morele waarden, die tot uiting komen in schoonheid, kracht en edelmoedigheid als tekenen van perfectie. In Leni Riefenstahl's boek *The Last of the Nuba* worden dit soort waarden fotografisch verbeeld aan de hand van worstelwedstrijden en dansen. Worstelen, dansen en zingen zijn zowel bij de Nuba als bij de Nuer/Dinka (en een hele serie andere Afrikaanse pastorale volken) een favoriet tijdverdrijf, vooral in de veekampen in het droge seizoen. De tekst in het boek complementeert de foto's.

In *The Last of the Nuba* toont Leni Riefenstahl voornamelijk foto's van de jeugd, zowel van jongens als van meisjes die zich mooi maken, hun lichaam versieren en harp spelen. Er zijn ook foto's van de graanoogst, van worstelwedstrijden, en van enkele rituelen. Veel jongens en meisjes op de foto's zijn naakt. Sinds dit boek publiceerde Riefenstahl nog een fotoboek over een andere Nuba-sectie, *The People of Kau* (*Die Nuba von Kau*, 1976), met nog meer (spectaculaire, bloedige) worstelwedstrijden en dansen. Sinds Leni Riefenstahl werden een hele serie soortgelijke fotoboeken gepubliceerd, o.a. door Carol Beckwith en Angela Fisher (*Maasai*, 1980; *African Ark*, met Graham Hancock, 1990 en *African Ceremonies*, 1999), en nog steeds zien dergelijke boeken het licht, zoals bijvoorbeeld *Vanishing Africa* van Gianni Giansanti (2004). Ook over de Dinka zijn een paar fotoboeken verschenen: van dezelfde Beckwith en Fishet (*Dinka*, Rizzola, New York, 2008), en, al veel eerder, John Ryle and Sarah Errington/Time Life (*Warriors of the White Nile – the Dinka*, 1982*).* Dit laatste boek is minder artistiek en veel informatiever van aard dan de hiervoor genoemde fotoboeken.

Leni Riefenstahl (1902-2003) is niet de eerste de beste fotografe. Zij is aanvankelijk cineaste. In Nazi-Duitsland wordt zij beroemd en later berucht vanwege haar propagandafilms voor Hitler (*Triumph des Willen*, 1935 en *Olympia – Fest der Völker* en *Fest der Schönheit*, beide uit1938), die alle om hun filmische kwaliteiten worden geprezen. Zij regisseert en acteert zelf ook in speelfilms. Na de oorlog wordt zij door de geallieerden berecht (1948, 1952) maar ze wordt "van verdere vervolging ontslagen,

Foto 205
Leni Riefenstahl met Nuba-begeleider in Soedan, omstreeks 1968
The People of Kau

daar er geen sprake was van politieke activiteit voor het Nazi regime die vervolging zou rechtvaardigen". Desondanks blijft zij in veler ogen een omstreden figuur. Vanaf 1962 onderneemt zij verschillende reizen naar Soedan om er films over de Nuba te maken. Zij ondervindt veel tegenslag tijdens haar filmexpedities, maar slaagt er in 1966 in Nuba-foto's in een Time Life boek (*African Kingdom)* te publiceren, en in 1973 verschijnt *Die Nuba,* dat in het Engels vertaald wordt als *The Last of the Nuba* (1974).

President Nimeiri, die in 1969 in Soedan aan de macht is gekomen, verklaart haar fotografie tot 'kunst', verleent haar een onderscheiding voor haar fotowerk en zendt haar boeken als kerstcadeau naar buitenlandse ambassades. 'Kunst', dat is zeker wat Leni Riefenstahl in haar fotowerk beoogt. En in wat zij kunst noemt, daarin schuilt de schoonheid van de cultuur zoals de Nuba die zelf ervoeren voordatzijvanoverheidswegeverplichtwerdenomzichdaarvoorteschamen.Dit luidthuncultureleondergangin,volgenseenklassiekscenariodatookanderevolken heeft getroffen: Bosjesmannen, Australische Aboriginals, Braziliaanse indianen. Intussen moeten de Nuba als cultuur voor hun voortbestaan vrezen. Ook bij de Nuer en de Dinka zijn de tijden veranderd als gevolg van de laatste burgeroorlog van 1983-2004, en lijken veel van de sporen van de traditionele Nilotische culturen te zijn uitgewist.

Susan Sontags Fascinating Facism

Leni Riefenstahl beschouwt niet alleen in haar foto's van de Nuba-cultuur als 'Kunst', maar ook, 35 jaar eerder, haar propagandafilms voor het Derde Rijk, en daarop baseert Susan Sontag haar furieuze aanval op Riefenstahl in haar commentaar op het verschijnen van *The Last of the Nuba*.

Susan Sontag (1933-2004), geboren als Susan Rosenblatt, is een Amerikaans schrijfster, essayiste, publiciste en politiek activiste. Zij komt uit een Joods gezin. Haar brede interesse omvat onder meer politiek, cultuur, feminisme, pornografie, homoseksualiteit, kunst, kunstfilosofie, theater en ballet. Sontag schrijft onder meer essays over poppentheater, choreo-

Foto 206
Susan Sontag (1933-2014)
Foto: Lynn Gilbert (CC-BY-SA 4.0) (Wikimedia)

grafie, films en andere onderwerpen van culturele aard. In 1964 publiceert ze een van haar bekendste werken, *Notes on Camp*, een werk over esthetica, en in 1967 *On Photography*. Daarna volgen werken als *Death Kit* en *The Volcano Lover*. In totaal schrijft ze zeventien boeken, die vertaald worden in 32 talen. Sontag is gedurende vrijwel haar hele leven politiek geëngageerd en verkrijgt door haar politieke inzichten en visies de status van het "geweten van de Verenigde Staten".

In 1967 treedt Sontag naar voren met kritiek op de rol van het witte ras in de wereldgeschiedenis en op de Verenigde Staten in het bijzonder. Dat land is volgens haar opgebouwd met behulp van genocide bij de verovering van het Westen. Sontag wint verschillende literatuurprijzen, waaronder de American National Book Award in 2000 en de Jerusalem Prize in 2001. In 1989 houdt Susan Sontag in Leiden de Huizingalezing onder de titel "Traditions of the New, or: Must We Be Modern?"

Opmerkelijk is haar genadeloze kritiek op The *Last of the Nuba*. In een essay vergelijkt zij Riefenstahls smaak met het toenmalige schoonheidsideaal van de Nazi's en benoemt zij Riefenstahls nieuwe werk als 'fascinerend fascisme'. De fascistische fascinatie zou, volgens Sontag, blijken uit thema's uit de Nazi-ideologie: het contrast tussen rein en onrein, integriteit en bezoedeling, het fysieke en het mentale, het blije en het kritische. Wat kenmerkend is voor de fascistische versie van het klassieke idee van de Nobele Wilde is de nadruk die Riefenstahl legt op de manier waarop de Nuba in vervoering raken en zich één weten door de fysieke beproevingen van hun worstelwedstrijden. Het gaat hen daarbij niet om materiële prijzen maar om "verversing van de heilige sacraliteit van de stam". "Worstelen", aldus Riefenstahl, "…is de uitdrukking in de zichtbare en sociale wereld van de onzichtbare wereld van geest en levenskracht". Riefenstahl verlustigt zich, volgens Sontag, aan een samenleving waarin het tonen van fysieke kracht gekoppeld aan een spiritueel ideaal, en de overwinning van de sterkere op de zwakkere, de bindende symbolen zijn van de gemeenschapscultuur. Van deze cultuur zijn vrouwen uitgesloten, en de dood wordt gevierd als ideaal. "Fascist art glorifies surrender, it exalts mindlessness, it glamories death".

In al haar werk heeft Riefenstahl, volgens Sontag, consequent thema's van 'fascistische esthetica' uitgewerkt. De voorliefde voor het monumentale en voor massale gehoorzaamheid aan de held of de kracht, de orkestratie van beweging in grandioze en strakke patronen zoals massale atletische demonstraties, een ingestudeerd vertoon van lichamen, het inhouden of de beteugeling van kracht, militaire precisie, en de uitdrukking van perfectie. Dat zijn, volgens Sontag, kenmerken van fascistische kunst als variant van totalitaire kunst. Die kunst heeft tot taak "to remove the diseased and create freedom for the healthy" (Goebbels, 1933). Fascistische kunst laat een utopisch schoonheidsideaal zien, dat van lichamelijke perfectie. Schilders en beeldhouders van het Nazi-regime beeldden vaak naakten uit, maar het was hen verboden om enige lichamelijke onvolkomenheden te tonen. Daaraan conformeert Riefenstahl zich in de twee Olympiade-films en zelfs in het verslag over de Nuba. Haar foto's van de Nuba drukken de verheerlijking van schoonheid en gezondheid uit, aldus Sontag.

Nazi-kunst en communistische kunst zijn behalve idealiserend ook aseksueel. Een utopisch schoonheidsideaal van lichamelijke perfectie veronderstelt een ideale erotiek, namelijk seksualiteit die opgaat in de magnetische aantrekkingskracht van leiders en het genot van volgelingen. Het fascistische ideaal betreft de omzetting van seksuele energie in een "spirituele" kracht, ten gunste van de gemeenschap. Het erotische (dat wil zeggen vrouwen) is altijd aanwezig als verleiding, maar het meest bewonderde antwoord daarop is een heldhaftige onderdrukking van de seksuele impuls. Dit alles ziet Sontag bevestigd in Riefenstahls tekst over het worstelen: "A Nuba man's greatest desire is not union with a woman but to be a good wrestler, thereby affirming the principle of abstemiousness. The Nuba dance ceremonies are not sensual occasions but rather "festivals of chastity – of containment of the life force".

Riefenstahls films en foto's zijn, volgens Sontag, nog steeds doeltreffend omdat zij voldoen aan een bepaald verlangen, of beantwoorden aan een romantisch ideaal waarmee velen zich verbonden voelen. Men vindt die idealen uitgedrukt in verschillende vormen van genootschappen en broederschappen als jeugd-gangs, sectes, subculturen, geloof in het occulte, sadomasochisme en Derde Wereld-romantiek. Sadomasochisme heeft zich gehuld in Nazi-symboliek: de kleur is zwart, het materiaal is leer, de rechtvaardiging is eerlijkheid, het doel is extase, de fantasie is de dood. Tot zover Susan Sontag.

The unclothed Nuba: "naakt, onschuldig, onbedorven"

Ik krijg de boeken van Leni Riefenstahl over de Nuba pas tien jaar na hun publicatie te zien. Als ik ze opensla, begint mijn hart sneller kloppen. De sfeer die uit de foto's spreekt, is het ideaal van de veekampen van de Dinka in Bor. In tegenstelling tot populaire Derde Wereld-tijdschriften is hier nu eens geen moeite gedaan om een "objectief" beeld van het leven van de Nuba te laten zien, of een beeld te schetsen van armoede, gebrek en ziekte, of van "ontwikkeling". Nee, de beelden betreffen een iconische, ideale situatie: beschilderde en gescarificeerde, gezonde, weldoorvoede, naakte lichamen, mooie kapsels en sieraden, een rijke sorghumoogst, dromerige zang begeleid door harpjes en imponeergedrag tijdens worstelwedstrijden; geflirt, gegiechel, vrolijkheid, geluk en ontspannen gedrag. Kortom, het ideaalbeeld zoals de Nuba van de plaatjes dat zelf ook zouden koesteren; beelden om trots op te zijn. Bij die foto's hoor ik als het ware het gesnuif en geloei van koeien rondom een haard in een veekamp, een zingende jongen in de verte, de besmuikte lach van meisjes, en ruik ik de zoetige geur van verbrande mest die van de haarden van het veekamp omhoogstijgt en in een dunne mist over het kamp blijft hangen.

De Dinka's (althans mijn Dinka-vrienden van toen) zouden, met stralende ogen, in de beelden van de Nuba *kaduma* (worstelaars) de *toic* herkennen, de veekampen in de droge tijd in de moerassen, ver weg van de dorpen, van het gezag van ouderen, van autoriteiten, waar de jeugd heerst en zich vermaakt, met elkaar en met andere jeugd uit verre dorpen die zij alleen in dit jaargetijde tegenkomen. Hun trots, hun ijdelheid, arrogantie en overmoed, en hun krachten worden getest tijdens deze periode. Jongens en meisjes leren elkaar kennen. Zij maken elkaar het hof. *Agesets* proberen te imponeren, te excelleren in zang, in ritmische sprongen en in schijngevechten tijdens grootschalige dansfeesten. Hun vee wordt versierd en bezongen. Vrienden begeleiden elkaar bij bezoeken aan geliefden. Vee wordt bekeken, op waarde geschat met het oog op toekomstige bruidsprijzen. Visfestijnen worden georganiseerd. Confrontaties met krokodillen, nijlpaarden en pythons vinden plaats. Vriendschappen worden gesloten en verbroken. Stiekem wordt de liefde bedreven en wordt er ruzie gemaakt, ruzie die kan uitlopen op gevechten tussen leeftijdsgenoten, maar ook tussen grotere groepen met echte wapens, bloedvergieten, spanning, adrenaline, euforie, dan wel verslagenheid en schaamte. Een soort internaat of padvinderij, maar dan op zomerkamp in Arcadië, waarbij jeugdige leiderstypes de macht hebben overgenomen. Met hun *age set gangs* rivaleren zij met anderen, allen met dezelfde middelen, en binnen een gezamenlijk moreel kader met ethische codes. Deze worden wellicht overschreden, maar daarna ook weer bevestigd.

In hun naaktheid drukken de jongeren hun schoonheid, vrijheid en onafhankelijkheid uit en zij voelen de afwezigheid van kleren als een metafoor voor het feit "dat zij niets te verbergen hebben".

Achol Nai en zijn leeftijdsgenoten komen elk jaar na maanden afwezigheid weer luidruchtig, buitengewoon uitbundig en overmoedig hun terugkomst "in de maatschappij" aankondigen. Ze storen zich aan wet noch gezag, lopen naakt rond, eisen van mij sigaretten en geld om in de stad bier te kunnen drinken. Ze vergeten hun zwembroekjes aan te trekken of zijn die kwijt, worden door ouderen uitgescholden en uiteindelijk de stad uitgejaagd. Ze gaan zingend en brallend op zoek naar gastvrijheid, en overnachten niet zelden ergens in de berm onderweg naar hun kamp. Geen land mee te bezeilen. Maar langzamerhand worden zij weer rustig, passen zich aan, schikken zich naar het gezag van de ouderen. Ze beginnen zich zorgen te maken over de bruidsprijzen waaraan zij eventueel moeten bijdragen, het verlies van vee uit de familiekudde, de ontvangst van vee in de kudde na het huwelijk van een meisje uit de familie. Berekening, geheime onderhandelingen, list en bedrog.

Leni Riefenstahl heeft die sfeer van de overgang van jeugd naar volwassenheid waarin al dat mooie, dat spannende, dat gevaarlijke plaatsvindt, op beeld vastgelegd. Fotografisch is die sfeer heel beperkt te vangen. Film en geluid zouden het beeld kunnen completeren. Uit een interview met Leni Riefenstahl (Kevin Brownlow, *An indelible Love for Africa*, 2002) blijkt dat zij had willen filmen, maar haar filmprojecten verzanden uiteindelijk wegens gebrek aan geld of andere middelen, en zij beperkt zich daarom tot fotografie. Uit datzelfde interview, waarin soms naar haar *memoires* wordt verwezen (*Leni Riefenstahl door Leni Riefenstahl*), blijkt iets over haar specifieke motief om de Nuba op te zoeken. Het is een foto in *Der Stern* die haar frappeert: een foto van een Nuba-worstelaar, naakt en met as ingesmeerd, zittend op de schouders van een andere man. De foto is gemaakt in 1949 door de Engelse fotograaf George Rodger. "Het leek op een standbeeld van Rodin", zei ze. Ze gaat op zoek naar die naakte, onbedorven stam – "the unclothed Nuba". De Soedanese autoriteiten zijn echter niet gecharmeerd van die onschuldige Nuba. Hen wordt verboden om naakt rond te lopen, en aanvankelijk wordt het Riefenstahl dan ook onmogelijk gemaakt om de Nuba in "onbedorven" staat te fotograferen. In *The Last of the Nuba* hebben veel worstelaars dan ook korte broeken aan.

Naaktheid enerzijds, en de moderne staat en "ontwikkeling" anderzijds, gaan niet samen. Riefenstahl krijgt een politieagent mee om te voorkomen dat de

Nuba naakt voor de camera zullen verschijnen. De Nuer en de Dinka liepen tot voor kort ook naakt. In 1978, als ik voor het eerst in Zuid-Soedan arriveer, lopen alle jongens en de meeste mannen in de dorpen naakt, behalve *chiefs* en andere ouderen die een omslagdoek dragen. In veekampen en verre dorpen lopen ook de (ongetrouwde) meisjes naakt. Als ik de eerste keer met officiële Soedanese autoriteiten een autotocht maak, rijdt er tot mijn schrik een auto met politie voor ons uit, die naar de bevolking langs de weg schreeuwt: "Bedek je naaktheid, draai je om!". Het is een genante vertoning. De voorbijgangers snappen dikwijls niet waar het om gaat.

De jongens, die in de veekampen altijd naakt lopen, schaffen zich een zwembroek aan als zij hun kamp verlaten en in de buurt van het stadje Bor verschijnen, en trekken die zwembroek weer uit zodra zij hun kamp naderen. Het zijn broekjes van hetzelfde merk, in twee kleurvariaties, en elk met drie kleuren; rode en blauwe vlakken, met een gele band tussen de kleuren, of paars en groen, met een rode band (zie mijn eerste foto met Achol Nai, in veekamp Nyeknyang, januari 1978 (Hoofdstuk 2)). Deze broekjes zijn de enige korte broeken die dan op de markt te koop zijn. Andere kleding die te koop is zijn de Noord-Soedanese *jellabiya*'s en kunststof omslagdoeken die bij ouderen in zwang raken. In ieder geval dragen de jongens op mijn foto's meestal zo'n zwembroekje, dat zij speciaal voor de foto aantrekken – naar hun zeggen om problemen met de autoriteiten te voorkomen. Leni Riefenstahl ervaart dat het fotograferen van naakte mensen in het gearabiseerde Soedan een ernstige overtreding, bijna een misdaad, is. En in het begin van de jaren zeventig dragen ook 'haar' Nuba kleren. "When I showed them the pictures of what they'd looked like when they were still wearing no clothing, they were suddenly ashamed. They had been persuaded that this was bad" (*Mémoires*). Tegelijkertijd veranderen de Nuba in snel tempo, volgens Riefenstahl vooral vanwege oorlog en geld die concurrentie en jaloezie, en daarmee diefstal en conflict teweeg brengen: het paradijs is ten einde, en de 'beschaving' heeft zijn intrede gedaan[37].

Projectie van wereldbeelden, door Riefenstahl en door Sontag

Het artikel van Sontag is vrij schokkend. De parallel die zij trekt tussen Riefenstahls Nazi-propagandafilms (vooral *Triumpf des Willen*) en de Nuba-fotoboeken is vergezocht en tendentieus. Bij herlezing blijken haar

37 In de boeken van Riefenstahl staat één foto van drie naakte Dinka-mannen, die zij zonder toestemming te vragen heeft gefotografeerd (interview met Riefenstahl). Het onderschrift luidt: "Taking this picture was the only occasion in all her African travels when the photographer was in mortal danger from the indigenous people" (Africa, Leni Riefenstahl, 519, TASCHEN).

vooral twee dingen dwars te zitten, namelijk de "rehabilitatie" van Riefenstahl en de tekst in de fotoboeken. De "purification of Leni Riefenstahl's reputation of its Nazi dross ('droesem')", die omstreeks 1974 in de Verenigde Staten begon onder leiding van cinefielen en feministen, is Sontag een doorn in het oog. Zij beschuldigt Riefenstahl ervan haar rol tijdens het Nazi-bewind te bagatelliseren door middel van halve waarheden, tendentieuze opmerkingen en regelrechte leugens, onder andere in de inleidende tekst van *The Last of the Nuba*.

Zij verklaart de veranderde houding tegenover Riefenstahl uit de manier waarop Riefenstahl door haar protagonisten (en door zichzelf) is neergezet als iemand die al haar hele leven op zoek is naar schoonheid, "that she was always a beauty freak rather than a horrid propagandist". Maar als wij de foto's aandachtig bestuderen, samen met de uitvoerige tekst door Riefenstahl, dan wordt het duidelijk, volgens Sontag, dat Riefenstahl hier haar Nazi-werk voortzet. Riefenstahls hellende vlak wordt duidelijk door de keuze voor deze stam en geen andere, een stam die zij omschrijft als intens artistiek en mooi ("Nuba men have an athletic build rare in any other African tribe"), begiftigd met een sterkere zin voor spirituele en religieuze relaties dan voor wereldlijke en materiële zaken. Maar ook een stam die de uiteindelijke beproeving van hun trotse, heroïsche maatschappij tegemoet ziet, namelijk hun op handen zijnde ondergang. Daarop anticiperen zij in worstelwedstrijden en begrafenisrituelen, door de naakte, atletische mannen die met witte as zijn ingesmeerd: de verheerlijking van de dood in het gezicht van de *Götterdammerung*.

Wellicht heeft Sontag gelijk met haar beschuldiging aan het adres van Riefenstahl over het bagatelliseren van haar Nazi-verleden in interviews en in de begeleidende fotoboek-teksten. Sontag zelf creëert ook een hellend vlak met haar constructie van een vermeende Nazi-esthetica en de projectie daarvan op de motieven van Riefenstahl, waarbij haar eerdere werk (propaganda- en speelfilms) en de foto's en tekst van *The Last of the Nuba* als bewijsmateriaal worden gebruikt. De foto's en hun verklarende tekst in *The Last of the Nuba* zijn als zodanig (voor Sontag) het sluitstuk van Riefenstahls zoektocht naar schoonheid die kan worden omschreven als "fascinating fascism" – en niet als "simply beauty" wat Riefenstahl het publiek wil doen geloven en waarmee zij haar verleden schoon wil wassen. Sontag wil dat zij door dat verleden achtervolgd blijft worden.

Sontags interpretatie van The Last of the Nuba is problematisch, want wat te denken van al die andere artistieke boeken over "vanishing Africa"-stammen

die niet door Leni Riefenstahl zijn gemaakt? Die boeken laten ook zwarte, atletische, naakte mensen en bloederige gevechtsceremonies zien. Zijn die ook een weerslag van fascistische esthetica? Of, erger nog, belichaamt de Nuba-cultuur een fascistisch ideaal? Het lijkt nauwelijks nog de moeite waard om op de controverse tussen deze twee vrouwen terug te komen, zij het niet dat dit licht kan werpen op westerse visies op zogenaamde primitieve volken, en in het verlengde daarvan op niet-Westerse culturen en landen.

Wat zeker is, is dat de meeste fotografen en filmers over weinig kennis beschikken over de mensen die zij hebben gefotografeerd en nog minder kaas hebben gegeten van hedendaagse antropologie. Daarom hebben hun documenten geen wetenschappelijke waarde, en wordt meestal een verkeerde of onvolledige beschrijving of verklaring gegeven van wat de prachtige beelden laten zien. In het gunstigste geval hebben de auteurs bepaalde studies geraadpleegd, maar vaker nog hebben zij hun fantasie de vrije loop gelaten, zich baserend op pseudo-spirituele geschriften uit lang vervlogen tijden. Speelfilms gaan natuurlijk nog veel verder, en produceren het soort sciencefiction waarop Sontag wellicht doelt: beschilderde en dansende Afrikaanse mensenmassa's die onder leiding van een wrede, absolute heerser bijgestaan door medicijnmannen verwikkeld zijn geraakt in een conflict met een blank gezelschap dat al of niet een lovenswaardig doel nastreeft: Hitler versus de Geallieerden! Het "afgodsbeelden" - en "vruchtbaarheidssymbolen"- gehalte is hoog, en de cast bestaat uit vleugjes Masai, Zoeloe en Peul, met veel maskers, kettingen, raffia, "amuletten" en "oorlogskleuren". King Solomon's Mines door Steve Boyum (2004) is een relatief recent voorbeeldvan dit soort films, evenals Avatar door James Cameron (2009).

Het gaat om stereotype voorstellingen van "primitieve stammen", die opgebouwd zijn uit allerlei brokjes (mis)informatie uit bedenkelijke bronnen uit bedenkelijke tijden. Zo meldt Giansanti (in: Vanishing Africa, 2004) over het aderlaten van koeien en het drinken van bloed, dat het gaat om een "bloedmaal" (een "oerritueel") dat een "verzoeningsritueel" van de Surma's is, dat "de relatie met de natuur (illustreert), die als essentieel voor het leven wordt beschouwd". Rode strepen op het gezicht geschilderd "moeten de vijand angst aanjagen". Dit is allemaal pseudo-volkenkundige bla-bla, die diepzinnig en romantisch klinkt, maar die elke echte betekenis mist. Het gaat om flarden informatie van ontdekkingsreizigers die in Europa vermengd worden met Europese ideeën: psycho-filosofische "archetypen" en kerkopvattingen over "heidense" gebruiken. Dit ratjetoe van ideeën wordt op vervolgens weer op lokale culturen terug-geprojecteerd. Een nieuwe generatie reizigers (o.a. fotografen) "herkent" die stereotypen bij hun gastheren, en die worden als

onderschriften bij foto's of in reisverhalen gereproduceerd en komen uiteindelijk terecht in toeristische folders, jeugdboeken en strips waarin die clichés weer worden bevestigd.

Maar herlezing van *The Last of the Nuba* levert een verrassende conclusie op. Wat de Nuba betreft is Riefenstahl geen snelle passant geweest die haar plaatjes heeft geschoten en weer verder is getrokken. Zij heeft er verschillende keren maandenlang gebivakkeerd, is met dorpsbewoners een *rapport* aangegaan en heeft een serieuze poging gedaan om met hen te communiceren. Uit de tekst van het boek blijkt dat zij een scherp observatievermogen heeft. Zij maakt (en vermeldt dit ook) gebruik van de kennis van een landbouwkundig onderzoeker met wie zij samen in het gebied is geweest, en zij citeert relevante antropologische literatuur die in die tijd over Soedan beschikbaar is, zij het dat die literatuur voor het merendeel nogal gedateerd is, namelijk van vóór 1940, dus ruim dertig jaar voor het verschijnen van *The Last of the Nuba*. Helaas zijn de boeken van Evans-Pritchard over de Nuer (1940, 1951) of Lienhardt over de Dinka (1961) haar kennelijk ontgaan. Zij had uit deze literatuur veel kunnen leren, juist wat betreft 'totaalvisies' op de culturen die zo veel gelijkenis vertonen met de Nuba.

Uit lezing van het boek blijkt dat zij niet de hele Nuba-cultuur heeft willen of kunnen laten zien. De vijf hoofdstukken handelen over Land and People (1), Harvest (2), Zariba (3), Wrestling (4) en Death (5). Het zijn onderwerpen die zij tijdens haar verblijf in de droge tijd heeft kunnen waarnemen. Zou zij er alleen in de regentijd geweest zijn dan zouden de hoofdstukken 2, 3 en 4 niet geschreven hebben kunnen worden. Dit is dus haar *bias*, een droge tijd *bias*, en een veekamp-*bias*. Deze *bias* is alleen bezwaarlijk voor wat betreft de conclusies die zij trekt over de Nuba-cultuur als geheel, die namelijk gebaseerd zijn op deze beperkte informatie uit de droge tijd. Om deze conclusies gaat het Sontag. Geïllustreerd met de foto's geeft de tekst van de hoofdstukken (voor een boek van dit soort) een vrij nauwkeurig beeld van de afzonderlijke onderwerpen die worden behandeld.

Om te beoordelen of Riefenstahls brede conclusies over de Nuba-cultuur aannemelijk zijn, zullen we hierna eerst vaststellen in hoeverre de Nuba-cultuur – zoals Riefenstahl die aantreft in de jaren zestig van de vorige eeuwen waarvan zij verslag doet in haar boeken – raakvlakken vertoont met de Bor-Dinka cultuur als variant van een Nilotische cultuur, waarvan wij immers over een totaalvisie beschikken (zie Hoofdstuk 6). Wat bij vergelijking van de twee culturen allereerst opvalt, is de belangrijke rol die vee speelt in beide culturen. Bovendien bestaat er bij de Nuba die Riefenstahl beschrijft

eveneens de conceptuele oppositie tussen veekamp en dorp, jeugd en volwassenheid, "eeuwig leven" en voortplanting, zoals ik die ook bij de Dinka heb beschreven. De veekampen (*noppo*, arab: *zariba*), bevinden zich in de droge tijd een aantal kilometers van de dorpen, en zijn de verblijfplaats van jongens van dertien jaar en ouder, die daar leven van overvloedige koemelk, sorghumpap en andere kost; het beste eten waar de Nuba over beschikken. We kunnen die situatie vergelijken met de 'fattening camps' van de Agar Dinka en de Atuot waar de jeugd zich volpropt met eten om 'vet', dat wil zeggen sterk en aantrekkelijk te worden, als een voorspel op het huwelijk.

Na een initiatie worden de jongens in de Nuba-veekampen worstelaars (*kaduma*). Hun belangrijkste vrijetijdsbesteding is oefening en voorbereiding op worstelwedstrijden die aan het einde van de droge tijd plaatsvinden, waarbij dorpen samenkomen. In de Nuba-veekampen verblijven alleen jongens – meisjes en vrouwen zijn er taboe. Maar in de dorpen geldt ook voor opgroeiende meisjes dat zij geen zwaar werk hoeven te verrichten: "They lead a happy, free life" in de dorpen, net als de jongens in de veekampen. Terwijl er bij de Nuba tijdens de regentijd een vrije sexuele moraal heerst (meisjes kunnen meerdere *lovers* hebben) en een gereguleerd systeem van hofmakerij bestaat, zoals ook de Dinka en Nuer dat kennen, is seks in de veekampen voor de *kaduma* taboe, ook tijdens de periode van de worstelwedstrijden. De Nuba jeugd blinkt uit in lichaamsversieringen en het zingen van balladen begeleid op snaarinstrumenten. Dit alles wordt door Riefenstahl fotografisch prachtig geïllustreerd.

Het ziet ernaar uit dat het veekamp bij de Nuba in nog duidelijker termen dan bij de Bor-Dinka het idee van verjonging en eeuwige leven in de nabijheid van God, en de afwezigheid van het vergankelijke vertegenwoordigt, en wel vanwege het taboe dat er geldt op de aanwezigheid van vrouwen, het taboe op seks in het kamp en de afwezigheid van rituelen die met de dood te maken hebben. In hoeverre er bij de Nuba een link gelegd kan worden met hun mythologie ('God was vroeger nabij') wordt uit de teksten van Riefenstahl niet duidelijk, maar dat jonge mannen, die ook potentiële krijgers en offeraars zijn, het ideale beeld van het leven vertegenwoordigen – schoonheid, kracht en edelmoedigheid – wordt door bovenstaande gebruiken bevestigd. Zij vertegenwoordigen hiermee symbolisch ook een (goddelijke) vitaliteit. Die vitaliteit wordt bevestigd door worstelwedstrijden waarbij het ideale beeld van de mens samenvalt met het ideale beeld van vee, wat blijkt uit de volgende opmerking door Riefenstahl (p.132) wanneer ze beschrijft hoe worstelaars het strijdperk dansend betreden en daarbij, in een soort extase, als stieren loeien. Zij concludeert dat in dit stadium de worstelaars 'are identified with

the 'spirit' of their cattle'. Dit klinkt zeer aannemelijk, en komt overeen met gebruiken bij de Nuer en Dinka, die bij worstel-overwinningen hun armen heffen in de houding van de vorm van de hoorns van hun favoriete *song bull*.

Net als bij de Nuer en de Dinka, smeren de veekampbewoners zich in met as, en koeien worden ook ingesmeerd. Deze as is verkregen uit de verbranding van koemest, die elke ochtend in het kamp wordt uitgespreid en gedroogd, en 's avonds wordt aangestoken. Zowel de rook van smeulende vuurtjes van brandende mest, als de as van deze vuurtjes dienen als bescherming tegen insecten, en de as dient ook voor lichaamsdecoraties.

Uit Riefenstahls beschrijving blijkt dat er bij de Nuba nog een ander soort as gebruikt wordt, genaamd *weega*, dat verkregen wordt door het verbranden van een bepaalde struik – wat voor struik, met welke associatie, vermeldt het verhaal helaas niet (en heb ik in de literatuur niet terug kunnen vinden). Een tak van die struik wordt bij elke overwinning als trofee aan de overwinnaar geschonken, die deze in het veekamp tot as verbrandt en die as in hoorns (van geofferde runderen) bewaart. Een deel gaat naar het huis van de worstelaar in het dorp en wordt daar tot diens dood bewaard; een ander deel gaat in een kalebas en wordt in het kamp bewaard. Bij elke volgende wedstrijd smeert de *kaduma* zich weer in met deze as – de as bevat kennelijk een kracht die met 'overwinning' geassocieerd wordt en die ook overdraagbaar is. Behalve dat de *kaduma* zichzelf met zijn zelfverworven as insmeert, wordt deze bij zijn dood ook beschikbaar gesteld aan zijn strijdmakkers. Als zodanig lijkt de as een speciale levenskracht te bevatten.

Riefenstahl interpretatie (p.176), als zou de as, 'in a mystical sense', de dode persoon zelf zijn ('it is his finest essential part and through it his spirit will strengthen the survivors') is onwaarschijnlijk, dus ook dat de hoorns van de bij zijn dood geofferde koeien 'the dead man's spirit'[38] zouden bevatten. Echter, zowel de as als de hoorns bevatten een kracht die ontstaat als een 'goddelijke' toestand bereikt wordt, namelijk na een overwinning bij het semi-sacrale worstelen op plaatsen waar de hoorns van geofferde dieren zijn begraven, en bij het offer zelf dat een kortstondige goddelijke staat veroorzaakt bij de *kaduma*-offeraar, via het offerdier. Op die momenten is God het meest nabij en 'aanraakbaar'; het zijn momenten waarbij de scheiding tussen God en de mensen tijdelijk is opgeheven. Het stoffelijke overblijfsel

38 Niet "a dead man's spirit", maar eventueel wel toepasselijk zou zijn: "man's spirit", zie Hoofdstuk 6.

van dat moment is kennelijk in het bijzonder aanwezig in de *weega*, de as van de bij overwinningen uitgereikte trofee.

Omdat worstelwedstrijden dienen om (het vrouwvolk) te imponeren, en gevolgd worden door hofmakerij, door paarvorming en door huwelijken, hebben de worstelwedstrijden ook een wijdere sociale betekenis, namelijk uitbreiding van familie en clan. Ook wordt tijdens de worstelwedstrijden die gepaard gaan met dansfeesten waar jeugd uit de wijde omtrek aan deelneemt, een moment van politieke eenwording bereikt. Worstelen dient niet (zoals Riefenstahl zegt) de 'renewal of the sacred vitality of the tribe', maar vertegenwoordigt bij de Nuba wel 'the unifying symbol of the communal culture' (Riefenstahl). Worstelen is niet (zoals Riefenstahl zegt) 'the expression in the visible and social world of the invisible world of the mind and of the spirit', maar wel 'the expression in the visible and social world' van het hoogste ideaal van de schepping. Na de periode van het worstelen begint dus de periode van het huwelijk. Hier zien we de twee soorten waarden die de samenleving typeren in elkaar overgaan, en wordt het schoonheidsideaal van de jeugd vervangen door het ideaal van (talrijk) nageslacht.

Tot zover de waarden en idealen zoals die door Riefenstahl in *The Last of the Nuba* verbeeld worden. De conclusie van Susan Sontag, dat Riefenstahls foto's en tekst 'are continuous with her Nazi work' lijkt niet meer dan een kapstok te zijn om te protesteren tegen de politieke 'rehabilitatie' van Riefenstahl. Voor de lezer van Riefenstahls boeken is haar inspiratie irrelevant omdat niemand de link zal leggen tussen naakte, worstelende Nuba en kunstopvattingen in het Derde Rijk.

Kuisheid van de Nuba van Kau

Er is één zin in het essay van Susan Sontag (als zij Riefenstahl citeert), die mij in het bijzonder is bijgebleven bij het bekijken van *The People of Kau*, het vervolg op *The Last of the Nuba*, namelijk: "A Nuba man's greatest desire is not union with a woman but to be a good wrestler, thereby affirming the principle of abstemiousness. The Nuba dance ceremonies are not sensual occasions but rather "festivals of chastity"." Dit laatste wordt in *The People of Kau* op spectaculaire wijze ontkracht.
Sinds de publikaties van Evans Pritchard (met foto's) heeft de naaktheid van de Nuer in antropologische kringen debatten uitgelokt. De artikelen over de naakte Nuer verdienen geen schoonheidsprijs. Het is in die kringen bepaalde tijd mode geweest om over de Nuer te schrijven, zelfs als men er nog nooit

één in levenden lijve had gezien. Niet dat men veel had toe te voegen aan de zeer uitgebreide boeken van Evans Pritchard; het was kennelijk prestigieus om zich in debatten over de Nuer te mengen. Sommige van die debatten hadden wetenschappelijke zin (bij voorbeeld over het Nuer-lineage systeem), maar andere voegden weinig zinvols toe aan bestaande kennis, bijvoorbeeld over de Nuer-"expansie", over de Nuer- en Dinka-identiteit en over de Nuer-"naaktheid". Ook waren vele van die artikelen Nuer-centrisch. In het geval van de "naakte Nuer" moet men beseffen dat alle pastorale volken uit Oost Afrika gewend waren naakt te lopen, en dat men dat in afgelegen grensstreken van Soedan en Ethiopië nog steeds doet, ondanks meer dan zestig jaar (Victoriaans geïnspireerd) Brits koloniaal bewind en anglicaanse missieactiviteit, en vijftig jaar door islamieten gedomineerde onafhankelijkheid – waarbij kleding moreel verplicht is gesteld. De naaktheid van die volkeren heeft bij vele buitenstaanders voor opwinding gezorgd. Geen kleren dragen geldt bij sommigen als teken van dierlijkheid en primitiviteit, bij anderen als een schaamteloze vertoning. Naaktheid wordt dikwijls in verband gebracht met sensualiteit en seksualiteit, vooral bij waarnemers uit culturen waarin met kleren allerlei sociale en morele verschillen worden uitgedrukt, immers: "kleren maken de man". Hoe minder kleren, hoe meer associatie met erotica en seks. Tegenwoordig worden die associaties veelvuldig in reclame- en modefotografie gebruikt. Het toppunt van deze beeldcultuur vindt men in de pornografie van verschillende culturen, waarbij naaktheid en seks geheel zijn samengevloeid, soms gemengd met perverse associaties van wreedheid en sado-masochistisch geweld (Europa, Verenigde Staten en Oost-Azië).

Voor veel Zuid-Soedanezen die tijdens de twee burgeroorlogen zijn vervreemd van hun land, is openbare naaktheid, net als bij de Nuba het geval is, schaamtevol en moreel verwerpelijk geworden omdat het gebrek aan ontwikkeling en achterlijkheid uit zou drukken. Zowel door buitenstaanders (o.a. Riefenstahl) als door henzelf wordt het verlies van publieke naaktheid in verband gebracht met het verlies van onschuld. Het beeld is zeer Bijbels: met zonde ontstaat ook schaamte. Zoals ik eerder citeerde, plachten de Dinka's uit de veekampen die ik kende te zeggen: "we lopen naakt omdat we niets te verbergen hebben". Het bedekken van die naaktheid, de Nieuwe Kuisheid, wordt vervolgens in verband gebracht met het verlies van onschuld, met concurrentie en jaloezie, en de daarmee gepaard gaande (en volgens Riefenstahl tot die tijd zeldzame) diefstallen en geweld.
Zijn de Niloten zonder kleren kuis? Ja, zij zijn dat zoals naturisten in Europa dat zijn, die zich niet voor hun naaktheid 'schamen'. Kuisheid betekent bij hen niet het bedekken van naakte lichaamsdelen, in het bijzonder de 'schaamdelen', maar wel het verbergen van enigerlei vorm van seksuele opwinding. Op

geen enkele foto van naakte Soedanezen is iets te zien van seksuele opwinding. In de publieke ruimte op het platteland heb ik nooit (in die zes jaar) een spoor van seksuele opwinding opgemerkt, niet tijdens 'opwindende' dansfeesten, en ook niet tijdens 'intieme' conversaties tussen twee geliefden ergens achteraf. Het betreft een taboe, en de dansfeesten lijken inderdaad, zoals Riefenstahl opmerkt 'festivals of chastity'. Maar dat "a Nuba man's greatest desire is not union with a woman but to be a good wrestler", lijkt me onzin, omdat gemeenschap met een vrouw wellicht de grootste drijfveer van het worstelen is. Het gaat om de bewondering die deze sport bij potentiële partners opwekt en die daarna leidt tot een afspraakje – een soort partnerkeuze. Het taboe betreft niet seksuele gemeenschap tussen jongeren, maar wel het tonen van openlijke lichamelijke, seksuele opwinding. Het taboe is meer dan een gedragsverbod; het is een kwestie van eer. Te falen in dit opzicht betekent gezichtsverlies, niet alleen voor de persoon of de personen in kwestie maar ook voor hun familieleden. En de jongens of jonge mannen worden in dit opzicht getest. Ze zullen met succes een proeve van bekwaamheid af moeten leggen, willen zij niet alle krediet verspelen die zij met het worstelen hebben gewonnen. Dit wordt geïllustreerd door de zogenaamde *nyertun*, de door Leni Riefenstahl (*The people of Kau*) gefotografeerde 'ritual dance of love'.

Uit de beelden en tekst van Riefenstahl is op te maken dat het er bij deze dans om draait dat maagdelijke meisjes elk een partner kiezen uit een groep worstelaars. De meisjes zijn geheel naakt en hun ranke lichaampjes zijn met vet ingesmeerd zodat zij glimmen in het schaarse licht. Op begeleiding van drums dansen zij extatisch voor de jongemannen die onder een afdak zitten en die bewegingsloos, met gebogen hoofden en met afgewend gezicht alles doen om hun opwinding te bedwingen. Op het hoogtepunt van de dans "the girls swing one leg over the shoulder of their chosen one". Men mag aannemen dat dit evenement het uiterste van de beheersing van mannen vergt. De Dinka kennen ook een dergelijk 'ritueel' (ja, het is alsof dit een sacraal moment van zelfdiscipline betreft), waarbij het meisje weliswaar niet haar benen spreidt in het aangezicht van de man (als ze een been over de schouder van de man zwaait), maar waarbij het meisje wat olie smeert op het geslachtsdeel van de man, als teken van haar keuze. Een informant vertelde mij hoe ellendig dat moment is: "Je denkt aan de meest grote catastrofes, de dood van je vader of van al je koeien …". En mocht de beproeving falen dan breekt pandemonium uit, wordt de jongeman bespot en dient hij een kalf aan de familie van het meisje te schenken, als genoegdoening en om een publiek schandaal te bekoelen. De reactie van het meisje zal vermoedelijk zijn: "Je maakt me te schande. Denk je soms dat je mijn man bent?" Bij de Nuba geldt

de 'keuze' van het meisje zeker niet als een *fait accompli*, maar slechts als een afspraakje, waarbij de man later die nacht het huis van het meisje bezoekt. Hieruit kán een vaste verbintenis ontstaan, maar dit is lang niet zeker; het is pas het begin van een lange periode van hofmakerij.

Foto 207 & 208
Nuba *nyertun*
The People of Kau

Het worstelen, en daarmee het idee van onthouding als "grootste verlangen" raakt geleidelijk op de achtergrond.[39]

39 De tekst bij deze foto's van Leni Riefenstahl luidt: "The men wait, almost motionless for the girls' declaration of love, heads bowed. Their only movement is a continuous tremor in one leg which has some small bells tied round the ankle. The tinkling sound is meant to be symbolic of their latent sexuality. The girls wait till the drums beat a particular rhythm when they sling one leg over the shoulder of their chosen one". Taschen, p.525.

Afkortingen

BADA	Bor Area Development Activities
CNS- Chris. Nat. School	Christelijke Nationale School
CPA	Comprehensive Peace agreement (2004)
DGIS	Directoraal (Generaal) Internationale Samenwerking
DHV	Dwars, Hederik en Verhey
D(I)TH	Directie (Internationale) Technische Hulp
EOF	Europees Ontwikkelings Fonds (EDF, FED)
EU	Europese Unie
IGAD	Intergovernmental Authority on Development
ILACO	International Land Consultants
IOB/IOV	Inspectiedienst van het Ministerie van BuitenlandseZaken
JIT	Jonglei Investigation Team
MATC	Malek Appropriate Technology Centre
NCR	Norwegian Church Relief
NUFFIC	Nederlandse organisatie voor internationalisering in het onderwijs
ODS	(Libanese) Office du Développement Social
OS	Ontwikkelings Samenwerking
PFLP	Popular Front for the Liberation of Palestine
PPR	Politieke Partij Radikalen
SPLA/M	Sudan People's Liberation Army/Movement
UNDP	United Nations Development Programme
UNMISS	United Nations Mission in South Sudan
USSR	Unie van Socialistische Sovjet Republieken
VN (UN)	Verenigde Naties (United Nations)
VSO	Voluntary Service Overseas

Vreemde woorden

Arab	Arabisch
acoot	Dk. koe zonder hoorns
airstrip	onverharde landingsbaan
Anya-nya (2)	Zuidelijk Soedanees verzetsleger tijdens de burgeroorlog 1955-1972; overgebleven verzetsmilities die vrede van 1972 niet aanvaardden
atiep	Dk. geest, spirit
awak	Dk. viering, massa-offer
bany	Dk. leider, hoofd, chief, vertegenwoordiger
bany jok	Dk. medium, beheerder van jok-schrijn
bany(de) wut	Dk. chief van lokale stam-sectie; veekamp leider
bazar, souk	Arab. markt(wijk)
bush	wildernis, natuur
cattle peg	paaltje waar het vee 's nachts aan vastgebonden wordt
chief	gekozen hoofd van clan, stam, dorp
civil engineering	weg- en waterbouw
court centre	bestuurs- en dienstencentrum waar o.a. rechtspraak plaatsvindt
creeping flow/sheet flow	stromend oppervlakte (regen) water
culvert	van halfronde platen gemaakte buizen
dang	Nu. ceremoniële staf
dhien	Dk. lineage/familie, haard in veekamp
Dk.	Dinka
Dot'ku	Presidentiële Garde in Zuid Soedan
drain	(afvoer) goot, kanaal, sloot
dura, durra, doerra	sorghum
Eng	Engels
expatriate	buitenlandse werknemer/buitenlander
feasibility study	haalbaarheidsstudie
ftour	Arab. ontbijt
gilgai	hoogtes en laagtes op scheurende kleigrond
hafir	(Dk. wer) Arab. uitgegraven waterbassin dat in regentijd volstroomt
headman	hoofd van een lage verwantschapseenheid
hunger gap	periodiek voorkomende hongerperiode
jallabiya	Arab. lang gewaad

jiec amar (jesh a mer)	Nu./Dk.(Arab.) Rode Leger; eenheid van gemilitariseerde kinderen; ook genoemd "uitverkoren generatie"
jiec mabor	Nu: Witte Leger; White Army
jok, mv. jak	Dk. (clan) geest, lage bovennatuurlijke kracht
kaduma	Nub. worstelaar
khor	Arab. laag (afwaterings) gebied, stroom (gebied), bedding van seizoens-"rivier", wadi
koy	Dk. rituele doding
luak	Dk.Nu. grote cirkelvormige veehut (Eng. cattle byre)
mabior	Dk. witte stier
macar	Dk. zwarte stier
macuor	Dk. stier met de kleuren van een gier
makuei	Dk. stier met de kleuren van een visarend
manyang	Dk. stier met de kleuren van een krokodil
marial	Dk. zwart-bonte stier
monytany	Dk. vissers
nak	Dk. slachten
Nhialic	Dk. God
Nu	Nuer
ordre des ordres	overkoepelend (denk)systeem
overseas school	(internationale) school voor expatriate kinderen
pioou	Dk. doorboren van hoorn van songbull
rain barrier	wegversperring, bij regen op onverharde wegen
songbull/display ox	persoonlijke os waarmee Dinka- en jongens zich identificeren
souk lorry	vrachtwagen voor vervoer van diverse markt produkten
Swah.	Swahili
tiang (topi)	Dk.(Swah.) antiloop
toic (toich)	Dk./Nu. droge tijd graasgronden in het moeras
tong	Dk. vechtspeer
tukul	ronde hut
tusker	olifantenslachttand (Keniaans biermerk)
Witte Leger/White Army	Nuer-milities
workshop	hier: garage
wut	Dk. veekamp, stam-sectie (Eng: cattle camp)
wunyath	Dk. 'thuis' (stam-sectie) (Eng: cattle camp)

Geraadpleegde literatuur

Achebe, Chinua (1958): *Things fall apart* (Heinemann)

Arendt, Hannah (1958): *The human condition* (Un. Of Chicago Press), geciteerd in Joke. J. Hermsen (2014): *Kairos* (AP), en (2017) *Melancholie van de onrust* (Stichting Maand van de filosofie)

Beckwith, Carol and Saitoti Tepilit Ole (1980): *Maasai* (London)

Beckwith, Carol and Angela Fisher (2002): *African ceremonies* (New York)

Beckwith, Carol and Angela Fisher (2008): *Dinka* (New York)

Berger, Carol A. (n.d., 2004?): *From Cattle Camp to Slaughterhouse: The Politics of Identity Among Cuban-Educated Dinka in Canada* (manuscript)

Breidlid, I.M., M.J. Arensen (febr. 2017): The Nuer White Armies: Comprehending South Sudan's most infamous community defence group, in: *Informal armies* (Saferworld – London)

Brownlow, Kevin (2002): *Leni Riefenstahl; An indelible love for Africa* (Taschen, Köln)

Burton, J.W. (1981): *God's Ants. A study of Atuot Religion* (St. Augustin)

Dallaire, R. (2003): *Shake Hands with the Devil. The failure of Humanity in Rwanda* (London, Arrow Books)

Deal, Jeffrey L. (2011): *A Land at the Centre of the World: An ethnography of the Dinka Agaar of South Sudan* (Markoulakis Pub. Nottingham)

Dietz, Ton (2017): *Africa; still a silver lining* (afscheidsrede, Universiteit Leiden)

Dietz, T and S. Zanen (2009): Assessing interventions and change among presumed beneficiaries of 'development': A toppled perspective on impact evaluation, in: Hoebink, P (ed), *The Netherlands Yearbook on International Cooperation* (Assen, Van Gorkum)

Easterly, William (2006): *The White Man's Burden* (New York)

Eggers, Dave (2006): *What Is the What. The autobiography of Valentino Achak Deng* (San Francisco)

Eggink, Clara (1976): *De merkwaardige reizen van Henriëtte en Alexandrine Tinne* (Leopold, Den Haag)

Ellis, Stephen (2011): *Het regenseizoen* (Bert Bakker)

Evans-Pritchard, E.E. (1940): *The Nuer. A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic People* (Oxford)

Evans-Pritchard, E.E. (1956): *Nuer Religion* (Oxford)

Fisher, Angela (1984): *Africa Adorned* (London)

Fisher, Angela, Carol Beckwith, Graham Hancock (1990): *African Ark: People and Ancient Cultures of Ethiopia and the Horn of Africa*

Fisher, Angela and Carol Beckwith (2008): *Dinka* (Rizzola Bew York)

Geschiere, P. (1997): *The Modernity of Witchcraft* (UP Virginia)

Giansanti, Gianni (2004): *Vanishing Africa*

Hancock, Graham (1999): *African Ceremonies*

Hermsen, Joke J. (2014): *Kairos. Een nieuwe bevlogenheid* (De Arbeiderspers)
Hoek, Bert van den, Sjoerd Zanen en Philip Thon Leek Deng (1978)(1985): *Social Anthropological Aspects of the Jonglei Development Projects in South Sudan* (ICA, Leiden)
Howell, P.P., M. Lock and S. Cobb (1988) (ed): *The Jonglei Canal. Impact and opportunity* (Cambridge University Press)
Hubert, H. et M. Mauss (1898): Essai sur la nature et la fonction du Sacrifice, in: *Année Sociologique* II.Engelse vertaling (1964) met een voorwoord door Evans-Pritchard: *Sacrifice, its Nature and Functions*, (reprint 1981) Un. of Chicago Press.
Hutchinson, Sharon H. (1996): *Nuer Dilemmas. Coping with money, war and the state* (London)
Jal, Emmanuel and Megan Lloyd Davies (2009): *Warchild. A Boy Soldier's Story* (London)
Johnson, Douglas H. (1993): *Governing the Nuer. Documents by Percy Coriat on Nuer History and Ethnography 1922-1931* (Oxford)
Johnson, Douglas H. (1994): *Nuer prophets. A history of Prophecy from the Upper Nile in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (Oxford)
Johnson, Douglas H. (2003): *The root causes of Sudan's civil wars* (IAI, Indiana U.P., Fountain P., James Currey)
Johnson, Douglas H. (2009): The return of Ngundeng's dang; in: *Sudan Studies* (July 2009)
Jonglei Investigation Team (1954): *The Equatorial Nile Project and its Effects on the Anglo-Egyption Sudan,* 4 vols (Khartoum)
Josselin de Jong, P.E. de (ed) (1983): *Structural Anthropologyin the Netherlands* (FORIS/ KITLV- Leiden)
Julien, Dr. Paul (1940): *Kampvuren langs de evenaar* (Amsterdam)
Julien, Dr. Paul (1953): *Pygmeeën*(Amsterdam)
Kikkert, J.G. (1980): Hoe *ver we zullen komen weet ik niet. Het avontuurlijke leven van Alexandrine Tinne (1835-1869)* (Strengholt)
Koekkoek, M.A.: *Dieren in hun omgeving* (schoolplaten) (J.B. Wolters, Groningen, Djakarta)
Koning, Ruben de (2004): *What Warriors Want. Young men's perspectives on armed violence, peace and development in Najie, Karamoja* (Pax Christi Netherlands)
Kotschy, K.G.T. en J.J. Peytitsch (1867): *Plantae Tinnaeanae – Plantes Tinnéennes –Description de quelques-unes des plantes recueuillies par l'expéditionTinnéenne sur les bords du Bahr-el-Ghasal et de ses affluents en Afrique Centrale*
Kromer, Frank (2015): Waldemar Torenstra & Kon Kelei (2015): *Een bijzondere vriendschap* (De Kring & Story Terrace)
Kourouma, Ahmadou (1998): *En attendant le vote des bêtes sauvages* (Ed du Seuil)
Kousbroek, Rudy (2005): *Verborgen Verwantschappen*(Augustus, Amsterdam)
Lemaire, Ton (2008): *Claude Lévi-Strauss. Tussen mythe en muziek* (Ambo)
Lévi-Strauss, C. (1962): *La pensée sauvage* (Het Wilde Denken); Paris - PLON

Lewis, B.A. (1972): *The Murle. Red chiefs and black commoners* (Oxford)
Lienhardt, Geoffrey (1961): *Divinity and Experience: The Religion of the Dinka* (Oxford)
Lindijer, Koert (2014): *De vloek van de Nijl. Gestrand in de oorlog van Sudan* (Atlas, Amsterdam, Antwerpen)
Mading Deng, F. (1972): *The Dinka of Sudan* (New York)
Marcus, G.E. and M.M.J Fischer (1986): *Anthropology as Cultural Critique* (Un. of Chicago Press)
Nadel, S.F. (1947/1978): *The Nuba. An anthropological study of the hill tribes in Kordofan* (Oxford University Press/AMS Press)
Naipaul, V.S. (1984): *Finding the Centre* (Penguin)
Philip Thon Nyok Deng; Maker Lual Kuol (2014): *Riek Machar's Power Harvest in Greater Bor* (Bor)
Platenkamp, Jos D.M. (1978): *The Jonglei Canal. Its impact on an integrated system in the Southern Sudan* (Leiden, ICA, publ. 26)
Polman, Linda (okt 2008): *De crisiskaravaan. Achter de schermen van de noodhulpindustrie* (Balans)
Pronk, Jan (2015): *Op zoek naar een nieuwe kaart* (LM Publishers)
Riefenstahl, L. (1976): *The last of the Nuba* (Collins, London)
Riefenstahl, L. (1976): *The people of Kau* (London)
Riefenstahl, Leni (1987): *Memoiren* – Albrecht Knaus.
Ricciardi Mirella (1971/77): *Vanishing Africa* (Holt, Rinehart, Winston)
Ryle, John and Sarah Errington (1982): *Warriors of the White Nile – the Dinka* (Time/Life)
Samaja, Mario en Mladen Kakuca (2008): *The Smile of Peace* (Bosnia & Herzegowina)
Schama, Simon (1995): *Landscape and Memory* (London)
Scroggins, Deborah (2002/03): *Emma's War. Love, Betrayal and Death in the Sudan* (London)
Simonse, Simon (1992, revised edition 2017): *Kings of Disaster. Dualism, Centralism and the Scapegoat King in Southeastern Sudan* (Fountain Publishers)
Sontag, S. (Feb 1975): Fascinating Fascism, in: *The New York Review of Books*
Springer, F. (2012): *Met stille trom – Een journaal* (Querido)
Theroux, Paul (2012): *De Benedenrivier* (Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen)
Toorn, Willem van (2015): *Zolang deze heuvels van aarde zijn* (Querido)
United Nations (2016): *Final report of the Panel of Experts on South Sudan established pursuant to Security Council resolution 2206* (2015) (New York)
UNMISS (2014): *InterimReport on Human Rights – Crisis in South Sudan* (New York)
UNMISS (2014): *Conflict in South Sudan: A Human Rights Report* (New York)
UNMISS (2015): *Attacks on Civilians in Bentiu & Bor April 2014* (New York)

Vermeulen, Han F. (2016): Jos Platenkamp and the Leiden Tradition in Structural Anthropology, in: *PARTS AND WHOLES Essays on Social Morphology, Cosmology, and Exchange in Honour of J.D.M.Platenkamp,* edited by L. Prager, M. Prager, G. Sprenger (LIT Verlag, Wenen)

VPRO (1983): *Op zoek naar de bronnen van de Nijl* (cassettes)

VPRO (2013): *O'Hanlons helden* 2/8

Werner, Roland, William Anderson, Andrew Wheeler (2010): *Day of Devastation, Day of Contentment. The History of the Sudanese Church across 2000 years* (Nairobi)

Willink, Robert (2012): *The fateful journey* (Amsterdam)

Young, John (2007): *The White Army: An Introduction and Overview* (working paper, Small Arms Survey, Geneva).

Zanen, Sjoerd (1996): *Ontwikkeling: Idee en handeling. De confrontatie van boeren- en donorstrategieën in de praktijk van ontwikkelingssamenwerking (Nederland-Burkina Faso)* (proefschrift, CNWS Leiden)

Zanen, Sjoerd (2016): When Development enters the Village, in: *Parts and Wholes. Essays (…) in honour of J.D.M. Platenkamp* edited by L. and M. Prager and Guido Sprenger (LIT Verlag, Wenen)

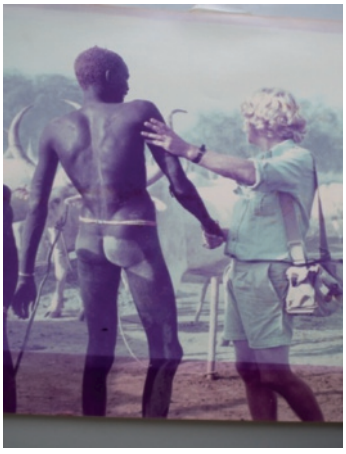
Zanen, Sj. M. and A.W. van den Hoek (1987): Dinka Dualism and the Nilotic Hierarchy of Values, in: *The Leiden Tradition in Structural Anthropology* edited by R.de Ridder en J.A.J. Karremans (E.J. Brill, Leiden).

Over de auteur

Sjoerd Zanen *(Delft, 1950) studeerde Culturele Antropologie aan de Rijks Universiteit Leiden (1969-1976). Hij promoveerde op een proefschrift over ontwikkelingssamenwerking in Burkina Faso (1996). Hij werkte van 1978 tot 1998 voor het Ministerie van Buitenlandse Zaken (Directoraat Internationale Samenwerking), achtereenvolgens in Zuid-Soedan (1978-1984), Burkina Faso (1985-1991) en Mali (1992-1998). Behalve in genoemde landen deed hij veldonderzoek in Libanon, India en Nepal. Van 1999-2015 werkte hij voor MDF Training&Consultancy, als project- en programma-adviseur, evaluator en trainer, en verrichtte meer dan honderd korte missies in ongeveer veertig landen in Afrika, Azië, het Caribisch gebied en Europa.*

In Zuid-Soedan werkte hij achtereenvolgens voor de Jonglei-kanaal studie, het Pengko Pilot project (PPP) en Bor Area Development Activities (BADA). In 1984 werd hij uit Bor geëvacueerd wegens het uitbreken van de tweede burgeroorlog (1983-2005). Hij bezocht (Zuid) Soedan opnieuw in 2010, 2012 en 2015.

sjoerd.zanen@gmail.com

Occasional Publication 33

In het gebied van de Boven-Nijl heette de schoolprent die aan de muur hing in de dorpsschool waar Sjoerd Zanen zijn lagere schoolopleiding genoot. Op de plaat staat een nijlpaard in het moeras van de Boven-Nijl (nu Zuid-Soedan) afgebeeld. Twintig jaar later vliegt hij zelf, als pas afgestudeerd antropoloog en assistent-deskundige van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, over dat moeras, op weg naar zijn eerste standplaats in het kader van het Jonglei-kanaal project waar Nederlandse ontwikkelingshulp aan bijdraagt. Zanen's uitzending naar Bor in Zuid-Soedan, in drie projecten, duurt uiteindelijk zes jaar. In dit boek doet de auteur verslag van de ervaringen die hij tijdens die periode opdoet: de hulpprojecten, de hulp-mentaliteit, het veranderende beleid, zijn adoptie in een Dinka familie, levenswijze en denkwereld van de bevolking, zijn antropologische werkwijze, en uiteindelijk zijn traumatische ervaringen tijdens een cattle raid , tot "de val van het paradijs" met het uitbreken van een nieuwe burgeroorlog (1983).

Het boek is echter veel meer dan dat. Het is tevens een poging om de recente geschiedenis van Zuid-Soedan (in de pers wel gekwalificeerd als "het afvalputje van Afrika") in een breed historisch en cultureel kader te analyseren. Hij doet dit aan de hand van een analyse van de confrontatie die de lokale bevolking van "Jonglei" sinds het begin van de 20-ste eeuw aangaat met vreemdelingen die het gebied, meestal als ongenode gasten, betreden. Aan de orde komen de perceptie over gebied en bewoners van ontdekkingsreizigers, koloniale overheersers, Arabische machthebbers, ontwikkelingswerkers, vredesmissies en humanitaire organisaties – en die van de Nilotische bewoners over zichzelf. Het boek is tevens een reflectie op de reactie van de internationale gemeenschap op recente gebeurtenissen in Zuid-Soedan en op de internationale samenwerking, aan de hand van Zanen's 40-jarige ervaring in deze sector. Recensent Dr. Hans van den Breemer omschreef het boek met goede redenen als 'boeiend en belangwekkend'.